

Франция

Французская национальная библиотека, Париж

Французская национальная библиотека, Париж, Арм. 5

Молитвенник священника Каспара, сына авакецеца Закарии

Дата: 1636 г. *Место:* Львов. *Бумага.* 202 л., 8x11 см. Без начала.

Писец: Написал отец Каспар, сын авакецеца (протоерея) Закарии.

Описание: [Macler 1908: 2]

Публикация: использован лексический материал [Deny 1957].

Примечание: Порядок следования псалмов в начале книги аналогичен львовскому печатному молитвеннику Ованеса Кармаданенца 1618 г. (*Лейд.*).

Колофоны:

(82v) Tvagan, učka dek, 1085 [1636].

Eu alýišni oçuçilar, çolarmen, K'risdos üçün arzani alýišiñizda siziñ men arzanisiz Kasparni unutmajız.

(159r) Da yazıçlı yazučini deř Kasparni, deř Zak'aria Awak'eřeç oylun, ari alýišta unutmajın.

Года 1085 [1636], до конца.

О читатели молитв, прошу, не забудьте помянуть в Ваших молитвах, достойных Христа, меня, недостойного Каспара.

Не забудьте помянуть в святых молитвах и грешного писца отца Каспара, сына отца Закарии, авакецеца.

Полный текст рукописи Пар. 5

[Начальные листы отсутствуют].

(1r) [Колонтитул страниц 1r-19r]

Saymosta aytkin.

[Псалом 3]

⁵[Avazim bilä benim men Biygä sarnadım, da işitti maña tayın]dan ari kendiniñ.

⁶Men çirım ettim da yuxladım, oyandım, da Biy boluşuçim benimdir.

⁷Xorçmandir men tümän çerüvdän alariniñ, ki çöp-çövrä dolaşıp çapsap saçlıyır edilär meni.

⁸Kel, Biy, da çutçar meni, Teñrim benim, zera sen urduñ bar(1v)časın, kimlär ki [edilär] benim bilä duşmanlıçta heç yergädän, da tişlärin yazıçlılarınñ [uvatkaysen].

⁹Eyämizniñdir çutçarmaçlıç, üstünä zoğovurtınuñ seniñ alýišiñ seniñ.

[Псалом 87/88]

²Biy Teñri çutçarılmaçim benim, kündüz da keçä sar(2r)nadım alniña seniñ.

³Kirsin alýişim benim alniña seniñ, Biy, aşaçlansın çulaxiñ seniñ çoltçama benim.

⁴Zera toldu çiyinlar bilä dżanim benim, da tirlikim benim tamuçka tiyişti, ⁵ da hesepländim men alar bilä, ki enärlär çoyurga.

Boldum men neçik adam boluşluçtan baş(2v)ça ⁶da ölülär dä erkli.

[Neçik yaralılar, ki yuxlarlar kerezmanlarda.]

Xaysıların ki sen añmadıñ, çoluñdan seniñ kerri salındılar.

⁷Xoydular meni çoyurga, tıbdägi çaramyuluçta da kölgäsinä ölümnüñ.

⁸Mendä toxtaldı yüräklänmäçiñ seniñ, barça tolyunlarıñni seniñ toldurduñ üstümä benim.

(3r) ⁹Yıraç ettiñ mendän tanışlarımni benim, da çoydular meni masçara kendilärinä.

Çıçara berildim da çıçmas edim, ¹⁰közlärim benim kücsüzländilär miskinliktän.

[Çaırdım Biygä künnüñ kün uzun da kötürdüm saña çollarımni benim.

¹¹Yoḡsa mi ölülärgä etärsen sk'ançelik'ni, ya hakimlär turuzur mi, saña tapunmaḡ etsärlär mi?]

¹²Yoḡsa mi aytzarlar kimsä ḡaçan kerezmandayarlıyamaḡıñni seniḡ ya könülüküñni seniḡ tasbol(3v)maḡka?

¹³Yoḡsa mi tanisarlar ḡaramyuluḡta sk'ançelik'iñni seniḡ ya toyruḡuḡnu seniḡ yerdä unutkaylar [=unutkanlar]?

¹⁴Men saña, Biy, çaxırdım, ertägi alıñım menim yetiñsin saña.

¹⁵Nek, Biy, kerı etiḡyirsen dḡanımnı menim ya ḡaytarıyirsen yüzüñ(4r)nü seniḡ mendän?

¹⁶Yarli da emgäklimen men oylanlıḡımdan menim, biyikliktäñ aḡaḡlandım da muḡraydım.

¹⁷Mendä toxtatti öçäñmäḡıñ seniḡ, ḡorḡuḡ seniḡ müñḡüllätti meni.

¹⁸Dolañtilar çövrämä, neçik suv, kün uzun ḡapsadılar meni birgä.

(4v) ¹⁹Yıraḡ ettiḡ mendän dostlarımni menim da tanıñlarımni menim zabunluḡum üçün menim.

[Псалом 102/103]

¹Alıñıla, dḡanıñ menim, Biyni, da barça söväklärim menim — ari atın aniḡ.

²Alıñıla, dḡanıñ menim, Biyni da unutmagin barça bergänin aniḡ,

³Kim aritir yazıḡıñ(5r)ni seniḡ, oḡaltir barça ḡastalıḡıñni seniḡ,

⁴Kim ḡutḡarir buzuluḡtan tirlikiñni seniḡ, tadḡlar seni yarlıyamaḡ bilä da şayavat bilä,

⁵Kim toldurur yaḡşılıḡtan suḡlançıñni seniḡ, yänirgäy, neçik ḡaraḡuñnuḡ, igitlikni seniḡ.

(5v) ⁶Etär yarlıyamaḡ Biy da könülük barça zirgel bolganlarga.

⁷Körgüzdü Biy yolun kendiniḡ Movseskä da oylanlarına Israelnin erkin kendiniḡ.

⁸Şayavatlı da yarlıyovuçidir Biy, uzunesli da köpyarlıyovuçi.

⁹Dügül soḡyuga diyin öçäñläñir bizgä Biy (6r) da dügül meñilik saḡlar öçün.

¹⁰Dügül yazıḡlarımizga körä bizim etti bizgä Biy da dügül töräsizlikimizgä körä tölädi bizgä.

¹¹Evet neçik biyiktir kök yerdän, ol türlü ḡuvatlattı Biy yarlıyamaḡın kendiniḡ [ḡorḡkanları üsnä kendiniḡ].

¹²Ne ḡadar yıraḡtır kün toyuşu kün ba(6v)tişindan, ol ḡadar yıraḡ etti bizdän töräsizlikimizni bizim.

¹³Neçik şayavatlanir ata üstünä oylanlariniḡ, ol türlü şayavatlanir Biy üstünä ḡorḡkanlariniḡ kendiniḡ.

¹⁴Zera ol bildi yaratılğanimizni bizim da aḡdi, ki topraḡ".

[Здесь вырван один лист].

(7r) ²⁰...etärsiz sözün aniḡ iñitip avazına aytuşunuḡ aniḡ.

²¹Alıñılañiz Biyni, barça ḡuvatlıları aniḡ, ḡizmätkärläri da etüçiläri erkin aniḡ.

²²Alıñılañiz Biyni, barça işläri aniḡ, barça yerdä biylikni aniḡ, alıñıla, dḡanıñ menim, Biyni.

Der lueal tatarça

[Псалом 142/143]

(7v) ¹Biy, iñit alıñıma menim, ḡulaḡ ḡoy ḡoltḡama menim könülüküñ bilä seniḡ.

Iñit maḡa toyruḡuḡ bilä seniḡ ²da kirmägin yarḡuga ḡulun bilä seniḡ, zera toyruḡulanmas alniḡa seniḡ barça tirilär.

³Xuvdu duñman dḡanımnı menim, aḡaḡlattı yergä tirlilikimni me(8r)nim da olturuzdu meni ḡaramyuluḡta, neçik ölüñü meñiliktäñ.

⁴Mendä osandı dḡanıñ menim, da yüräkim menim müñḡülländi mendä.

⁵Aḡdım küñläriñni ilgäriḡi, saḡıñladım barça da işläriñni seniḡ, etkänläriñ ḡoluḡnuḡ seniḡ saḡıñladım ⁶da kötürdüm saña ḡol(8v)larımni menim.

Dḡanıñ menim, neçik yer, susaptir saña, ⁷tezindän iñit maḡa, Biy, zera eksildi mendän dḡanıñ menim.

ḡaytarmagin mendän yüzüñni seniḡ, oḡşasarmen alarga, ki enärlär çoyurga.

⁸Iñittirgin maḡa ertäräk yarlıyamaḡıñni seniḡ, zera men sa(9r)ña, Biy, umsandım.

Körgüz maḡa yol, ḡaysına barmaga, zera saña, Biy, kötürdüm dḡanımnı menim.

⁹Xutḡar meni duñmanlarımdan menim, Biy, zera seni işanç kendimä ettim.

¹⁰Erkiñni seniḡ övrät maḡa etmägä, zera senen Teḡrim menim.

Dḡanıñ seniḡ yol körgü(9v)züçi bolgay maḡa yergä toyru.

¹¹Atiḡ üçün seniḡ, Biy, tirgizgäysen meni, toyruḡuḡ bilä seniḡ çıḡargaysen tarlıḡtan dḡanımnı menim, ¹²yarlıyamaḡıñ bilä seniḡ

Tas etsärsen duñmanlarımni menim, yoḡ etsärsen barça indḡituçiläriñ dḡanımnin menim, zera men ḡuluḡ (10r) seniḡ men.

ḡaybat Ataga da Oḡulga da Ari Dḡanga hali da här vaḡt da meñi meñilik, ameñ.

Jišescuk' tatarça

Añıyıḡ keçä atıñni seniḡ, Biy.

[Псалом 44/45] ²Aḡtırsin yüräkimizgä bizim söz yaḡşı, da tillärimiz bizim aytsin işläriñ köktäḡi (10v) ḡanıñ.

Yarimkeçädä turup, tapuniyix seni, Biy.

Alyişimizni bizim beriyix saña, Biy, köşkünü seniñ içinä yäñi Erusaşemniñ.

Keçä köturiyix çollarimizni bizim arilik bilä saña çarşı.

[**Псалом 150**] ⁶Söz bilä şükürlü, barça dżanlar, alyişlañiz Biyni].

[**Псалом 55/56: 9; 107/108: 3**] (11r) ⁹Oyaniñiz, haybatim benim, oyanıñiz, da men oyanirmen ertäräk, aleşuia.

Oyanıñiz friştälär bilä, oylanları yoharı Siovnuñ, aleşuia.

Oyanıñiz, oylanları yarıxniñ, alyişına Ata-Yarıxniñ, aleşuia.

Oyanıñiz, çutçarılganlar çan bilä, da beriniñ haybatni çut(11v)çaruçığa, aleşuia.

Oyanıñiz, yäñi žoyovurt, yäñi yir alip yänirtüçigä, aleşuia.

Oyanıñiz, kelinlär, dżan bilä gümän etip kelmäxinä ari kiyövnüñ, aleşuia.

Oyanıñiz, yanip yarıx bilä oçşaş ağıllı ari gojslarga, aleşuia.

Oyanıñiz, hadirläñiz yay gant'eyläri(12r)ñizgä isi yaşıñizni, ale".

Oyanıñiz, yuçlamanıñiz, oçşaş ağılsız gojslarga türtünüp, ale".

Oyanıñiz, yerni öpünüz da yaş bilä bunu aytıñiz, aleşuia.

Oyanıñ, ne üçün yuçliyirsən, Biy? Etmä kerı bizni meñilik.

Kel, Biy, boluş bizgä, beriyix atıña seniñ haybatni (12v) hali da här kez Ataga da Oçulga da Ari Dżanga, aşeñ.

Oyanganlar, yubanmaçından keçalik, tinçliçından

Bayışlagay bizgä adam Sövüci övünmäçindä yuban yuçövnüñ.

Xorçu bilä da titrämäx bilä turıyix alyişka.

(13r) Kelip çosdovanel bolıyix aşınganlarımızga

Da tapıyix K'risdostan arınmaçni da ulu yarlıyamaçni.

Zart'ucealk' tatarça

Oyanganlar barçamız tinçliçından yuçuñuñ, çaysi ki bayışladı bizgä adam sövüci Teñri övünmäx da yubanmaç kücsüzlüçü(13v)müzgä bizim,

Da kelip birgä dżanlı yir bilä, haybatına barçadan ari atına Eyämizniñ bizim da çutçaruçimizniñ bizim Jisus K'risdosnuñ

Xorçu bilä da titrämäx bilä turıyix alyişka alnına anıñ

Da şükürlü bolıyix andan keçäniñ bu sahatından könülükü üçün (14r) anıñ.

Xaysi ki tañladı bizni yarlıyamaçı bilä kendiniñ

Da bayışladı bizgä keltirmägä oçşaşın köktägi friştälärniñ haybatlavuçi Eyämiz Teñrini barçamızga bizgä bolmaga.

Da biz bundan soñra arıtıp dżanimzni bizim çiyastan da yaman çilinmaçtan,

(14v) Köturiyix çollarimizni bizim arikkä, öçäşmäxniñ başça da eki köñüllüktän, inam bilä çolıyix andan arınmaçni da boşatlıçni aşınganlarımızga bizim, çosdovanel bolup sirin yüräkimizniñ bizim yapuçlar bilüci Teñrigä,

Neçik ki yöpsüngäy yalbarganimizni bizim al(15r)yişi bilä da pareçosluçu bilä barça ariläriniñ.

Bayışlagay bizgä adam sövüci Teñri çalmaga saçtılix bilä da zadasiz tutuş bilä erkinä körä anıñ bu dünyäda,

Da arzani bolup meñilik da köktägi çatırğa, çaysi ki atadı sövüklärinä kendiniñ köñü Teñri Jisus K'risdos, (15v) Biyimiz barçanı tutuçi, tırgiz da yarlıya.

Xalganın keçäniñ eminlik bilä keçirmägä inam bilä Eyämizdän çolıyix.

Friştäsin eminlikniñ közät dżanimizga bizim inam bilä Eyämizdän çolıyix.

Arınmaçni da boşatlıçni aşınganimizga bizim inam bilä Eyä(16r)mizdän çolıyix.

Ari Xaçniñ ulu da küçlü çuvatın boluşluçka dżanimizga bizim inam bilä Eyämizdän çolıyix.

Da dayın artıx birlik bilä toçru, da köñü, da ari inamimiz üçün bizim Biyni yalbarıyix.

Xanimizni [=Dżanimizni] bizim da biri birimizni Eyä(16v)miz Teñrigä, barçanı tutuçiga, simarlıyix.

Yarlıyadi bizgä Biy Teñrimiz bizim. Aytıyix barçamız bir ayızdan Biy, yarlıya. 3 [kez].

Alyiş Biy Teñrigä

Şükürlümen sendän, yaratuçisi yerniñ da köknüñ, ki arzani ettiñ men yazıçlini da arzanisiz çuluñnu keçirmä bu ayır (17r) da çaramçu keçäni eminliktä da çolaylıçta da yetkirdiñ men köpyaziçli da keräksiz çuluñnu ertägi yarıçka.

Adam sövüci Biy, bergin maña kendi şayavatıñni, da bu körümlü yarıx bilä yeber körümsüz başçışın Ari Dżanıñniñ seniñ, ki sövgäyemen seni bar yü(17v)räkimdän da bar çuvatımdan, alay oç çardaşimni da dindäşimni, neçik kendi boyumnu, da ber ölcövsüz şayavatıñdan bütün künnü eminliktä da yaçşi umsada keçirmä.

Biy yerniñ da köknüñ, ber eminlikiñni seniñ bütün dünyägä, kötür çişimni yaratkanlarıñdan

seniň, yarlı(18r)ğa, Biyim, çardaşlarımızga bizim, tirilärgä da ölülärgä, da tirilärni saçla barça türlü p'orçank'larından körünür-körünmäs duşmanlarını, da keçkänlärgä bayışlagın köktägi çanlıçını da tındir eminliktä.

Yarlıya, Biyim, bu surp yivövnüň kölgäsi tibi-nä tinganlarga.

(18v) Yarlıya, Biyim, dżan u ten sartın atalarımızga bizim, çaysıları ki üstümüzgä bizim emgänip, hasilgä keltiriptirlär bizni, ber kendilärinä keçövsüz tölvöni.

Yarlıya, Biyim, da saçla ari da çuvatlı kölgäsi tibinä oçuñnuñ seniň yolçunlarımızni bizim, alay alarnı, çaysıları ki çuruda(19r)dirilar, neçik ki alarnı, çaysıları ki teñiz üstünädirlär, barçasın här türlü ayırılıçlarından çutçar da yetiştir här birin kendiniñ turadçaqlarına, Biyimiz da Teñrimiz bizim Jisus K'risdos, çaysı ki alıışlısen meñi meñilik, amən.

Haybatına Biy Teñriniñ yergälikinä körä Ermeni surp yivövnüň.

[Колонитул страниц 19v-69v]

(19v) *Ertägi alıışta aytkin.*

Bu alıışni Biy Teñrigä sungin ertägi alıışta.

[Псалом 89/90: 14-16]

¹⁴Tolduğ ertäräk yarlıyamaçını bilä seniň, sövündüç da färäh bolduğ barça künlärinä tirlikimizniñ bizim.

¹⁵Färäh bolduğ ornuna künlärniñ, ki aşax etti (20r) bizni, da yıllar, çaysılarınada ki kördüç çiyinlar.

¹⁶Baçkın, Biy, çullarıña seniň da işinä çoluñnuñ seniň, da yol körgüz oylanlarına alarnıñ, ¹⁷da bolgay yarıçı Eyämiz Teñriniñ üstümüzgä bizim.

Işin çolumuznuñ bizim toyrı etkin bizgä, Biy.

Işin çolumuznuñ bizim toyrı etkin (20v) bizgä, Biy.

Işin çolumuznuñ bizim oñar bizgä.

Haybat Ataga da Oçulga da Ari Džanga hali da här kez meñi meñilik, amən.

Üç igitniñ çoltçası

Çaysı ki ot içinä Biy Teñrini haybatlıy edilär. Alay oç biz dä haybatlıyç Biy Teñrini.

[Даниил 3: 26-45: Молитва Азарии]

(21r) ²⁶Alıışlısen, Biy Teñri, atalarımızdan bizim, alıışlı haybatlangan atıñ seniñ meñilik.

Könülük bilä keçirdiñ bu barçanı (21v) da bizim bilä toyrusen sen, Biy, ²⁷da barça işläriñ seniñ toyrudur.

Yoluñ seniñ toyrudur, da barça törän seniñ könüdür.

²⁸Toyrı törä keltirdiñ üstümüzgä bizim barça-

ga körä, nenin [=neni] ki yeberdiñ üstümüzgä bizim da şahärinä ari a(22r)talarımızniñ bizim Ye-rusayemniñ.

Toyrıluç bilä da könülük bilä yeberdiñ bunu barça üstümüzgä bizim yazıçlarımız için bizim.

²⁹Töräsizländiç, aşindiç, baştaç bolup sendän, yazılı bolduğ barçada ³⁰da buyruçunuñ seniñ (22v) saçlamadıç.

Saçlamadıç, neçik simarladıñ sen bizgä, ki yaçşını tapkaybiz sendän.

³¹Hali barçanı, çaysın ki ettiñ da neni ki yeberdiñ üstümüzgä bizim, toyrı yarı bilä ettiñ.

³²Çıçara berdiñ bizni çoluna duş(23r)manlarımızniñ bizim, töräsizläriñ, beklärgä da baştaçlarga.

Çoluna çanniñ töräsizniñ da yamanniñ barça yerdä çıçara berdiñ bizni.

³³Da hali yoçtur bizgä vaçt açma ayzımızni bizim, ki uyatlı da taba bolduğ çullarıña seniñ (23v) çuluç etkän.

³⁴Yoçsa çıçara bermä bizni soçyuga diñrä atıñ için seniñ, tayıtma niyätiniñ seniñ da keritmä yarlıyamaçınıñ seniñ bizdän

³⁵Araham sövükün için seniñ, da Sahag çuluñ, da ari Israjeliñ için seniñ.

(24r) ³⁶Atadıñ alarga da ayttıñ: «Arttırüyim züryätiniñni siziñ, neçik yolduzlarıñ köplüçü da neçik çumnu çiriçında teñizniñ».

³⁷Da hali, Biy, eksildiç biz, ne ki barça dżinslar, da zabunluçtabiz här yerdä bugün yazıçlarımız için bizim.

(24v) ³⁸Yoçtur bu zaman buyruççı, markare da yol körgüzücü, ne bütöv çurban, ne temyan orenkkä, ne yer çurbanlarıñ sunma alniña seniñ, yarlıyamaç tapma sendän.

³⁹Yoçsa boyumuz bilä aşaxlanıp, da dżanimizniñ müşçüllüçü bilä yöpsünövlü (25r) bolıyç biz, neçik bütöv çurban çoylarıñ da tuvarlarıñ, da neçik tümän-tümän semiz çozular.

⁴⁰Bu türlü yöpsünövlü bolsun çurbanımız bizim bugün alniña seniñ, ki tügäl tapulgaybiz atından seniñ, da dügül uyat umsanganlarga saça.

(25v) ⁴¹Da hali kelirbiz artından seniñ barça yüräkimiz bilä bizim, çorçarbiz sendän, çolarbiz yüzüñni seniñ, ⁴²Biy, uyatlı etmä bizni.

Yoçsa etkin bizgä sekinlikinä körä seniñ da köplüçünä yarlıyamaçınıñ seniñ, ⁴³çutçar bizni tamaşalarıñ için seniñ, (26r) da haybatlı bolsun atıñ seniñ meñilik.

⁴⁴Uyatlı bolgaylar barçası, çaysıları ki çiynarlar çullarıñni seniñ, uyatlı bolgaylar zulumlari alarnıñ, da barça çuvatları alarnıñ singaylar.

⁴⁵Da tanigaylar, ki sen Biy Tejri yalyiz, çaysi ki haybatlanip(26v)sen üstünä barça dünýâniň.

[Даниил 3: 52-88: Песнь трех отроков]

⁵²Alýişlisen, Biy Tejri, atalarimizdan bizim, ögövlü da ayruxsu biyiklängän atij seniň mejilik.

Da alýişlidir atij seniň ari haybatijniň seniň, ögövlü da ayruç".

⁵³Alýişlisen dadžarında haybatli arilijiniň, ögövlü da".

⁵⁵Alýişlisen üstünä olturyçuňnuň padşahliçijiniň seniň, ögövlü da ay".

⁵⁴Alýişlisen, ki olturupsen k'erovpeľadä da baçiyürsen tibsizlikkä, ögövlü".

⁵⁶Alýişlisen üstünä toxtalmaçına köknüň, ögövlü da ayruxsu".

(27v) ⁵⁷Alýişlaňiz, barça işlari Eyämizniň, Biyni, alýişlaňiz da biyiklätiňiz anı mejilik.

[Псалом 148: 1-4, 7-10]

¹Alýişlaňiz, köklär, Biyni, alýiş[laňiz da biyiklätiňiz anı mejilik].

²Alýişlaňiz, friştälari Eyämizniň, suvlar, ki üstünä köknüň, Biyni, alýişlaň".

³Alýişlaňiz, çuvatları Eyämizniň, gü(28r)näş da ay, Biyni, alýiş".

Alýişlaňiz, yolduzlar, ⁴köktägi yağmurlar da yayış, Biyni, alýişlaň".

⁷Alýişlaňiz, barça yellär, ot da isi, Biyni, alýiş".

⁸Alýişlaňiz, sovuçlar, çuryaç, yayış da çarlar tüşkän, Biy".

Alýişlaňiz, buzlar, açiçliçlar da (28v) çar, Biyni, alýiş".

Alýişlaňiz, kündüz da keçälär, yariç da çaramçu, Biy".

Alýişlaňiz, bulutlar da yaşnamaçlar, yer, Biyni, al".

⁹Alýişlaňiz, taýlar da örlär, barça bitişlari yeriniň, Biyni, alýiş".

Alýişlaňiz, çovraçlar, tejiz da özän(29r)lär, Biyni, alýiş".

¹⁰Alýişlaňiz, ulu balıçlar da barça çaynaşkanlar, çaysi ki suvda, uçar çuşları köknüň, Biyni".

Alýişlaňiz, kazanlar, da hayvanlar, da oylanları adamlariniň, Biyni".

Alýişlagay Israjel Biyni, alýişlagay".

Alýişlagay k'ahana(29v)lar Biyni, alýiş".

Alýişlaňiz, çulları Eyämizniň, Biyni, alýiş".

Alýişlaňiz, džanlar da tiniçları toyrulariniň, Biyni, alýiş".

Alýişlaňiz, arilər da aşaç yüräklilər, Biyni, alýiş".

Alýişlaňiz, Anania, Azaria da Misajel, Biyni, al(30r)çişlaňiz da biyiklätiňiz mejilik.

Haybat Ataga".

Alýiši surp Asduadzadzingä

[Лукa 1: 46-55: Гимн Марии]

⁴⁶Ululatkay boyum benim Biyni, ⁴⁷da sövün-gäy džanim benim Tejrim Xutçaruçim bilä benim.

⁴⁸Ki baçtı üstünä aşaçliçi çaravaşiniň kendiniň, bundan soňra san ber(30v)gäylär maña barça džinslar.

⁴⁹Etti maña ulu-ulu çuvat, da aridir atı anij.

⁵⁰Yarliçamaçni etti džinstan džinska, çorçuçilariña kendiniň, ⁵¹etti çuvatın biläki bilä kendiniň.

⁵²Tozdular fikirlärindän yüräkläriniň [=Tozdurdu öktämlikin fikirlärindän yüräkläriniň,] da söktü çuvat(31r)lilarin olturyuçlarından.

Aşaçni biyiklätti, ⁵³hasratlärni toldurdu igilik bilä da ulularni yeberdi boş.

⁵⁴Abradı Israjelni, çulun kendiniň, aņip yarliçamaçin kendiniň,

⁵⁵Neçik sözlädi atamizga bizim Apraham[ga da züryätina anij mejilik].

(31v) **Alýiši Zakaria markareniň**

[Лукa 1: 68-79: Гимн Захарии]

⁶⁸Alýişlidir Biy Tejrisi Israjelniň, ki baçtı da etti çutçarılmaçni çoyovurtuna kendiniň.

⁶⁹Turyuzdu bizgä müňüz çutçarılmaçniň övündän Tawit'niň, çulunun kendiniň, ⁷⁰neçik sözlädi ayızları bilä ari(32r)läriniň, ki mejiliktan markarelar edilär,

⁷¹Xutçarılmaç duşmanlarimizdan bizim da çollarından barça körälmäçsizlarimizdan bizim;

⁷²Etmä yarliçamaçni atalarimizga bizim da aņma bitikin arilikiniň kendiniň,

⁷³Antin, çaysi ki ant iç(32v)ti Aprahamga, atamizga bizim, bermä bizgä ⁷⁴barça çorçmaçtan çutçarılmaçni duşmanlarimizdan bizim,

⁷⁵Tapunma anı arilik bilä da toyruluç bilä alnina anij barça künlärindä tirlikimizniň bizim.

⁷⁶Da sen, oylan, marka(33r)re Biyiktäğiniň ündälgin: barsarsen alnina Eyämizniň hadirlämä yolun anij,

⁷⁷Bermä bilmä çutçarılmaçin çoyovurtunun kendiniň boşatliçka barça yazıçlarimizga bizim,

⁷⁸Şayavatli üçün yarliçamaçiniň Eyämiz Tejrimizniň (34v) bizim, ki köründü bizgä günäş biyikliktan yariçli etmä çaramçuluxumuznu bizim,

⁷⁹Saçma yariçni üstünä bulariniň, çaysi ki olturup ediç çaramçuluxta da kölgäsinä ölümniň, tüzätmä ayaçlarimizni bizim yoluna eminlikiniň.

(35r) **Alyiši Simeon ɣartniŋ**

[Лука 2: 29-32: Пророчество Симеона]

²⁹Hali çeşkin ɣuluŋnu seniŋ, Biy, sözünä körä seniŋ, eminlikkä, ³⁰zera kördülär közlärim menim ɣutɣarmaɣiŋni seniŋ, ³¹ɣaysi ki hadirläpsen alnina barça žoɣovurtnuŋ,

³²Yariŋ köründün dinsizlärgä da haybat žoɣovurtuŋa (35v) seniŋ Israjelniŋ.

Saymosundan Tawit'niŋ
[Псалом 50/51]

³Yarliŋa maŋa, Teŋri, ululuɣuna körä yarliŋa-maɣiŋniŋ seniŋ, köplüxünä körä şayavatiŋniŋ seniŋ buzgîn töräsizlikimni menim.

⁴Dayin artix yuvgin meni töräsizlikimdän menim da yazix(36r)imdan menim aruv etkin meni.

⁵Töräsizlikimni menim men mendän bilirmen, da yazixlarim menim dä alnima menimdir här sahat.

⁶Saŋa yalyiz yazix ettim, Biy, da yamanni alniŋa seniŋ ettim.

Neçik toyru bolgaysen sözündä seniŋ (36v) da yeŋüçi yaryuda seniŋ.

⁷Töräsizlik bilä bařlandim, da yazix bilä toyurdu meni anam menim.

⁸Sen, Biy, könülükni sövdüm [=sövdün], körmägänläрни da yapuxläрни aɣiliŋ bilä seniŋ körgüzdün maŋa.

⁹Bürk üstümä zoba bilä, da aruv boliyim, yuvgin, da ɣardan artix aɣ boliyim.]

¹⁰Işitövlü etkin maŋ(37r)a sövünçlükni da färâhlikni, ki sövüngäylär sövâklärim menim hasrät bolgan.

¹¹Xaytar yüzünni seniŋ yazixlarimdan menim da barça töräsizlikimni menim arit mendän.

¹²Yüräk aruv toxtat mendä, Teŋri, da dʒanni toyru yäŋirt ɣarnimda menim.

(37v) ¹³Salmagin meni, Biy, yüzüŋdän seniŋ da Dʒaniŋni Ari seniŋ çixarmagin mendän.

¹⁴Bergin maŋa sövünçlükün ɣutɣarılmaɣniŋ da dʒan ayalixiŋ bilä seniŋ toxtat meni.

¹⁵Övrätiyim töräsizlärgä yoluŋnu seniŋ, da ɣirsizlar saŋa ɣaytkaylar.

(38r) ¹⁶Xutɣar meni ɣanlarından, Teŋri, Teŋri ɣutɣarılmaɣimniŋ menim, da sövüngäy tilim menim toyruɣuŋa seniŋ.

¹⁷Biy, egär erinlärimni menim açsaŋ, ayzim menim yirlagay alyišiŋni seniŋ.

¹⁸Egär kläsän edi, ɣurban sunar ediç, evet bü-töv ɣurban(38v)ga ne heç biyänmädiŋ.

¹⁹Xurban Teŋrigä dʒan aşax, yüräkni aruv dʒan bilä aşax heç etmästir Teŋri.

²⁰Yaɣşi etkin, Biy, erkiŋ bilä seniŋ Sionga; da yasalgaylar duvarları Yerusaŋemniŋ:

²¹Ol vaxtta biyäsärsen ɣurbanga toyruɣunuŋ, ɣaçan (39r) niyät ɣurbanimizni çixarsarsen [=çixarsarlar] seŋaniŋa seniŋ, ögüzni.

Haybat Ataga da".

Aleluia Ankea da Zakarianiŋ
[Псалом 148]

¹Alyišlaŋiz Biyni köktä, alyišlaŋiz ani biyiklik-tä.

²Alyišlaŋiz ani, friştäläri aniŋ, alyišlaŋiz ani, bar(39v)ça ɣuvatları aniŋ.

³Alyišlaŋiz ani, günäş da ay, alyišlaŋiz ani, barça yolduzları da yariŋ.

⁴Alyišlaŋiz ani, kökläri köknün, suvlar, ki bi-yiksiz, ne ki kök, ⁵alyišlaŋiz atin Eyämizniŋ,

Zera ol aytı, da boldular, buyurdu, da toxtal-dılar.

(40r) ⁶Turyuzdu alarni meŋi meŋilik; nişan ɣoydu, ɣaysi ki keçmäs.

⁷Alyišlaŋiz Biyni, yerdä çoyurlar da barça te-ränlikläri,

⁸Ot da hrad, ɣar da buz, yel da dufan, ki etär-siz sözün aniŋ,

⁹Taylar da biyikläri, teräk yemiş be(40v)rüçi da barça ormanlar,

¹⁰Kazan da barça hayvanlar, sürkülğan da barça uçar ɣuşlar ɣanatlılar,

¹¹Xanları yerniŋ da ɣuvatlıları kendiläriŋiŋ, buyruçılar da barça töräçiläri yerniŋ,

¹²Otuzyaşlılar da gojslar, ɣartlar (41r) da oylanlar, ¹³alyišlaŋiz atin Eyämizniŋ;

Biyikländi atı aniŋ yalyiz, tapunmaɣ aŋar köktä da yerdä.

¹⁴Biyik etär Biy müŋüzün žoɣovurtunuŋ kendiniŋ, alyiši barça ariläriŋiŋ aŋar oylanlarından Israjelniŋ, žoɣovurt, ki yuvuxtur Biygä.

(41v) [Псалом 149]

¹Alyišlaŋiz Biyni alyiš bilä yäni, alyiš bilä alyiš aŋar yiyövündä ariläriŋiŋ.

²Sövüngäy Israjel yaratuçisinda kendiniŋ, oylanları Sionnuŋ sövüngäylär padişahından kendiläriŋiŋ.

³Alyişlagaylar atin aniŋ alyiş bilä, (42r) saymos bilä da alyiş bilä saymos yirlagaylar aŋar.

⁴Biyänir Biy žoɣovurtuna kendiniŋ, ari da biyik etär sekinläрни ɣutɣarılmaɣka.

⁵Ögüngäylär ariläri haybat bilä, da sövüngäylär tınçlıɣlarına kendiläriŋiŋ, ⁶da biyiklätkäylär (42v) Teŋrini ayızları bilä kendiläriŋiŋ.

Xiliç ekiyanlı berdi ɣollarına alarniŋ ⁷alma tö-löv dinsizlärdän ɣarşılıɣka barça žoɣovurtka,

⁸Baylama xanların alarniñ bağ bilä, çerüv baş-
çıların alarniñ xol biyovları bilä temirdän,

(43r) ⁹Etmä alarga yarğy yazovga körä. Da
haybat budur barça arilärinä anij.

Ankea da Zakaria
[Псалом 150]

¹Alyişlañiz Teñrini arilikindä anij, alyişlañiz
anı binyatlı xuvatında anij.

²Alyişlañiz anı xuvatında anij, alyişlañiz anı
köplü(43v)çündä ululuğunda anij.

³Alyişlañiz anı avazlı alyiş bilä, alyişlañiz anı
saymos bilä da alyiş bilä.

⁴Alyişlañiz anı sövünçlük bilä, mañtarñiz anı
färâhlik bilä.

⁵Alyişlañiz anı tatlı sözlär bilä, alyişlañiz anı
işitövlü avaz bilä.

(44r) ⁶Alyişlañiz anı avaz bilä şükürlü, barça
džanlar, alyişlañiz Biyni.

[Псалом 112/113]

¹Alyişlañiz Biyni da alyişlañiz atın Eyämizniñ.

²Bolsun atı Eyämizniñ alyişli bundan soñra
çağ meñilik.

³Kün toyşundan çağ günäşniñ kir(44v)gäni-
nä deg, alyişlidir atı Eyämizniñ.

⁴Biyiktir Biy barça džinslar üsnä, da haybatı
anıñ köktädir.

⁵Kimdir — neçik Biy Teñrimiz bizim, biyikli-
tä siyngan, ⁶da aşağları köriyir köktä da yerdä,

⁷Turyuzur miskinni yerdän, da biyiklä[tir yar-
li](45r)larnı çöplüktän,

⁸Olturyuzur alarnı buyruççı buyruççılari bilä
žoovurtunuñ kendiniñ,

⁹Siyindirir n'eplodniyni övdä färâhli fikirdä,
neçik ananı, oylanlarından sövüngän?

Haybat Ataga da Oğulga da Ari Džanga hali
da här kez da".

(45v) **P'ark' 'i parcuns tatarça,**
ğaysin ki friştälär yirladılar
toyşunda Jisus K'risdosnuñ

Haybat biyiklikkä Teñrigä, da yergä eminlik,
adamlarga biyänçlik, alyiş saña, biyiklikkä alyişli-
sen, Biy Teñrimiz bizim.

Alyişlarbiz seni, Biy, da mañtarbiz seni, (45v)
tapunurbiz, Biy, seni da yerni öpärbiz saña, hay-
batlarbiz seni, şükürlübiz, Biy, sendän seniñ ulu
haybatıñ üçün.

Biy, padşah ari köktägi, Teñri da Ata barini
tutuçı, Biy da Oylu Atanıñ yalğiz toygan Jisus
K'risdos da Ari Oğul [=Ari Džan].

Biy Teñri, xuzusu Teñ(46v)riniñ da Oylu Ata-
niñ, ğaysi ki aldij bizimkin ari gojstan, yarliyađij,

kötürdüñ yazıñni dünyâniñ, da hali yöpsün çoltça-
mizni bizim.

Ari, ki olturupsen oñ yanından Atanıñ, yarliya
bizgä.

Zera sen yalğiz arisen, yalğiz biyiklänip-
sen, yalğiz Biyimiz (47r) bizim Jisus K'risdos, Biy da
Ari Džan, ğaysi ki haybatta Teñri Ata bilä, amən.

Da här vañt alyişlarbiz seni, Biy, da ögiyirbiz
ari atıñni seniñ meñi da meñi meñilik.

Arzani etkin, Biy, bu künnü keçirmä eminlik-
tä da yazıñtan başça sağla bizni.

Alyişlisen, Biy Teñri, (47v) atalarimizdan bi-
zim, ögövlü da haybatlıdır atıñ seniñ ari meñilik,
amən.

Alyişli Biy, övrät maña toyruļuñnu seniñ.

Biy, işançimiz bizim bolduñ džınstan džinska.

Men çolarmen, Biy, yarliya maña, da oñalt bo-
yumnu benim, men yazıñ ettim saña.

(48r) Körgüz bizgä, Biy, yarliyamaxıñni seniñ,
da çutçarılmaxıñni seniñ Bergin bizgä, Biy, yarli-
yamaxıñni seniñ meñilik, işin çoluñnuñ seniñ kö-
rümşüz etmägin.

Biyim benim, seni işanç kendimä ettim, övrät
maña etmägä erkiñni seniñ, zera sensen Teñrim
benim.

Sendändir, Biy, çovra(48v)çi tirlikniñ, da ya-
rixi bilä yüzüñnüñ seniñ köriyirbiz yariñni.

Saçkin yarliyamaxıñni seniñ, kimlär ki tanir-
lar seni, Biy.

Haybat, da hörmät, da yer öpmäç biyiklikkä
Ataga da Oğulga da Ari Džanga hali da här kez da
meñi meñilik, amən.

[P'araworesçuk']

Haybatliyiç barça tutuçı Teñrini, Atanı Eyä-
mizniñ bizim Jisus K'risdosnuñ.

Şükürlänipmen kendindän, ki sağladı bizni
eminliktä bu keçäniñ da yol körgüzdü bizgä çar-
amyluğtan yariçka, ölümdän tirlikkä, buzul-
maçlığtan buzulmamaxlıç(49v)ka, biliksizliktän
biliklikkä, könülükün kendiniñ.

Xoliyiç Biyni da yalbariyiç kensindän, ki
uzunluğun kündüznüñ eminlik bilä da barça çolay
fikirdä färâhlik bilä bergäy keçirmä bizgä, da çöv-
rälätip sağlagay žoovurtun kendiniñ, Teñrilik çu-
vatı bi(50r)la kendinin, ğaysi ki barçası üsnä yağşı
etüçilik bilä kendiniñ buyruçu bar üstünä yarat-
kanlarıniñ anij, barçanı tutuçı Biy Teñrimiz bi-
zim, tırgiz da yarliya.

Ertäsin yariñniñ da alnimizda bolgan künnü
eminlik bilä Eyämizdän çoliyiç.

(50v) Friştäsin eminlikniñ [közät] boylarimiz-
ga bizim inam bilä Eyämiz".

Arinmaçni da boşatliçni aşınganlarimizga bizim inam bilä Eyä".

Ari Xaçniñ ulu da küçlü çuvatın boluş dżanımızga bizim inam bilä Eyämizdän".

Da dayı birliki üçün ari da könü dinimizniñ bizim Biyni yalbarı(51r)yıç.

Dżanımızni bizim da biri birimizni Eyämiz Teñrigä simarlıyıç.

Yarlıyadı bizgä Biy Teñrimiz bizim.

Aytiyç barçamız bir yerdä: Biy, yarlıya, Biy, yarlıya, Biy, yarlıya.

(51v) **[Surp Asduadz]**

Ari Teñri, ari da çuvatlı, ari da ölümsüz, ki çaçlandıñ bizim üçün, yarlıya bizgä.

Haybatlı da alyışli dayma ari Gojs Asduadzadzin Mariam, anası K'risdosnuñ, sungin çoltçamizni bizim Oyluña seniñ da Teñrimizgä bizim.

Xutçar bizni sina(52r)maçtan da barça tarlıçlarımızdan bizim.

[V̄s lseli tatarça]

İsitövlü bolmaçı üçün Eyämiz Teñrigä avazına çoltçamizniñ bizim pareçosluçu bilä surp Asduadzadzinniñ engäy üstümüzgä bizim yarlıyanmaçı da şayavatı Eyämiz Teñriniñ.

Barini tutuči Biy Teñrimiz bizim, tırgiz da yarlıya.

(52v) *Bu alyışni Manase patšah aytti, çačan inandı Biy Teñrigä.*

Der amenagal tatarça

[2 Паралипоменон, после 36 главы.

Молитва Манасии]

Biy barini tutuči, Teñrisi Aprahamniñ, Sahagniñ, Jagopnuñ da alarniñ artar oylanlariniñ, barini tutuči Biy, boşat benim yazıçlarimni.

(53r) Ki ettiñ köknü da yerni, da barça körkün alarniñ, barini tutuči Biy".

Ki bayladıñ teñizni sözüñnüñ buyruçu bilä, yaptiñ teränliklerni, möhürlädiñ çorçulu da haybatlı ari atıñ bilä seniñ, barı".

Ki barça nemä seskänip titrär yüzüñdän çorçulu çuva(53v)tiñniñ seniñ, bar".

Yetövsüzdür ulu zork'u haybatlı arilikiñniñ seniñ, srogiydir yüräklänmäçi öçäsmäçiñniñ seniñ üstünä yazıçlılarniñ, ölcövsüzdür yarlıyamaçı sövüküñnüñ seniñ, barini tutuči".

Sen, Biy biyiklängän, şayavatlısen da yarlıyovuči, uzunesli da (54r) köpyarlıyovuči, da hayıfsunursen yamanlıçı üsnä adamlarniñ, barı".

Sen, Teñri, çoymadıñ abaşçarank' artarlar üçün Aprahamga, Sahagga, Jagopka, çaysilari ki yazıç etmädilär saña, barini".

Yoçsa çoyduñ poşmanlıç men yazıçlı üçün, ze-

ra yazıçlandıñ teñ(54v)izniñ çumundan artıç, da köpländilär töräsizliklärim benim, barini tu".

Dügülmen arzani baçma da körmä biyiklikin köknüñ köplüçüñdän töräsizlikimniñ benim, barı".

Tas bolupmen men tutmaçından temir biyovlarniñ, da yoçtur maña tinçliç".

Yüräkländirdim öçäsmäçni da yaman alnina seniñ ettim, turçuzdum gurk' da arttırdım öçäsmäçni dżanima benim, barini".

Da hali, Biy, aşaçlatırmen tizin yüräkimniñ benim da çolarmen tatlı yarlıyamaçıñdan seniñ, bar".

Yazıçlandıñ, Biy, yazıçlandıñ da töräsiz(55v)likimni benim mendän bilirmen, barini".

Yalbarıp sendän çolarmen, boşat maña, Biy, boşat da tas etmägin töräsizlikimä körä benim, barini".

Meñilik öçäsmä maña, Eyäm, da aña yamanlıçlarimni benim alnina seniñ, da borçlu etmägin meni tüşkänlär bilä yer tibinä yamanlıçları(56r) bilä kendiläriniñ".

Zera sen Teñri, Teñri poşman bolganlarniñ, umsasisen, da maña körgüz yaçşı etüçilikni seniñ, ki arzanisizmen, barini".

Tırgizgäysen meni köplüçünä körä yarlıyamaçıñniñ seniñ, da men alyışliyim seni barça künlärimdä tirlikimniñ benim".

(56v) Seni, Biy, alyışlarlar barça köktägi friştälär, da seniñdir haybat meñi meñilik, ameñ.

Haybat Ataga da Oyluğa da Ari Dżanga hali da hər kez da meñi meñilik, ameñ.

[Молитва]

Yalbarıp çolarmen sendän, Biy, boşat maña benim yazıçlarimni.

Köplärgä yarlıyovuči Biy, yarlıya men yazıç(57r)liga.

Teñri, arit meni, yazıçlıni, yazıçtan da tırgiz.

Teñri, şayavatlan yazıçlı çuluñ üsnä da yarlıya men köpyazıçliga.

Barçadan alyışli sirpuhi dayma gojs Asduadzadzin Mariam, anası Eyämizniñ, pareços bol Biyimizgä bizim üçün.

Barça ariläri Teñri(57v)niñ, pareços boluñuz köktägi Ataga biz yazıçlılar üçün.

K'risdos, Oylu Teñriniñ, öç saçlamagan, yöpsün çoltçamizni bizim, zera saña işanıpbiz boyunlarimiz bilä bizim.

Yenüçi çuvatıñ bilä, ari da tırgizüçi, özdän çaçıñ bilä seniñ saçla bizni.

Da yeber, Biy, frištä(58r)sin eminlikniñ, ki kelip saçlagay bizni küñdüz da keçä.

Da adam sövükün bilä seniñ añ bizni, Biy, añ bizni, çaçan kelsän çanlığıñ bilä seniñ, da yarlıya bizgä.

Bu saymoslar oğortmal uçta «Der amena-gal»dan aytilir.

Panıç imoç tatarça

[Псалом 5]

²Sözlärimä benim çulaç çoyğın, Biy, (58v) da eskä al çiççiriğimni benim.

³Bağkin avazına alğışimni benim, padşahim benim da Teğrim benim.

⁴Men çolıyirmen sendän, Biy, tañ manına işitkäysen avazıma benim, tañ manına hadir bolıyım çarşı bolma saña, Teğri.

⁵Dügül ki sen, Teğri, klärsen töräsizlikni, (59r) sıyınmaslar sendä yamanlar, ne töräsizläär sıyınirlar közläriñ alnına seniñ.

⁶Körälmädiñ alarni, çaysilari ki [töräsizlikni] çilinirlar, tas etärsen barçasın, çaysilari ki yalyannı sözlärlär.

⁷Erni çan töküçini da hillälini murdar etsärsen, Biy, evet men köryarlıyamaçığıña körä se(59v)-niñ kiriyim övünä seniñ, yer öpiyim ari turadçağıña seniñ çorçun bilä seniñ.

⁸Biy, yol körgüzgin maña toyruluçında seniñ, duşmanlarım üçün benim toyru etkin alnıma benim yollarıñni seniñ,

⁹Zera yoxtur ayızlarında alarniñ könülük da yüräkläri alarniñ bo(60r)şanıptır.

¹⁰Neçik kerezman, açıxtır ovurtları alarniñ, tilläri bilä kendiläriñniñ hilläli boldular.

¹¹Yarçulagın alarni, Teğri, ki tüşkälär sayışlarından yüräkläriñniñ kendiläriñniñ, köp çayırsızlıçlarıña körä alarniñ yıraçlatkin alarni, ki açıylattılar seni.

¹²Färäh bolgaylar bar(60v)çası, çaysilari ki umsaniptirlar saña, meñilik sövüngäylär, sıyınçaysen sen alarda.

¹³Ögüngäylär sendä sövüklüläri atıñniñ seniñ, zera alğışlarsen sen toyrunu, Biy, neçik yaray, biyänçlikin bilä seniñ.

[Псалом 89/90: 14-16]

¹⁴[Tolduç ertäräk yarlıyamaçığıñ bilä seniñ], sövündüç da färäh bol(61r)duç barça künläriñdä tirlikimizniñ bizim.

¹⁵Bolduç färäh ornuna künläriñniñ, ki aşaç etti bizni, da yıllar, çaysilariñdä ki kördüç çiyinlar.

¹⁶Bağkin, Biy, çullarıña seniñ da işinä çoluçnuñ seniñ da yol körgüz oçlanlarıña alarniñ, ¹⁷da bolgay yarıçı Eyämiz Teğriñniñ üstümüzgä (61v) bizim.

Işin çolumuznuñ bizim toyru etkin bizgä, Biy, işin çolumuznuñ bizim oñart bizgä.

[Псалом 129/130]

¹Teränliktän sarnadım saña, Biy, ²Biy, işit avazıma benim.

Bolgay çulaçığıñ seniñ işitmä avazın alğışimniñ benim.

³Eğär töräsizlikimni benim tergäsän, Biy, Biy, evet kim bolur turma (62r) alnıña seniñ? ⁴Zera sendändir arınmaçılıç.

⁵Atıñ üçün seniñ tözdüm, Biy. Töz, dżanım benim. Sözüñä seniñ ⁶umsandı dżanım benim, Biygä.

Vahtından ertäniñ çaç keçägä diñrä, vahtından ertäniñ ⁷umsandı Israjel Biygä.

Eyämizdändir yarlıyamaç köp, andandır çutçarıлмаçılıç, ⁸da (62v) ol çutçardi Israjelni barça tarlıçlarıñdän anıñ.

[Псалом 142/143]

⁸Işitövlü etkin maña ertäräk yarlıyamaçığıñni seniñ, zera men saña, Biy, umsandı.

Körgüz maña yol, çaysına barmaga, zera saña, Biy, kötürdüm közlärimni benim.

⁹Xutçar meni duşmanlarımдан benim, Biy, ze(63r)ra [seni] işanç kendimä ettim.

¹⁰Övrät maña etmäğä erkiñni seniñ, zera sensen Teğrim benim.

Dżanıñ seniñ yaçşı, yol körgüzgäy maña yergä toyru.

¹¹Atıñ üçün seniñ, Biy, tırgizçaysen meni, toyruluçun bilä seniñ çıyargaysen tarlıçtan dżanımnı benim, ¹²yarlıyamaçığıñ bilä seniñ

(63v) Tas etärsen duşmanlarımni benim da yoç etärsen barça indżituçilärimni dżanımnıñ benim, zera men çuluñ seniñmen.

[Псалом 53/54]

³Teğri, atıña seniñ tırgiz meni da çuvatıñda seniñ könülük etkin maña.

⁴Teğri, işit alğışıma benim, çulaç çoy sözlärimä ayzımnıñ benim.

(64r) ⁵Yatlar turdular üstümä benim, da çuvatlılar izdädilär dżanımnı benim, da heseplämädilär seni, Teğri, allarına kendiläriñniñ.

⁶Ošta, Teğrim boluşuçim benim; da Biy yöpsünüçisi dżanımnıñ benim.

⁷Xaytarganıñda yamannı duşmanlarıma benim könülükün bilä seniñ tas etkin alarni.

(64v) ⁸Men erkim bilä benim çurban sunıyım saña da tapuniyım atıña seniñ, Biy, zera yaçşıdır.

⁹Barça tarlıçımdan benim çutçardıñ meni, da duşmanlarım da benim kördü közüм benim.

[Псалом 85/86]

¹⁶Ber xuvat xulina seniñ, tırgız oylun xaravaşınñ seniñ ¹⁷ da etkin mendä nişanın yağşılıxñiñ.

(65r) Körgäylär körälmägänlärimni menim da uyalgaylar, ki sen, Biy, boluştuñ maña da övündürdün meni.

Haybat Ataga da Oylga da Ari Džanga hali da här kez da meñi meñilik, ameñ.

Bu saymoslarni mardirosaç künlärdä aheçek' mangunk'tan soñra aytilir.

Sionciç zi luice tatarça

[Псалом 114/116]

(65v) ¹Sövdüm, ki işitkäy Biy avazına alıışimniñ menim, ²aşaxlattı xulaxın kendiniñ maña, da men künlärimdä menim sarnadım añar.

³Keldilär çövrämä inçyamañi ölümñüñ, da tot-xarlıxlari tamuxnuñ taptılar meni.

Tarlıxni da tixizlixni taptım, ⁴da atın Eyämizniñ sarnadım.

(66r) Ey, Biy, xutxargin džanımnı menim, ⁵yarlıyovuçi Biy Teñrimiz bizim, yarlıyağın ⁶da saxlagın oylanlarıñni, Biy.

Men aşaxlandım, da Biy tırgızdı meni, ⁷çaytkin, džanımnı menim, tınçlıxıña seniñ, zera Biy boluştı maña.

⁸Xutxardı džanımnı menim ölümñän, közlärimni yaştan, ayaxımnı (66v) tayılmañtan, ⁹biyänçli bolıyım alnına Eyämizniñ tırlık yerdä.

[Псалом 115/116]

^{1/10}Inandım, neni ki sözlädım, da men aşaxlandım bek.

^{2/11}Men ayttım tamaşalanganımda menim, ki barça adam yalyandır.

^{3/12}Ne beriyim ornuna Eyämizgä barçadan, çaysın ki berdi maña?

^{4/13}Ayaxın xutxarıлмаñ(67r)niñ yöpsüniyim da atın Eyämizniñ sarnıyım.

^{5/14}Alıışimni menim Eyämizgä beriyim barça žoyovurtu alnına anıñ.

^{6/15}Özdändir alnına Eyämizniñ ölümü ariläriñni kendiniñ! ^{7/16}Ey, Biy, men xuluñ seniñ men, xul da oylu xaravaşınñniñ seniñ.

Kestiñ baylarımnı menim, ^{8/17}saña sunıyım al-yi(67v)şin xurbannıñ da atın Eyämizniñ sarnıyım.

^{9/18}Alıışimni menim Eyämizgä beriyim barça žoyovurtu alnına anıñ ^{10/19}koşkündä övüññüñ Eyämizniñ da içiñdä seniñ, Erusañem.

[Псалом 116/117: 1-2]

¹Alıışlañiz Biyni, barça džinslar, ögüñüz anı, barça žoyovurt.

²Xuvatlansın yarlıyamañi anıñ üstümüz(68r)-gä bizim, könülükü Eyämizniñ çalsın meñilik.

[Псалом 53/54: 3-9]

³Teñri, atıña seniñ tırgız meni da xuvatiñda seniñ könülük etkin maña.

⁴Teñri, işit alıışıma menim, xulağ çoygın sözläriñä alıışimniñ menim.

⁵Yatlar turdular üstümä menim, da xuvatlılar izdädilär boyumnu menim, da heseplä(68r)mädilär seni, Teñri, alnılarına [=alınlarıña] kendiläriñniñ.

⁶Ošta, Teñri boluşıçım menim; da Biy yöpsünüçi džanımnıñ menim.

⁷Xaytarganıñda yamannı duşmanlarıma menim da könülüküñ bilä seniñ tas etkin alarnı.

⁸Men erkim bilä menim çurban sunıyım saña da tapunıyım atıña seniñ, Biy, zera yağ(69r)şidir.

⁹Barça tarlıxımdan menim xutxardıñ meni, da duşmanlarımda menim kördü közüm menim.

[Псалом 85/86: 16-17]

¹⁶Ber xuvat xuluña seniñ, [tırgız] oylun xaravaşınñniñ seniñ, ¹⁷etkin mendä nişan yağşılıxñiñ.

Körgäylär körälmägänlärim menim da uyalgaylar, ki sen Biy boluş(69v)tuñ maña da övündürdün meni.

Haybat Ataga da Oylga da Ari Džanga hali da här kez da meñi meñilik, ameñ.

Bunuñ soñra oğormeal Dər başlandı. Bu ävəlgi oğormea künnüñ 3 sahatında aytiliyir Ari Džanga tum alinganına çarşi vernadunga da xutxarıлмаñka çarşi K'risdosnuñ, çaysi ki xutxardı sansız džanlarni.

(70r) [Колонитул страниц 70r-82r]

Tüş alıışta aytkin.

[Псалом 50/51]

³Yarlıya maña, Teñri, ululuçuna körä yarlıyamañiñniñ seniñ, köplüçünä körä şayavatiñniñ seniñ buzgın töräsizlikimni menim.

⁴Ayruçsu yuvgın meni töräsizlikimdän menim (70v) da yazıçlarımdan menim aruv etkin meni.

⁵Töräsizlikimni menim men mendän bilir-men, da yazıçlarımdan menim alnıma menimdir här sahat.

⁶Saña yalyız yazıç ettim, Biy, da yamannı alnıña seniñ ettim.

Neçik toyrı bolgaysen sözüñdä seniñ da yeñüçi yaryuñda se(71r)niñ.

⁷Töräsizlik bilä başlandım, da yazıç içinä toyurdu menim [=meni] anam menim.

⁸Sen, Biy, könülükñü sövdüm [=sovdun], kö-rünmägänläriñni da yapuçlarıñni açılıñ bilä seniñ körgüzdün maña.

[⁹Bürk üstümä zoba bilä, da aruv bolıyım, yuvgın, da çardan artıç aç bolıyım.]

¹⁰Işittirgin maña sövünçlükni da färâhlikni, da sövünürdür (71v) sövâklârim benim hasrât bolgan.

¹¹Xaytar yüzüñnü seniñ yazıçlarımndan benim da barça töräsizlikimni benim arît mendän.

¹²Yüräk aruv toxtat mendä, Teñri, da dżanni toyrı yänirt çarnimda benim.

¹³Salmagın meni, Biy, yüzüñdän seniñ [da Dżanıñni Ari seniñ] çıxar(72r)magın mendän.

¹⁴Bergin maña sövünçlükün çutçarıлмаахınıñ da dżan ayalıçınıñ bilä seniñ toxtat meni.

¹⁵Övrätiyim töräsizlärgä yoluñnu seniñ, da çayirsizlar saña çaytkaylar.

¹⁶Çutçar meni çanıñdan, Teñri, Teñri çutçarıлмаахınıñ benim, da (72v) sövüngäy tilim benim toyruluçında seniñ.

¹⁷Biy, egär erinlärimni benim açsañ, ayzım benim yirlagay alyşıñni seniñ.

¹⁸Egär kläsäñ edi, çurban sunar ediç, evet bü-töv çurbanga ne heç biyänmädiñ.

¹⁹Çurban Teñrigä dżan aşaç, aruv yü(73r)räk-ni da dżan aşaçni heç etmästir Teñri.

²⁰Yaçşi etkin, Biy, erkiñ bilä Sionga; da yasalgaylar duvarları Yerusayemniñ:

²¹Ol vaçt biyänsärsen çurbanga toyruluçnuñ, çaçan niyät çurbanimizni çıxargaylar seyanıña seniñ, ögüzünü.

Haybat Ataga da”.

(73v) Dêr hûesçe tatarça
[Псалом 22/23]

¹Biy kütkäy meni, da maña nemä eksik bolmas.

²Yaş ot tüzündä anda siyindirdi meni da tinçliçında suvlarıñ beslädi meni.

³Xaytardi dżanıñni benim maña, yol körgüzdü maña toyrı yolga atı üçün kendiniñ.

⁴Kläsä ki barsam da (74r) esä içinä ölüm kölgäsinii, çorçmandir yamandır [=yamandan], zera sen, Biy, benim biläsen.

Tegänäk da tayaç, alar övündürgäylär meni.

⁵Hadirlädiñ alnıma benim seyanı çarşısına közläriniñ indżituçılarimniñ benim.

Yayladıñ yay bilä başimni benim, ayaçınıñ [=ayaçını] seniñ, neçik zadasız, (74v) içirdi meni.

⁶Yarlıyamaçınıñ seniñ, Biy, kelgäy birgämä benim barça künlärindä tirlikimniñ benim siyınma maña övündä Eyämizniñ uzaç künlär bilä.

[Псалом 142/143: 8-12]

⁸Körgüz maña yol, çaysına barmaga, zera saña, Biy, kötürdüm dżanıñni benim.

⁹Xutçar meni duşman(75r)larimni [=duşmanlarimndan] benim, Biy, zera seni işanç kendimä ettim.

¹⁰Erkiñni seniñ övrät maña etmägä, zera sensen Teñrim benim.

Dżanıñ seniñ yol körgüzüçi bolgay maña yergä toyrı.

¹¹Atıñ üçün seniñ, Biy, tirgizgäysen meni, toyruluçnuñ bilä seniñ çıxargaysen tarlıç(75v)tan dżanıñni benim, ¹²yarlıyamaçınıñ bilä seniñ

Tas etsärsen duşmanlarimni, yoç etsärsen barça inçituçılarimni benim dżanıñni, zera men çuluñ seniñmen.

Haybatına Biy Teñriniñ. Başlanıyır ekinçi oçormea Ata Teñrigä çarşı.

(76r) [Псалом 50/51]

³Yarlıya, maña, Teñri, ululuçuna körä yarlıyamaç[ınıñ seniñ]”.

Artçarı aylandirip 4 çayit, taparsen da tamam aytkaysen.

Erani tatarça

[Псалом 40/41: 2-5]

²San, çaysı ki sayışliyir miskinni da yarlini! Yaman kündä çutçarir anı Biy.

³Biy çutçarir anı da tirgizir, sanlı etär (76v) anı üstünä yerniñ da çıxara bermäs anı çoluna duşmanlariniñ kendiniñ.

⁴Biy boluşuçidir añar yataçında ayriçlariniñ kendiniñ: barça töşäkläriniñ anıñ çaytarir çastalıçından anıñ.

⁵Men aytım: Biy, yarlıyağın maña, sayaytkin dżanıñni benim: men (77r) yazıçlı beriniyirmen saña.

[Псалом 90/91]

¹Kim turuptur boluşluçuna Biyiktäğiniñ, kölgäsi tibinä Teñriniñ köktä tıngay.

²Aytçay Eyämizgä: «Yöpsünövlüm benim sen, işançim benim Teñri, da men umsanirmen añar.

³Ol çutçargay meni avından ulavuçiniñ, seskändürüçiniñ söz(77v)lârdän».

⁴Arçası üsnä kendiniñ yöpsüngäy seni, kölgäsinä çanatlariniñ anıñ umsangaysen.

Neçik yaray, seniñ çövränjä bolgay könülükü anıñ.

⁵Xorçmagaysen sen çorçusundan keçäniñ, da ne oçtan, ki uçar kündüz,

⁶Nemä bar ki uçar ça(78r)ramçuluçta, azdirmaçından şaytaniñ yarimkündä.

⁷Tüßünlär yaniñdan seniñ miñlär da (dümänlär>) tümänlär oñuñdan seniñ, ki saña heç nemä yuvuçlanmas.

⁸Tek yalız közläriniñ bilä baçkaysen, tölovün yazıçlarıñ körärsen, ⁹zera sen, Biy, umsam menimsen.

(78v) Biyiklängänni ettiñ saña išanç, ¹⁰yetiş-mägäylär saña yamanlar, da çiyinlar yuvuçlanmagaylar otañña seniñ.

¹¹Friştälärinä kendiniñ simarläptir seniñ üçün, saçlama seni barça yollarında seniñ.

¹²Biläkläri üsnä kendiläriniñ kötürgäylär (79r) seni, ki heç urunmagay taşka ayaxiñ seniñ.

¹³Izñiñ da yilanniñ üsnä yürügäysen sen, ayax tibiñä baskaysen aslanıñ da aćdahanıñ.

¹⁴Zera maña umsandı, da çutçarıyım anı, kölgä bolıyım añar, ki tanıdı atımnı menim.

¹⁵Sarnagay maña, da men işitkäymen añar, da anıñ bilä bolıyım tar(79v)lixta.

Xutçargaymen da haybatlagaymen anı, ¹⁶uzun künlär bilä toldurgaymen da körgüzgäymen añar çutçarıлмахımni menim.

Haybat Ataga da Oçulga da Ari Džanga hali da hər kez da meñi meñilik, ameñ.

Haybatına Biy Teñriniñ. Başlanıyır üçünci oğormea, (80r) çaysi ki tügälläniyir Oçul Teñrigä çarşı.

[Псалом 50/51: 3]

³Yarlıya maña, Teñri, ululuçuna körä yarlıyamaçıñniñ seniñ, köp”.

Avälgı oğormeani tap, tamam aytkin.

Sireçi zi lüi tatarça

[Псалом 114/116]

¹Sövdüm, ki işitkäy avazına alışımnıñ me-nim, ²ki aşaxlattı çulaçın kendiniñ (80v) maña, da men künlärimdä benim sarnadım añar.

³Keldilər çövrämä inççamaçları ölümniñ, da totçarılıçları tamuçnuñ taptılar meni.

Tarlıçniñ da zabunluçnu taptım, ⁴da atın Eyämizniñ sarnadım.

Ey, Biy, çutçargın džanımnı menim, ⁵yarlıyo-vuçi (81r) Teñri, yarlıya ⁶da saçla oçlanlarıñni, Biy.

Men aşaxlandıñ, da Biy tırgızdı meni, ⁷çaytkin, džanıñ menim, tinçliçña seniñ, zera Biy boluştu maña.

⁸Xutçardı džanımnı benim ölümдән, közlä-rimni yaşlardan, ayaxımnı benim tayılmaçtan, ⁹biyänçli bolıyım alnına Eyämizniñ tirlik [yerdä].

(81v) [Псалом 115/116: 1-4]

^{1/10}Inandıñ, neni sözlädim, da men aşaxlandıñ bek.

^{2/11}Men ayttım tamaşalanganimдән benim, ki barça adam yalyandıñ.

^{3/12}Ne beriyim ornuna Eyämizgä barçaga körä, çaysi ki berdi maña?

^{4/13}Ayaxın çutçarıлмахıñni yöpsüniyim da atın Eyämizniñ sarnıyım.

[При копировании пропущен один лист].

(82r) [Псалом 116/117]

²...müzgä bizim, könülükü Eyämizniñ çalsın meñilik.

Haybat Ataga da Oçulga da Ari Džanga hali da hər kez da meñi meñilik, ameñ.

Hajr mer or ergins surp eyiçi anun k'o.

Haybatına da hörmätinä ari Errortut'ıunnuñ da bir Teñrilikniñ (82v) tügälländi üç alıış-ları. Bundan soñra başlanıyırlar tum alıışlar Ermeni yığövnüñ yergälikinä körä da sırasına aytlıyır baştan.

[Колонтигул страниц 82v-103v]

Tumda aytkin.

[Колофон]

Tvagan učka dek, 1085 [=1636].

Ey alıışni oçuçılar, çolarmen, K'risdos üçün arzani alıışiñizda siziñ men arzanisiz Kasparni unutmañiz.

[Один лист между листами 82 и 83 вырван].

Or kerakoñ tatarça

(83r) ...[çur]banin Apelniñ, Nojnuñ, da Aprahamniñ.

Pareçosluçu bilä yoyardagi çuvatlılarınıñ seniñ hər vaçt binyatlı saçla stolicasin Ermenilikniñ.

Xəntajojž tatarça

Sövüñgin asrı, çizi yarıçniñ, oçlanlarıñ bilä seniñ Sion, donatkan şöhrät bilä kelin (83v) ögövlü, kökkä oçsaş yarıçli çoranga, ki yaylangan Teñri bir bardan eksiksiz sendä hər kez çurban bolıyır.

Ataga barişmaçlıçka, bizgä arınmaçka üläşişiyir [tenin] da ari çanıñ kendiniñ.

Tügäl ari çiyinläri [üçün] kendiniñ bayışlâğın boşatlıçni turçuzganga yığövü(84r)müznü.

Buzulmagan gojs Mariam, Teñrini toçurgan, tapuniyir ari yığöv, çaysına berildi ötmäki ölüm-süzlükniñ da çanı färäh etüci bizni, berinçiz alıış añar džan yiri bilä.

Miadžin orti tatarça

Yalyız toçgan Oçul, Söz Teñri da ölüm-süz barlıç, çaysi ki (84v) boyuña aldıñ tenlänmä dayma ari gojs Asduadžadžin teşkirilmäşsiz.

Adam bolup, çaçlandıñ, K'risdos Teñrimiz bizim, ölüm bilä ölümni bastıñ, birinç ari Errortut'ıundan, haybatdaş Ata bilä da Ari Džan bilä, tırgız da yarlıya bizgä.

Der t'akaworeaç tatarça

[Псалом 92/93]

(85r) ¹Biy padşahlarıñ şöhrätlikni kiydi, kiydi Biy çuvatni yarımından kendiniñ.

Toxtattı dünyâni, ki tepränmägäy, ²hadirdir olturuçun seniñ, başlanmaçından meñilikniñ sensen.

³Kötürdülar rikalar bilä, da kötürdülar rikalar avazların (85v) kendiläriniñ, da tursarlar rikalar barganlarında kendiläriniñ.

⁴Avazlarından köplüx suvlarniñ tamaşalı boldular yubanmaçları teñizniñ.

Tamaşalısen sen Biy, biyikliktä, ⁵taniçliçlarına seniñ biz bek inandıç.

Dank'um vajele sır.

(86r) Övünä seniñ yaraşır arilik, Biy, uzun künlär bilä.

Haybat Ataga da Oçulga da Ari Džan".

Bundan soñra aytilir surp Asduadz; yiykün bolsa, or jarear aytilir; kündälik kündä or çaçeça(r). Bunar körä özgä ulukünlärdä aytilir.

(86v) I ari Teñri, ari çuvatlı, ari ölümsüz, ki çaçlandıñ bizim üçün, yarlıya bizgä.

Üç kez çaytip ayt.

Hawadamk', çaysin ki ayttılar ari ataları Nigia žoyovk'unda Ari Džan ötläş

Inanırbiz bir Teñrigä, Ataga barçanı tutuçığa, yaratuçısına köknü (87r) da yerni, körüngänläriñ da körünmägänläriñ.

Inanırbiz bir Biygä, Jisus K'risdoska, Oçul Teñrigä, Teñridän toyganga, Atadan yalıyız toygana, bu kendi barlıçtan Atanıñ, Teñri Teñridän, Yarıç Yarıçtan, Teñri könü könü Teñridän toygana da dügül yaratılğan.

Bu kendidir tarbiyatından Atanıñ, çaysi bilä ki barça nemä boldu köktä da yerdä, körüngänlärdä da körünmägänlärdä.

Çaysi ki biz adamlar üçün da bizim çutçarımaçimiz üçün enip köktän ten aldı, adam bol(88r)du, toçdu tügällik bilä ari gojs Mariamdan Ari Džan aşıra.

Çaysi bilä ki ten aldı, džan, es da barça, ne ki bar adamda, könülük bilä da dügül sayınmaç bilä.

Xiynaldı, çaçlandı, kömüldü, üçüncü kündä turdu, çixti kökkä (88v) ol ten bilä, olturdu oç yanına Atanıñ.

Kelmäçtir ol ten bilä da haybatı bilä Atanıñ yarıu etmägä tirilärgä da ölülärgä, çaysiniñ ki ari da ölümsüz çanlıçına yoçtur soñyu.

Inanırbiz bir Ari Džanga, etilmägän da tügäl, çaysi ki (89r) sözlädi Oçenktä, da Markareçliktä, [da Awedaranda,] çaysi ki endi Jortananga, k'arozel etti yeberilgänni da sıyındı arilärdä.

Inanırbiz bir yalıyız bütöv da arak'ellärniñ yıçövünä.

Tapuniyirbiz bir miğirdut'ıunnu, ludz tartmaçni, [arinmaç] da boşatlıç yazıçlarga;

(89v) Turmaçin ölüläriñ meñilik yarıuga džanlarga da tenlärgä, köktägi çanlıçka da meñilik tirlikkä.

Evet çaysıları ki aytiyirlar anıñ üçün, ki edi zaman, çaçan yoç edi Oçul, ya edi zaman, çaçan yoç edi Ari Džan, yaçom bolmaçtan boldular ya özgä barlıçtan (90r) aytarlar bolma etilmägän [=etilmägän] Oçulun Teñriñiñ ya Ari Džanni, ya egär ki teşkirilmälidirlär, anıñkibik aytkanlarıni yöpsünmäs, evet çarıyır gat'uçiğä arak'ellärniñ ari yiyövü.

Surp Krikor Lusaworiçniñ aytkanı

(90v) *Iisg [=Isg] mek' p'ar'' tatarça*

Evet biz haybatlıyıç ne ki meñiliktän burun yer öpmäç bilä ari Errortut'ıunga da bir Teñrilikkä, Ataga da Oçulga da Ari Džanga [hali da hər kez] meñi meñilik, amən.

Ew ews hawadov tatarça

Da dayın inam bilä yalbarıyıç da çolıyıç Eyämiz Teñridän (91r=92v) da Xutçaruçimiz bizim Jisus K'risdostan sahatında çulluçuñ da alıñniñ, ki arzani yöpsünmäçkä etkäy, işitkäy avazına yalbaranımiñniñ, yöpsüngäy çoltçasın yüräkimizniñ bizim, yarlıyagay üstümüz(91v=92r)gä bizim da boşatkay aşınganımiñni bizim.

Alıñimiz bizim da çoltçamız bizim hər vaçt kirgäy alnına ulu Biylikiniñ anıñ, da ol bergäy bizgä bir söz bilä, bir inam bilä, toçrulux bilä çazyanma yaçşı çilinmaçni, ki yarlıyamaç başçıñin kendiniñ etkäy üstümüzgä bizim.

Biyimiz bizim barını tutuçi (92r=91r) tırgizgäy da yarlıyagay.

Sahatında ari badarakniñ da alnımızda çoyulgan başçıñin inam bilä Eyämizdän çolıyıç.

Friştäsin eminlikniñ közät džanımiçga bizim inam bilä Eyämiz".

Arınmaçni da boşatlıçni aşınganlarimiz-(92v=91v)ga bizim inam bilä Eyämizdän".

Ari Xaçniñ ulu da küclü çuvatın, boluşuçi da közätüçi bolgay džanımiçga bizim, inam bilä".

Da dayın artıç birlik bilä toçru, da könü, da ari inamimiz üçün bizim Biyni yalbarıyıç.

Džanımiçni bizim da (93r) biri birimizni Eyämiz Teñrigä, barçanı tutuçığa, simarlıyıç.

Yarlıyadi bizgä Biy Teñrimiz bizim.

Aytiyıç barçamız bir ağızdan: Biy, yarlıya, Biy, yarlıya, Biy, yarlıya.

Pazmut'ıun tatarça

Çaysi ki aytiliyir Džinuntta, Awedumda da barça ulukünlärdä Asduadzadzinniñ.

(93v) **Pazmut' iun tatarča**

Köplülüx friştälärniñ, köktägilärniñ, enip köktän yalyz toygan padşah bilä, çaysıları ki yirlap, aytıyır edilär:

«Budur Oylu Teñriniñ».

Barçamiz aytıyıx: färâh boluñuz, köklär, da sövünsünlär himläri dünyâniñ, zera (94r) Teñrisi meñilikniñ yer üsnä köründü da adamlar bilä yürüdü, ki tırgızgäy dżanlarimizniñ bizim.

Ov e orbeş tatarča

Aytiliyir Bayramda hem surp Xaç künlärindä.

Kimdir alay, neçik Biy Teñrimiz bizim?

Xaçlandi bizim üçün, kömüldü, da (94v) [ölü-dän] turdu, inamlı boldu dünyâgâ, da ayindi haybat bilä kökkä!

Keliñiz, žoyovurt, alıñ friştälär bilä yirliyiñ añar, aytıp:

Ari, ari, ari sen, Teñrimiz bizim.

Hreşdagajın tatarča

Yiğküñgi küñdä aytiliyir.

(95r) Friştälärniñ yergäliki bilä toldurduñ, Teñri, seniñ ari yuğövüñnü.

Miñlär miñi hreşdagabedlär bardirlar alniña seniñ, da tümänlär tümäni friştälär çulluñ etiyälär saña, Biy, da adamlardan biyändiñ yöpsünmä alıñniñ alıñli avaz bilä:

Ari, ari, ari (95v) Biy çuvatlılarniñ.

Sirput' iun srpoç tatarča

Aytiliyir küñdälik küñlärdä.

Ariliki arilärniñ, ulusen da çorçulu, da zorlulari friştälärniñ alıñliyiñlar seni da aytıyirlar:

Haybat biyiklikkä Teñrigä, da yerdä eminlik.

(96r) **Marmın Derunagan tatarča**

Bundan soñra här tumda aytiliyir çax učka deg.

Biyimizniñ teni da çanı Xutçaruçiniñ bar alni-mizga, köktägi çuvatlılar körümsüz sarnap aytıylar tüyyinsiz [=tüyyisiz] avaz bilä:

Ari, ari, ari Biy çuvatlılarniñ.

(96v) **K'risdos 'i meç tatarča**

K'risdos aramızda bizim da köründü, çaysi ki bar bunda, Teñri oturdu.

Eminlik avazi çalindi, ari sövünçlükä dästür berildi.

Yiñimiz bir dżan boldu, öpüşmäçkä tügällik berildi.

Duşmanlıç yıraçlandi, sövük [här] yari yayildi.

(97r) Hali çuluç etkenlär kötürdüñüz avaziñizniñ, beriñiz alıñniñ bir ayızdan.

Tirlikkä bolgan Teñrilikkä, da çaysi ki serovpeñlar arilik aytuçidirlar.

Kimlär ki inam bilä çarşi turupsiz padişahlıç ari seyanı alniña,

Körüñüz K'risdosnu (97v) olturgan padşahni da çövräläp dolaşkan çuvatlılardan köknüñ.

Yoyarı kötüriyiç köz salıp da yalbarıp bunu aytıyıx:

Yazıçlarimizniñ bizim aņmagaysen, yoçsa şavavatiñ bilä seniñ aritkaysen;

Friştälär bilä alıñlişbiz seni, da (98r) arilärniñ bilä seniñ haybat saña, Biy.

Surp, surp, surp tatarča

Ari, ari, ari Biy çuvatlılarniñ, toludurlar köklär da yer haybatıñ bilä seniñ. Alıñli biyiklikkä! Alıñli, ki keldiñ da kelsärsen atına Eyämizniñ! Osanna biyiklikkä!

(98v) **Hajr ergnawor tatarča**

Ata köktägi, çaysi ki Oyluñnu seniñ berdiñ ölümgä bizim üçün suçlu, borçumuz üçün bizim, tökülmäçi bilä çanıñniñ anıñ çolarbiz sendän, yarliya sözlü çoyunlarıña.

Barçadan alıñlişisen, Biy, alıñliyiñ(99r)biz seni, ögiyirbiz seni, şükürlübiz sendän, Biy Teñrimiz bizim.

Orti Asduđzoy tatarča

Oylu Teñriniñ, çaysi ki çurban bolduñ barışmaçına Atanıñ, ötmäki tirlikniñ üläşiniyirsen bizgä, tökülmäçi üçün ari çanıñniñ çolarbiz sendän, yarli(99v)ya çanıñ bilä seniñ çutçargan sözlü çoyunlarıña.

Hoki Asduđzoy tatarča

Dżani Teñriniñ, çaysi ki haybatlı sirriñni köktän enip tügälliyirsen çolumuzdan ötläş bizim, tökülmäçi üçün çanıñniñ anıñ çolarbiz sendän, tındir dżanların keçmişlarimizniñ bizim.

(100r) Aņgın, Biy, da yarliyağın.

Hajr mer tatarča

Atamız bizim, ki köktäsen, ari bolsun atıñ seniñ, kelsin çanlıçıñ seniñ, bolsun erkiñ seniñ, neçik köktä, alay yerdä, ötmäkimizni bizim küñdälik ber bizgä bügün, boşat bizgä borçumuznu (100v) bizim, neçik ki biz boşatırbiz bizim borçularimizga, bermägin bizni sinamaçlıçka, yoçsa çutçar bizni yamandan.

Zera seniñdir çanlıç da çuvat, da saña haybat meñilik. Amen.

Miajn surp tatarča

Yalyz ari, yalyz Biy, Jisus K'risdos, haybatına Ata Teñ(101r)riniñ, amen.

Hajr surp tatarča

Ari Ata Ari Oylu Ari Dżan. Alıñli Ataga da Oyluga da Ari Dżanga hali da här kez da meñilik, amen.

K'risdos badarak eal tatarča

K'risdos çurban bolgan üläşiniyir aramızga bizim, aleluia.

(101v) Tenin kendiniñ beriyir bizgä yemäçkä, aleluia.

Da ari çanin kendiniñ Bürkiyir üstümüzgä bizim, ale".

Yuvuçlanıñız Biygä da alıñız yarıñni, aleluia.

Aşañız da körünüz, ki tatlıdır Biy, aleluia.

Alyışlañız Biyni kök(102r)tä, aleluia.

Alyışlañız Biyni biyikliktä, ale".

Alyışlañız anı, friştäläri anıñ da barça çuvatları anıñ, aleluia.

Karñ Der tatarča

Xozusu Teñriniñ, çaysı ki köturiyirsen yazıñni dünyâdan, yarlıya bizgä.

(102v) Xuzusu Teñriniñ, ki köturiyirsen yazıñni dünyâdan, yarlıya bizgä.

Xuzusu Teñriniñ, çaysı ki kötürdüñ yazıñni dünyâniñ, ber bizgä eminlik.

Lçak' 'i par tatarča

Tolduğ igilikiñdän seniñ, Biy, teniñni aşamaç bilä da ari çanıñ(103r)nı seniñ.

Haybat biyiklikkä Yedürüçimizgä bizim, ki här kez yediriyirsen bizni.

Ber bizgä dżanlı alyışiñni seniñ.

Haybat biyiklikkä Yedürüçigä bizni.

Ko hamank' tatarča

Şükürlänirbiz sendän, ki yeberdiñ bizni ölüm-süz (103v) seyanıñdan seniñ.

Eyiçi anun Dñ tatarča

Bolsun atı Eyämizniñ alyışli bundan beri çaç meñilikkä diñrä.

Bolsun atı Eyämizniñ alyışli".

Bolsun atı Eyämizniñ".

Bu eki dunnu tamam aytkin.

[Здесь нет несколько страниц].

[Колонтитул страниц 104r-137r]

(104r) *Alyış tum zamanında.*

[Молитва]

...tirliki da çutçarıлмаçı adamlarıñni, dayi artıç duşmanlarga da heçkä berüçilärgä buyruçuñnu seniñ sövüçilärgä seni.

Anıñ üçün ulu boldu çaç kökkä deg yarlıyamaçıñ seniñ, bütün dünyâgä körüldü haybatıñ seniñ.

(104v) Da alay bek biyikläñdi başçılarıñniñ seniñ nişanları, ki düğül yalyız adam dżinsı tamaşalanıyirlar, yoçsa köktägi çuvatlılar da, da artıçsı yuvuçta bolganlar

Sendän, ki seskänip haybatlıyirlar tiyyisiz avaz bilä aytıp:

Ari, ari, ari Biy (105r) çuvatlılarıñni.

Neni ki biz dä, övränip alardan, sarniyirbiz seniñ ölümsüz çurban bolgan zamanında, birlänip tensiz sanlılar bilä.

Da bizim bilä bir bolup, orınagnı ölümnüñ könnüñ adamilikkä körä bizim bilä yirliyirlar yirün alyışniñ.

(105v) Zera egär ki orınagnıñ ögmäçniñ bilmäsälär, yalyız ari atıñni sarniyirlar, yüzlärin da ayaxlarıñ yapup.

Da biz ne türlü alyış da şükürlük sungaybiz, evet yalyız seni alyışliyix titramäç bilä da inam bilä yuvuçlanıyix körümsüz aytovsuzluçuna.

(106r) Alyışlarbiz Atanı, eyeberüçini Xutçaruçıñni [=yeberüçini Xutçaruçini].

Alyışlarbiz Ari Dżanni, tügällävüçini da arıtuçini sezikli orınagnıñ.

Alyışlarbiz yetövsüz seniñ aşaxlamaçıñni.

Alyışlarbiz ulu seniñ tatlılıçıñniñ erkin.

(106v) Alyışlarbiz seni, ki ari Teñrini meñilik tirlikkä berdiñ hakim.

Alyışlarbiz seni, ki ari çanıñni bayışladıñ arınmaçlıçka.

Alyışlarbiz seni, ki otu Teñrilikiñniñ seniñ küydürmästir tarbiyatimizni topıraçtan.

Alyışlarbiz seni, ki (107r) körälmäslär köklär barça, köturiyirlar materiyalniy da podliy yixövlär.

Alyışlarbiz seni, ki olturupsen keçovpelärdä da tiniiyirsen seyanında arilikniñ.

Alyışlarbiz seni, çaysı ki yoçargi köklärdä toçuz tasları tensizläriñ tutalmaslar, köturiyirlar (107v) on barmaçları kahanalarıñniñ.

Alyışlarbiz, çaysin ki serovpe klişçalar bilä tutup beriyir edi ayzına markareniñ, evet hali prespešn'e çol aşıra üläşiniyirsen topıraçlılarga da barmaçlar bilä beriliyirsen ayızga.

Alyışlarbiz seni, ki igränmässen igränçilikin- (108r)dän ten işläriñ, yoçsa aritiiyirsen arilikniñ bilä seniñ.

Alyışlarbiz seni, çaysı ki türlü-türlü yazıçlarıñni körümsüz etiyirsen adam oylanlarıñniñ, çaysilari ki inam bilä umsandılar saña.

Alyışlarbiz seni, çaysı ki pošrednictvosu bilä Teñriniñ (108v) da çanıñniñ seniñ barıştıriyirsen Atañni seniñ keri bolganlar bilä yazıç aşıra.

Alyışlarbiz seni, çaysı ki ilgärtin orınagnı ari teniñniñ seniñ dä ari çanıñniñ körgüzdüñ sezikli orınaglar bilä türlü-türlü zamanlarda

(109r) Apel bilä da Noj bilä,

Melk'iseteg bilä da Apraham bilä,

Sahag bilä da Aagop bilä,

da çixkandan soñra Misirdan

Movses bilä da Aharon bilä,
 Esu bilä da Samuel bilä,
 Tawit' bilä, da (109v) Soyomon bilä, da Eyi'
 markare bilä.

Bu barça qrinaglarin tamamladin, sözü Atanin Jisus K'risdos, vernadunda sezikli da materiialniy nemälärdän, köktägi da dżanlı ündälmäx bilä sekretni ari badarakniy, ari arak'ellärgä aytip: (110r) «Bunu etiniz benim jıšadaglıxıma Yäni Törädä, dayi artix, ne ki Movsesniy, etip dekret: kimlar ki yemaslar, bolmastir alarniy tirlikliari», — da yegänlärgä da içkänlärgä — sıyınmaıxni sendä da seniñ alarda.

Xaysi ki inaniyirlar bolma arınmaıxni dünıyâgä xaniñ bilä (110v) seniñ, surp Jovhannes awedaraniçka körä, ki xani Teñri Oylunuñ aritir bizni yazıxlardan.

Zera toyru teniñ da xaniñ seniñ tügäl çeşmäxlixtir da xutxarılmäxlixtir baylarından yazıxlarniñ.

Da men bu zamanni yollu anıyirman ken- (111r)di xoltxalarima barçanı tapma boşatlıx ölülärgä da tirlärgä.

Ey, barçasından yaxşı Jisus K'risdos, berüci başxışlarni, hali kelip neçik suçlu bolgan alniña seniñ, zera egär ki arilar barçası bir yerdä hasrat-tirlar yaxşılıxına seniñ (111v) da parexosluxuña, ne türlü dayin artix men dä, tüşkän şnorhk'undan.

Zera ki hali yarlıyamasan, xaçan ki açipsen eşikin aytovsuz müft başxışlarniñ, xaçan bersarsen özgä zamanda?

Zera egär yoluısa kimsä padşahnin seyanına da an(112r)dan boş çıısa, xaçan bolgay toyunma zırgel bolgan spul'niy başxıştan?

Zera ki toyru bu zamandır alma sendän xoltxamnı benim, neçik ki alarda tatlilix zamanında.

Zera egär ki, xaçan bu zaman bütün dünıyâ, yer u kök bir yerdä parexosel (112v) bolıyirlar, işitmäsän, dayin xaysi zamanda yiyıştirgaymen barçasın?

Zera egär ki neginçä alyasalanıyirlar tensizlärnin böläklari dżomartlıxına başxışlariñniñ seniñ da tek yalyız alyış sunıyirlar, na egär ki hali almasam, na, xaçan tärüzügä xoıysan, (113r) ne türlü bolgaymen alma?

Da xaçan ki çaxırip aytıyirlar: «Yarlıya seniñ yaratkanlarına», — maña ülüş bermäsän, xaysi özgälari bilä bolgaymen alma?

Xaçan toyru buyruxuña körä seniñ arınmasam bütün dünıyâ bilä ari xaniñ aşıra seniñ, soıra kim že meni arıtkay?

(113v) Zera bolmandir men xutulma kendi ucinoklarim bilä, da ne özgä zaman tapma vaıxtni

alyışka saña yöpsünövlü, evet bu zamanga tözdüm, ki başxışlariña [arzanı] tapulgaymen boşatlıxına yazıxlarniñ.

Saña da xolıyirman erinçäklilikim üçün benim, kläsä ki seniñki (114r) hadirdir, evet inanirman alma yalyız sendän, tüşkän barça yaxşı ämäldän?

Da artix bu fikirdä toxtattim, kendi kendiniñ biyançli bilip zamanni, xolarmen sendän, Biy, bolmagay, ki hali dä boş xaytargaysen meni ölcöv-süz başxışlariñdan seniñ, Biyim, xaçan (114v) axıyir, neçik rıka toluluıxundan tenizniñ, ululuıxuñnuñ başxışlari, xaysılardan ki maña da bir tamçı yetkinçadır, zera seniñ azgına bergäniñniñ ölcöv-süzdür ululuıxu da artıxtir, ne ki teränliki tenizniñ.

Zera egär ki saçılmaıxında günäş yarııı(115r=115v)niñ yarııılanmasam, keçä ne türlü bolgay yarııılanmaga?

Da xaçan ki fuft [= müft] oıaltuçı yuvuıxen da tirlilik hakimlikin bermäsän, dayin xayda tapkaymen hakim?

Egär ki ölüdän turganıña yuluıxup ölsäm, meni kim turıuzgay?

Egär ki sen, ki tarbiya(115v=115r)tiñdan xodżalatuçisen, miskinlikimni kötürmäsän, na xay-sına dayin barıyım xodżalardan?

Egär ki xanlıxına seniñ tüşüp [tuş] bolmasam da buıar dek hanuz tutsa meni buyruıçisi bu dünıanıñ, dayin xaçan xarşı turuıimni sürsarsen?

Baxıyirman, hali ze(116r)ra açııxtir eşikiñ, ber presp'ećenstvonu, ki algaymen.

Eminliki bilä dünıanıñ, xaysi ki berıyirsen, ber maña da eminlik xalabalııılarından kendi xilinganlarimniñ.

Eminliki bilä yııövnün toıtat teprängän dżanimni benim.

K'ahanajabedlar (116v) bilä, da k'ahanalar bilä, sargawark'lar, da tibir, da barça uıdu bilä surp yııövnün közätüci xuvatıñ bilä seniñ meni dä kölgän tibinä seniñ berkäytkin.

Padşahlar da buyruıçilar, hetmanlar da zolnerlar bilä meni dä yeñüci etkäysen körümsüz duşman üsnä.

(117r) Keçkänlar inam bilä dünıyâdan aıgın meni dä, Biy, yazıı bilä ölgänni, xaysıların ki çııarıyirsen teränlikindän antuntk'nuñ, alar bilä çııar meni dä yamanniñ zındanından miçnortluıxu bilä ari teniñniñ da ari xaniñniñ seniñ.

Ataga seniñ benim üçün dä bolgaysen pare-(117r)ııos, inam aşıra meni dä toyru etkäysen, neçik xarayçini, zera men dä inanirman, Biy, xanlıııında seniñ aıgın meni dä.

Etkin erkiñni Atañniñ seniñ, zera anıñdır klägäni, ki kimsä dä tas bolmagay.

Ol igitlär bilä turuzgaysen meni dä, çaysilari ki turuz(118r)sarsen alnına Atañniñ seniñ.

Uludur yarlıyamaçlıx, da anı kliyirsen dañın artıx, ne ki bütöv çurbanıñ, etkin sen dä yarlıyamaçlıx.

Bilirmen, ki ölcövsüzdür seniñ yarlıyamaçıñ, evet men kendimniñ yamanlıçlarımnan çorçıyırmen, (118v) ki boş çixarmagaylar meni andan yarlıyamaçıñdan.

Arzani etkin meni hali dä şükürlänmä yarlıyamaçıñdan seniñ.

Şükürlümen sendän, Biyim, ki arzani ettiñ meni körümünä ari teniñniñ da ari çanıñniñ seniñ.

Şükürlümen, ki etär[=tit](119r)rövlü da çorçulu işittim alıñış avazın.

Şükürlümen, ki seniñ Teñrilik gälädziläriñni işittim.

Şükürlümen, ki taşlanmadım seniñ sözüñdän, neçik kazan sürülgän.

Şükürlümen, ki dżanımnı umsa bilä toldurduñ da yüräkimni färählik bilä.

(119v) Ne türlü alıñışni ya çaysi şükürlükni saña sungaymen, egär arzani etsäñ meni tirlik ötmäkinä da ölümsüz paçağıña seniñ?

Zera egär ki alar, çaysilari ki tek kördülär, san aldılar sendän könü bilüçidän, çaysi ki sanlıçni tapmagaylar, kimlär ki ü(120r)lüşlü bolıyirlar.

Zera egär ki ol, çaysi ki sen sözün Teñriniñ aytovsuz adam tiliñä toyrurdu da san berdi kendi kendinä, çaysi ki toyrur sanlıdır, ne çadar sanlıçka bolgaylar arzani, çaysilari ki här kez seniñ ari teniñni da ari çanıñni u(120v)živat etiyirlar.

Da bu başçış sendän dañın yoharidir, ne ki estän da ağıldan, dügül yalıız yerdägilärniñ, yoçsa köktägilärniñ dä, çaysi ki titräp seskäniyirmen, bolmagay, ululuçuna körä bunıñ klägäysen oçşaşlı arzanilikindä.

Da bu belgi körüm(121r)dür, ki därman yoçtur buñar maña.

Zera egär ki arilärgä çorçulu başçışlar bilä, ne türlü bolgay men murdarga?

Egär serovpełär da kerovpełär yüzlärin yapıyirlar, men ne türlü harsiz sürät bilä baçkaymen?

Egär ki kök olturıuçıñ seniñdir da yer (121v) podnožokudur ayaxlarıñniñ seniñ, men ne türlü sıyınma saña benim içimdä smit etkäymen?

Egär ki sen barçanı toldurıyirsən, men ne türlü kendimdä çabul etmägä umsa tutkaymen?

Egär yergä baçsañ, berirsən titrämä buñar,

yuvuçlasañ (122r) taylarga, na tutuşurlar, benim çaysi çuvatım turgay alnıña seniñ?

Yamandırmen, ya maña bu arilikkä yuvuçlanma da särgärđanlıxtır yıraçlanma, zvlašča, ki toyrur simarlädıñ aytıp: «Egär ki çaysi yemäsä tenimni benim, tirliki bolmastır boyunda (122v) kendiñ».

Ošta belgili viznavat etiyirmen, ki men ölgänmen da seniñdir meni ölüdän turuzma.

Yoçtur maña da ni heç dä bunıñ içindä fikir etmä arzanilikimni benim.

Sen baçkın, yapuçlar bilüci, ber da oñargın arzanilik bilä (123r) bundan soñra Ataga [=Ataña] seniñ yalbarma.

Kläsä ki dügülmen arzani, neçik yaraşır, yoçsa ne çadar da esä yoluçkaymen anıñ adam sövüklükünä da haybatlagaymen sini [seni] Atañ bilä seniñ barçadan çuvatlı, da barçadan ari, da könü Ari Dżanıñ bilä hali da (123v) här kez da meñi meñilik. Ameñ.

Alıñış Biy K'risdoska tum zamanında Jovhannes Karneçiniñ aytkanı

Xozusu Teñriniñ, Biyim da Teñrim Jisus K'risdos, çaysi ki soyulduñ çaç üstünä da kötürdüñ yazıçni dünyädän.

(124r) Yazıçlı çuluñ da ayır yüklü yazıç bilä, tüşiymen alnıña seniñ, Biyim da Teñrim.

Yarlıya maña, neçik yarlıyadıñ bütün dünyägä, zera sensen umsa da yarıç yolu könülükñüñ da tirlikniñ, K'risdos.

Ölgän yazıç bilä da töräsiz aşınmaç(124v)lıx bilä, közdän salma meni, Biyim, yoçsa yarlıya maña barça üstünä kötürgän işläriñ üçün, çaysilärin ettiñ köp tözümlükñüñ bilä.

Añ, barçanı tirgizüci Biy, kelgäniñni dünyägä Atanıñ çoynundan da ten alganıñni surp gojs Marıamdan.

(125r) Añ, barçadan alıñışlı Biy, yürügäniñni [bu dünyäda] neçik adam yazıçlı adamlar arasına.

Añ, barçasından ari, miğirdel bolgäniñni Jortananda surp Jovannestän.

Añ, barçasından bilüci Biy, yamanlaganlarin Dżuhutlarnıñ da sinamaçlıçın p'ari(125v)seçilärniñ.

Añgın, ilgäri körgän Biy, çixara berilgäniñni Jutadan da ayblaganlarin k'ahanalarnıñ.

Añ, barçasından alıñışlı Biy, tutulgäniñni baççada da çollarıñniñ baylaganlarin yaman kimsälärniñ.

Añgın, barçaga çud(136v! *Лист 136 вставлен дальше*)rätli Biy, turgäniñni Gajap'anıñ alnına, da sorov etkänin [etkanıñ] Anaşniñ.

Аң, öpkä saýlamagan Biy, yüzüňä urgan silâni da saçından tartýalaganlaryň delirgänlärniň.

Аң, padşahi padşahlaryniň, ip bilä baýlagan turýuzganlaryň da törä alni(136r!)na Biladosnuň da urganlaryň başyňa.

Аң, uzunesli Biy, tükürgänlärin Eprajecilärniň da tövülmäxiň çamişlar bilä.

Аң, unutmagan [Biy], yariň çizil tonuňnu da tikändän tadžiniň.

Аң, yamanni aňmagan Biy, ol sahatni, çaçan kötür...

[Одинокого листа между листами 125 и 126 нет].

(126r) ...kökkä aýnganiňni tamaşali.

Аң, aňlovuçi meňilikniň, men tas bolganni, zera yazıçılar üçün bunu üstüňä seniň kötürdün, yarlıyovuçi Biy.

Bunu barçasın saňa pareçosluşka alirmen, köpyarlıyovuçi, yarlıya maňa, da boşat benim yazıçılarimni, (126v) arit meni, yazıçılarimni benim, da çutçar tamuxnuň yaman çiyinindan, ber maňa yer seniň uçmaçıňa, zera sensen adam sövüci Biy, da saňa haybat meňi meňilik, aмен.

Алыш ари тенinä да ари хаंना К'рисдоснуң җарşı, җаңан к'аһана көтүрийир ари тенin

(127r) **da ari ханin**

Yerni öpärmen saňa, K'risdos, çutçarılmaçı dünyäniň, sözü Ataniň, çurbanı tirlikniň, könü, teňi zadasız Teñrilikniň da tügäl adam, neçik ayzım bilä çosdovanel etiyemen, ol türlü džanim bilä dä tapuniymen da inaniymen.

Yalbariymen sendän, (127v) Oğulu Teñriniň, ari Teñri, Biy barçanı tutuçi, baýışla yazıçılarimni [=yazıçılarima] benim boşatlıçni da ber çuluňa seniň džani saçtılyçniň, ki seniň aşıra çutçarılgaymen meňilik ottan seniň erkli çarçarank'lariň üçün.

Zera sensen könü çuzusu Teñriniň, ki üläşiniyirsen çutça(128r)rılmaçka adamniň džinsına da көтүрийirsen yazıçın dünyäniň.

Inaniymen barçadan ari Errortut'unga, Ataga da Oğulga da Ari Džanga.

Inam bilä aşarmen ari da tirgizüci teniňni arınmaçka da çutçarılmaçka džanimniň benim.

Inam bilä içiyemen zada(128v)siz da yazıçıni arıtuçı ханиňni seniň, K'risdos, boşatlıçka yazıçılarimniň benim.

Tekrar alyış Biyimizniň ari teninä da ari ханına җарşı

Ari teni [=džani] K'risdosnuň, arit meni.

Teni K'risdosnuň, saçla meni.

(129r) Xani K'risdosnuň, içirt meni.

Köksündän çıçkan suvu K'risdosnuň, temizlä meni.

Çarçarank'i K'risdosnuň, çuvatlat meni.

Ey, yaçşı etüci Jisus, işit maňa, da kerı bolma mendän, da yaman işkildän saçla meni, ölüm künümdä bol maňa yuvuç, ki friştälär bilä maçtagaymen seni meňi meňilik, aмен.

Алыш tum көтүргändän соңра

Meňilik alyışlä džan bilä barçasın, eminlikiňni seniň baýışlä bütün dünyägä, saçla yamandan da seskänmäçtän başça.

(130r) Kötür öçäşmäxiňni yaratkanlariňdan, açlıçni, çiliç көтүрmäçni, afatni, çardaşlıçimizni bizim saçla tügäl sövüktä tirilmä birliktä.

Yasatuçıların bu ari yuçövünüň turýuzgın oň yaniňdan, çuluç etkänlärni hem uçd etkänlärni arzani etkin yarlıyamaçı(130v)ňa seniň,

Araçnortnu bizim ari inamimizniň, gat'oçigosumuznu, özdän ebisgoboslarni, k'ahanalarni da vartabedlärnin [=vartabedlärni], Teñriniň sözüni aytkanlarni,

Xuluçta bolganlarni surp yiçövünüň, barçasın bir yerdä saçla sinamaçtan da uyattan başça hali (131r) da kelgän meňiliktä.

K'risdän padşahlarga ber çuvat boluşuçi, inanganlarga saňa, adam džinsına aç uçmaçıniň eşikin.

Keçmişlärniň džanlaryň aňgın ulu künüндä, tekrar kelgäniňdä seniň.

Bizim toyuruçılarimizni, emgäktä bolganlarni, da yaçşı etüci(131v)lärni bir yerdä barçasın aňgın da ayamaçlıç et kendilärinä, çıçar pay da ülüşlü et meňi tinçliçka.

Da çaysılarimiz ki kelip alyış ettiç, bol här zaman boluşuçi.

Xutçar otlu tamuxundan da ölümsüz çurtlariňdan.

Da saňa Ata bilä da Ari Džan bilä haybat (132r) da hörmät hali da meňi meňilik, aмен.

Alyışli K'risdos, Oğlu Teñriniň, çaysi ki çurban boldu bugün bu dünyäda, Ata bilä barışmaçka, da bizgä arınmaçka, da boşatlıçka yazıçılarimizniň yaçşı inamda bolgan k'risdänlärniň, barça badaraklariňdan pay da yarlı(132v)çamaçlıç baýışlagay bizgä K'risdos, Oğlu Teñriniň, da bizim toyuruçılarimizga, da bizim yaçşı etüçilärimizgä, da barça inangan k'risdänlarga, tirilärgä da öülärgä, da kendi alyışli Ata bilä da Ari Džan bilä hali da här kez da meňi meňilik. Aмен.

Saymosu Tawit mar(133r)kareniň

[Псалом 33/34]

Nişçark' üläştirgändä aytiliyir tumdan soңra.

²Alyışliym Biyni här sahat, här sahat alyışi aniň ayzımda benim.

³Biy bilä maıxtangay boyum menim, işitkâylär [sekinlär] da färâh bolgaylar.

⁴Ululatiñiz Biyni menim bilä da biyiklätiñiz (133v) atin anıñ bir oıurdan.

⁵Xoldum Eyämizdän, da işitti maña, barça tarlıñımdan menim çutçardı meni.

⁶Yuvuçlanıñiz Biygä da alıñiz yarıçni, da yüzläriñiz siziñ uyalmagaylar.

⁷Bu yarlı sarnadı Biygä, da Biy işitti buñar, barça tarlıçlarından bunıñ çutçardı (134r) bunu.

⁸Böläki frištälärniñ Eyämizniñ çövräsiniñdir-lär çorçkanlarından kendiniñ saçlama alarnı.

⁹Aşañız da görüñüz, ki tatlıdır Biy! Sanlıdır er, çaysı ki umsanır añar.

¹⁰Xorçuñuz Eyämizdän, barça ariläri anıñ, zera heç nemä yoxtur (134v) eksiklik çorçuçılarna anıñ.

¹¹Ulu çodžalar miskinlädilär da açñındılar, evet çaysılari ki çolarlar Biyni, eksilmägäy alardan barça yaçşılıç.

¹²Keliñiz, oylanlarım menim, da işitiñiz maña, da çorçusun Eyämizniñ övrätiiyim sizgä.

¹³Ey adam, ki klärsen (135r) tirlikni, sövärsen künlärin kendiniñ körmä yaçşılıçta.

¹⁴Tıyıldirt tiliñni seniñ yamanlıçtan da erinläriñni seniñ — sözlämägäylär hilläliçni.

¹⁵Vaz kel yamandan da etkin yaçşini, izdä eminlikni da bar artından anıñ.

¹⁶Közläri Eyämizniñ toyrularniñ üsnä, (135v) da çulaçları anıñ alyışları üsnä alarnıñ.

¹⁷Yüzü Eyämizniñ yaman çilinganlar üsnä — tas etmä yerdän jışadaglarin alarnıñ.

¹⁸Sarnadılar toyrular Biygä, da Biy işitti alarga da barça tarlıçlarından alarnıñ çutçardı alarnı.

¹⁹Yuvuçtur Biy alar(Текст листа 136 см. выше после листа 125; 137r)ga, kimlär ki opranni-yirtirlar [=opraniptirlar] yüräkläri bilä, da aşıçlarıni džan bilä turgizir.

²⁰Köp tarlıçları bardır artarlarnıñ, barçadan çutçarir alarnı Biy ²¹da saçlar barça söväklärin alarnıñ, da ne biri alardan opranmagay.

²²Ölümü yazıçlıniñ yamandır, yoçsa kim ki kö(137v)rälmäş toyrunu, poşuman bolgay.

²³Çutçarir Biy džanlarin çullariniñ kendiniñ, poşman bolmagaylar barçası, çaysılari ki umsaniptirlar añar.

Haybat Ataga da”.

Bundan soñra haybatına Biy Teñriniñ başlanıyır keçägi alyışları, ki tügälläniyir Oylu Teñriniñ çaçan engäniñä çarşı.

(138r) [Колонитул страниц 138r-158r]

Keçägi alyışta aytkin.

Es ar Asdudzoj gartaci ew Der tatarça [Псалом 54/55: 17-18]

¹⁷Men Biygä sarnadım, da Biy işitti maña.

¹⁸Keçä, tañ manına, da ertä, da yarımkindä töziy edim Teñrimä menim da işanir edim (138v) tirlik berüçigä, ki çutçarir çulun kendiniñ da turgizir adam sövüçi Biy.

Haybat Ataga da”.

Xonarhecoj tatarça [Псалом 85/86]

¹Aşaçlatkin, Biy, çulaçıñni seniñ da işit maña, zera yarlı da miskinmen men.

²Saçla džanımni menim, ari Biy, çutçar çuluñnu seniñ, Teñ(139r)rim menim, ki saña umsanđim.

³Yarlıya maña, Biy, zera saña çaçırdım kün uzun, ⁴färâh etkin džanni çuluñnuñ seniñ, zera saña, Biy, kötürdüm közlärimni menim.

⁵Zera sen, Biy, tatlı da toyrusen, köpyarlıyovuçi barçasına, çaysılar saña sarnıyirlar.

(139v) ⁶Xulaç çoy, Biy, alyışıma menim da baçkin avazıma [=avazına] yalbarganımnıñ menim.

⁷Künündä tarlıçımnıñ menim sarnadım saña, da işittiñ maña.

⁸Yoçtur kimesä oçşaş saña teñrilärdän, Biy, da yoç nemä, neçik işiñ seniñ.

⁹Barça džinslarnı, ki ettiñ, kelsinlär da yer (140r) öpsünlär alniña seniñ da haybatlasınlar atıñni seniñ meñilik.

¹⁰Ulusen sen, Biy, da etärsen sk’ançelik’ni, da sen yalyzsen, Teñri.

¹¹Yol körgüzgin maña yoluña seniñ, da bargaymen toyruluçuñda seniñ, da färâh bolgay yüräkim çorçma atıñdan seniñ.

¹²Tapunıyım saña, Biy (140v) Teñrim, bütün yüräkim bilä menim haybatlıyım atıñni seniñ meñilik.

¹³Ulu boldu üstümä menim yarlıyamaçıñ seniñ, da çutçardıñ džanımni menim tıbdägi tamuçtan.

¹⁴Teñri, töräsizlär turdular üstümä menim, da yiñinlari çuvatlılarnıñ izdädi(141r)lär boyumnu menim, da saçınmadılar Teñri allarına kendiläriniñ.

¹⁵Yoçsa sen, Biy, Teñrim menim, şaçavatlisen da yarlıyovuçi, uzunesli da köpyarlıyovuçi, da könü, ¹⁶baçkin maña da yarlıya maña.

Bergin çuvat çuluña seniñ, turgiz oylun çaravaşıñniñ seniñ, (141v) ¹⁷da et mendän nişanni yaçşılıçniñ.

Körgäylär körälmägänlär da uyalmagaylar [=uyalgaylar], ki sen, Biy, boluştıñ maña da övündürdüñ meni.

Haybat Ataga da Oγulga da Ari Džanga hali da hər kez meji meñilik, amən.

Haybat saña, Biy, haybat saña, Teñri, haybat.
(142r) **Abreçoj tatarča**

[Псалом 139/140]

²Abragin meni, Biy, yaman adamdan, könüsüz erdän çutçar meni.

³Sayışladılar töräsizlikni yüräklärindä kendiläriniñ, kün uzun hadirlädilər oγraška.

⁴İtilädilər tillärin kendiläriniñ, da ayusu izniñ tibinä erinläriniñ alarniñ.

(142v) ⁵Saxla meni, Biy, çolundan yazıçlıniñ da yamandan adamdan çutçar meni.

Sayışladılar batal etmä yürügänimni benim, ⁶yaşırdılar öktämlär sirtmaç maña.

Oryanlar saldılar sirtmaç ayaxlarıma benim, çövräsina izläriniñ çoydular maña azmaçlıçni.

(143r) ⁷Ayttim: Biy Teñrim benim sensen, çulaç çoy, Biy, avazına alıışimniñ benim.

⁸Biy, Biy, çuvatı çutçarılmamızimniñ benim, kölgä bişima [=başima] benim künündä oγraşniñ.

⁹Çıçara bermä meni, Biy, küsänçlikinä yazıçlılarniñ, çaysıları ki sayışlı edilär benim üçün, aşıya urma(143v)ğin meni.

Ki heç biyiklänmägäylär çaçan da sayışları alarniñ, tügällänmägäylär soñyu tügällägänindä alarniñ, ¹⁰çazyançı erinläriniñ alarniñ yapkay kendilärni.

¹¹Tüşürgäysen üstünä alarniñ uçunlarin otun, emirgäysen alarni, ki miskinliktän bolmagaylar tirilmä.

(144r) ¹²Tilçi adamga oñmagay yer üstünä, erini yazıçni [=yazıçlı] yamanlıçı kendiniñ avlagay tas bolmaçka.

¹³Tanıdim, ki yarı etärsen, Biy, yarlıga da könülük barlisizga.

¹⁴Toyrular şükürläsinlär atıñdan seniñ, da turgaylar toyrular alnina yüzüñniñ seniñ.

(144v) **[Псалом 140/141]**

¹Biyim, sarnadım saña, da işit maña, baçkin avazına alıışimniñ benim, sarnaganimda benim saña.

²Toyru bolgaylar alıışim benim, neçik temyan, alniña seniñ, Biy, kötürülgäni çollarimniñ benim — çurban keçägi.

³Çoygin, Biy, közätüçi ayzıma benim, da e(145r)şik bek erinlärimä benim, ki yañılmagay yüräkim yaman söz bilä.

⁴Säbäplämä säbäpin yazıçniñ adam bilä, kimlär ki etärlär töräsizlikni, ülüşlü bolmagaymen tañlaganlarına alarniñ.

⁵Ögütlägäy meni toyru yarlıyamaçı bilä da

azarlagay; oleyoku yazıçlıniñ yaylamagay (145v) başimni benim erkinä aniñ.

⁶Tiyıldılar yuvuç çayaga yarıçılari alarniñ, işitkälär sözlärimä benim da tatlılangaylar.

⁷Neçik çalinlıçı topraçniñ, ki yayıptır dünyâda, saçilgaylar sövâklari alarniñ yuvuç tamuçka.

⁸Saña, Biy, Biy, közlä(146r)rimdirlär, saña umsandım, Biy, çıçarmagin džanımnı mendän.

⁹Evet saxla meni sirtmaçtan, ki yaşıriptır, tayılmaçtan töräsizlik etkänlärniñ.

¹⁰Tüşünlär sirtmaçına aniñ yazıçlılar, yalız men, men keçkinçä.

[Псалом 141/142]

¹Avazim bilä benim men Biygi [=Biygä] sarnadım, (146v) avazim bilä benim men Biyni çoldum.

²Saçiyim alnina Eyämizniñ alıışimniñ [=alıışimni] benim da tarlıçimni benim alnina aniñ aytiyim.

³Eksilmägäninä mendän džanımnıñ benim sen, Biy, tanıdiñ steşkalarimni benim, yol bilä, ki bariy edim, yaşırdı maña sirtmaç.

(147r) ⁴Baçiyir edim oñumdan, da köriyir edim, ki kimsä tanımadı meni, tas boldu mendän çaçmaçim benim, da heç tapulmadı izdävüçi boyumnuñ benim.

⁵Çaçırdım saña, Biy, da ayttim: sensen umsam da ülüşüm benim yeber da [=yerinä] tirilärniñ.

⁶Baç, Biy, alıışima benim, zera aşıax bol(147v)dum asrı, tırgiz meni çuvalaganlardan, zera çuvatlı boldular artıç mendän.

⁷Biy, çıçar zındandan boyumnu benim, şükürlänirmen atıñdan seniñ.

⁸Saña baçiyirlar artarlar, negä diñrâ töläsärsen.

Haybat Ataga da Oγulga da Ari".

Hasealk's tatarča

Yetiškänimiz sahatına keçäçurunnuñ, barçamız, kötürüp çollarimizni bizim, çaybatlarbiz seni, Biy Teñrimiz bizim, çaysı ki baçışladıñ bizgä kündüznü eminlik bilä keçirmägä da yetiştäma sahatına keçäniñ.

Arzani et bizni, Biy, ari yüräk bilä frıştâ(148v)lärniñ yiri bilä şükürlükni sunma Eyämiz Teñrigä, barini tutuçiga, ki tırgizgäy da yarlıyagay.

Ayaçesçuk' tatarča

Yalbariyiç barini tutuçi Teñrini, Atasin Eyämizniñ bizim Jisus K'risdosnuñ, çanin eminlikniñ, eminliki üçün bir yalız ari gat'uyige da (149r) arak'ellärniñ yiçövü üçün, ki köp yıllarga eminlik

bilä bergäy bizgä Biy Teñrimiz bizim, da xanlarni eminlik etüçilärni yebergäy bizgä.

Ulu, ari da xorxulu atı üçün kendiniñ ayalıxlarnin veliyatniñ, çerüv başlıxlarni, uruş etkänlarni, žoyovurtnu, kirmäximizni da çixkanı(149v)mizni bizim eminlik bilä saılagay, da barça uruşların duşmanlarınin ufatkay bizdän, Biy barını tutuči tirgizgäy da yarlıyagay.

Iñirni yetiškän da alnimizga kelgän kečämizni eminlik [=inam] bilä Eyämizdän xolıyix.

Frištäsın eminlikniñ da közätüçi boylari-(150r)mizga bizim inam bilä Eyämizdän xolıyix.

Arıñmaıxni da boşatlıxni aşınganlarımizga bizim inam bilä Eyämizdän xolıyix.

Ari Xaçniñ ulu da küçlü xuvatın boluşuči da közätüçi dzanlarımizga bizim inam bilä Eyämizdän xolıyix.

Da dayın artıx bir (150v) könü da ari inamimiz üçün Biyni yalbarıyix.

Boylarımizni bizim da biri birimizni saña, Eyämiz Teñrigä, simarlıyix.

Yarlıyadi bizgä Biy Teñrimiz bizim.

Aytıyix barçamız bir ayızdan: Biy, yarlıya, Biy, yarlıya, Biy, yarlıya.

Surp asduadz tatarça

Ari Teñri, ari xuvatlı, ari ölümsüz, ki xaçlandıñ bizim üçün, yarlıya bizgä. *Üç kez ayt.*

[P'araworeal]

Haybatlı da alıışlı dayma ari gojs Asduadzadzin Mariam, anası K'risdosnuñ, sungın xoltxamizni bizim Oyluña seniñ da Teñri(151r)mizgä bizim.

[P'rgel zmey]

Xutxargay bizni sinamaıxtan da barça totxarlıximizdan bizim.

[Vs lseli tatarça]

Işitövlü bolmaıxı üçün Eyämiz Teñrigä avazına xoltxamizniñ bizim, parexosluıxı bilä surp Asduadzadzinniñ, yeñmäxı [=eñmäxı] bilä üstümüzgä bizim yarlıyamaıxı da şayavatı Eyämiz (152r) Teñriniñ, barını tutuči Biy Teñrimiz bizim, tirgiz da yarlıya.

Hamparci tatarça

[Псалом 120/121]

¹Kötürdüm közlärımıni benim taylarga, xaydan ki maña kelgäy boluşluıx.

²Boluşluıx maña Eyämizdän kelgäy, ki etti köknü da yerni.

³Bermägin seskänmäxkä ayaııñni seniñ, (152v) da yuxlamasın közätüçiniñ [=közätüçin] seniñ.

⁴Neçik yuxlamas, da ne yuxuda barir saılavuçisi İsrajelniñ.

⁵Biy saılagay seni, da Biy yöpsüngäy oñ xolu bilä kendiniñ.

⁶Günäş kündüz saña zulüm etmägäy, da ne ay keçädä.

⁷Biy saılagay seni barça yamandan, saılagay (153r)lagay Biy boyuınu seniñ.

⁸Biy saılagay kirgäniñni da çixkanıñni seniñ, bundan soıra çax meñilik.

Haybat Ataga da Oıulga da Ari".

O pnağeal tatarça

[Псалом 90/91]

¹Kim ki turuptur boluşluıxına Biyiktäğiniñ, kölgäsi tibiñä Teñriniñ kök(153v)tä tıngay.

²Ayt kay Eyämizgä: yöpsünövlüm benim sen, umsam benim Teñridä, da men umsanırmen aıar.

³Ol xutxargay meni avıñdan ulavuçiniñ da seskändürüçi sözlärdän.

⁴Arıası üsnä kendiniñ yöpsüngäy seni, kölgäsinä xanat(154r)lariniñ umsangaysen.

Neçik yaraı, seniñ çövräñä bolgay köñülükü aniñ.

⁵Xorımagaysen xorıxusundan kečäniñ, da ne oılardan, ki uçar kündüz,

⁶Nemä bar, ki uçar xaramıyuluıxta, azdırmaıxıñdan şaytanniñ yarımküñdä.

(154v) ⁷Tüßsünlär yaniñdan seniñ miñlär da tümänlär oıuñdan seniñ, ki saña heç nemä yuvuxlanmagay.

⁸Tek yalıız közläriñ bilä baıxkaysen, tölövün yazıxlarniñ körgäysen, ⁹zera sen, Biy, umsam menimsen.

Biyiklängäñni ettiñ saña işanç, ¹⁰yetişmäğäylär saña yamanlar, (155r) da xıyın yuvuxlanmagay otaııña seniñ.

¹¹Friştäläriñä kendiniñ simarlıptır seniñ üçün saılama seni barça yollarıñda seniñ.

¹²Biläkläri üsnä kendiläriñiñ kötürğäylär seni, ki heç urunmagaylar taška ayaııñ seniñ.

¹³Izniñ da yilanniñ (155v) üsnä yürüğüysen sen, ayaıx tibiñä baskaysen aslanni da adıdayanı.

¹⁴Zera maña umsandı, da xutxarıyım anı, kölgä bolıyım aıar, ki tanıdı atımmi benim.

¹⁵Sarnagay maña, da men işitkäymen aıar, da aniñ bilä bolıyım tarlıxta.

(156r) Xutxargaymen da haybatlagaymen anı,

¹⁶uzun künlär bilä toldurgaymen da körgüğüymen aıar xutxarmaıımmi benim.

[Псалом 122/123]

¹Saña, Biy, kötürdüm közlärımıni benim, ki sıyınıpsen köktä.

²Neçik közläri xulnuıx xoluna biyniñ kendiniñ,

neçik közləri çaravaşnıj ço(156v)luna bikäsiniñ kendiniñ,

Ol türlüdürlär közlärimiz bizim saña, Biy Teñrimiz bizim, negä diñrä yarlıyadıñ üstümüzgä bizim.

³Yarlıya bizgä, Biy, yarlıya, zera köp toldux heçlik bilä.

⁴Dayın artıysı tolundu (157r) boyumuz bizim ayblanmaç bilä, çaysıları ki aybliy edilär bizni, da heç bermäç bilä öktämläriñ.

[Псалом 53/54]

³Teñri, atına seniñ tırgız meni, da çuvatıñda seniñ könülük etkin maña.

⁴Teñri, işit alıışıma benim, çulaç çoygün sözlärimä ayzımnıñ benim.

(157v) ⁵Yatlar turdular üstümä benim, da çuvatlılar izdädilär boyumnu benim, da heseplämädilär seni, Teñri, allarına kendiläriñiñ.

⁶Ošta, Teñri boluşuçim benim, da Biy yöpsünüçisi dżanımnıñ benim.

⁷Xaytarganıñda yamannı duşmanları(158r)-ma benim da könülüküñ bilä seniñ tas etkin kendilärni.

⁸Men erkim bilä benim çurban suniyim saña da tapuniyim atıña seniñ, Biy, zera yaçşidir.

⁹Barça tarlıxımdan benim çutçardıñ meni, da duşmanlarıñ da benim kördü közüm benim.

(158v) Haybat Ataga da Oçulga da Ari Dżanğa hali da hər kez meñi meñilik. Amen.

[Отче наш]

Atamız bizim, ki köktäsen". *Tamam ayt.*

(113r) *Haybatına Biy Teñriniñ. Bundan soñra başlanıyrlar alıışlar ružni, çaysıları ki aytili-yirlar (159r) ulu ulukünlärdä, çaysi ki odpravlac-s'a bolıyirlar yıl içinä Biy Teñrigä çarşı da ari-lärgä çarşı.*

[Колофон]

Da yazıçlı yazučını der Kasparni, der Zak'aria Awak'eřeç oylun, ari alıışta unutmagin.

[Колонтигул страниц 158v-159r]

Tügälländi keçägi alıış.

(159v) [Колонтигул страниц 159v-171r]

Alıış.

Bu alıışni Dżnunt küñü aytkin.

Biyi da Teñrisi barçasınıñ, seniñ ari Toymaçıñ bilä aytovsuz yöpsün çoltçasın men yazıçlıniñ çoltçası aşıra ari gojsnuñ da a(160r)nañniñ seniñ da yiyilganlarıñniñ bu seniñ ari övünä.

Bayıslä men yazıçlıga aşınganımnı benim, çaysi ki bizim üçün tenni kiydiñ, Jortananda miğirdel bolduñ, tügällikiñ bilä tügällädiñ, da yer üs-

nä adam kibik yürüdün Teñrilikiñ bilä, yarlıyadıñ da şayavatladıñ bi(160v)zim üstümüzgä.

Yaçşı etüci Biy, boşat men arzanisizgä benim yazıçlarımnı, da saña haybat meñi meñilik, amen.

Der intajsnıj küñündä ayt

Xoltçası aşıra ari çartniñ da baydan çeşilgäniñ,

Xolarmen sendän, Biy, saçla bizni duşman(161r)dan da sönövsüz ottan da yarlıya bizgä.

Xırx ajos küñü ayt

Ey, ari çırx igit, çaysılarıñiz ki çıynalgan bolduñuz biz yazıçlılar üçün saçavkanıñ içinä, pareços boluñuz biz yazıçlılar üçün Biyimizdän bizim, ki şayavatlangay çorçulu küñdä yiyilganlarga (161v) bir oçurdan da men yazıçlı üsnä. Amen.

Surp Lusaworiç küñündä ayt

Yarıçlatuçi, da ata, da maçtovlu, yöpsün bu sözlär bilä çoltçamizni bizim da çolgın Teñridän biz yazıçlılar üçün, ki buzgay bizim çolbitikimizni da bo(162r)şatkay bizgä barça yazıçlarımnı. Amen.

Dzaygazart küñü ayt

Biy da Xutçaruçi alıışlı, kelgän çartlar oylanlar bilä bu türlü yirlap aytıy edilär ovsanna biyliktan, da otlulular [=otlular] çorçup seskändilär, ki yäñi eşäk üsnä olturup kirdiñ neçik padşahı (162v) haybatniñ Yerusaçem şahärinä.

Xolarbiz sendän, Biy, yarlıya bizgä, şayavatlanıñ biz yazıçlılarga, çaysılarımnı ki bu ari küngä yiyilipbiz.

Ulu kiçaynakün ayt

Oçul da söz Atanıñ, Teñri, ki vernadunda olturduñ, da çullarıñniñ se(163r)niñ ayaçlarıñ aşaçlıç bilä yuvduñ, çolarbiz sendän, bizim dä yazıçlarımnı sürtüp yuvgaysen da neçik yaçşı etüci boşatkaysen, zera seniñdir haybat meñi meñ".

Ulu aynakün ayt

Yalız toygan Oçul da söz, ki çiyinni biz yazıçlılar üçün kötürdüñ borçsuz, azad (163v) et bizni, Biy, sönövsüz ottan yalbarmaçı bilä anañniñ seniñ.

Ulu şapatkün ayt

Tamaşalı da haybatlı Jisus, bu ari seniñ uluküñgä yiyilip çolarbiz sendän, Biy, boşat yazıçlarımnı bizga bizim da añağaysen çorçulu küñdä bizim.

Ulu da haybatlı Bayram küñündä ayt

Ki turduñ ölüdän, sindiryaladıñ eşiklärin tamuçnuñ, azad ettiñ dżanlarıñ, ki atamızdan beri anda edilär, çolarbiz sendän, Biy, yarlıya bizgä, da bağışlagın bizgä ülüşün arılardıñ, da turçuz bizni artar(164v)lar bilä.

Awedum künü ayt

Kelgänni Kaprielniñ aldij saylıx fărâhlik bilä, işittij xorçulu avazni, ki Biy Jisus sendän ötläş toysar, seni çolarbiz yalbarmax bilä da yaş bilä, pareços bol seniñ Oyluça, ki aritkay bizni yazıçlarimizdan bizim.

(165r) *Hamparcum* künü ayt

Ki köktän yergä endij, da ari teniñni seniñ ülâştirdij adamlarga, da yänäci Ataniñ haybatı bilä kökkä ayıñdij ol že ten bilä, çaysın ki kiydij, arak'ellärgä simarladij seniñ tiri dżaniñni, çolarbiz sendän, bizgä dä bayış(165v)lä, yaçşı etüci Biy, uçmaçni ölümsüz, da saña haybat meñi meñilik, amēn.

***Hokoj kalusd* künündä ayt**

Ki köktän yergä endij, da Ari Dżanni verna-
dunda arak'ellärniñ üsnä yeberdij, da çayğuların alarniñ çeştiñ, da ulu başçış bilä kör(166r)käyttij kendilärin, çolarbiz sendän, yarlıyovuçi Biy, azad et bizni yazıçlarimizdan bizim da yarlıya bizgä.

***Vartavar* künü ayt**

Ki T'ap'or tayında belgili bolduñ, aytovsuz yariç bilä teşkirildij, da köktän Ata tanıxlıx berdi da ayttı: «Bu(166v)dur benim sövüklü Oylum»,— da aşagerdlär seskändilär ulu titrämäx bilä, yer üsnä tüştülär, ulu tañ bilä tañladılar, çačan kördülär, ki yariçlandij.

Biyimiz bizim, ber bizgä dä dżan yariçni, çay-silarimiz ki ulukündä yiyilipbiz.

(167r) *Surp Asduadzadzin* künü"

Asduadzadzin, toyuruçisi Biyimizniñ bizim Jisus Krisdosnuñ, gojs zadasız da anası Xutçaruçimizniñ, ki бүгүнкү күннү teşkirildij Oyluñ çatına yoyargilärniñ yariçına, pareços bol bizim üçün, surp gojs Mariam, xorçulu kündä, (167v) ki işitkäybiz sövünçlü avazına seniñ yalıız toygan Oyluñdan. Amēn.

***Surp Xaç* künü ayt**

Ey, surp nişanı Teñriniñ, çaysı ki Teñrini yöp-sündüñ, da aytovsuz yariç bilä yariçlandij, sâbap bolduñ ölüdän turmaçniñ, evet saña (168r) Biy biyandı, ulu başçış bilä seni tadžlandı [=tadžladı], kelgän künü belgili etti seni elçi kendinä.

Da kimplär ki seniñ ari Xaçıña inandılar, köktägi çanlıçka arzani boldular.

Şayavatlı Biy, şayavatlan biz yazıçlılar üsnä, çačan ki köktägi biryılar tartılsarlar, ol vaçtta yarlı(168v)çovuçi bol alarga, çaysıları ki Xaçıña seniñ yerni öpiyirlär, ki haybatlagaybiz seni meñi meñilik.

***Surp Hreşdagabedlär* kündä ayt**

Tensiz [yiyini] friştälärniñ da tiyovsuz alıışları Biyiniñ, haybatniñ dostları, adam dżinslärniñ

princinalar, ölümdä da tirlik(169r)tä saçlavuçısız uluslarniñ da Teñridän xorçkanlarniñ, çaxiriyrbiz sizgä avazi bilä çoltçaniñ, da yalbarmaxı bilä pareços boluñuz Biyinä haybatniñ ulukünüñüzni tutkanlar üçün da men yazıçlı üçün.

(169v) *Surp arak'ellärniñ* *Beđros-Bawços* künü

Arak'elləri Biyimizniñ, başlıxları da slavası ari yiyinniñ, aldijiz sizgä atalgan haybatni, çeşmäçni da baylamaçni, açmaçni da yapmaçni, da olturyuçuna haybatniñ olturmaçni, pareços boluñuz tiyvisiz Biyimiz Teñ(170r)rigä, ki saçlagay dżanimizni bizim sinamaçlıxtan da sönövsüz otan, amēn.

***Surp Sdep'annos* künü**

Ey, ulu tanıx da çiyналган surp Sdep'annos, ki atinjdir tadž burungi tanıx da sargawak başçışından Ari Dżanniñ, yöpsüñgin bizim tiyovsuz çoltçamizni, zera çiyi(170v)niña seniñ yaçşı kölnüñ bilä bargan da Teñri Oylun arzani bolduñ körmä, pareços bol Teñrigä bizim üçün yaryu kününä. Amēn.

Alıış surp Asduadzadzingä* çarşı *Aytkanı surp Jovhannes Karneçiniñ

Asduadzadzin, anası Krisdosnuñ, yalıız Oylu Ataniñ (171r) sendän toydu, sen kötürdüñ çaryışni dünyadan, sensen ögövlükü adam oylanlarniñ.

Köktägi çuvatlı[lardan sanlı] da topraçtan hasil kelgänlärdän alıışlı barıştıruçi Teñrini adamlar bilä, eminlik etüci dünyada, tadži da veneci gusank'larniñ da prespeşni pareços yazıçlılar üçün.

(171v) Barçasından yazıçlı, tüşiyemen yüzüm üstünä alniña seniñ da çolarmen sendän, neçik ol kendiñni tenlängänni sendän, pareços bol benim üçün Söz Teñrigä, çaysın toyduñ ten bilä da yedir-dij yedürüçisin barçasiniñ.

Xol benim üçün yalıız toygan Oyluñnu, tur ayaxlarıñ üsnä alniña [=alnına] (172r) aniñ körgüzmäx bilä seniñ ari töşläriñni.

Turyuzgın alnına aniñ pošrednictvo da pareços oylanlıxın aniñ;

Sütüñ bilä emizdirmäxin Oylanni neçik;

Xudžaxıña yöpsünmäçni;

Köksünä çudžaxlanmaçni;

Erinlariñ bilä öpmäçni;

Čürgämäçni neçik yaş (172v) Oylanni;

Barip kelmäçni Misirga, da Nazaretkä, da barça yerlärgä;

Tasa bilä iyılamaç da urunmaç kendiñ üçün çiyналган zamanında;

Simarlänmaçni surp Jovhanneskä seni, çačan ki çaç üsnä asilip edi;

Açıxlıx [=Açıylıx] bilä tögülgän yaşlarıñni seniñ, çaysıların ki, neçik (173r) aǵın suvga...

[Остальная часть этой страницы и следующая страница оставлены чистыми].

[Xosdovanut'ıun yazıxlardan]

(174r) Men, yazıxlı da arzanısız, çosdovanel bolıyırmen ari Errortut'ıunga, surp Asduadzadzin-gä, surp Jovaneş Migirdicgä, surp Sdep'anosga, ävälgı tanıxına Biyimizniñ, da seniñ alnına, çosdovan ata, barça yazıxlarımni, çaysın ki köp kerät Biy Tejrini üstümä benim yüräk(174v)ländirdim toyuşumdan benim beri çax bu küngä dek, andan poşmanmen, anı da çosdovanel bolıyırmen da suçlu beriniyırmen Biy Tejrigä, meya".

Xosdovan ata, çosdovanel bolıyırmen da suçlu beriniyırmen Biy Tej".

Äväl beş seziklütän tenimniñ benim, budur:

1. Yazıxlımen közlärım bilä: igit oylanga, er kişi(175r)gä da özgäniñ tirlikinä suçlanıpmen, meya Asduđzoj.

2. Yazıxlımen çulaxlarım bilä: Tejriniñ oren-k'in hem k'arozun işitmä erinipmen, meya Asduđzoj.

3. Ayızım da tilim bilä köp kerät yazıx çilinipmen, söküp çarçapmen, erikläpmen da Biy Tejrini haybatlamıyırmen, meya".

4. Xollarım bilä köp kerät yazıxlımen: artıx alıp, (175v) eksik beripmen, meya Asduđzoj.

5. Ayaxlarım bilä köp kerät yazıx çilinipmen: yiyövümä tügäl bolmıyırmen, evet yolsuz yollarga yürüpmen, meya Asduđzoj.

Dayın da, çosdovan ata, çosdovanel bolıyırmen da suçlu beriniyırmen Biy Tejriniñ on buyruçlarına çarşı, Budur:

1. Biy Tejrigä bar köñülümdän da (176r) añar haybatni anıñ yaçşılıçları üçün bermädım, meya Asduđzoj.

2. Atın Biy, Biy Tejriniñ keräksiz da yalğan yerdä ayzıma alır edım, meya".

3. Ulu künnü, neçik diruni [=deçruni] künlärni, hörmätlämädim da anı türlü-türlü yazıxlar bilä murdarladım, meya Asduđzoj.

4. Atamnı da anamnı hörmätlämädim da alarga oçul(176v)luç povinnostumnu oddavat etmädim, meya Asduđzoj.

5. Öldürüpmen köp kerät fikirım bilä da sağışım bilä, meya".

6. Aruvsuzluç, itlik, bořnıgıç etipmen, meya".

7. Oçurlapmen özgäsiniñ yaçşı slavasın, meya Asduđzoj.

8. Yalğan tanıxlıç beripmen, bilip, ki yalğandır, meya".

10. Suçlandım yaçşısına hem malına sıñarımniñ (177r) benim, meya Asduđzoj.

Dayın da, çosdovan ata, çosdovanel bolıyırmen da suçlu beriniyırmen Biy Tejrigä yedi ölüm-lü yazıxlardan. Budur ävälgisi:

1. Öktämlik bilä köp kerät yazıx çilinipmen, kendi kendimni ulu tutupmen, meya Asduđzoj.

2. Damählik bilä köp kerät yazıx çilinipmen, akah yemäxtän, içmäxtän çajt (177v) etipmen, meya Asduđzoj.

3. Aruvsuzluç bilä köp kerät yazıx çilinipmen, itlik bořnıgıç popelnit etipmen, meya Asduđzoj.

4. Paçillik bilä köp kerät yazıx çilinipmen, özgäniñ malına hem yaçşısına paçillänipmen, meya".

5. Yüräklänmäç bilä köp kerät yazıx çilinipmen [...] oruçta artıçsı yemäç hem içmäç bilä, meya Asduđzoj.

[Здесь нет одной страницы].

(178r) Çaysın aytıyım ya çaysın biliniyım, zera ne uçı bar da ne çiriçi.

Vay maña! Vay maña! Vay men köpyazıçlıga, ki ne dzuvap bersärmen Tejriniñ çorçulu yarıusunda!

Çaysı ki yolduzlardan köknüñ köptürlär yazıçlarım benim da çumundan tejiçniñ sansızdır, çoryaşından (178v) ayırdır, taylardan biyiktir.

Halı özgä çaräm yoç da umsam kimesädä, tek Biy Tejrimdä benim.

Inanırmen Biy Tejrimä benim, ki ol boşatır benim yaman da ayır yazıçlarımni, neçik boşattı bořnıç çatunga Mariam Maktayenaçığä, maksaworga, Bedros arak'elgä, çaraçığä çaç üsnä.

Ari ata, (179r) halı k'ahanalıç garkı bilä boşatkaysen barça yazıçlarımni benim, çaysın ki çosdovanel bolıyırmen, neçik alarnı, çaysıların ki esimdä düğüdürlär, hem alarnı da, çaysıların ki çosdovanel bilmäm bolma [=bolmam bilmä], çaysın ki anı Biy Tejri dayın igi üstümä benim bilir.

Ari ata, seni kendi(179v)mä tutupmen säbäbçi da pareços yalız toçgan Oyluna Biy Tejriniñ, çaysı ki buyurdu, ki çaysı ki çeşşäniz yerdä, çeşöv-lü bolsun köktä.

Men dä çolarmen, ki meni dä çeşkäysen barça yazıçlarımndan benim.

Bundan soñra aytkaysen ulu skruça hem yaşlarnıñ tökmäç bilä.

(180r) *Hawadov tatarça*

[1.] Inam bilä çosdovanel bolup, da yerni öpärmen sana, Ata Oçul Ari Džan, etilmägän da ölüm-süz tarbiyat, yaratuçısı friştälärniñ, da adamlar-

niñ, da barça bolganlarniñ, da yarlıya seniñ yaratkanlarına da maña köp [yazıxlığa].

[2.] Inam bilä hoşdovanel bolup, da yerni öpärmen (180v) saña, ayırılmagan Yarıx Ata Oğul Ari Džanga da bir Teñrilik, yaratuçi yarıxni da tas etüci çaranyuluñnu, tas et menim džanımdan çaranyulu yazıxni da biliksizlikni da yarıxlat esimni menim bu sahat alıış etmägä saña biyänçinjä körä, da yöpsüniyim sendän çoltxamnı menim, da yarlı”.

(181r) [3.] Ata köktägi, könü Teñri, ki yeberdiñ sövüklü Oğluñnu çoltxasına bulargan adamlarniñ, meya seniñ alniña yerdän kökkä diñrä, yöpsün meni, neçik keräksiz oğulnu, da kiydir maña burungi yarıxni [=yarıxli] tonnu, çaysi ki yalanaçlandım, yarıx bilä, da yar”.

[4.] Oylu Teñriniñ, könü Teñri, ki aşaçlandıñ (181v) Ataniñ çoynundan da aldiñ ten ari gojs Mariamdan, çutçarıлмаçimız üçün bizim çaçlandıñ, da kömüldüñ, da turduñ ölüdän, da ayıñdiñ haybat bilä kökkä, meya seniñ alniña yerdän kökkä diñrä, añ meni, neçik çaraxçiniñ, çaçan kelsäñ çanlıxıñ bilä seniñ, da”.

[5.] Džanı Teñriniñ, könü (182r) Teñri, ki endiñ Jortananda da vernadunda da yarıxlattıñ meni yuvmaçı bilä surp awazanniñ, meya yerdän kökkä diñrä seniñ alniña, ariñ meni ekinçi Teñrilik ot bilä, neçik surp araxçellärni ari vernadunda, da yar”.

[6.] Zadasız Tarbiyat, meya saña açılıñ bilä, menim džanıñ da tenim bilä, (182v) aña ilgäriği yazıçlarıñni menim ari atıñ üçün seniñ, da yarlı”.

[7.] Baçuçi barçasın, meya saña sağışım bilä, sözüñ bilä da çilinganıñ bilä, buzgın çolbitikin yazıçlarıñniñ menim da yazgın atıñni menim meñilik düftärdä, da yarlı”.

[8.] Tergövüçi yapuçlarıñni, meya saña erkli u erk(183r)siz, bilgänimä da [=bilgänim da bilmägänim] bilä, boşatlıç ber yazıçlı çuluna, çaysi ki surp awazandan toçganımdan çax bu küngä diñrä yazıçlımen Teñrilikniñ alniña sezikliklärim bilä menim da barça boynlarıñ bilä tenimniñ, da yarlı”.

[9.] Barçanı ayovuçi Biy, çoygın közät közlärimä menim ari çorçu(183v)ñnu seniñ, ki artıçsi baçkaymen [=baçmagaymen], da çulaçım bilä işitmägäymen, da ayzım bilä yalyan sözlämägäymen, da yüräkim bilä yaman sağış etmägäymen, da çollarım bilä yaman çilingmagaymen, da ayaxlarıñ bilä yaman yollarga barmagaymen, yoçsa tüzät barça da boyruçuña körä seniñ bolgaylar, (184r) da yarlıya”.

10. Otlı tiri K’risdos, otlı sövüküñni seniñ, çaysi ki saldiñ dünyâda, palalayt [=palaylat] boyu-

ma menim, ki küydürgäy aruvsuzluçun džanıñni menim, da ariñkay yazıçın tenimniñ menim, da yandırgay yarıx bilmäçiniñ bilä yüräkimä menim, da”.

11. Açılı Ataniñ Jisus, ber maña açıl yaçşini (184v) sağışlama, da sözlämä, da etmägä alniña seniñ här sahat da yaman sağıştan da çilingmaçtan çutçar meni, da”.

12. Klävüçi yaçşılıçni Biy, yaçşı etüci, çoymağın meni erkimä körä menim barmaga, yoçsa yol körgüz maña här vaçt seniñ erkiñä körä, da”.

13. Köktägi çan, ber maña uçmaçiniñni seniñ, çaysi ki çirir [=çirer] ettiñ sövük(185r)lülärinä seniñ, da küçäyt yüräkiñni menim, ki körälmägäy yazıçni da sövgäy seniñ töräñni, da”.

14. Ayovuçi yaratkanıñni, saçla džanıñni da tenimni menim seniñ ari Xaçıñ bilä aldovuçi yazıçtan, sinamaçından eski duşmanıñni, da yaman kişilärniñ aldamaçından, da barça tinsizliçtan džanıñ u tenim bilä, da yar”.

15. Közätüci barçadan (185v) K’risdos, oñuñ seniñ kölgä bolgay üstümä menim kündüz da keçä, övdä olturganda, yolda yürügändä, yuçlaganda da turganda, ki heç seskänmägäymen, da”.

16. Teñrim menim, çaysi ki açarsen çoluñnu seniñ da toldurursen barça yaratkanlarniñ yarlıyamaçıñ bilä seniñ, saña simarlarımniñ džanıñni menim, sen çay(186r)çur da hadirlä džan u ten keräkimni, bükündän çax meñilikkä diñrä, da yar”.

17. Xaytaruçi bularganlarniñ, çaytar meni yaman övränçiklärimdän menim yaçşı çilingmaçka da berkirt džanıma menim çorçulu ölär küñüñni, da çorçusun tamuçnuñ, da sövükün uçmaçiniñ, ki çaytkaymen yazıçtan da çı(186v)lingaymen toçru-luñnu, da yarlı”.

18. Çovraçı ölümsüzlükniñni, açtırgın yüräkimdän menim poşmanlıç yaşın, neçik boñniñni, ki yuvgay yazıçni boyumnuñ menim dünyâdan [keçkanımdän] ilgäri, da yarlıya”.

19. Bağışlovuçi yarlıyamaçniñni, bağışla maña könü inam bilä da yaçşı ämäñ bilä ülüşlü bolup ari teniñdän da (187r) ari çaniñdan, kelmägä seniñ alniña, da yarlı”.

20. Yaçşı etüci Biy, yaçşı friştägä simarlagay-sen tatlılıçı bilä simarlamaga džanıñni menim da uruşsuz keçirmägä eski duşmanıñni yamanından, çaysi ki kök tibiñdirlär, da yar”.

21. Yarıx könü K’risdos, arzani et džanıñni menim sövünçlük bilä körmägä yarıçın haybatıñniñ se(187v)niñ ündälgän küñdä, tınmaga yaçşı umsa bilä çax seniñ haybatlı ekinçi kelgäniñä diñrä da yarlıya”.

22. Yaryuči könü, çaçan kelsän haybatin [=haybatil] bilä Atanin yaryu etmägä tirilärgä da ölülärgä, kirmägin yaryuga çuluş bilä seniñ, yoçsa çutçar meni meñilik ottan, da işittir maña sanlı ündövün artarlarnin köktägi çanliçinğa seniñ, da yar”.

23. Barına yarlıyovuçi Biy, yarlıya barça inanganlarga saña, menimkilärinä da yatlarga, taniganlarga da tanımaganlarga, tirilärgä da ölülärgä, boşat duşmanlarıma benim da benim köräl-mägänlärgä da çaytar alarni yamanlıçlarından, çaysi ki bardir yüräklärindä benim üçün, (188v) da yarlıyagay alarga, da”.

24. Haybatlı Biy, yöpsün çoltçasın çuluşnuñ seniñ da tügällä yaçşılıçka yalbarmaçımnı benim pareçosluşu bilä surp Asduaçzadzinnin, da surp Jovhannes garabednin, da surp Sdep’annos, burungi tanıçinın, da bizim atamiznin surp Lusa-woriçnin, da surp arak’ellärnin, da markarelärnin, da surp hayrabelärnin, da (189r) surp mardiros-larnin, da surp gusank’larnin, da barça friştälärnin, Mikajelnin da Kaprielnin, serovpelärnin da k’erovpelärnin, da barça arilärnin seniñ, köktägi-lärnin da yerdägilärnin, da saña haybat da yerni öpmäç, ayırılmagan surp Errortut’unga, Ata Oçul Ari Džanga hali da här kez meñi...

(189v) [Эта страница оставлена чистой].

(190r) **Xoltça Biy Teñridän**

Ari tum zamanı ayt.

Biyiktägi k’ahana da toçru könü vartabed Biyimiz Jisus K’risdos, çaysi ki biz yazıçlılar üçün könü çurban bolduñ Ata Teñrigä ari çoran surp çaç üstünä, aruv çurban bulıanmaga, çaysi ki bizgä ari tenin, ari çanıñni tumga çaldirdin, çaysi ki sen, barini (190v) tutuçi Teñri, tınıyirsen da toçtattin bu ari çurbanni, anin üçün ki biz dä işadag añaçlıç etkäybiz boşatlıçı üçün bizim yazıçlarımiznin.

Anin üçün halikä çolıyirmen, barini tutuçi Biy, seniñ şayavatlı yarlıyamaçinı.

Buyur bermä yüräkimä benim yaçşı sayış, ki bolgaymen ol türlü (191r) çuluş etmä, neçik saña biyänclidir, işadagina ari çiyinınin seniñ, ki saña, Xutçaruçıma benim, birilgäyemen [=berilgäyemen] barça sayışim bilä da çilinganim bilä da bolgaymen arzani barça arilär bilä haybatlama ari tenin da ari çanıñni çorçu bilä da titrämäç bilä, aruv yüräktän da färäh džandan.

Buyur, benim şayavat(191v)li Biyim, bermä yüräkimä benim tatlılıçlıçın [=tatlılıçın] başçışinın, sezikliçinı, çaysi ki etiyirlär çövrämä benim ari friştälärin da közätüçimdirlär kündüz u keçä.

Yänä dä, Biyim, kendi çoltçama da borçlu-men, ki bar k’ristânlar üçün barabar çolman [=çolarmen], artıçsi yuvuçtagilärim da çardaşlarım üçün.

Biy Teñrim, Yaratu(192r)çim da Xutçaruçim benim, çolarmen bütün k’ristanlık üçün da k’ristan yıçövläri üçün, ki meñiliktä saçlangay.

Buyur bermä, Biyim, k’ahanalarga da yıçöv çullarına barçasına seniñ Ari Džanıñni, ki sövük bilä birliktä seniñ ari Teñrilikinä çuluş etkäylär.

Buyur bermä, Biyim, padşahlarga da yanı-(192v)na bolgan biylärgä sazğarlık da birlik yaçşini sayışlama.

Buyur bermä, Biyim, boşatlıç ol kimsälärgä, çaysiläri ki abaşçarank’ bilä ludz tartıyirlar.

Buyur bermä, Biyim, igitlärgä da çizlarga aruvluş, hedžeplik da çorçu, ki seniñ ari çorçuñ tibi-nä keçingäylär.

Buyur bermä, Biyim, (193r) bisaglı kimsälärgä da [öksüzlärgä] ariliki [=arilik], ki bolgaylar hörmätlämä ari bisaglarin, ki tutup baylanirlar ari Teñrilikinin alına.

Buyur bermä, Biyim, tul kimsälärgä da öksüzlärgä yardimçi da boluşuçi da yarlı-çaräsizlärgä baçuçılıç.

Buyur bermä, Biyim, uxtaworlarga (193v) da bezirgänlarga çutlu sıtaralı yol, ki çayda da bol-salar, yaçşı saylıçta çaytkaylar kendi övlärinä.

Buyur boşatlıç bermä, Biyim, bar k’ristân-larga bilgän u bilmägän yazıçlarına da maña, köp-yazıçlı çuluşa.

Xolarmen sendän, köktägi Biyim, ki yöpsün-gäyemen [=yöpsüngäyisen] mendän bu haligi çoltçamnı benim, (194r) çolup kensimä boluşluçka pareçosluşun alyışli ari gojs Mariamnı, da surp Jovhannes Migirdiçnin, da surp Sdep’annosnu, burungi tanıçinı, surp arak’ellärni da surp marka-relärnı, surp hayrabelärni, surp mardiros-larnı da surp džknaworlarnı, ari toçru gusanglarnı da barça arilärni, çaysi ki işançim bar, ki bu arilärnin (194v) pareçosluşu aşıra bu çoltçam tügällängäy yaçşılıçta.

Biy Teñri barini tutuçi, Jisus K’risdos, yarlıya da unutma kendi yaratkan çullarıninı, ki haybat-lagaybiz Ata Oçul Ari Džanni bir Teñrini meñi me-ñilik, amən.

Alış tumga çarşı

(195r) Toçru yariç da könü meñilik yolnuñ, tirliknin, K’risdos, sensen eşiki yariçnin da berüçi meñilik yarlıyamaçni, sensen çuvatlı kütüçi da çaytaruçi bularganni, sen boşatuçi, yariçni aritü-çi, arit meni yazıçlarımından, da çaytar men bular-

gannî, da yağşi yolga küvür meni, keçövlü xulun da (195v) köpyaziçli.

Xolarmen sendän, bol şayavatli, yarliya maņa da aņmagin ilgäri yazıç etkänimni.

Boşat maņa, arit meni arituçi xuvatij bilä.

Da xutxar meni hesepsiz yazıçlarimdan, ki işkilli bolgaymen.

Da čeş meni, Biy, yazıç bilä baylagannî.

Da kerî et meni meñilic xiyindan.

Da boşat maņa suçumnu benim, neçik boşat-tij (196r) antamaludzga.

Da toyrı et meni, neçik maksawornu.

Da keltirmä meni tözümsüz xiyinga.

Da küvür meni, arzanisizni, färâhlikkä seniñ, ki tiyyisiz maχtagaymen seni här sahat.

Da saņa haybat meñi meñilic.

Xoltxa tumba xarşi

Baχ, Biy, tatlılixi bilä men leyilangan üsnä yazıç bilä, Biyim, Teñrim benim.

(196v) Yüräklänmä sansiz yazıçlarimiz üçün da közdän salma yaratilganini.

Yetkizmä üstümä benim yaman çasumnu, barini tutuçi Biy, da közdän salma men tas bolgannî.

Biyim, uzunesli da yamanni aņmagan, aņ, Biyim, meni, yüklägan yazıç bilä, da çürgä yarliya-maχij bilä boyumnuñ yaralarin, çaysi ki yazıçniñ bu(197r)taχi boyumnu çürgädi da çirik yazıç tapti boyumnu.

Yeriş boluşluχka men yixilganga da tut yazıç bilä batkan boyumnu, çaysi ki titriyirmen tamuχnuñ açisindan, boş et meni, Biy, çaysi ki seskänirmen, sönövsüz ottan saχla meni, yiylagannî, Bi-

yim, yazıç bilä pintilängän boyumnu sürt, Biyim, da ilgäriği ari(197v)lär bilä ülüşlü et meni, Teñrim, da tövülgän yazıç bilä boyumnu arzani et körmägä ari yetiziñni seniñ da köktägi çanlıχijna, hali da här kez meñi meñilic, ameñ.

[Между листами 197 и 198 нет нескольких листов].

[Xoltxa surp Asduadzadzindän]

(198r) [Xuvatli tökkän yaşij için, neçik] aχin suvga kibik aχtiriy ediñ ol zaman, çaçan köriy ediñ ayir xiyin tibinä çaç üsnä Oyluñnu da bizim için, ki törä alnina turup edi, seniñ açiçli iyilamaç için, ki yaman itlär zadasiz çozunu xiyiniy edilär;

Da xuvatli susamaχij için leyi içkani sirkä bilä, körgäniñ için Oyluñnuñ yüzündän dżegatin-dan aχkan bürtük-(198v)bürtük terlär tüşkani için, çan bilä boyalğan da kerezmana çoyulğan ari teni için;

Xolarmen sendän, yariçli ana, çol benim için boşatliç, çoy yalbarmaç Oyluñnuñ alnina barça türlü xiyini için, çaysi ki men yariçli için üsnä kötürdü adam sövüçi Oyluñ, aņdır Oyluña, surp gojs, şahat, bu çadar xiyini, yarliyağay, da (199r) tözümlükü bolgay benim hesepsiz yazıçlarima, da buzgay çolyazovumnu yariçli bilä yazilgan, da kendiniñ ari şayavati bilä turçuzgay men yixilgannî ölümsüz tirlikkä, ki barça ariläri bilä maχtagaymen Ata Oçul Ari Dżanni hali da här kez meñi meñilic, ameñ.

[Страницы 199v и 200r чистые].

(200v) [Финансовые заметки, неразборчиво].

(201v) [Две строки по-армянски].

Французская национальная библиотека, Париж, Арм. 170.

Церковный календарь на 1654-1671 гг.

Дата: 1653 г. Место: не указано. Бумага. 18 л., 15x19,5 см.

Описание: [Macler 1908: 93-94].

Публикация: использован лексический материал [Deny 1957].

Пример календаря

(4r) T⁴v. 1106 [1657]. 24 [На полях:] m

Dzunnttan surp Sarkiskä ança oruçi bilä 3 hafta.

Surp Sarkistän ulu Pargentak'ka ança 2 hafta.

Ulu Pargentak'tan Bayramga ança 7 hafta.

Bayramdan surp Aksentkä ança oruçi bilä 8 hafta.

Surp Aksenttän Lusaçoriçkä oruçi bilä 3 hafta.

Lusaçoriçtän Vartawarga oruçi bilä 3 hafta.

Vartawardan Asduadzadzingä oruçi bilä 6 hafta.

(4v) Asduadzadzindän surp Xaçka ança oruçi bilä 4 hafta.

Surp Xaçtan Varaka Xaçka ança 2 hafta.

Varaka Xaçtan Kiwd Xaçka ança 4 hafta.

Kiwd Xaçtan Hreşdagabedgä ança 2 hafta.

Hreşdagabeddän Jisnağaçka oruçi bilä 2 hafta.

Jisnağaçtan surp Nigolga ança 2 hafta.

Surp Nigoldan surp Jagopka ança 1 hafta.

Surp Jagoptan Dzunntka ança oruçi bilä 3 hafta.

Национальная библиотека, Париж, Арм. 176.

Судебник и Процессуальный кодекс

Дата: 1568 г. (л. 113r). *Место:* Каменец-Подольский. *Бумага.* 113 л., 14x21 см.

Содержание: лл. 1-112: копия кыпчакской версии 1523 года Армянского судебного кодекса, утвержденного Сигизмундом I в Петровке в 1519 году, включительно с Процессуальным кодексом.

Среди надписей на титульном листе имеются подписи обладателей.

Настоящий список, датированный 15 февраля 1017/1568 г. (л. 113r), аналогичен венской рукописи № 468 и является копией с утерянного списка. Рукопись содержит перевод на кыпчакский язык основного текста (лл. 1r-105r) и изначально внесенных в перевод дополнительных статей 1-5 (лл. 41r-51^{bis}r) и дополнительные кыпчакские статьи 6-31, 33-47 (лл. 51^{bis}v-112r). На стр. 112v говорится, что Судебник “переведен на татарский язык с армянского”, тогда как в других списках утверждается, что перевод “на наш язык” сделан с польского, на польский – с латинского, а на латынь – с армянского. Очевидно, с армянского переведено введение, которого нет в польском тексте. Судя по имени одного из пользователей (Ивашко, сын старосты Сергея, который был каменецким войтом), этот анонимный список использовался в Каменце-Подольском.

Описание: [Macler 1908: 97-98; Deny 1957: 14-15].

Публикация: лексический материал [Deny 1957]; транскрипция [Гаркавец, Сапаргалиев 2002].

Примечание. Ср. другие списки: *Вроц. 1916* (с переводом на русский), *Вен. 468*.

Полный текст парижской рукописи Арм. 176

(0r) [Беспорядочные записи]

Men, Ivaško, Serhiy eṛeçroḡan oḡlu.

Pane ata, ḡolarmen biylikiniḡdän, nemä alḡay, nemä körklü atalgaysiz... Pane Holub, ḡolarmen... Pane Holubnuḡ, dḡanabar Hanusnuḡ ata.

(0v) 1115 [=1666] tvagan oḡsdsi 9 ihiwluḡe.

Men stecko Holub oḡlu

“Я, Стецко, сын Голуба”.

Текст Судебника

(0r) [Беспорядочные записи]

Men, Ivaško, Serhiy eṛeçroḡan oḡlu.

Pane ata, ḡolarmen biylikiniḡdän, nemä alḡay, nemä körklü atalgaysiz... Pane Holub, ḡolarmen... Pane Holubnuḡ, dḡanabar Hanusnuḡ ata.

(0v) 1115 [=1666] tvagan oḡsdsi 9 ihiwluḡe.

(1r) Ävälgı položen'ası Törä bitikiniḡ

1. Burungisi, ki pambaseḡ etärlär bizni ki töräläri yoḡtur.

2. Ekinči, ki ne üçün emdi yazdıḡ, ya kimniḡ priçinasından.

3. Üçünči, nišanı küçünüḡ barça törälärniḡ.

4. Dörtünči, ki kimlär töräçilär bolmaḡ keräk.

5. Beşinči, ki ne nemädır törä, ya kimḡä törä bolmaḡ keräk, ya töräni kimḡä simarlamaḡ keräk.

6. Altınči, ki ne türlü tiyär bolmaga töräçilärḡä ya zaḡoccalarga.

7. Yedinči, tanıḡlar üçün, ki nedir alarnıḡ inamları.

8. Sekizinçi, ant üçün, ki ne türlü bolmaḡ keräk, ya kimḡä berilir ant.

9. Toyuzunçi, ki tiymästir k'risdänlarga dinsizlär alnına barmaga töräḡä.

(1v) 10. Onunçi, ki ḡaysı bitiklärden yıydıḡ ya ḡaysı millätlärden aldıḡ törälärni.

(2r) [Burungisi, ki pambaseḡ etärlär bizni, ki töräläri yoḡtur]

Haybatlı ari vartabedniḡ Mik'ajelniḡ yasaganı bu Törä bitikini ḡoltḡasından Sdep'anos gat'oḡyigosniḡ barça ermenilikniḡ.

Ävälgı toḡtalmaḡı da başlanmaḡı barça törä bitikläriniḡ.

Bašta yazar anıḡkibiklärḡä dḡuap, ki bizni pambaseḡ etärlär, ki yoḡtur bizdä törä.

Ari Dḡanniḡ şnork'undan hadirländiḡ yazmaḡa törälär bitiklärini.

Äväl dḡuap beräliḡ alarga, ki pambaseḡ etärlär K'risdosnuḡ töräsini, ki törä yoḡtur ermeni k'risdänlarda. Zera köplär bardır, ki maḡtarlar özḡä dayfaniḡ törälärini, ki könü töräläri bar. Kimlär ki bu işni sözlärlär, kendiläri könü töräden tayıptırlar da özḡälärni dä klärlär taydırmaga, yeḡil esli adämilärni.

Burungi dḡuap alarga munu beribiz, ki Teḡri äväldän adäminiḡ tarbiyatına toḡtattı tanımaga (2v) könülükni [Ha polya: dinsiz töräsi]. Anıḡ üçün ki dinsizlärniḡ doktorları toḡtatıp törä ḡoy-

dular, ki kim ki bolvanlarga yaman aytsa, ölümlü bolgay, da kim ki atasına çol uzatıp urgay, çolunu keskäylär [*Ha полях: k'ristân töräsi*]. Xaytíp Movşes kendi töräsini arttırdı bu işniñ töräsini, alıp ävälgü törädän: kim ki atasına u anasına yaman aytsa, ölümlü bolgay. Xaytíp surp Awedaranı Biyimiz K'risdosniñ barça törälärniñ tügällikidir, anıñ üçün buyurur: «İşitiñiz, ki aytıldı Eski Törädä bu türlü, yoçesä men sizgä Yänjidä buyurumen bu türlü da berkitirmen Eskini Yänji bilä, berip sizniñ yaçşı erkinizgä, aytıp: sövgäysiz sizniñ siñariniñni, neçik sizniñ boyuñuznu». Ekinçi, hälbättä, yaçşı erkinä berir adäminin barça yaçşılığın çilimnäge, çaysın ki toxtatır, ki bizim erkimizdädir, ki barça ad(3r)amilär bilä könülük bilä barmaga. Ol säbäp bilä ne Awedaranni yazıp çoymadılar äväldän, yoçesä söz bilä ayttilar.

Ekinçi. K'risdos keldi, da övrätti tügäl törä tügäl adämilärgä, da klämädi toxtamagan adämilärgä bitik bilä törä bermägä. Anıñ üçün ögüt berir surp Awedaranda, ki barişkay kendiniñ zaçotcası bilä, törägä kelmiyin. Dayı da K'risdos yaryuçunin manisi bilä alani etti surp Awedarandan, ki barça, kimesä kingä borçlu esä, tölöv etkäy yaçşı köñüldän, yaçşı es etip, zera adäminin esi kendiniñ yaryuçusudur. Muñar oğşaş barça yaryu işläriñni eslämäç keräk. Bu türlü K'risdos buyurur Awedaran da şafarnin manisin, egär anıñ egirlikini taptı esä äväldän, soñra maçtadı anıñ usunu, ki yarlıyap etti ol egirlikni kendiniñ eyäsinä, çaysı bilä (3v) ki kirmädi töräniñ alnına sağış bermägä. Körgüzür, ki tiyişlidir yaryu bolmaga, yoçesä maçtamaç bilä övrätir, ki çarä bar esä, suçlanmasın yaryuga barmaga. Muñar oğşaş hraçarel etär surp Awedaran da törä etmägä añar, ki çoltça etti K'risdostan, ki ayt çardaşıma, ki üläşkay benim bilä atamnin oçiznamni. Ošta eki türlü bardır sizdä säbäp: adämilik tarbiyatından da törädän, mani, ne üçün suçlanç bolursiz özgälärniñ töräsini? Mundan övränip, aytır arak'eal Boços, ki heç sizdä könü törä yoçtur, ne üçün siz kendiñizgä çisça u egirlik etmägä çoymassiz, yoçesä siz çisça u egirlik etärsiz tügül özgälärgä, yoçsa çardaşlarga da.

Üçünçi. Klämädi Teñri bermägä yazgan törä, ki bolmagay prezmuşen'adan könülüktä bolgaysiz [=bolgaybiz], yoçesä sövük bilä, yarlıyamaç bilä (saçlagaysiz>) saçlagaybiz könülüknü (4r) u yazmagan töräni hər zamanda.

Dörtünçi, ki etkinçä Teñri yöpsündü töräni, u proroklarıñni, u Awedaranni, neçik ki yaçşı urluç bolgay džanimizga, da bu türlü könülük bilä etmägä yaryularni.

Beşinçi, ki törä, da proroklar, da Awedaran teşkirilmästir, yoçesä törä prezmuşen'adan teşkirilir uluslarda u millätlär arasına. Anıñ üçün boş etär Teñri, ki uslular tergäp baçkaylar, ne türlü iş esä, añar körä etkäylär yaryunu.

Altınçi, ki törädä prezmuşen'adan antka tüşär, da Biyimiz K'risdos tiyar ant içmäçni, klär, ki biz könü k'risdänliktä tirilgäybiz, ki könü könü bolgay da egri egri bolgay.

Ekinçi, ki ne üçün emdi yazdıç ya kimniñ priçinasından

Dayı da ne üçün emdi klädiç yazmaga törälärni, ya ne säbäptän tepräñdi esimiz bu işkä.

Egär ki yazdıç esä ävälgidä, ki keräkimiz dü(4v)gül edi yazgan törä berilmägä Teñridän, yoçesä köp kez işittiç panbas özgä millättän, ki yoçtur k'risdänlarda törä. Kim ki munu aytır, bilmästir ari bitikläriñni küçünü. Muninçi yaman sağıştan 2 türlü yamanlıç toyar: 1, ya sağışlar edi, ki töräni çoygan essiz edi; 2, ya klämäs edi, ki könülük bolgay edi adämilär arasına dünyäda.

2-inçi, ki ol biliklikni, ki tarbiyatımızdan bar edi, yamanlıç söndürdü, da tügäl yaratılğan adämini yarımdıç etti, da sövüknü u şayavatni köräl-mäsizliçni [=köräl-mäsizliç] çapanel etti.

3-ünçi, bu vaçtlarda erinçäkliktän üvränmägä klämäslär Eski da Yänji Törälärni ne markarelärdän, ne Awedarandan, ki bolgaylar edi ari bitikläriñni küçündän bilmägä könü töräni. Anıñ üçün klädiç bu Törä bitiki bilä oyatmaga alarni, neçik kimesäni yuçudan.

4-ünçi, bu vaçtlarda biliklik ki eksildi, (5r) ki biliklik bolsa edi, bolur ediç sinap da tañlap zämä-näsinä körä; anıñ üçün yiydiç barça millättän da uluslardan, da yazıp da berkittiç oğşaş Eski da Yänji Törälärgä, ne türlü markareläç çoydı da Awedaran buyurdu.

5-inçi, ki bu zamanda Ari Džan zyavit etmäs, neçik Soçomon da Taniel vaçtına, ya neçik Gorint'os kermäninä, ya özgä uluslarda, ki könü törä etärlär edi. Zera Ari Džan edi körgüzüçi alarnin yüräkinä, anıñ üçün suçlanç tügüllär edi yazgan törälärgä. Neçik surp arak'ellär klämädilär yazıp bermägä surp Awedaranni äväldän, yoçesä sözläri bilä inandırıp çaytardılar, da andan soñra suçlandılar yazmaga, alay oç töräni dä yazıp çaldırmadılar, zera alarnin dayın özgä ulu sağışları bar edi çaytarmaçlıç üçün, yoçsa pokoy berdilər Eski Törä bilä, da kermänläriñni običayı bilä, da ari bitikläriñni küçü bilä törälärin (5v) etmägä. Yoçesä bu zamanda barçadan keri tüştüç. Bu säbäptän prezmuşen'a yazıp çoyduç törälärni.

6-inçi, ki yaryunun işi ant bilä tügällänir, evet ki Teñridän buyurulmadı ant içmägä. Yoşesä yamanlıx artıptır bu zamanda, a k'ristânlar tügül ki yalyız yaryu alnına ant içärlär, yoşsa här yerdä här kez heç nemädän, da anıñ bilä Xutxaruçimizniñ boyruğun heç etärlär, da biz klädiç, ki Teñriniñ buyruğun heç etkänlärgä törä da ganunk' berkitip çoyduç yaryuda.

7-inçi, ki bolmamaçı üçün töräniñ barmagaylar özgä millätniñ töräsinä, neçik buyurur edilär markarelər, ki yoç mi dir Teñri Israjel arasına, ki bolvanlarga barırlar, çaysin ki arak'ellär dä anı tabalap aytırlar, ki tiymästir k'risdânlarğa özgä millätniñ alnına yaryuga barmaga.

8-inçi, körärbiz emdigı vaçtta, ki bardır açaşlar, (6r) vartabedlär, k'ahanalar, biylär, baş ketçoyalar, ki yüz körüp, da orunç alıp, da biliksizliktän könü yaryunu egri etärlär. Anıñ üçün köptän az yazıp çoyduç Törä bitikindä, ki bolgay ögüt da toyru luç anıñkibiklärgä.

9-unçi, ki yaratılğan tarbiyatimiz dayma unutuçidir yaşlılıxni köp türlü dżan u ten yazıçından. Hälbät, kläsäç yaryunu toyru etmägä, vaçtında unutup yañlırbiz, andan soñra, poşman bolup, saçıška tüşärbiz: alay midir, yoşsa alay tügül? Anıñ üçün ki bu türlü çiyinli saçış bolmaga, anıñ üçün yazıp çoyduç Törä bitikini, här vaçt, çolumuzga alıp, esläğäybiz törämizni da körgüçgäybiz özgä millätkä, ki dayma törälärimizni ari bitiklärdän etärbiz, ki sözläri bolmagay bizni tabalamaga.

10-unçi, çaçan ki adam yaratıldı ürdü da berdi anar Biy Teñri Ari Dżanniñ şnok'un. Ol şnok', neçä bardı il(6v)gäri, adämilär üstünä arttı, da, çaçan ki çaytıp yazıçka tüştülär, ayttı Teñri: «Xalmagay menim dżanim adämilärdä, zera dżan yergäsindän tengä çayttılar». Xaçan ki K'risdos keldi dünyägä, ol Ari Dżanni yanä berdi adämilärgä da dżan yaryusun, çaysi ki surp Awedarandır da ganunk', zera bilir edi Biyimiz K'risdos, ki dünyä adämiläri prezmuşen'a dünyä yaryusun yararlar edi. Tiyäsidir emdidän soñra bitik bilä yöpsünmägä törälärni, tañlap barçanı ari bitiklärdän.

11-inçi, ki bilgäylär yaryuçılar Törä bitikindän toyru yaryu etmägä, bilip, ki kendiläri dä turmaçtırlar köktägi yaratuçiniñ alnına yaryuga.

12-inçi, kimlär ki töräniñ [Ha полях: yaryul] alnına kelirlär, çorçu keçirgäylär, anıñ üçün ki çaçan adämilär alnına bolmaslar egrini könü etmägä, hälbät, köp türlü söz bilä dżäht etärlär yaryuçiniñ aldamaga, ne türlü bolsar köktägi yaryuçi(7r)-niñ alnına turmaga, ki barça yapuçlarnı körär, ki

anıñ alnına kimesä aldamaç bilä bolmas könü bolmaga, yoşesä könülük bilä tergöv bolsar?

Ošta bu 12 türlü baş işlär biri birinä baylap, säbäp çoyarbiz Törä bitikinä oçşaş surp arak'ellärgä, çaysi ki Biy Teñridän yaryuçılar berildilər dünyägä, da çaytıp Ari Dżan bilä toyurdular hajrabelärläni [da vartabedlärni], ari yiçövnüñ yaryuçilärin.

Zera bu 12 tügäl san haybatlandı barça dünyägä, zera bu 2 6-dan toydular, da bu 6 san dünyäniñ yaratılğaniniñ künläridir, da ölcövüdir adäminiñ 6 tepränişiniñ, da sanıdır adämilikniñ tarbiyatiniñ. Dayı da bardır köp türlü haybatlıçı bu işlärniñ ari bitiklärdä. Dayı da oçşaştır 12 nahabedlärniñ pokolen'asına Israjel oylanlariniñ, çaysilarına ki berildi Teñridän yazılğan törä Movşes çoluna. Anıñ üçün bu 12 türlü baş işlär bilä tügällärbiz törä bit(7v)ikini.

Dayı da ne säbäp boldu bizgä ki başladıç bu törälärni yazmaga?

Köp vaçttan beri ulu saçıšta edim bu Törä bitiki üçün, ki här kez bizni tabalarlar edi bizim çom da, özgä dayfa da. Dayı da hörmät çoyup bizgä bu iş üçün sövüklü ari bitikläriñ şägerti Boços vartabed köp türlü hörmätli hörmätli sözlär bilä, da men bolmadım üstümä almaga, mahana etip menim biliksizlikimni da tenimniñ tinçsizliçini, da saçış ettim, ki çoltça etkiy edim özgä küçlü ari vartabedlärdän, zera bar edilär köplär ol vaçtta atlı-çuvlu pilisopalar. Evet, ki bilip menim dżin-simniñ bizminlikini, klämädim kimesäni bu işkä keltirmägä. Yoşesä asrı tañlar edim, ki arak'ellär da belgili ari atalar muniçki ulu işniñ çayyusuna bolmadılar.

Evet ki çaytıp boldu säbäp bu Törä bitikini yazmaga hörmät çoyganından bizgä der Sdep'anos gat'oçigos(8r)nuñ barça ermenilikniñ, bir dä, eki dä bizdän çoltça etti, da men mahana ettim menim biliksizlikimni da köp kez tartındım bu iştän. Xaçan ki artıçsı çoltça etti, men dä üstümä aldım menim miskinlikim bilä, bilip, ki tiyäsidir hnazant bolmaga duçovniç buyruçka. Egär ki Teñridän esä bu yaçış saçış da tügällänsä Anıñ oñarmaçı bilä, asrı yaçış; a egär tügällänmäsä menim başlaganı, özgä ari atalar, tügälläp, başka çıxargaylar. Zera äväl äväldän barça ustalıç tügäl, bir adämidän başlanıp, da andan tügälländi, yoşesä köplärdän, zera, azdan köptän tapıp, biri birinä keltirip, biriktirdilər barça ustalıçni. Xaytıp esimä aldım, ki Biyimiz K'risdosnuñ yaryusuna barasımen, ol, ki yüz körmäs, ne orunç almas, anıñ üçün tiyişlidir maña yazmaga çolum bilä Teñriniñ yar-

yusunuñ oğşaşın. Bolmagay kimesä tabalagay aytkan sözümnü. Egär (8v) kimesä biliksiz esä, övränsin, a egär tügäl övrängän esä da munda nemä eksik tapsa, kendi tügälläsin. Eki yartın yağşı köñüllärni yöpsünürbiz sövük bilä.

Üçünci, nişanı kücünün barça törälärniñ

Dayı da yazar Mik'ajel vartabed Törä bitikiniñ xuvatı üçün köp türlü yalbarmağ der Sdep'anos gat'ayigeska.

Xolarmen sendän, haybatlı ata da barça ermenilik yixövlärniñ başı, bolmagay, ki heç tä yeñil sayışlagaysen dżan sartın keräklı işni, çaysın ki menim üstümä beripsen. Zera tiyäsidir maña, ki kör-güzgäymen saña köptän az, ki nedir xuvatı Törä bitikiniñ, çaysını ki çolumuzga alıpbız. Zera Törä bitikiniñ oğşaşı bar ganonk'ta, zera tiyişlidir bizgä tüzmägä töräni u ganonk'nu, ki biri birinä oğşagay. Xaytıp bu türlü bardır oğşaşı biri birsinä. Zera ganonk' dżannı (9r) toyrı etär, da törä tenni, hälbät, egär biri birindän ayırılıp esälär, yoşesä köp yerdä birikirlär. Neçik dżan u ten, ki tarbiyat bilä 2-dirlär, ol türlü ayırılmas, çatışılıp biri biri bilä, bolurlar bir da köp nemäni bir erk bilä çiliniñlar, ol türlü ganonk' ta törädır. Anıñ üçün, egär yoluşa çatışılmaga eksinä biri birsinä, sindirmastır. Da ne türlü ganonk'nu bilüçilär tüzüptirlär, ol türlü töräni dä; da ne türlü yañılğanlarga ganonk'ta pokuta u çorçu bar, ol türlü törädä bar; da ne türlü törädä zından da baylamağ bar egrilärgä, ol türlü ganonk'ta zından da baylamağ çarçamağtır; da ne türlü yazıxsız adämilär üstünä ganonk' nemä bay çoymastır, ol türlü törä dä anıñkibiklärniñ üstünä, kimlär ki toyrıduurlar dünyäda; da ne türlü ari kişi çorçmastır kök(9v)tägi yarıuçisından, [ol türlü anmey adam çorçmastır dünyä yarıuçusundan]. Xaytıp dayı da yağşılığ beriliptir bizgä, ki barça ari bitiklärni anıñ üçün tüzdilär, ki adämilärni yazıxtan tartkaylar, ol türlü Törä bitiki dżaht etär tiymaga yamanlarnı da egrilärni, ki sövük bilä da yağşı köñül bilä tirilgäylär biri biri bilä. Dayı da aruvluğ bilä tirilmäğ artarlıxtır, bu da törädä bolmağ keräk. Bu türlü manilärni berdiğ usularga, ki tanıgaylar, ki neçä türlü yağşılığ bar munda hawasar barça adämilärgä, ki talaşni, öpkäni kötürür da eminlikni da yağşılığni toxtatır adämilär arasına. Da çayda ki törä eksiktir, anda talaş köptür, da çayda törä da könülük bolsa, eminlik artıxtır ol ulusta, dünyäda u yixövlärdä, zera bir ülüşü Teñriniñ şnorhk'undan berilgän yixövlärgä eminliktir.

[В этом месте отсутствует один лист].

(10r)...dän usluluğ, ki yarıu etmägä bilgäy çoyu-

vurtka. Bar edilär k'ahanalar da çartlar yarıuçilar eskidä, ne türlü aytır bitiklär dä, ki k'ahanalar bolgaylar çanlı işniñ üstünä yarıuçilar.

Ne üçün Teñri hawasar berdi yarıuçılığni?

Anıñ üçün, ki barçası bu şnork'tan menärüçi bolgaylar da çaytıp ki eksiklikindän yarıuçılarnıñ biri birin zrgel etkäylär. Da Yäñidä buyurdu Biyimiz K'risdos surp arak'ellärgä, ki olturgaysız 12 olturyuçta yarıu etmägä 12 millätkä Israjel çomina. Da alardan teşkirip aldılar başlıçları barça k'risdänlarnıñ. Ol türlü çaytıp K'risdos övrätti mani bilä egri yarıuçi üçün, ki tügäl köñü yarıu etmäs edi, barça kimesä adämilärdän esi kendinä yarıuçidir, dżanına, da teninä, da 5 seziklikinä, da aruvluğta saçlagay kendini.

5. Dayı da nedir yarıu, ya kimlärgä ba(10v)zıp sımarmamağ keräk, ya kimlärgä tiyär yarıunu etmägä

Da yarıu kimdän aytıldı? Äväl Teñridän, soñra markarelärdän, ki yarıu nedir. Yarıu barça işlärniñ tergämäğidir. 3 türlü iş bar, ki adämilär tepränilär dünyäda: yağşı, u yaman, da ortaçağlı. Kimlär ki alani yağşı kişilärdır da kimesäni zrgel etmäslärdır, alarga yarıu keräkmästir. A kimlär ki oyrıdur, ya çaraççidir, ya baş yevüçidir, alarnıñ işi tas bolmağtır. A yarıu ortaçağlı adämilärniñdir, kimniñ zaçotçası bar. Ne türlü Soçomon 2 çatunnuñ esi bilä tergäp taptı yarıusun, ol türlü Taniç markare es bilä açtı Şuşannıñ 2 çartniñ yarıusun. Da K'risdos ekinçi kelgäninä oñ yanındagi alani artarlarga aytsar: «Keliñiz, Atamdan alıñşlanganlar»,— da soñ yanındagi alani yazıçılarga aytsar: «Ketiñiz Mendän, çarıñşlılar, (11r) meñi otka».

Xaysi ki alanidir bu türlü, ki ortaçağlılarnıñdır yarıu, ortaçağlı alardır, kimlär ki yazıçılardan çaytıp, pokutovat etiptirlär, alarnıñ ölçsär Teñri yazıçın, pokutasın, da kimniñ yazıçı artıç bolsa, ol bersär dżuwap. Alay oğ dünyä yarıusuna körgüzür.

Tiyişlidir yarıuçıga, ki bitikçi, uslu, ağıllı bolgay, da ari bitiklärniñ kücün igi bilgäy, da barça adämilikni yağşı bilgäy, ki yarıunu toyrı etkäy. Tiyişlidir yarıuçılarga, ki l'ataları bilä tügäl bolgay, da anlı, u ağıllı, da saçt bolgay. Bolmagay, ki, töräni anlamıyın, kimesägä eksiklik etkäy. Neçik ki bir peşäkär, tügäl peşäsin övränip bilmägäy, bolmas ustalıç etmägä, neçä artıç dayın biliklik keräk yarıuçılarga, çaysi ki Teñrigä yaraşır. Zera yarıu yarmağ Teñriniñdir, oldur köñü yarıuçi, da dün(11v)yä yarıuçıları Teñrigä oğşaştır. Anıñ üçün keräktir, ki, yüz körmıyın, Teñriniñ yarıu-

sun könü etkäy da Tejriniñ alnına açıx yüzlü bolgay.

Dayın da kimgä tiyäsidir bermägä boyruğun yaryučilıñniñ?

Eski Törädä belgili edilär yaryučılar, marka-reñlar, k'ahanalar, ki Tejridän tañlandılar, da alardan tañlandılar çartlar, uslu yaryučılar. Bolur, ki yoluxur yaryu yarmaga çanlarga da ulu biylärgä. Da bizgä bu türlü bolsun. Xaysi ulusta bar esä k'risdän çanı ya ulu biylär, dünyä yaryusun çayyurgaylar allarina könülük bilä. Da yiçöv yaryusun açaş çayyurgay vartabedläriñ övratmäxi bilä, 2 ya 3 açilli ketçoyalıx bilä. Da çaysi ulusta bolmasa çan ya ulu biylär, tiyäsidir açaşka simarlamaga yaryu işni, ki barça yaryularni ol çay-(12r)yurgay. Bolmagay, ki bu işkä utru bolgay kimsä, zera bardir açaşlar arasına, ki biliksizdir da açça kücü bilä tañlagandır. Bilirmen munı men dä. Yoçesä biyik asdidžanları bardir açaşlarıñniñ da barça džanlar üçün džuvap berüçidirlär Tejriniñ alnına, alay oç bu yaryular üçün bergäylär. Neçik yoyarı ayıldı, ki vartabedlar bilä etkäylär töräni. Egär ki yaryu başi biliksiz bolsa, çatında olturgan bilüçilärdän övrängäy yaryu işin, ki pambassız biyängäylär könülükä.

6. Dayı da ne türlü tiyişlidir bolmaga yaryučılarga, könü ya egri kişiğä yaryuda

Tiyişlidir yaryučığa, ki orunç aluçi bolmagay, zera yazgandır, ki orunç soçraytır, neçä ki iti köz bolsa. Zera ol yaryuçi, ki könülük üstünä orunç almastir, aniñ sözü keçar yaryuda, da könülük bilä yaryuga uç etär, (12v) da kim ki işitsä, biyanir. Ne türlü ki Tejri ayttı, ki yüz körmäñiz, yoçsa könü yaryu etiñiz. Egär ki könülük bolmasa, köp adam esi bilä yazıçka tüşär, da bu iştän özgä millätniñ yaryusuna barırlar. Da könülük bolsa, yaryučılar da bazip bolur Tejriniñ sözün aytmaga, ki men yaryu etär esäm, benim yaryum könüdür; baçmasın kensiniñ aslamına, džâht etsin, ki barça adämilärni biyändirgäy. Egär ki sadaya barça nemädän artix esä, yoçesä yaryunu könülük bilä tiyäsidi etmägä, tiymäs çodžaga yüz körmägä, ne miskingä yarlıyamaga, ne türlü ki yazgandır: «Yarlıyama yarlıga törädä». Da yaryuçi bolmagay bir yartın işitkäy, könüniñ ya egriniñ, gileyin angınça, ki 2-si yüz dä yüz turmiyin. Da gileni könüsün tergägäy, andan soñra 2 ya 3 tanix bilä uç etkäy könülükä, törä bilä, ki 2 ya 3 (13r) tanix bilä toxtalgandır törä bilä barça iş. Da kimniñ tanixi bolmagay, ant bilä 1 yartın, kimniñ üstünä [tüssä], uç etkäy.

Tiyişlidir töräçigä, ki töräni yalyiz etmägäy, yoçsa köplär bilä, egär yoluxmasa, 2 ya 3 yaçşi da bilüci adämilär bilä etkäy töräni. Neçik törägä kelgänlärgä 2 ya 3 tanix keraktir, ol türlü yaryuçilarga, aniñ üçün ki törä toyru bolur toxtagan adämilär bilä tanixliçta. Bu övränçik burun Rimalilarda bar edi, ki 72 adam dayma sayışta edilär barça türlü işlar üçün. 72 adam aniñ üçün tüzdülär, ki barça adämilär bayngaylar, ki 72 millätniñ usluluğu alardadır. Yoçesä emdi 12 yaryuçü toxtattılar, 12 arak'ellärgä oçşaş, tügül ki köp yaryuçilarniñ tergämäkündän (13v) könülür törä, yoçesä, köplärniñ tanixliçi bilä könülüp, çorçulu körünür törä.

Dayı da Xayanliçta 3 töräci çoyarlar, alay oç Virasdunda, Xayanliçtan övränip, surp Errortutıunnuğ atına da tanixlarniñ sanına. Biz dä muñar biyanirbiz, ki 3 yaryuçi bolgay, zera mundan artix küctür tapulmaga barça yerdä. Dayı da açaştir burungi yaryuçi, 2 ya 3 açilli adämilär tutkay çatına, da alay etkäy yaryunu, tügül ki alar tanix bolgaylar könülükä, yoçesä açaş kendi dä övrängäy alardan yaryunu.

Tiyäsidi yaryuçilarga ertä u keçä sarnamaga Eski u Yäñi Töräni da Törä bitikini da eskä almağa barça millätniñ da esli adamlarniñ yazganın. Tiyäsidi yaryuçilarga barça tarbiyatı bilä yaçşi bolmaga, da törä saçlagay, da artixsi, ki öçäş bolmagay, da çil(14r)ixi bilä paçil bolmagay barça vaçtta, artixsi yaryu vaçtına, ki yaryuga kelgänläriñ köñülläri çiy bolmagay, da sayışlamagaylar, ki paçilliktän ya öçäşmäçtän toyru bolmadı yaryu. Uzun es bilä tözümlü bolmaç keräk yaryučılar, zera köp kez yoluxur, ki küç bilä taparlar da yavits'a bolmastir yaryu. Yoçesä tözümlük bilä, da kün berip, özgä çaçta yaçşi tergäp, da çaytip ündägäylär allarina, da uç etkäylär. Egär ki yaryuga kelgänlärlä talaş etsälär, çoymagaylar biri birinä tüşmägä, öçäşip ögütlägäylär, ki törä alnına çalaba bolmagay da yaryu çapanel bolmagay. Bilsinlärlär zaçoccalar da, ki kelmäslärdir yaryu alnına talaş etmägä, yoçsa könülük bilä spravovats'a bolmaga. Yergä bilä bergäylär sözlämägä zaçoccalarga, 1-i sözläsä, 1-si tek tu(14v)rgay, soñra birsi sözlägäy, ki alarniñ gileläriñi işitip bilgäylär könünü egrini da andan soñra yaryusun etkäylär.

Dayı da yaryuçi saçlanmaç keräk kendi çullarından, bardir aniñkibiklärlär, ki yaryuda sözlövüçidirlär orunç bilä, zera övränçiktir yaryuga kelgänlärgä, yapuç orunç berip, ki kendiläri sartın sözlägäylär. Bolmagay, ki alarniñ ustaz sözlärindän al dangay yaryuçi da egri etkäy yaryunu. Aldamasız

yaryu Teŋriniñdir, ol, ki yapuxnu açixni köriyir, a dünyâ adâmilärinä yoluxur yañilmaçliç. Dayma kimesä añar yamanlamasin, kim ki erksiz yañilir. A kim ki erki bilä egri etär yaryunu, kendi borçlu çalir köktägi yaryuçiga. Bolmagay, ki öktämlängäy yaryucu ya kimesäni heç körgäy, alay bilsin, ki 1-dir yaryuçi Teŋri, çaysiniñ alnina (15r) kensi dä turasidir yaryuga.

Tiyişlidir yaryuçiniñ ki zindani bolgay, kim ki egri bolsa, ki zindanga salgay, ki ögütlängäylär, ne türlü K'risdos buyurur Awedaranda, ki deckiy salir zindanga, anginça, ki tölov etkäy.

Dayi da 2 adamniñ arasina çalaba u dävi bolgay, K'risdos kendi ögüt berir, yaryuga barmiyin, yolda barişmaga, ki nemä arada hagaragliç bolmagay. Yaraşmasti K'risdosnuñ çullarına, ki ävöldän sayiş etkäy yalyan sözlämägä, zera kim ki yalyan sözlär, şaytanniñ oylu ündälir. Ne türlü K'risdos buyurur, kim ki yalyan sözlär, kendiläridän sözlär, zera yalyandır, anıñ atası da şaytandır. Da tas etär alarnı Teŋri, kimlär ki sözlär yalyan, da yalyanlıç bilä barmañiz biri biriniz bilä, yoçesä sözläşiniz könülük bilä, barça çardaş kendi Teŋri bilä. Yaraşmasti k'ristânlarg(15v)a, ki söz bilä ulamaga klägäy yaryuda, da yixmaga klägäy siñariniñ anıñ yañilip sözlägäni bilä, zera yazgandır, kim kimgä çoyur çazsa, kendi tüşär. Teŋrigä inangan k'ristânlarga tiymästir egirlik bilä yeñmäçni sövmägä yaryuda, egär ki yeñsä, kendiniñ dżaniniñ zrgel etär, a egär yeñilsä, uyat tartar.

Kimesä turuzmasın yalyan tanixlar, kläp siñariniñ tirlikin egirlik bilä almaga, zera heçtir Teŋriniñ alnina yalyançı. Ne 1 kez kimesä yalga tutmagay sözlövüci adamni yaryuda, da yalyanlıç bilä yeñgäy könünü. Kimesä orunç bermäsin yaryuçiga da siñariniñ igilikin damählik bilä almasın, zera damähliktän barça yaman ilgäri kelir. Tiyişsizdir mahalädä u el arasına ant içmägä anginça, ki yaryuçi buyurmıyın yaryuda. Buyurur K'risdos, ki heç nem(16r)ä üçün ant içmä, zera barça keräk-mäs u boş sözlär, ki sözlärlär adâmilär, dżuvap bersärlär yaryu kününä. Tiyişlidir çaytip munda sayişlamaga, ki yaçşiraxtır bu dünyâniñ yaryusuna kimesäniñ igilikin egirlik bilä algaylar, sövük bilä yöpsünmäç keräk da kendiniñ dżaniniñ çutulmaçı üçün, ne ki özgäniñ egirlik bilä alginça da köktägi Teŋriniñ yaryusu alnina tölov etkinçä.

Xaçan ki kläsälär barmaga yaryu alnina, äväl alyiş bilä Teŋridän çoltça etmägä keräk, egär erki bolsa Teŋriniñ, da könülük bilä yeñsä, da aslamı bolsa, töräni utup, Teŋrigä yügünmäç keräk, zera ol berir usluluçnu, egär ki Teŋri yapuxnu bilüci çi-

çara bergäy kimesäni yazixına körä, ki egri adam könünü yeñgäy da igilikin algay, ol adam çayyurmasın, yoçesä (16v) Teŋrigä şükür bersin, umsaşın Teŋrigä çoyup, ki dayi yaçşi tölov yetkäy Teŋri alnina da Teŋrigä çoygay öc almaçni.

[7.] Dayi da tanixlar üçün, ki ne türlüdir alarnıñ könülükleri ya ne üçün 2 ya 3 keräk

Tiyäsidir, ki tanixlar bilä bolgay yaryu, zera yaryuga kelgänlärniñ köp sözlägänlärin tanixlar bilä uç etär yaryuçi. Egär ki eslärinä alsalar edi arak'ellärniñ ari buyruçun, ki aytir: «yalız kensinçä yaçşi klämä, yoçsa siñarınça da».

Anıñ üçün bolmas yaryuçi inanmaga, tanixlar kelmıyın, da yaryuga kelgänlärniñ, çaysi ki zaçocadır, könü tanixlar bilä tiyilir, da törä toyrı körünür. Da könülükü tanixlarnıñ yaçşi kişilärdän belgildir, ki orunç alip kelmägäy, da könülük alnina yalyan sözlämägäy, ya egär ki uruyu bolgay (17r) kimsäniñ da kelip tanixliç bergäy, da bilsälär, ki könü kişidir, tanixliçin tutmaç keräk. Da ol, ki aytir, 2 da 3 könü tanix bolmaç keräk, oçşar günäşkä da ayga, ki köktä könü tanixlardir Teŋriniñ. Da 2-inçi, tanixlarnıñ könülükü, yaşı bilä tügäl bolgay ya çart kişi bolgay. Xaytip tiyäsidir adamniñ yıllar u zämanäsiniñ hörmätini körgüzmägä: 3 yaşar oylan tilgä çıçar, 7 yaşar bitik üvränir, 14 yaşına adâmiliki tepränilir, 20 yaşına zinawor bolur biylär eşikinä, 25 yaşına k'ahana bolur. Maña da bulay körünür, ki 25 yaşında adâminiñ tanixliçin tutmaç keräk. Xaçan ki Teŋriniñ alnina könüdür 25 yaşına k'ahananiñ tanixliçi çoyovurt üçün, dayin artixsi könüdür 25 yaşına aşçarhaganniñ tanixliçi törädä. A egär ki yoluçsa, bir tanix tügäl adam bolgay da birsi igit, anı da tu(17v)tmaç keräk. A egär ki 2-si igit bolgay da 1-i çart ya 3 igit bolgay, ol tanixliçni da tutmaç keräk. Dayi da dinsizlärniñ tanixliçi keçmästir k'risdänlar üstünä, neçä köp bolsalar da, egär ki könü dä aytsalar. Ne türlü ki K'risdos yöpsünmädi devlärnıñ tanixliçin, çaçan ki anı Teŋri Oylu aytirlar edi. Alay oç hercowadçoylarnıñ tanixliçi keçmästir k'risdänlar üstünä, çaçan k'ristânlıkkä toyrı tügüllär, bizgä ne türlü bolurlar könü bolmaga tanixliçta? A egär ki anıñki nemä iş yoluçsa hercowadçoylar üsnä, bolurlar kendiläri biri biri üstünä tanixliç bermägä.

Dayi da tiymästir çatın kişiniñ tanixliçin tutmaga, tek sözüñ işitmägä. Ne türlü K'risdosnuñ jarut'ionuna: ari çatunlar, körüp, sövünçlük berdilär arak'ellärgä, da arak'ellär toçtattılar K'risdosnuñ könü surp jarut'ionın. (18r) A nemä anıñki iş yoluçkay, da çatın kişilär körgäy anı, da yaçşi hörmätli çatınlar bolgay, neçik er kişiniñ 2 ya 3

tanixlixi kečar, alay ox hörmätli çatinlardan 2 ança — 4 ya 6 [*Ha полях*: Bir er kişi yerinä 2 çatun, 2 yerinä 4, 3 yerinä 6 çatun tanix], yoçesä kelmägäylär törä alnina, övlärinä tanixlixi bergäylär ol çadar yaxşı da hörmätli adämilärgä, ne çadar kendiläridir, da alar, kelip, tanixlixi bergäylär törä alnina. Anix üçün ki ne türlü tiymäs çatin kişigä k'ahana bolmaga ya zolner, ne borla basmaga, ne kebittä olturmaga [*Ha полях*: çatun kişi kebittä olturmasın], ne er kişiniñ tonun kiymägä, ol türlü tiymäs alarga ne törädä olturmaga, ne tanixlixi bermägä. Bu işkä utru kimesä aytmagay, ki köp çatınlar, çanların töküp, da K'risdoska tanix boldılar, zera mardiroslux tanixlixi [özgädür da adämilär tanixlixi] dayin bir türlüdür, evet ki köp çatınlar çiyndilər, da Teñrigä arzani boldılar, da adamlardan hörmätländilər. Anix üçün (18v) ki çatin kişiniñ tarbiyatı sir saçlamas, ne tanixlixi keçmäs. Evet ki çatin kişilärniñ çatun kişilärniñ üstünä kečar tanixlixi, alay ox çatin kişilärniñ er kişi üstünä 6 da 4, neçik yazıpbiz yoyarı. Kimesä bu tanixlixiñi ayırsınmasın, tügül yalyız tügäl adämilär tanixlar boldu K'risdos üçün, yoçesä oylanlar da, neçik Pe'çehemniñ oylançılıarı, dayi da surp Sdep'anos igit vaçtında, dayi da köplär bularga oçsaş.

Dayi da aytaliç, ki ne üçün 2 ya 3 bolmaç keräk tanix. 2 ya 3 dügül ki köplärgä utrudur, körgüzür, ki neçä köp bolsa, ança igidir, egär ki bolmasa 2 ya 3, mundan eksik bolmagay, zera 1 adamga asanttir, ki büçtan ayt kay kimsäniñ üstünä, a 2, 3 adam bolmastir, zera 1-i kläsä, 1-si klämäs. Da yaryuçi keräk es çoygay (19r) igi tanixlarga, ki biri birinä sözläri oçsaş kelgäy, ki oçsaşsız bolmagay, neçik ki alarniñ sözläri bir edi, ki K'risdos üçün çanların töktülär, alar oçsaş bolsa, 2-siniñ ya 3-sünün tanixliçiläri könüdür. Da egär tapulur esä bu bitiktä, ki köplär, yalyanlıç bilä birlänip, da yalyan tanixliç bilä yamanliçni učka çixarirlar, neçik Najpeu'tnuñ Eski Törädä da surp Sdep'anosniñ Yanjida, bu işlar yalyan tanixlarniñ yamanliçi bilä edi. Yoçesä bolmaslardir här kez zraycalix etmägä. A 2 da 3 könüdür, neçik Teñridän buyuruldu. Zera Movsesniñ töräsiniñ berilgäniñä Teñridän Ovr, da Aharon, da Eşu tanixtirlar. A Sinaj tayda Teñriniñ engäniñä biryilar avazi, da bulut, da çarançulux, da ot tanixtirlar. Da K'risdosniñ toçganina friştälär, da 3 çan, da çoyçilar tanixtirlar. A K'risdos(19v)nuñ 40 künlük kelgäniñä dadžarga surp Simeon, u Anna markareuhi, da eşikniñ açilgani tanixtir. K'risdosnu Ekibdoska çaçirganda friştä da bolvanlarniñ uşalgani tanixtir. Da K'ris-

dosniñ mgrdu'tiunında Ata Teñri, da Ari Džan, u surp Ovannes tanixtirlar. Da Tap'or tayda 2 markare da 3 arak'el tanixtirlar Teñrilikinä. Tanixtirlar K'risdosnuñ barça türlü sk'ançelikläri. K'risdosniñ ki çaç üsnä edi, günäşniñ çarançuluxu, da yerniñ tepränmäçi, [da taşlarniñ çatlanmaçi], da çani u suvu K'risdosniñ çabiryasından çixti, dayi özgä sk'ançelikläri tanixtir. Da surp jaru'tiunina K'risdosniñ friştälär, da kerezmaniniñ taşi, ki açildi, da kefini, da arak'ellär, da ari çatınlar, da storozlar tanix. Dayi da hamparcumında friştälär, da arak'ellär, da äväldän markareçlar tanixtir. A eg(20r)är ki 1 könü tanixniñ tanixliçi da könü esä, hälbät, toçtalğan dügüldür, ne türlü ki K'risdos aytir edi džuvutlarga: «Siz yeberdiñiz Jovaneşkä, da ol tanixliç berdi könülük üçün, da inanmadıñiz. Da benim tanixliçim bardir dayin ulu, ne ki Ovannes, ol çilinmaçni, çaysin ki berdi maça Atam. Xaytip aytirmen, tanixliç berimen Menim üçün, da tanixliç berir Menim üçün Atam, da sizniñ töräniçgä dä yazgandır, ki 2 adamniñ tanixliçi könüdür». A 1 adam tanixliç bersä kendi üçün, tügäl dügüldür. Ne türlü ki ayttılar K'risdoska džuhutlar, ki Sen Seniñ boyuñ üçün tanixliç berisen. Könüsün, ki K'risdosnuñ tanixliçi könü edi, da alar aytirlar [edi], ki könü tügüldür. Anix üçün Ata Teñrini da surp Jovaneşni tanix keltirdi K'risdos, da surp arak'ellärni, bu türlü aytip: «Bolgaysiz Maça tanix Jerusahemdä, u Samariada, dünyäniñ çiriçina di(20v)rä». Bu türlü Bedros, işitip Tapor tayda Ata Teñriniñ avazin K'risdos üstünä, aytir edi, tanixliç berip, ki bu avazni biz könü işittiç, çaçan ki birgäsinä ediç ari tayda. Dayin alip tanixliçka markareçläri, aytip alay, ki tutarbiz toçtalğan aytkanların markareçläriñ. Ol türlü könüsün tanixliç berir edi Johaneş Awedaraniç: «Hälbättä 3 türlü, ki tanixliç berirlär K'risdos üçün: Džan, da suv, da çan». Mundan övrändi yixöv ganonk'u, ki tanixliçsiz alyişlamagaylar açaş. Da arak'ellär dä tanixliç bitiki bilä yeberirlär edi aşagerdlärin.

2 türlüdür tanixliçniñ oçsaşi, çaysi ki tiyäsidir tanixlarga, ki heç etmägäylär körmäkni ya işitmäçni, yoçsa könülük bilä toçtatip, da soñra tanixliç berilgäy. Ol türlü yaryuçi da törä etkän vaçtında, (21r) könüsün sorov etip, işitkay tanixlardan, ki nemä zavada bolmagay yaryu arasına.

8. Dayi da ant üçün, ki ne türlü keräk ant içmägä

Tügül ki boyruç berip aytirbiz, yoçsa övränip-tirlär yaman antlar içmägä, anixkibiklärgä törä u ganonk' toçtatirbiz.

Ulu da çorçulu buyruçun Teñriniñ köriyirbiz

emdigi vaxtta adamilärniñ ayaxı tibinä, zera asrı artıptır heç nemä üçün ant içmäx, çaysın ki Biyimiz K'risdos buyuruptır, ki heç ne bir kez da ant içmägäylär, bugün körüyirbiz, sahal iş üçün da heç nemä üçün mahalädä, u hezəm arasına, da talaşkanda asrı yaman, körksüz antlar içärlär, tügül oylanlar, yoxesä çartlar da, tügül aşxarhaganlar, yoxesä köp kez k'ahanalar da. Da çaçan ki yarıyu işi yoluşa aralarına, tözmäslärdür yarıyu alnına (21v) bargınça ya yarıyuçi buyurgınça, yoxesä barırda yarıyuçığa, talaş arasına köp kez antlar içärlär çorçulu antlar bilä, da çaçan kelsälär yarıyuga da yarıyuçi buyursa könülük üçün ant, da ol çayta utru bolurlar, ki barça dünyâniñ aslamı üçün ant içmäsbiz, da klärlär munıñki söz bilä, ki kendi kendilärin törä saylovuçi körgüzgäylär. Da kimesä tabalasa, ki törädän burun nek antlar içär ediñiz?— «Anıñ üçün, ki inanmaslar edi bizgä»,— da pambasel etärlär K'risdosniñ töräsini, ki ne üçün buyurmadı ant içmägä? Oğşarlar anıñkibiklär soçurlarga, ki soçurnuñ körmäxlixi çarmalamaxtır. Anıñkibiklärgä bolur aytmaga, ki K'risdos çoymadı çaräsiz törä, yoxesä çaräli. Egär ki çaräsiz iş bolsa edi, törä çoymas edi, ki barça kendiniñ (сmp. 22r оставлена чистой; 22v) ari vartabedlixi bilä ol türlü bu yergäni da bu türlü klädi, ki biz könu k'risdänlar bolgaybiz, ol türlü heç keräk bolmagay bizgä ant içmäx bizim könu da toyrı tepränişimiz üçün. A egär ki aytsalar: «Çarä yoxtur, ant içmiyin»,— bu iş andan belgilidir, ki Teñri Aprahamga ant içti friştädän ötläş da aytıp: «Menim boyumdan ant içärmen». Da Apraham çuluna berdi ant. Xaytıp ant içti Teñri Tawit'kä könülük bilä, dayı muñar oğşaş işlär. Da arak'al ant içti, aytıp: «bazıp sizgä ant içärmen, çardaşlar». Xanlar da könülük üçün ant içärlär, alay oğ ulu biylär, ki toxtalgay, ki tiyişlidir ant içmäx, artıxsi yarıyuda.

Xaytıp megnel etärmen Teñriniñ antini.

Övrätir bizni arak'al, aytıp: barça utru bolgan adamilärgä biri birinä toxtalğan işniñ uçu anttır, (23r) çaysın ki klädi Teñri, 2 teşkirmäs nemäni ortada çoyup, ant bilä da kendi boyından ant içmäx bilä, tutunur alıişini bermägä. Da aytkanımız bu türlüdür, ki adamilärgä da artıxsi çanlarga övränçiktir ant içmäx kendi boylarından, çaysi bilä ki tügällikin işniñ möhürlärlär, ol türlü dä Teñri bu oğşaş işni boyına aldı dügül ant içmäx bilä, yoxesä körgüzmäx bilä, ki adamilär ant bilä kendiläriniñ işlärin toxtatırlar. Ol türlü Teñriniñ tutunmaçı da yalıansızdır. Xaytıp aldı Teñri adäminiñ tarbiyatın tügül, ki Teñri adam tarbiyatın alıp, da bizim övränçikimizgä tüşti. Yoxesä, bizim övränçi-

kimizni körüp, övrätti bizni yaçşi çilinmaçka. Ol türlü Aprahamnıñ da törä bilädir, ki çoydu çoyusun [=çulu üsnä] tanıxlixi üçün. Ol türlü Teñri Noj vaxtına kendi yay(23v)ini tutundi çoymaga köktä tanıxlixi üçün, ki dünyâgä şayvatlımen.

Klärmän aytmaga, ki ne türlü bolur ant içmäx.

2 türlü orinagdır ant: biri çosdovanu'tiundur, birsi dinin tanmaçtır. Din tanmaçniñ anti budur, ki çoygay çolunu çaç üstünä ya yixöv üstünä da hrazarel bolgay ari yixövdän; ya aytkay alay: kendi k'ristän dügül, egär ol iş alay tügül esä. Kim bu türlü ant içsä, alay tut, ki dinin tandı. Xaysi ki tiymästir k'ristän kişigä munıñki antni üstünä kötürmägä, egär ki ölümgä dä keltirsälär ya övün buzмага kläsälär. Xaytıp çosdovanu'tiun anti budur, ki çoygay çolunu çaç, ya Awedaran, ya yixöv üstünä da bilgäy, ki Teñri yapuçu bilüçidir, da aytkay: «Bilir Teñri, da bu çaç, da Awedaran, da surp yixöv, ki könudür aytkanım»,— da aytkay alay, ki bularnıñ hör(24r)mäti u zork'u üçün, ki yalyan aytman,— bu türlü ant çosdovanu'tiundur, çaçan ki Teñrini yapuç bilüçi aytır, Awedaranni K'risdosnuñ sözü aytır, da yixövnü K'risdosnuñ övü aytır. Da çaçan ki kimesä kläsä ant içmägä, çosdovanu'tiun antin içkäy, bolmagay, ki kimesä dinin tanmaç antin içkäy, munu ögüt berip aytırmen, boyruç bermändir. Egär ki davikârlar 2-si dä k'risdän bolsa, biri birinä utru bolup, da dinin tanmaç antini klägäy bermägä, yarıyuçu sürgäy alnından da bermägäy ol antni içmägä angınça, ki pošumanlıxka kelgäylär da çosdovanu'tiun antin bergäylär. Bolmagay, ki tezindän yarıyuçi antka salgay, äväldän yarıyuçi dżäht etmäx keräk, ki antsiz yarıyuga uç etkäy; a egär ki bolmasa çarä anttan başça uç etmägä, ol vaxtta yarıyuçi äväldän övrätkäy, ki ne (24v) türlü tiyär ant içmägä da ne türlü ayırdır antniñ pokutası, da andan soñra buyurgay antni. Dayı da bolmagay, ki az nemä üçün ant bolgay, zera egär dünyâniñ igzlikin dä bersälär edi, tiymäs edi ant içmägä. Egär ki hagarag bolgaylar, ki yarlibiz da anıñ üçün klägäy ant içmägä, tiyäsidir, ki buyurgaylar, borçnuñ yarımın tölöv etkäy da ant içmägäy. A egär ki bolmasa tölöv etmägä yarimsin da aytkay, ki ant içärmen da luddun tartarmen, anda yarıyuçiniñ nemä yazıxi yoç. A egär ki bolmasa 10 altın, ya 20, ya dayın artıx, alay oç tiymästir terçä ant bermägä, zera ayır iştir. Kün bergäylär da keçiktirgäylär, şahat, ki pošuman bolup, biri birinä tölöv etkäylär.

Dayı da aytırmen sizgä, ki kimgä tiyär antni bermägä.

Barča yaryuda ermeniniň, kimniň (25r) tanıxlari bolsa, tiymästir ant, a kimniň ki tanıxi bolmasa, aňar tiyär ant içmägä. Egär kimesä kimesäni yaryuga tartsa ya borç üçün, ya özgä nemä üçün da kendiniň tanıxi bolmagay, ne anıň, kimni ki yaryuga tarttı, tiymästir aňar ant, kim ki tutup keltirdi, yoısa aňar tiyär, kimni ki tutup keltirdilar, egär könü kişi esä. Egär ki yaryuçi bilsä, ki egirlik bilä kliyir ant içmägä ya ol kliyir egirlik bilä ant bermägä, keräktir yaryuçi çoymagay, ki egirlik bolmagay. A egär kimesä tutulsa oyurluhta, ya itliktä, ya adam öldürmäxtä, ya çaraxçilihta, da alani bolgay ol yaman iş ya licası, da, kim ki tutup keltirdi, tanıxi bolmagay, tiyäsdir aňar antni bermägä, kim ki üstünä foldrovat etkäy, zera anıñkibik yamanlıx çilinganlar antni nemägä tutmaslar. A egär ki bu yaman çilinganlar töräniň alnına (25v) avaz bilä aytsalar, ki da biz bu işniň içinä dügülbiz, da yalyandır, bu iş bizim üstümüzgä dä büxtandır, da ne artmizga, da ne alnimizga bar, yaryuçilar, körüp alarniň toyru sözlärin, ki ne artina, ne alnına, ne licası yoıxtur, antni buyurgaylar alarga da çutxargaylar ölümdän.

Dayı da aytırbiz, ki kimgä tiyär ant içmägä.

Neçik ki yazıpbiz yoyarı tanıxlar üçün, ki kimgä tiyär tanıxlıx bermägä, ol türlü yazarbiz munda, ki anıñkibiklärgä tiyäsdir ant içmägä, adam, ki bolgay 25 yaşına. Oylanga tiymäs ant, zera l'atası yoıxtur. Xartka tiymästir, zera ki ölümgä yuvuıxtur. Xastaga tiymästir ant: ölümü alnınadır. Dayı da luđz bergängä tiymästir ant, anıň üçün ki yazıxni yazıx üstünä çoymagay. Ol türlü marabelärgä, yänä 2 dżan(26r)li çatinga tiymästir ant içmägä. Dayı da tiymästir ant tamyaçığa, ne dżimrigä, da barča alani ya belgili yazıxlılarga angınça, ki çaytkaylar yazıxlarından, ne kimesä alarniň tanıxlıxın tutmagay. Da ol, ki äväldän ayttıx, ki tiymästir alarga ant içmägä. A egär bolsa alarniň atası, çardaşı ya oılu, alar ant içkäylär. Da çatin kişilärniň anası, ya er, ya çiz çardaşı, ya çaysı yuvuıxu, alar ant içkäy biri biriniň [üçün da] yükün tartkay, yöpsünmäh keräk. Dayı da yazarbiz apeyalar, u mäläzlär, da k'ahanalar üçün, ki törä alnına kelmägäylär, ki ant içmäh işi bolmagay, a egär törä işi bolsa, tiyişlidir alarniň çardaşları ya yovuxları kelgäylär törä alnına. A egär ki ant tüssä k'ahana üstünä, keräk ki yovuxu ant içkäy, (26v) anıň üçün ki tiymästir k'ahanaga aşçarhagan töräsi alnına barmaga, ne ant içmägä. A egär k'ahanalarniň yaxşı kişiläri tanıxlari bolgay, alarniň tanıxlıxın tutmaç keräk töräçilär, ki alarniň yuvuxları ant içmägäy.

Dayı da Mik'ajel vartabed yazar antniň luđzu üstünä, ki burungi ari atalar antniň luđzun asrı ayır çoyuıxturlar, neçä törä bitikin tüzmiyirlär edi. Xaçan ki Teıriñiň erki boldu, ki bu Törä bitikin tüzdüx, yeñilättıx antniň luđzun. Egär ki törädän kimesägä ant buyurgaylar, da ol ant ulu iş üçün da köp nemä üçün bolgay, da könüsün bolgay, da çosdovanuıun antin içkäy, 3 yıl luđz çoygay aıpaş ol adamniň üstünä, zera oldur yaryuçı. A egär özgä yaryuçi törä bilä ant bersä kimesägä, ol adam, ki ant içti, bargay bilüci (27r) vartabedgä, ki ol bergäy aňar luđzunu. A egär kimesä yalyanlıx bilä çosdovanuıun antin içsä, buyurur, ki 7 yıl luđz tartkay, da baıxkaylar töräçilär da bitikçilär ol tirlıknı, ki ne üçün ant içti yalyan. A egär az nemä esä da köp nemä dügül esä, buyurgaylar yarlılarga üläşmägä. A kimesä ki din tanmaçniň antin içsä, egär könü, egär yalyan, luđz tartmaçı ölüm kününä dirä bolgay, zera bu işkä tiymästir tözmägä. Evet ki vartabedlärnıň erkinädir da buyruçuna, çaysı ki Teıridän alarga beriniptir, da ne türlü alarga körünsä, ol türlü etkäylär.

9. Dayı da yazar vartabed, ki biz k'risdänlarga tiymästir dinsizlärnıň töräsi alnına barmaga, anıň üçün ki Ata da Oıul Ari Dżanga inanmaslardır

(27v) Alanidir barçasına, ki keri bolmaçı k'ristänlarnıň dinsizlärdän, buyruçu bilä Boyos arak'elniň, ki ne birliki bardır yarıxniň çaranıylux bilä, ya ne ülüşü bar k'risdänlarnıň dinsizlär bilä. Dayın özgä işlär, çaysın ki buyurur arak'al, çaysından ki övränip bilırbiz, köp türlü iş bilä dinsizlär yıraıtır k'risdänlardan: vaıxt bilä nalätlämä oıul aytır, da vaıxt bilä çaranıylux oıulu, ki K'ristostan işitip, zera K'ristos buyurur: «kim ki inanas Teıri Oıuluna, körüp körmisär köktägi meñi tirlıknı, yoıesä Teıriñiň öçäşmäçı çalsar anıň üstünä». Xaytıp aytır dayı da: «kim toymasa suıdan da Ari Dżandan, ol bolmas uçmaçka kirmägä». Dayı da Johanneş Awedaraniç aytır: «kim ki Jisus K'ristosniň kelgänin teni bilä inanmasa, ol bulargandır da nerndir [=nerndir]». Da markarelır alar(28r)nı, kimlär ki könü dindän yıraılanıptırlar, alarnı alay tutarlar, neçik dinsizlärnı da bolvanga inanganlarnı. Dayı da arak'al aytır, övrätıp bizni, ki tiymästir biz k'risdänlarga dinsizlärnıň töräsi alnına barmaga, zera dinsizlär kendiläriniň töräsi bilä etärlär yaryunu. Egär ki äväldän töräni Movseştän aldılar esä, da emdi köp türlü yaman işlär bilä çilinırlar kendiläriniň erkläri bilä, yalyan tanıxlıxlar bilä, egri yaryuçilar bilä, aldovuçı reçniklär bilä, çorçusuz antlar bilä. Salırmen alar-

nij artixsi yamanlixi'n aytmaga. Xacan ki alar dinsiz toralari bilä da yaman xilinganlari bilä bu xadar yiraxtirilar bizdan, ne türlü alarnij torasinä gönülük tapulgay, ne türlü k'risdan torasinä gönülük tapulgay, xacan ki Teñri Oylun (28v) Teñri tapunmaslar? Yoısa biz, ermeni dayfasi, K'risdoska inanirbiz da ayirliıpbiz k'risdanlikimiz bilä dzuhtulardan, da barca dinsizlardän, da hercowadzoy heridigoslardan. Tiyasidir bizgä könü torämiz bilä barmaga, ki biz Ata Oyl Ari Džanni bir Teñri tapunurbiz, 1 tarbiyatta, da 1 Teñriliktä, 1 xanlixta, da 1 xuvatta, da 1 haybatlixta. Da Teñrinij Oylun inanirbiz könü Teñri, ki boldu könu adam ayirilmas Atadan da Ari Džannij birlikindän meñi meñilik. Da ne türlü yaxşı k'risdanlar džaht etärbiz yaxşilixni xilinmaga, a egär ki aldansaı nemä bilä bu dünyäni yazixi bilä, öktämlik etmiyin, xosdovanel bolurbiz, luđzumizni tartip, inanirbiz boşatliıka, da egär ki yanılsaı biri birimizgä da kek bolsa yurakimizgä, sövük bilä boşatirbiz biri birimizgä. (29r) Dayi da ne türlü ayirilipbiz alardan xosdovanu'ıunimiz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyasidir torämiz bilä kerı bolmaga alardan, zera bizim torämiz tiyasidir, ki gönülük bilä, toyruluı bilä, orunısuz bolgay, dügül yalyan tanix bilä, ya aldovuıi reınik bilä, ya keımişlärni džanın zrgel etmäı bilä, ya žaranksizlärni džanın ülüşsüz çıarmaı bilä alarnij džan ülüşündän. Da dinsizlärni toräsindän bu barca yaxşilix yiraxtir. Xacan ki bu türlü yiraxtir dinsizlärni toräsi k'risdanliktan, tiymästir barmaga k'risdanlarga alarnij toräsinä, a kim ki, essizlik etip, barsa, köp yamanliıka säbäp bolur bizim üçün da bizim torämiz üçün. A kimlär ki bu işni etärlär, ki çoyup bizim torämizni, da alarga bargay, tügällänir alarnij üstünä aytkanı Teñrinij mark(29v)aređän ötläş: «Vay sizgä, ki benim atım sizij üçün sökülür dinsizlär arasına!» Xaysi ki tiyasizdir k'risdanlarga yalyan iş üçün barmaga özgä millätini toräsinä yemägä gönülükni. Yoısa k'risdanlar k'risdanlar toräsi alına barmaı keräk, egär ki bilsä, k'risdan toräsinä egirlik tä bolsa, Teñridän algay tölovün.

10. Dayi da yazar vartabed, ki xaysi bitiklardän ya xaysi millätlärdän yiyip yazıpbiz bu torälärni

Xaysi ki belgilidir bizim gönülükümüz, tiyasidir körgüzmägä, ki xaysi bitiklardän ya xaysi millätlärdän yiyipbiz bu torälärni, ki gönülük belgili bolgay da kimesä eki köñüllü bolmagay, sayışlap, ki biz bizim esimizdän çıarıpbiz bu torälärni.

Äväldän, gönülük köründi bizgä Eski Törädän almaga, xaysin ki tutar edilär nahabed(30r)lär, Apraham da dayin özglär, bulardan soıra dinsizlär dä bu töräni tutarlar edi da törä etärlär edi itlik etkänlärgä, oırularga da adamni öldürgänlärgä.

2-inıi, alıpbiz barca k'ristanlardan neıik bizim çardaşlarımızdan. Xaysin ki işittix da kördüı yaxşı torälärni, yiydiı da yazdıı. Dayi da aldıı Asduađzaşunıtan, 2-inıi torädän, dayi özgä bitiklardän, xaysilari ki könuşün Teñrinij toräläridir, xaysin ki Teñri buyurur, ki budur törä, din da tanixliı, xaysin ki Men sizgä buyurdum.

3-ünıi, ganonk' bitiklarindän, zera anda da taptim küclü u alani torälär köp yerdä.

4-ünıü, aldıı barca bitiklarindän Eski da Yäñi Törädän, zera barca bitiklär nedir — ögüt u torädir džan u ten sartın yarıularniı.

Xaytip tiyasidir bilmägä, ki tügüldür yalyiz (30v) bu Törä bitiki, xaysin ki hali yazıyirbiz, tügüldür yalyiz mendän bolgay tügällänmäı muıar, zera oışaşı bar ganonk'ka, ne türlü ki ganonk' birdän yazılmadı, a ne bir yerdä, a ne bir adamdan, yoısa az-az yazıldı, äväl arak'ellärdän, soıra Niıiada, soıra Puzandijada, andan soıra Epesosta, alay oı bu Törä bitiki. Äväl başlanmaıı munuı bizdän boldu, da bizdän soıra keräk, ki az-az yazılgay da tügäl bolgay, zera ganonk'tan boyruıtır, yilda 3 kez çoyovk' bolgay, da tergöv etkäylär, egär ki dünyäda nemä yäñi badiyat çııip esä, anı barca baıip, ari atalar artixsilixni kerı salgaylar da toıru yolga keltirgäylär. Bu türlü tiyasidir bolmaga yarıı bitiklarinä, neä ki yäñi nemä törä yoluısa, da, tergäp, uslular baıkaylar, toıru esä, yazgaylar anı da bu bitiktä. Egär ki kimesä es çoyısa, tapar barca (31r) ari bitiklardä bu türlü, ki az-az ilgäri kelip tügälläniptir.

Ne türlü Araradzı' bitiki Movşestän tügöl ki birdän yazıldı, alay oı 12 markarelar dügül ki bir zamanda yazıldı ya 1 adamdan, alay oı barca markarelar. Bu türlü surp Awedaranlar da tügöl ki bir vaıtta yazıldı ya 1-indän, här biri yazdı kendi vaıtı bilä, ol türlü bitiklari Boyos arak'elniı. Dayi da köp bitiklär ari atalardan da vartabedlardän yazıldı kendilari vaıtına. Bu türlü orinag bilä bu bitikni dä biz başladıı yazmaga. Egär ki bizdän az-az ilgäri kelip yazıldı esä, emdi dä egär köplärdän yazılsa özgä vaıtlarda, nemä eksiklik [tügüldür], yoıesä tek toıru törä bolsun, ki barca yaxşilar biyängäylär da munuı eksikin tügälägäylär.

**Başlanmaçı aşarhagan törälärniñ
 ǵanlarnıñ, ulu biylärniñ da barça
 yaryučılarnıñ, daıy da törä(31v)lär ǵanlarnıñ
 da kimlär ki anıñ ǵolu tibinädirlär**

Äväldän, yazdıǵ yıǵöv töräsin da anda tüzdüǵ töräçilärniñ kelişin, zera ävälgı törädir da ulu.

A 2-inçi, aǵar oǵşaş tüzdüǵ törälärin ǵanlarnıñ, ulu biylärniñ da barça dünjä adämiläriniñ.

Da belgilidir, ki köktägi ǵan Eyämiz Teñridir, a bu dünjäniñ ǵanları Teñriniñ atın kötürüptür-lär, yoǵsa tügüllär alay könü, neçik Teñri. Evet ki ǵanlar alar ündäkir, kimlärniñ ki ǵolu tibinä türlü türlü millätlär beriniptirlär ulusları bilä da özgä biyliklärdän ǵaradź alırlar.

Egär ki yoluǵsa, ki ǵanga oǵul u ǵız bolǵay al-ıñılı bisagdan, kendiniñ ǵanlıǵ deržavaların üläşkäy oylanlarına. Evet ki tiyäsidir, ki ulu oylun olturyuzǵay kendindän soñra ǵanlıǵka, yoǵesä baǵkay ǵan, ki oylan(32r)larnıñ arasına ǵaysı läyixtır, anı olturyuzǵay, ki bolǵay ǵanlıǵni tutmaga. Da neçä ki ǵannıñ ǵardaşları bardır, bolmastır oylanların olturyuzmaga ǵanlıǵka, tek ǵardaşın. Xaçan ki ǵardaşları tügänsä, andan soñra oylanları tutkaylar ǵanlıǵni. Egär ǵız bolsa ǵannıñ, ulu kin'azatalarga bergäy kendiniñ ülüşü bilä. Neçik er oǵulga tügäl ülüş, anıñ yarımın ǵızga. Egär ki ölsä ǵan, er oylanlarınıñ er oylanlar bolǵay da ǵızlarınıñ da er oylanlar bolǵay, tiyäsidir, ki er oylanların oylanları tutkay ǵanlıǵni, tiyäsı dügüldür, ǵızlarınıñ er oylanları tutkay, anıñ üçün ki ǵızınıñ oylanlarınıñ yat sayışlanır oylanları, zera Apk'ar ermeni ǵanı ol türlü tüzdü Parsiztanda ǵanlıǵ olturyuçun. Alay oǵ Noj nahabed oylanlarına da ǵızlarına berdi ülüş yarım künnüñ ulusun, ǵaysında ki vaǵt bilä ǵanlıǵ ettilär ǵatin kişilär. (32v) Ne türlü ki keltirdi Movses tişǵojn harawojni Sojomon ǵan vaǵtına, ne türlü Eyämiz K'risdos buyurur surp Awedaran-da da tanıǵlıǵ berir.

Xaytıp törä buyurur, hörmät ǵaldırgay andranig oylunu ǵan tañlama ulusları bilä. Alay oǵ tiyäsidiç çıǵmagan ǵızına uluslar bermägä, neçik er oyluna.

Egär ki er oylu bolmasa da ǵız bolǵay, bergäy tadźin ǵızına, da ol ergä bargay da bergäy tadźin eyäsinä, (da>) ki ǵanlıǵ etkäy, ǵaysı ki bardır toǵtalǵan tanıǵlıǵ törädä, buyurur, ki kimesä ölsä, ǵaranklıǵni bergäy ǵızına. Daıy da Törä bitiki bilä bu işni toǵtatırmen.

Egär ki ǵan dijatik' etsä, neçä ki tiridir, erki bar teškirmägä diatik'ni, ne türlü ki tiyäsidiç. Zera tijatik' ölümdän soñra toǵtalǵandır, ne türlü ki

Boǵos araǵel buyurur. Ne türlü ki Gosdandianoş ǵan diatik' bilä ǵanlıǵka olturyuzdu oylanların.

Da povetlärni tayları bilä, rekaları bilä da mežaları bilä toǵtatqay, ne tür(33r)lü ki burungi ǵanlar.

Egär ki bolmasa ǵarankı heç tä ata pokolen'a-sına, [erki bar tadźini bermägä yatka], evet ki törä bilä tügüldür, ki bergäy tadźin yatka. Yoǵsa boluptur äväldän eskidä, ne türlü ki berdi Hindistan ǵanıniñ oylu da Alek'santr Magedonçkij. Da özgä ǵanlıǵ yergälärin Teñrigä simarlagay. Bu könülük töräniñ, ki aytıldı, barçasına bolǵay kn'azatalarga da barça biy-biyätkä. Xaytıp, ki ǵannı ǵanlıǵka olturyuzmaga kläsälär, hajrabadniñ erkindän başǵa, da alıñışından, da buyruǵundan başǵa bolmagaıy.

Egär kermän olturyuzsa ya ǵala yasasa, yasaxların da ǵoyǵay oǵşaşı bilä. Daıy da erki bar ǵannıñ fıı sb ǵaxtırmaga törä bilä. A kn'azatalarnıñ yoǵtur erki ǵaxtırmaga ǵannıñ erkindän başǵa ya buyruǵundan başǵa.

Alay oǵ törä ǵanga buyurur ulu rikalar üstünä köprülär yapmaga, karvasaralar yap(33v)maga da dźan övläri.

Daıy da ulu biylärniñ yoǵtur buyruǵu da erki ǵanlıǵ tonlar kiymägä ǵannıñ boyruǵundan başǵa.

Daıy da ǵannıñ stoluna kimesä olturmagay aşka, tek hajrabad, ne çayta hörmätläp ündäsä.

Xan, neçä ki palatinadır, kendi erkinadır, ǵayarı ki barsa hajrabadgä, simarlamax keräk hajrabad; neçä ki olturyuçunadır, kendi erkinadır, ǵayda ki barsa, bolmas ǵanga simarlamaga, tek ǵaysı ulu aǵpaşka.

Daıy da törä buyurmas k'ristän ǵanlarına, ki, dinsiz ǵanlar kibik, hörmätsiz tirilgäylär. Yoǵsa alıñılı bsag bilä ǵanıçäsı bolǵay, zera törädir hajrabad bilä ǵoranda turmaga. Anıñ üçün keräk, ki ol obiçay bilä tirilgäy, neçik ari ǵanlar, neçik eskidä Ovsiya ǵan, Ezeǵiya, Tawit' da yäñidä Apkar da Gosdanti(34r)anos, Teotos da Drtadios, daıyn da alarga oǵşaşlar.

Tiyäsidiç k'risdän ǵanlarına, ki barça işi da yergäsi törä bilä bolǵay da kimesägä basınc etmäğäy. Egär yoluǵsa k'ristän ǵanga, ki çerüv etkäy dinsizlär üstünä, neçik tiyäsidiç, ǵaçan ki iti kötürsälär biri biri üstünä, ǵoymagay ǵırmaga anğınça, ki bilgäy, ne mahana bilä keliptirlär dinsizlär üstünä. Andan soñra, kerezmannıñ [=kermänniñ] çövräsin alıp, yebergäy kermängä elçi: «Beriniñiz yaǵşılıǵ bilä», — añlatqay 1 dä, 2 dä, 3. Egär ki klämäsälär berinmägä da Teñri boluşsa, ki küç bilä alsa, kimlär ki utru edilär, alarnı ǵırgaylar da

özgälärni yasağ tibinā saɣlagay. A egär ki berinsälär, çara elni yasağ tibinā saɣlagay da baş kişilärni boş etkäy yasağtan, kermänniñ povetinä nemä ziyān etmäğäy.

Dayı da kimesä ki ker(34v)männi ya çalanı çıçara bergäy çanlıçniñ, da bilgäylär dovedne, ol adamni tas etip, oylun u çizni çanlıçka algaylar, çatinin da iglikin dä. A kim ki çanlıç çaznanı oçurlasa, da askaylar kendin, egär çolga tüssä, da çulun, da oylanlarin, da iglikin çanlıçka algaylar.

Egär ki dinsiz öldürgäy k'risdänni erki bilä, anıñ ornuna kendini tas etkäylär. A egär ki erksiz öldürdü esä, çolun keskäylär, da çan bahasin da tölägäy. Yoçesä adamniñ çaniniñ bayası yoçtur, zera Teñri yaratıptır sıfatına oçsaş da ölüdän turçuzmaga Teñriniñ çolundan yalyız kelir. Kimesä Ovsep'niñ da K'risdosnuñ bahasin könüsün sayış-lamasın, Ovsep'niñ 20-dir, da K'risdosnuñ 30, zera Ovsep'ni oçurlap sattılar da K'risdosnu Juta sattı. Egär ki yoluçsa adam öldürmäçliç, maña bulay (35r) körünür, ki törädür, ki adamniñ çanı bahası 365 altın bolgay, neçä ki adäminin boçumudur da neçä ki yilda kündür. Egär alyışli sargawark bolsa, 2 ançädür dçurumu. A egär k'risdän dinsizni öldürsä, bu dçurumnun 3 ülüşnün biri bolgay dçurumu. Anıñ üçün ki k'risdänliki yoçtur, bu türlü iş yoluçsa, budur munun çaryusu.

A egär kücü yetmäsä tölämägä [çan bahasin], satkaylar kendini, [da tölöv etkäylär], da övün talagaylar çanlıçka.

A egär ki k'risdän dinsizni öldürsä erki bilä, çan bahasin tölägäy, neçik yazgandır; a egär ki erksiz öldürsä, yarimin tölägäy, yoçsa çan bahası çanlıç bolgay, a 3 ülüşnün birini öldürgän kişiniñ çardaşlarına berilgäy. A egär ki k'risdän k'risdänni öldürsä erki bilä, çan bahasin tölöv etkäy çardaşlarına, da çanlıçka da dçurum bergäy küçünä (35v) körä. A egär ki ölümlü dä edi esä, dçurumun berip ta ludzun tartkay. Bu türlü töräni çan etkäy, a özgä törälärni çaryučılarga simarlagay. Ulu biylär ölümlülärni tas etmäğäylär çanniñ buyruçundan başça, evet ki oçrulardıñ çaryusun etkäy ulu biy, da kiçi biylär ulu biylardıñ erkindän başça oçrunuñ çaryusun etmäğäylär.

Dayı da aytırbiz oçsaşin oldçanıñ üläşmäçin da talannin. Egär ki yoluçsa çanga, ki ulu çerüv bilä bargay duşmaniniñ ulusu üstünä da, buzup da talap, çaytkay, da ol talanda altun tapunsalar, çanlıç bolgay. Yoçsa çan ant içtirip almagay, çaçırtkay da bildirgäy çerüvinä, egär soñra kimesä-dä tapulsa altın, 1-inä 7 dçurum algay çan. Ol altundan yixövlärgä 10-unçi bergäy. (36r) Oldçanıñ

da talannin yarimi çanlıç bolgay, andan da 10-unçi bergäy yixövlärgä, da yarimi çerüvinin bolgay. Barça ulu biylär bu türlü ülüş etkäylär, da alar da 10-unçi çıçargaylar yixövlärinä. A egär ulu biylär barsa çerüvgä kendiläriniñ çarayı bilä, da çan birgälärinä bolmasa, da utup çaytsalar, alay oç altın çanlıç bolgay, da oldçadan u talan 10-unçu berilgäy çanga, a yixövlärgä 50-dän 1 berilgäy, çaysi ki törä bilädür. Da çerüv çarayların bergäylär çalalarga, çaysin ki ulu biylär tutar.

Dayı da çarışmıstır çanga da ulu biylärgä oçru saçlamaga, tek çäşut.

Dayı da kim ki biyi bilä çerüvgä barsa da ölsä, biyiniñ yazıçı yoçtur, a egär ki oçurluçka yebersä da öldürsälär, biyi borçludur anıñ çanına. Xulu (36v) kendi erki bilä barsa da ölsä, biyiniñ suçu yoçtur. Dayı da biyi çulun yebersä isdoroçga da çolga tüssä, tiyışlidir biyi satun algay. Kendi erki bilä barsa, kendi kendin satun algay, çolga tüssä. Žolner urušta kimesäni çolga salsa [=als], ton-oçraçı da sayıt-sabası anıñ bolgay, a gübäsi biyiniñ bolgay, u talannin kümüşü biylardıñ bolgay, bayır, u temir, da muñar oçsaş nemä çerüvnün bolgay. Da ne türlü bahalı tonlar bolsa, çanlıç bolgay. Da bahalı çekmänlär da igi atlar biylardıñ bolgay, u aşaç çekmänlär da ketänlär çerüvçilardıñ bolgay.

Dayı da kelişin uluslariniñ da barça millätiniñ, kendiläriniñ poddanıylariniñ çanlar da biylär kö-nülük bilä algaylar, alay, ne türlü ki burungilär alırlar edi, zera barça iş üçün, ki artıçsıdır, dçuvap ber(37r)mäç keräk Teñrigä, zera Teñridän beriliptir ululuç alarga, ki ulusların abragaylar, da saçlagaylar, da buzmagaylar. Dayı da bu türlü bol-sun: tarlovlardıñ ülüşü 5 ülüşnün 1-in algaylar, ne türlü ki Jovsep' törä çoydu Misirda, çaçan ki do-stat etti p'arawonnun ulusun. Ol çayta 5 ülüşnün 1 çoydu almaga, emdi dä bu türlü bolgay. Da açca bilä satun alğan mülklär, egär tarlovlar, egär bor-lalıçlar, egär baççalar, egär tiyirmänlär, egär öv-lär, bu türlü 5-tän 1 yasaçlı bolmagay. Ulustagi k'ristänlar, da peşakârlar, da bezirgânlar bergäylär yasaç. Yoçsa k'ristänlarga baştan yasaç bermäğä törä buyurmıstır, tek dinsizlärdän, çaysini ki çiliçları bilä tapıptırlar. A tarlovlar, çaysi ki ri-kalar bilä suvarırlar, bolgay kelişi 5-tän (37v) 1 ülüş; ol, ki suvarılmaslar, 10-da 1, zera topraç yal-yızdır çanniñ u biyiniñ, dügül suv. Dayı da haftanıñ künläri 7-dir, 1 kün işlängäy çanga da biygä, a ar-tıçsı işlätmäç poddanıyların ulu egirliktir.

Öğüzdän başça yasaç bolmagay, zera eyäsi iş-lap 5-tän 1 berir.

Inäktän 1 lidr sarı yay bergäy.

Yaş ot üçün də yasaх berilmägäy.

Da alay oх çoylardan 10-unçi.

Attan, çatırdan, eşäktän yasaх bolmagay, zera alar bilä här kez çuluхtadırlar biylärinä.

Daıı da yilniң kirgäninä küçünä körä işlägäy salaçi, a ulukündä işlämägäy. Yoх bolsun ol iş, egirlik övränçiki.

Törädän başça dżurumlamasın biy salaçisin. Egär nemä egirliki bolsa, küçünä körä dżurum algay. Egär kimesägä egirlik etsä, törä bilä uç etkäylär.

Xan, ki çaysi biygä yer bergäy deržava ya pus(38r)talıx, da biy çan boyruхu bilä ol yerdä çala yapkay, ol anıñ meñi deržavasıdır. Ol biyniң egär nemä ulu yañılmaıı bolmasa çanga, bolmas anı çıyara bermägä ol imen'adan. Ol biyniң ölümündän soңra oylanlariniң bolgay çanniң boyruхu bilä. Bu türlü bolgay, ulu biylärdän kiçi biylärgä nemä yer bersälär, alay oх kiçi biylärdän salaçılarga berilsä nemä pustalıx, yer, ki yasagaylar ya, ormanları kesip, tarlovlar etkäylär, ol alarniң imen'aları bolgay, da kendilärindän soңra oylanlariniң bolgay. Salaçiniң egirliki bolmasa, bolmagay, ki büxtan bilä algay biyi.

Yäñi avadanlıx yapkan yerlär barça keliştän boş bolgay, barça yergäsi bilä tügälläginçä.

Alay oх çan yäñi kermän yapsa ya çala, egär eksilsä çanlıxtan açça, pospolitıy el bilä tügälläggäy.

Kermän eli artıx hörmä(38v)ttä bolgay, ne ki salaçi, salaçılar artıx hörmättä bolgay, ne ki salalarıniң maçaziçiläri.

Keräkli da yaçşı peşakärliх topraх bilä işlämäxtir, daıı da temirçilik, teşärlik da tesl'alik. Peşakärlar arasına artıx hörmättä bolgay temirçi da tesl'a. Daıı da keräkli da boluşuçi adämilik tarbiyatına peşakärlik hakimlik, ki adäminiң barça tinçsizliхin tanir da oñaltir, ulu hörmättä bolgay bular da. Daıı da artıxsi u hörmätli, keräkli dżanga da tengä sözlü peşakärliх, çutçaruçu bizni yamanlıxtan da yaçşı yolga keltirüçi vartabedliхtir, ilgäri hörmättä bolgaylar çanniң tärbasına da barça biy-biyät arasında, anıñ üçün ki barçasiniң keräkli atasıdır da dżanlarıniң hakimidir.

[Страницы 39r-39v оставлены чистыми]

(40r) **Başlanıyir bu düftär ermeni töräsiniң, aşaya yazılğanniң kendiniң sanına da çayıtlarına, çaysi ki burungidir çayıtına kendiniң**

1 Kapitula. Ävälgı yañılğanlar çanlıх olturıuçka da biylärinä çarşı.

2 Kapitula. Xulunıң çulluх etkäni kendiniң biyinä, da ketkäni salaçiniң kendi biyindän.

3 Kapitula. Uruşkanları oylanlarıniң, ya biri birin öldürgäylär, yaşlarına körä yazğandır törädä.

4 Kapitula. Oylanlarıniң, çaysi biri 1-in naçis etkäy.

5 Kapitula. Oylanlar üçün, çaysi ki 1-i birin suvda boysalar.

6 Kapitula. Oylanlar üçün, çaysiläri ki sek(40v)irgäylär öç kirip.

7 Kapitula. İgitlär üçün, öç kirip nemä ayir kötürgäylär.

8 Kapitula. Esirik kişilär üçün.

9 Kapitula. Tapkan malniң yer tibinä.

10 Kapitula. Kimesä ki kimesäniң saçalından tartkay.

11 Kapitula. Saçlaganı taхılniң yer içinä barça nemäni.

12 Kapitula. Salaçi töräsi üçün.

13 Kapitula. Kim ki kendi dżinsiniң babaların hörmätlämäsä.

14 Kapitula. Yaman aytuçılar üçün köz artından korol'nuñ olturıuçuna ya keñäştän [=keñäştä] olturgan biylärgä.

15 Kapitula. Erksiz çullar üçün, çaysiläri ki kendiniң biyiniң erkindän başça babas bolma bolmas.

16 Kapitula. Kristän çullar üçün.

17 Kapitula. Satın alğan çatunlarıniң çaravaşlarını.

(41r) 18 Kapitula. Satın alğan dinsiz çullariniң.

19 Kapitula. Kim ki atasın ya anasın uryay.

20 Kapitula. Yañılğanına körä çulluхu.

21 Kapitula. Kim ki kişini oyurlagay.

22 Kapitula. Kim pambaslar kendiniң atasın, ya anasın, ya çardaşların.

23 Kapitula. Eki kişi uruşkay, da 1-i birin yaralagay.

24 Kapitula. Kim ki satın alğan çulun ya çaravaşın öldürgäy.

25 Kapitula. Kimesä ki çalaba başlagay da uryay eki dżanlı çatunnu.

26 Kapitula. Ögüz ögüznü sançkay.

27 Kapitula. Kimesä ki kendiniң çulun naçis etkäy.

28 Kapitula. Ki ögüz ögüznü ya buya buyanı öldürgäy.

29 Kapitula. Xuyularniң da çoyurlariniң.

(41v) 30 Kapitula. Kişi çoyurga tüşkay.

31 Kapitula. Tuvar çaranıñ.

32 Kapitula. Atlar üçün.

33 Kapitula. Xiliхli at üçün, ki kimesäni urup naçis etkäy.

34 Kapitula. Ki kimesä keçä oyrunu övinä tapkay.

- 35 Kapitula. Törəsi baǵçalarınıj da rol'alarınıj.
 36 Kapitula. Törəsi küydürmäǵınıj da poǵarnıj.
 37 Kapitula. Kimesä kimesägä inanıp nemä saǵlama bergäy ǵoluna.
 38 Kapitula. Tuvar ǵaranı kimesägä saǵlamaga bergäy.
 39 Kapitula. Anıj üçün, kimesä kimesägä sayıt ötünčkä bergäy.
 40 Kapitula. Anıj üçün, kimesä kimesädän nemä borçka alǵay.
 41 Kapitula. Ki nemäni tusnaǵ ǵoyǵaylar.
 42 Kapitula. Anıj üçün, kimesä kimesäni ot bilä küydürgäy.
 43 Kapitula. Kim ki kimesäniǵ baǵçasına (42r) teräkin buzǵay.
 44 Kapitula. Atlar üçün da tuvar ǵara üçün.
 45 Kapitula. Kimesä ki miskinliktän kendiniǵ çiyişin ya rol'aların satkay.
 46 Kapitula. Öv satın alǵay kimesä kermän içinä.
 47 Kapitula. Suv tiyirmänläri üçün.
 48 Kapitula. Kim ki at satun alǵay.
 49 Kapitula. Ögüz satmaǵ üçün.
 50 Kapitula. Kimesä kimesägä inäk satkay.
 51 Kapitula. Çulular üçün.
 52 Kapitula. Sayıt balçixtan etkän üçün çayırǵa.
 53 Kapitula. Yemişli teräklärniǵ yemişin satmaǵ üçün.
 54 Kapitula. Kim ki tiyirmän yalǵa tutkay.
 55 Kapitula. Yaryučılar üçün da k'ahanalar üçün, kim ki alarnı hörmätlämäsä yaryuda.
 (42v) 56 Kapitula. Tarlovlarnıj meǵaları üçün.
 57 Kapitula. Tanıǵlıǵ üçün.
 58 Kapitula. Öldürgän kişini kim ki tapsa özgäniǵ hranicasına.
 59 Kapitula. Atasiniǵ-anasiniǵ sözün işitmägän oylanlar üçün.
 60 Kapitula. Yaman ǵilingan kişilər üçün.
 61 Kapitula. Ögütlämägä oyrunu.
 62 Kapitula. Kim ki küç etkäy ǵatunga ya ǵizǵa.
 63 Kapitula. Kim ki kimesäniǵ tas etkän nemäsin tapkay.
 64 Kapitula. Kimesä kimesä bilä yolǵa çixkay.
 65 Kapitula. Kim ki ne türlü ǵiliǵ bilä ton kiygäy.
 66 Kapitula. Kim ki yäni öv ǵoyǵay.
 67 Kapitula. Kim ki kimesäniǵ tarlovuna kirkägä serp bilä.
 68 Kapitula. Kim ki kimesäniǵ borlalixına kirkägäy.
 69 Kapitula. Yäni kiyövlärniǵ.
 (43r) 70 Kapitula. Xol tiyirmänniǵ.
 71 Kapitula. Tusnaǵsız borçlar üçün.
 72 Kapitula. Törəsi ǵuluxçilarnıj.
 73 Kapitula. Tul ǵatunlardan tusnaǵ almagaylar kimesä.
 74 Kapitula. Ol ǵatun üçün, ki 2 er kişi uruşsa, ol aralarına kirip, eksin ayirmaga klägäy.
 75 Kapitula. Ölüni kerezmandan ǵazıp çixargay, üstündäǵin, ne ki bar, barça alǵay.
 76 Kapitula. Kingä ki yoluxkay, ki klämiyin kişi öldürgäy.
 77 Kapitula. Oylanlar üçün, ki kendi erkinä ösär-lär.
 78 Kapitula. Ol oylanlar üçün ki atasın-anasın salıp ketärlär kendi erki bilä.
 79 Kapitula. Kimilər ki çerüvgä barırlar.
 80 Kapitula. Töräläri peşäkârlarnıj.
 (43v) 81 Kapitula. Oylanlar üçün, ki tügäl uslu bolmagay da saǵ.
 82 Kapitula. Törəsi bezirgânlikniǵ.
 83 Kapitula. Hranicalar üçün mülklärniǵ.
 84 Kapitula. Törəsi ǵuçlarnıj.
 85 Kapitula. Törəsi vank'larnıj.
 86 Kapitula. Buzulǵan kerapniǵ ya adämilärniǵ teñiz üstünä.
 87 Kapitula. Olturyuzmaǵı yäni sala.
 88 Kapitula. Zdan'a mülknüj da tirlikniǵ atalar-dan ǵalǵan.
 89 Kapitula. Üläşinmäǵı ǵardaşlar arasına toyma.
 90 Kapitula. Ayblagan oyrunu, ya anıj dǵazası nedir.
 91 Kapitula. Yaryusu oyrunuǵ.
 92 Kapitula. Biyi, ki ǵulun işkä yebergäy.
 (44r) 93 Kapitula. Kişiniǵ ǵulun kimesä kendi işinä yebergäy.
 94 Kapitula. Törəsi yalǵa tutkan ǵullarnıj.
 95 Kapitula. Kimesäniǵ tuvarı ziyan etkäy saçovǵa, da anı tutup yapkaylar.
 96 Kapitula. Kimesä atni ürkütkäy.
 97 Kapitula. Adam öldürmäǵınıj.
 98 Kapitula. İşläri salalarınıj, ne türlü ki bolur.
 99 Kapitula. Övränmägän ta tügäl bilmägän hakimlärniǵ.
 100 Kapitula. Kimni ki küç bilä erkindän başǵa yebergäylär işkä.
 101 Kapitula. İşçilärni yalǵa tutkan işkä.
 102 Kapitula. Kütüçilärniǵ töräsi.
 103 Kapitula. Kim ki yixövgä nemä çixarsa.
 104 Kapitula. Töräsidir bezirgânlikniǵ da kebitçilärniǵ.
 (44v) 105 Kapitula. Törəsi peşäkârlarnıj.
 106 Kapitula. İşçi peşäkârlarnıj, ki biyiniǵ sayıtı bilä işlärlär.
 107 Kapitula. Kimesä nemä tirlik tapungay çerüvçiliktä.

- 108 Kapitula. Köptangi borçlarniñ töräsi.
 109 Kapitula. Kimesä ki nemä satun algay da behlägäy anı aǵça bilä.
 110 Kapitula. Bir kimesä nemä satın algay, da satkan kişi anı tiygay.
 111 Kapitula. Bir kimesä, ki tusnaǵ üstünä aǵça bergäy.
 112 Kapitula. Kimesä kimesägä nemä atagay bermä da bermägäy.
 113 Kapitula. Oǵul atanıñ bilmäxindän başxa borç etkäy.
 114 Kapitula. Xonaǵlar, ǵaysılari ki ǵoygaylar ǵumaşlarin hospodada.
 115 Kapitula. Töräsi öksüzlarniñ.
 116 Kapitula. Ata müklärinä. (45r)
 117 Kapitula. Adam ǵaniniñ.
 118 Kapitula. Törädän apel'ovat etmä.
 119 Kapitula. Töräci töräni etmägäy 1 storonaga birsindän başxa.
 120 Kapitula. Anlamaǵı yergäsi ermeni töräsininñ.
 121 Kapitula. Kimlä ki hörmätlämäslär töräni.
 122 Kapitula. Alar, ki ündägäylär voytnuñ alnına, da turmagaylar.
 123 Kapitula. Xatunlarniñ barça türlü.
 124 Kapitula. Anlamaǵı bilmäxi ant içmäxniñ.

(45v) Başlanıyrlar törälari ermenilärniñ ermeni tilindän da buyurmaǵından yarıǵlı ulu biyniñ biyniñ da biyniñ Zigmuntnuñ, pol'skiy korol'nuñ, pannıñ da dediçniñ

Tilindän ermeniniñ latingä çıǵargandır, latindän pol'skiygä, a pol'skiydän bizim tilgä, ǵaysi ki başlanıyır bu sözlär bilä.

Yarıǵlı biy da biy Zigmunt, Teñriniñ süvükü bilä korol' pol'skiy, ulu kn'az Litvaniñ, da Orusnuñ, Prusnuñ, daǵın da özgä uluslarniñ biyi da dediçi, etiyir aytmaǵlıǵ törälär üstünä da toxtatmaǵlıǵ ermenilärniñ munıñkibik başlamaǵ bilä da bu sözlär bilä.

Atına Teñriniñ. Amen.

Meñilik işniñ biliklik

(45r) Xaçan törälari da toxtatmaǵları korol'larniñ da kn'azlarniñ, alay, neçik özgä işlar ölüm-lü, ne bir kez alay keñäşli da uslu toxtalğan bolgay, aytilğan da tutulğan bolgay, ki soñra, ǵaçan ki ol çax da ǵılıǵlı [=ǵılıǵı] ki anıyır da övrätiyir här kez anıñkibikni, nemä bar edi, ki keräktir ya teşkirmägä, yasamaga, ya buzmaga, bir çaxta keräkli edi, a nemädä başlanganıdan alay işlängän da tügällängän, körünmägä bolur, neni ki soñra yetkizgäy da yasama keräkli bolmagay. Anıñ üçün men, Zigmunt, Teñriniñ sövükü bilä korol' Pol'skaniñ, da ulu biy Litvaniñ, daǵın da özgä uluslarniñ

— Krakovnuñ, Sudemirniñ, Serazniñ, Kuyavniñ, Lençicanıñ, Orusnuñ, Prusnuñ, Xilmenkiy, Elbenkiy, Pomorskiy, daǵın arı biy da dediç,

Belgili etärbiz bilmägä bügüngilärgä barçasına, hali bolganlarga da kelgänlärgä dä, bu işlärni bilgänlärgä bilmägä, neçik tä ki bu vaǵt(46v)ka dirä Ilöv ermenilari, bizgä beringänlär ol privilealarniñ tibiñä da kendiniñ törälari bilä ermeniniñ, ǵaysi ki ilgärgilärimiz bizim alarga berkitip edilär, ǵabul kördüǵ, da tuttuǵ, da saǵladıǵ. Ale ki köptän tigül, ǵaçan ki boldu ayrı işlar aralarına bugurmistr bilä, raccalar bilä da ǵara el bilä şahärimizdä Ilövda anıñkibik alarniñ törälari üçün, köründi, ki keräklidir, ǵaçan ki ol törälär yazılğan edi ermeni tili bilä, da alay, ki tek kendilärinä bilikli edi, a törä bolur edi, könü aytıp, voyt bilä Ilövnuñ 6 ermeni ǵarti bilä ermeniniñ yergäsindän bu törälär yanına keräk bolgaylar, çıǵarıp 4 artikulnu birsı bitiklärdä yazgan bizim, ǵaysi ki törä bilä nemeclärniñ, Marimborknuñ, keräk ol törä bilä bolgay yaryu. Ki ol voytka kermänniñ da özgä kişilärgä, ǵaysi ki ermenilär bilä işlari bolgay, bilikli bolgay da belgili. Ki ornu um(47r)sasızlıǵka da aylandırmaǵlıǵka ǵalmagay, simarlap ediǵ ol ermenilärgä anıñkibik törälarni alarniñ latin tilinä küvürmägä, da çıarma, da bizgä bermägä. Xaysi törälarni, ayırlap keñäşimiz bilä bizim, oxcovlap da ǵaysi boıumlarda az nemä alişiptir [=alıştirip] da yasap, bügünki bitiklärdä bizim yazma da yäñi baştan berkitmägä keñäş ettiǵ. Xaysi törälarniñ çıǵarganı başlanıyır da bardir bu türlü.

[Дополнительная статья 1]

Ohannes, Teñriniñ şayavati bilä ǵanı ermenilärniñ, ǵutlu vaǵtta biylikinä kendiniñ ǵoydu, ki yiǵkün künüdür Teñriniñ ölüdän turganı Biyimizniñ bizim Jisus K'risdosnuñ, anıñ üçün boyruǵı bilä kendiniñ ǵanlıǵiniñ boyruǵ etti, ki anıñ ne bir ur'adniki, ani buyruǵçısı ol küñni yiǵküñni ne 1 çiyişni ǵanlıǵiniñ almagay. Da yänä ǵoydu da, ki 1 yaryuçı da yiǵkün ne 1 yaryuni yarmagay. Daǵın da ǵoydı yiǵküñni ne 1 dä ne 1 iş üçün ne tutkaylar, ne (47v) olturyuzgaylar. Daǵın kimesä bazmagay, kimesä bazıp borçun izdämägäy yiǵkün. Yoǵsa barça k'ristânlar küñni yiǵküñniñ, ulu küñdä, ki barçası erkli bolgaylar da färâhat, çöplänmä da kelmä yiǵövgä, baılanmagay özgä işlar bilä, yiǵlamaǵ bilä, keräk Teñridän ǵolmaga. Ne bir k'ristân küñni yiǵküñniñ biri birinä baş ǵoşmagay albo öç algay. Här biri emin-aman bolgay, tözgäy alǵışta Teñrigä, yerniñ köknüñ ǵanına şükür bergäylär

yixkünni. Da artixsi ulu künüdür, ari da ayirilman surp Errortut'unga şükür bergäylär.

◊ Ol, ki munda aytiliyr, ki yixküngi kün töräsi bolmagay da tutulmagay, aplaniyir, xanlıx işlärdän başxa xilinmaxi bilä isi yaman yanilmaxlix, da borçlu üçün, ki emin bolmagay, kimniñ imen'ası bolmasa.

[Дополнительная статья 2]

Dayı da Teo'tos xan ermeniniñ aqmaxlixı, arzani da maxtalğan, da özgä xanlarniñ da kn'azatalarniñ k'ristanlarniñ, ermenilarniñ. (48r) Xaçan ki ol xanlar keldirdi aqar könülük Tejriniñ, törälär da toxtalmaqlar berip barçasına, xaysi ki el anıñdır, markarelärdän da surp arak'ellärdän aytmaxlix da özgä vartabedläriñ surp yixövnüñ, çoydi kendi elinä, kendinä beringänlärgä, budur kermänlärgä, da kermänçixlärgä, da salalarga, da özgä yerlärgä, da kendiniñ yergäsinä beringänlärgä, keräk etkäylär barçası da başxa barçasına, ki anıñki boyruqlarnı küçlü da nemä eksitmiyin saqlagaylar.

[На полях: Nota.] Xanları ermenilarniñ törälarni belgili etiyirlär yaruçılarga da barça töräçilärgä, etüçilärgä könülükni, alay 1-inä, neçik 1-sinä: buyuriyrbiz, etkäylär könülük da yaru könu barçasına — xodžaga da miskingä, tullarga da öksüzlärgä, kermänligä da xonaxka, da kelgänlärgä, başxiş almamaq da orunç, da yaruçılar anı eslägäylär da közätkäylär, ki egri kişini yaru bilä könlütmägäylär. (48v) Yänäçi, egär ki töräçi egri törä etsä, anıñkibik iştä tanixlix bilä yetkizgän bolsa, hörmätsiz ündälgän bolgay. Hörmätsizlikin töräçiniñ kerı etiyir xanlıxka almaq bilä, xaysi ki töräçidän berilmäx keräk. Anıñ üçün töräçi, yaman töräsiz aytı esä ya yaman yaru etti esä, hörmätsiz tigüldür, xaysi ki yaruçi apel'acia bilä yaru etsä. Egär sezsä töräçiniñ egri buyurganin, könlüksüz, ögütlämä anı bolur.

Da töräçi üstünädir bu iş, ki storonalarñi kel-tirgäy zhodada da antni alarga terçä buyurmagay. Egär yaruçi bolmasa storonalarñi bariştirmaga, soñra yaruçi aytmaq keräk, neçik ki törädä yazgandır.

Xaçan ki eksi kelsälär yaru alnina da biri birinä ayb bergäylär borç üçün ya özgä nemälär üçün, bizminlanip, a egär 2 yandan ki tanixları bolmasa, ol çaxta anıñkibik işläriñi, kimni ki ündäptirlär (49r) da tangay nemäni, ale ündägängä tigül, keräk aytilgay yetkizmäxlix aqar, ol yan, ki ündälgändir, keräk kendi ant içkäy, ündägän kişigä tügällägäy törä bilä.

Xaçan ki kelsälär ermeni voytnuñ alnina eksi dä ne işläär dä bolsa ya yoluqkan tanixlar bilä, ol çaxta xaysi da bolsa alardan tanixları bolgay könülük bilä, budur 2 ya 3 yaxşi kişilär bolgay, da tanixlix oxşaşlı. Anıñkibik iş tutulur, da yaruçi anıñ sartin aytmaq keräk, egär ki 1-si yandan dävikär utru bolsa tanixlixka. Xaysi ki tanixlix könülük bilä berilgän bolgay, klägäy, ayb berip, tanixlixni kerri urmaga klöp, ki könülükni baskay, ol çaxta bu türlü işniñ üstünä toxtamaq keräk. Könu tanixlix xatına çaldırmaq keräk, baqmamaq keräk anıñ sözlärinä, kim ki ayblar anıñki tanixlarnı.

[Дополнительная статья 3]

Töräsi ermenilarniñ dijatik^(49v)läriñ

Xaysi ermenigä ki yoluqkay tinsizlix, ündämäx keräk kendiniñ k'ahanalarin, da 2-3 ketçoyanı çartlardan tanixlix üçün, da kendiniñ yovuqlarin. Äväl keräk nemä çixargay yixövünä, da aqpaşına, da babasına, da kerezmanin kendiniñ belgili etkäy, da çalgan mülklärin, da tirlikin kendiniñ, yuvuqlarına bolgay da uruqlarına, kendiniñ erki bilä, ne ki kläsä çixarma, belgili etkäy. A muñkibik işläär toxtalmaq keräk soñru erki bilä keçäsi dünyadan. Ol tanixlar anıñkibik aqaylar anıñ yuvuqlarına, ki nemä sözüñiz bar esä, sözläñiz tirlikinä, aqar utru, kim ki dästiment etiyir. Özgä türlü, egär ol ölsä, anıñkibik dast(i)ment, ne türlü dä ki etti esä, ölümündän soñra keräk tutulgay, baqmamaq keräk anıñ yovuqlariniñ sovuq sözlärinä, anıñ üçün ki çaxına, tirlikinä sözlämädilär. Aytkanına körä Boğos arak'elniñ, (50r) ki tästiment ölüdän soñra beklitkä toxtamaq keräk. A egär ki ol dästiment etkän tiri çalgay, ol dästiment anıñ erkinä bolmaq keräk, kläsä buzar, kläsä yasas, neçik aqar körünsä.

[Дополнительная статья 4]

Törä k'roqonk'nuñ bu türlü

Ündägäy uruq kökün da nişan etkäy. Bu türlü keräk etkäy bu işni. Keräk kiyöv sözlägäy xizniñ atası bilä, budur, ki aqar belgili etkäy, ne türlü nemä berir xiziniñ artından džehez, xaysin ki almaqtir, artından berilgäy belgili, zera ki džehezi çatunlarniñ ülüşläridir atasından da anasından da mülklärdän. Egär xiz atasına tinsizlix kelsä da klägäy xizina ösiyättä nemä çixarma, ne ki kendinä körünsä, anı bolur etmä kendi erki bilä. Da aqar çarşi oyuqları bolmas bolma, ne ol nemä oyuqlarga nemä ziyan etmägäy. Egär ki xaysi xizoqlan atasiniñ ölümündän soñra çalgay, keräk, ki er çardaşları anı džehezlöp ergä bergäylär anıñ (50v) ülüşü bilä, da oyuqları mülklärdä çalirlar. Xayda

ki er çardaşlar bolmasa da çizlar çalsa, alar çalirlar atalariniñ mülklärinä çarang.

Da igizliki ölgänläriñi, oçul-çizi bolganniñ, çalir oylanlarına, çizlarına da çatununa. A kimniñ oçul-çizi yoçtur, anıñki igizliklar tüşär yovuçlarına da çardaşlarına. Da açiri çatunun ölgän kişiniñ yuvuçları bolmaslar kerı etmäğä. Ol igizlikni, ki çatun keltirdi eyäsinä kendiniñ, barça iştän ilgäri, anı, çaysin keltiriptir, keräk añar bergäylär. A da-yi da, ne ki añar eyäsi arttırdı, egär altın kibik, egär kümüş, indzi kibik, anı añar keräk barça bergäylär. Da uruyu kökü ölüdän soñra, ki klämägäylär bermä, na keräk bergäylär çatınga anı. Uruyga-kökkä tiygäy 3 ülüş ölüdän soñra, da çatunga 4-ünçi ülüşni belgili yetkizgäylär barça igizlikindän, ne ki çalsa. Egär ki kimesäniñ 4-ünçi kindiktä (51r) uruyu kökü bolmasa, anıñ igizliki keräk ki korol'nuñ çaznasına berilgäy. A korol' anıñ biylikı ol kişiniñ dżanı üçün Teñri yoluna nemä bermäç keräk.

◊ Korol' anıñ biylikı bu igizliktän, çaysi ki anıñ üstünä tüştü, Teñri yoluna bermä borçlu tigüldür anıñ dżanı üçün, anıñ üçün ki anıñkibik törälär bilä ermeniniñ baylı tigül anıñ biylikı, da munıñkibik törädän da anıñkibik igizliktän, anıñ üstünä tüşkän, anıñ erkinädir. Xaysi igizliklar anıñkibik bolsa, bu ermenilər ne 1 türlü yaşıрма bolmagaylar bizim ayır ögütümüz tibinä.

Çačan ki çaysi çiz ergä barsa kendiniñ ata ülüşü bilä da ana ülüşü bilä da çodžası birgäsinä oçul-çizi bolmasa, bolur etmä hokiparclar, anıñ üçün ki oylanları yoçtur, budur tek çardaşların da yovuçların. Da çaysin çatun keltiriptir igizlikni birgäsinä, keräk (51v) anı çaytargay barça çatunga [da arttırgani bilä birgä]. Da ölgän vaçtına ki klägäy hokiparc etmä çatunun çardaşları bilä birgä, törä anı añar buyurur, ki 1-gä anıñ dżanın çayçuraylar. Da bu boyruç tutulmaç keräk, egär ki çatunu ölmäsä çodžasından burun.

[Дополнительная статья 5]

Budur ögütü olturuşnuñ ermeni töräsinin

Çačan ki voyt oltursa törädä ermeni çartları bilä, keräk ki ävälgisindän sorgay atı bilä: «Çaç midir töräni gayit etmäğä?» [Ha полях: zagayit etmä]. Da ol keräk aytkay: «Çačan ki bugün törädir yazılğan törä bilä da storonalar keliptirlär, çaçidır». Bu sözlär bilä olturuzmaç keräk töräni: «Men olturuziyirmen töräni kücü bilä Biy Teñriñiñ, da kücü bilä bizim korol'umuznuñ, da benim kücüm bilä, voytnuñ, da kücü bilä bu 6 ermeniniñ, çaysi ki benim çatıma oltururlar, da kücü bilä barça ermenilärniñ, buyruç etiyirmen da buyuri-

yirmen könülük bilä yetkiz(51^{bis}r; Верхняя внешняя часть этой страницы оторвана наискось от верхней внутренней трети более чем до середины к краю)

ir

a

dirga

ol anı

ki törä

uryuz

atı bilä

olturuzdum

«Igidir, yazılğan törä

da 3-ünçidän sormaç

äk atı bilä: «Bu eminlikni, [ki] munda çoyduç, tutulmaç keräk mi?» Da ol aytmaç keräk:

«Tutulmaç keräk kücü bilä yazılğan töräniñ».

(51^{bis}v) [1 kapitula. Yañılğanlar çanlıç olturuçka da kendiniñ biyinä]

r

ñılğan

ñkibik

i könü

ñ da atas

talmaslar ol yañ

ayır. Ale oylanları at

kin tas etmäslär, egär

ları bilä anıñkibik sayışta tigüllär edi esä, alay oç çardaşları ayılğan yañılmaçtan. A egär ayılğan keñäştä edilär esä, här 1-i alardan yañılğanına körä tözmäç keräk.

◊ Oçulları alarnıñ, kimlar ki artıçsılıç etär korol'nuñ olturuçuna çarşı da işi barça nemäniñ, da atasından çalğan tirlikni tas etärlär. Anıñ (52r) üçün bu yañılmaçka körä barça tirlikni çanlıçka çalır.

2 kapitula. Xulnuñ çuluç etkäni kendi biyinä da ketkäni salaçiniñ kendi biyindän

Teñri adam tarbiyatın erkli yaratıptır da etiptir, ale ki keräklidirlär biylärinä kendiniñ çullar çuluçka er u suv üçün. Alay oç bu törädir, çačan çaysi salaçi biyindän kendiniñ, nemä tiymiyin biyiniñ, çayda kläsä, barma bolur. A egär ki çaysi biy añar tözmägä klämäsä, anı erkli yebermäğäy kendiniñ kişisin, klär anı saçlamaga kendi töräsinä, da ol çaçta oylanlar atasiniñ ölümündän soñra ol biyiniñ tibinä tözmägä bolmagaylar, ol çaçta erkli bolurlar ketmäğä barmaga özgä biyiniñ tibinä, çayda kläsä.

◊ Nota. Bu buyruç alay añlamaç keräktir salaçılar üçün ermeniniñ, özgä dżins üçün tigül, anıñ üçün [salalar da tut]ovları ermenilärniñ berilgändir barça bir türlü korunaga.

3 kapitula. Ur(52v)uškanları oylanların, ya biri birin öldürgäy

Egär ki oylanlar aralarına uruş etsälär, da 1 oylan 1-sin öldürsä, da ol öldürgän oylan 12 yaşından artıx bolgay, keräk başın tölägäylär, neçik tügäl bütün kişini. A egär ki ol öldürgän oylanın yaş 12-dän eksik bolsa, bolgay 10 ya 11, ol çaxta anı başını geşi tölänmäx keräk. A egär ki öldürgän oylanın yaş 10-dan eksik bolgay, 3-ünçi ülüşü başını tölänmäx keräk. A egär ki oylan 15 yaşına bolgay, ol kişi öldürüçidir da törägä çarşı yañılğay, da bu statutka keräk tügäl tölöv etkäy başı üçün çardaşlarına öldürgän oylanın, neçik yoyarı yazılğandır.

◊ Nota. Anlanmaç keräktir bu boyruç da törä ermeni oylanlar üçün, yoçsa ermeni oylan öldürgäy özgä dżınsni, tüşär dżurumga yaryusuna körä öldürgän oylan üçün da ol yaryuda, çaysi ki öldürgän oylandır.

4 kapitula. Xaysi oylan (53r) biri birin naçis etkäy

Egär ki çaysi oylan oyun arasına 1-i 1-in naçis etkäy klämiyin ya öçäşip, anıñkibik işlər igi sezilmäx keräk da baçmaç keräk anıñkibik iş bilä, ne türlü ki çilixtir, tergämäx keräk öldürgänni, ol naçis etkän oylanın yaşların sanamaç keräk, çaysi boyumuna anı naçis etiptir, közünä mi, çoluna mi, ayaxına mi, anıñki naçis etmäxni baçkaylar naçisliğin, da anar körä tölöv etkäylär hakimlikin da çardżin. Da ol barça tölämäx keräk, kim ki naçis etti. Xaysi ki töräni oylanların etmäxindän taptıx könülüktä.

◊ Ermeni oylanlar üçündür bu iş, dayın da 4 iş, [hal oç], biri biriniñ artından anlanmaç keräk.

5 kapitula. Oylanlar, ki biri birin suvda boygay

Oylanlar, ki suvda yuvungaylar, da biri birsin boygay, ol çaxta töräçilər munıñkibik işni igi tergämä keräk, egär ol türlü boylmaçlıx boldu esä gälägdän, ya yüräklän(53v)mäxtän, ya yaman yüräkindän, ya övrätkän kläp, ya ol boylğan kendi kendin satamadan battırdı suvnuñ teräninä, da alar, ki anıñ bilä yuvundılar, ol boylğanga boluşma bolmadılar. Keräk töräçilər belgili bilip tügäl yoluxkan işni. Egär ki ol kensi satamadan boylıdı esä, da alar, ki anıñ bilä yuvundılar, anar boluşma bolmadılar, anıñkibik boylmaç üçün tölöv bolma bolmastır. A egär ki özgä istän boldu esä, tölöv başı üçün bolmaç keräk yaşlarına körä ol boylğannı, neçik öldürgän kişini.

6 kapitula. Oylanların öçi üçün biyik yerdän sekirmäxni

Egär ki anıñkibik iş yoluxsa oylanlar arasına, ki çaysi oylanlardan biyik yerdän sekirsä öç bilä da ol sekirmäxtän naçis bolgay ya ölümgä bargay, kim sähäp bolsa bu işkä, geş başın tölämäx keräk. Egär ol, ki sekirdi naçisliçka ya ölümgä, yaşına körä naçisliğin baçkaylar ya ölümün. Alay bolgay yar(54r)çusu, neçik yoyarı yazılıptır oylanlar üçün.

7 kapitula. Igitlär ki aralarına ayır nemä kötürürlar öç bilä

Igitlärgä övränçiktir, ki öçtän ayır nemä kötürmägä, da maçtanmaga, da ayır nemä yürütmägä, da anıñkibik ayır nemä kötürmäxtän egär ki çaysi aralarından naçis bolsa, çaysi ki açça çoydu, da öç kirdi, da sähäp boldu bu işkä, anıñ naçisliçkina, geş dżurumni tölämäx keräk, neçik çanlı iş üçün, da anıñ çatına ol naçis bolğanga ziyanın, çardżin tölämäx keräk, hakimlikin. Anıñ üçün munı çoyğandır, ki kimesä biri birin ziyanga da naçisliçka [salmay] da saylığından çıxarmagay.

8 kapitula. Dżimrilär üçün

Egär ki esirikliktä yoluxsa, ki biri birin naçis etkäy, törä buyuriyir, ki anıñkibik iş naçisliğin esiriktä etkän tiymäs boşatmaga, ani dä tözmägä. Anıñ üçün ki esirikliktir barça yamanlığın başı, anıñ üçün ki esiriklikten sähäp boldu ki biri birinä. Da anıñki(54v)bik iş üçün törä bolmaç keräk, toyru, budur dżurum, ziyan, hakimlik, çardż naçis bolğanga tölämäx keräk. A egär esirik kişi kimesäni öldürgäy, ol çaxta törä bilä baçmaç keräk anıñki öldürmäxliçni dżäht bilä, da sormaç keräk, budur anıñkibik öldürmäxliç yaman sayış bilä sayış etip ya özgä sähäptän bolgay, budur, egär birgä biri biri üsnä uruşma turdılar, ya kimdän boldu başlanmaç anıñkibik istä, ol çaxta sähäpinä körä, çilinganına körä bolgay yaryusu. Egirlikinä körä, [yaman etkäninä körä] ögütlägäylär boluşuçılarnı, etkäninä körä munıñkibik işni esiriklikten tügälädi. Dżäht bilä baçip alarnı da ögütlämäx keräk, neçik yaryu körgüzsä.

9 kapitula. Xazna tapmaç yer içinä

Egär ki kimesä kendi mülklärinä çazna tapkaç yer içinä, ya altın, ya kümüş, da egär ki anıñkibik çazna ävälgä çanların bolgay, (55r) da igi belgili bilsälär, keräk çanlıç çaznaga berilgäy ol çazna. A tapkan kişi ol çaznanı, 10-ünçi ülüşün ol kişigä bermäç keräk, alay oç anar da 10-ünçi ülüş berilmäç keräk, ol kişigä, kimniñ mülkünä tapıldı. A egär ki bilsälär, ki ol çazna çaysi ulu biyniñ bolgay, anıñkibik malnı da igilikni, oçlu, ya çizi

bolgay, ya yuvuçu, anıñkibik mal keräk tüşkay alarga. Xaysiniñ mülkünä xazna tapulsa, ol xaznadan 10-unçı ülüşü berilmäx keräk xanlıxka.

◊ Xazna tapulmaxnıñ sorovu da bilmäxi korol'dan bolgay.

10 kapitula. Kimesä kimesäniñ saçalından tartkay

Egär yoluşa, uruş arasına kimesä kimesäniñ saçalından tartkay, da igit bolup xartniñ, törä bilä buyurgandır anıñkibik xol uzatuçı saçalına xartniñ, alay ol anlanmağ keräk dzurumu, neçik ki kimesäni nañis etkäy.

11 kapitula. Çoyurlar (55v) üçün yer tibindägi

Egär kimesä çoyur açsa yer içinä, çayda ki tañılı bar anıñ ya özgä çoygan bolgay, da ol çoyurga yebergäy kişini tañılını çixarma, a ol kişi, ki çoyurga yebergändir, da ol anda çoyur içinä istan ölgäy, anıñ yarçusu alay bolmağ keräk, neçik kendi öldürgäy. A egär ki ol kişi anda yebergän nañis bolsa, ol, kim ki anı yeberdi ol çoyurga, keräk tölägäy ziyanın, xardžin, hakimlikin. Anıñ üçün ki keräk edi ol yebergän kişini çoyurga tözgiy edi, ki yanan yel çixkiy edi tañılınıñ da işi. Anıñkibik çoyurdan tañılınıñ iyisi çixmiş bolgay, da anda yebergän kişi nañis bolgay. Anıñkibik satamanı yarçuçılar bağmağ keräk, ki neçik boldu, ya sähäp kimdän boldu, da könülük etkäylär.

◊ Ermenilärniñ yalga tutkan xuluççılar üçün bu iş anlamağ keräk.

12 kapitula. Töräläri salaçılarnıñ

Egär çaysi ermeni buyruğ etkäy...

[В этом месте отсутствует несколько страниц]. (56r) etkäy açaş ya vartabedlä, anıñ üçün korol'nuñ olturuçı alyışlıdır da xanlıxınıñ boyu ayırlar yergäsin Teñriniñ küci. Anıñ üçün törä buyurdi, ki här biri kendi erkin tiygay da esinä tutkay xanniñ arzani biyiklikin.

15 kapitula. Erksiz xulunı, ki bitik övrängäy, biyiniñ erkindän başxa babas bolma klägäy

Egär kimesädä bolsa xul çerüvdä tutkan ya aça bilä satun alğan, bitikkä övrängän, da klägäy babas bolmaga, anıñkibik xul erksiz bolmastır yetmägä babaslıxka kendiniñ biyiniñ erkindän başxa. Anıñ üçün törä tiyiyir, ki kendiniñ biyinä çayyu etmägäy. Anıñ üçün bu iş oxşıyir öv buzulmaçına. Egär körünür esä, ki anıñki xul babas bolgay, neçik ki arzani boldu Boğos arak'elniñ xulu Onesi-moş, da muniñkibik xul erki bilä kendiniñ biyiniñ bolur alınmaga babaslıxka.

16 kapitula. Xullar üçün k'ristân

Egär kimesä, k'r(56v)istân bolup, k'ristân xul satun alsa, körgüziyir Eski Törä, anıñkibik xul, 6 yıl xuluğ etip, azad bolmağ keräk 7-inçi yilda, evet ki Yañı Törä k'ristânlarınıñ toxtattı anıñkibik xulnu ol çaxta erkli bolmağ keräk erksizlixtän, ne türlü tez xulluğ etsä ol açañı, çaysi ki anıñ üçün beriptirlär. Egär ki xul kendi yalyz satun alğan esä, ol türlü xılığ bilä erkli bolgay. A egär ki xul xatunu bilä satun alğan esä, ol çaxta xatunu bilä da oylanları bilä erkli bolur, xulluğ etip, neçik aytilgandır, ol sñni, ki anıñ üçün berilgandır. Egär ki anıñkibik xulga biyi xatun bersä da alarnıñ oylanları bolgay aralarına, anıñkibik işlär, ol xulunıñ xatunu oylanları bilä xuluğta çalgay biyiniñ övinä meñilik, tek ol xul kendi yalyz erkli bolgay. Egär ki biyi kläsä aça almaga xatun üçün, ol çaxta xatun oylanları bilä erkli bolur. Egär ki xulunıñ köñlü bolsa, ki çalgay biyi xat(57r)ına, ki klämägäy ketmä, anı biyi keräk saçlagay xatunu bilä, oylanları bilä, da algay ol xulnu, da bargay yixövgä, da tañıxlatkay kişilärgä, da anıñ üstnä tañıxlığ bitik algay, da ayt-kay, ki xulum klämäs xatımdan ketmä ölginçä. A egär ki anıñkibik xul soñra kendinä sayış etkäy da klägäy erksizliktän erkli bolma da biyi anıñ anıñkibik sayışın sezgäy, biyi bolmastır anı erksiz etmägä anıñ sayışına körä, çaysin ki surp arak'el aytıyir: barça xullar Teñridä erklidir.

◊ Muğar dirä bolğanı yoğ da bolmasın bu xanlığta erksiz xul saçlama.

17 kapitula. K'ristân xatun satun alğan üçün

Egär kimesäniñ keräki bolgay da xizin satkay k'ristängä, bolmastır satmaga kendiniñ xizin meñilik çaravaşlıxka. A egär ki anıñkibik xizniñ xuluğu biyändirmäsä biyin, yänäçi erki bar atasiniñ, ki xizin çixargay, da anıñkibik biyniñ erki yoxtur (57v) özgägä satmaga ol xizni, yüräklänip. Egär ol biy kläsä anıñki xizni oyluna bermä xatunluğka, ol xizniñ atasiniñ erki bilä bolmağ keräk.

Egär ki ol xiz biyinä ya oyluna yaramagay xatunluğka, xulluğ etip ol açañı, çaysi ki anıñ üçün berip edi, bolur ketmä erksizliktän. Egär ki ol xizniñ atası klägäy ävöldän, açaesin berip, çixarma, erki bar kendiniñ xizin erksizliktän, keräk anıñ biyi bergäy anı çixarmaga, bağmagay añar, ki yılları tügällängäy.

18 kapitula. Dinsiz xullarnıñ satun alğan üçün

Egär çaysi ermeni erksiz xul satun alsa ya xuluççi dinsiz, xiz ya xatun, da anıñkibik xuluççılar vaht bilä erksizliklärinä kendiniñ, çaysi erki bilä klägäy, klägäy k'ristân bolmaga, ol erksizliktän

boş bolur, neçik ol aχçanı χuluχ etsä. Egär anıñkibik χullar, alay er, neçik χatun, dinsizlär, egär klämäsälär k'ristân bolma, anıñkibik iştän erki bar biyiniñ alarnı (58r) satmaga.

19 kapitula. Kim ki atasın-anasın tövsä

Kim ki kendiniñ atasın-anasın tövsä, anıñkibik oχšaşsız da yazıχlı yaman etkän Teñriniñ alnına ölümlüdür yasaganına körä Eski Töräniñ. Ale Yäñi Törädä k'ristânlarnıñ bu türlü körgüziyir: anıñkibik etkän oγul-χız ölginçä luđz tartkay. A egär ki oylanlıχına ursa atasın-anasın, anı abra-maχ keräk. Ya anıñkibik oγul atasın-anasın tövgäy yaman yüräktan, yaman sayıştan, da atası-anası anı heç nemägä tutkaylar. Da anıñkibik yañılmaχ üçün atası-anası oylun, χızın ögütlämäχ keräk k'ahanalıχ alnına da χartlar alnına. A egär ki anıñkibik artıχsılıχtan χaytma klämäsälär, atası anıñkibik yaman oγulnu, harsız, χorχusuz, beγam, kensindän da kensiniñ barça igzlikindän bolur keri etkäy. Xaysı anıñkibik oγul keri etkän ki poşumanlıχka χaytkay da hnazant bol(58v)ma klägäy, neçik tiyär atasına-anasına, ol çayta yänäçi atası-anası ol şayavat bilä bolurlar anı yöpsünmägä.

20 kapitula. Här biri,

ki yaman nemä χilinsa, anı tapar

Egär ata ya oγul χaysı yañılmaχka körä ölümlü albo yazıχlı yañılğan tapulğan bolgay, atası oγulunıñ [yañılğanı üçün] dżazasın tartma bolmas, alay oχ oγul atasınıñ yañılğanı üçün ne 1 ögüt bilä borçlu tigüldür, här 1-i yañılğanına körä tartmaχ keräk. Anıñ üçün törä tügällänir könülükniñ tügällikin barça adämilärgä anıñkin bermägä.

◊ Bu boyruχtan çıxarılıyir korol'nuñ olturyučundan yañılmaχı.

21 kapitula. Kişini oγurlamaχ üçün

Eski Törädä çoygandır, egär kimesä ki kişini oγurlap satkay da belgili bolgay anıñkibik satmaχ üçün, ol kişi ölümlüdür. A Yäñi Törädä k'ristânlarnıñ bulay çoyulgandır, egär ki k'ristân k'ristänni oγurlap (59r) satsa özgä uluska da bu türlü yaman χilınmaχ anıñ üstünä sezilgäy, Yäñi Törädä buyurmastır anar tas bolmaga, luđz tartmaχ keräk, da tutulmaχ keräk, da zından bilä ögütlänmäχ keräk, yük tibinä dä ol satuçi alğan aχçanı çaytarmaχ keräktir ol kişi üçün, da ol satılğan kişini keltirmäχ keräktir eyäsinä, kimdän ki anı oγurlap edi, çaytarmaga anı borçludur. A egär ki ol satın alğan kişi ne türlü bolsa keçkäy dünyädän, ol satkan kişi borçludur ol sönı tügäl çaytarmaga eyäsinä, kimdän ki oγurlap edi, da oγrunıñ 2 çolun kesmäχ keräk da çagatina χizdirip möhürni basmaχ keräk, nişan anar meñjilik hörmätsizlikkä, anıñ üçün ki

özgälär dä, anıñ üstnä baχıp, anıñkibik iş etmägäylär da çorχkaylar.

◊ Bu iş bulay anlanıyir, ermeni ermenini satsa, a egär ermeni özgä dżinsni satsa, anı baχkay korol'nuñ olturyu(59v)çi da alay ögütlägäy, neçik kendinä körünsä.

22 kapitula. Alar üçün, kimlär ki pambaslar kendiniñ atasın da anasın

Kim dä ki kendiniñ atasın-anasın yaman sözlär bilä uyaltkay, anıñkibik oγul-χız ölümlüdür; ki kensiniñ atasınıñ-anasınıñ keçkän işlärin anğay, da tüşär ölümlü yazıχka. Eski Törä bilä Yäñi könü Törä aytıyir, anıñkibik pambas, ki atasın-anasın [yaman sözlär bilä uyaltkay], anar oχšaştır, neçik tövgäy, anıñkibik hörmätsizlikkä utru atasınıñ da anasınıñ, ki oylanlarnı tiygay, buyurgandır anıñkibik oylanlarnı, atasınıñ-anasınıñ igzlikindän ülüssüz bolgay.

◊ Oγullar bildirsälär törägä da oχşaşı bilä yaman işläрни yañılğanın yaman iştä atasınıñ-anasınıñ χanga utru da barça etilgän işlär, anıñkibik iştä ermeniniñ oylanları anıñkibik işni borçlu tigüllär kötürmägä.

(60r) 23 kapitula. 2 kimesä uruškay, da biri yaralı bolgay

Xaçan eki kişi uruşsa sayıtlar bilä, da 1-i 1-sin yaralasa, da yaralı ol yaralardan ölmäsä, çastalıχına yaralarnıñ yatkay, da çuvatlanıp [yürügäy tayaχ bilä], aytiliyir törä bilä, ol, ki çaysı yaraladı, borçludur ol yaralıga zıyanın, hakim bahasın tölämägä, ol çadar da dżurum törägä bergäy.

24 kapitula. Kimesä ki erksiz çulun ya çuluxçisin öldürgäy

Kimesä ki erksiz çulun ya çuluxçisin öldürgäy ne türlü hal bilä ya ne türlü sayıt bilä, törä öldürgän çannıñ dżurumun izdämäχ keräk eyäsindän, egär ol erksiz çul k'ristân esä. Ya özgä dindän ol öldürgän kişi, bolur borçlu da yeñil nemä bilä tölämägä başın öldürgän erksiz çulunıñ ya çuluxçiniñ. Alay k'ristänni, neçik özgä dżinsniñ. Egär çul, egär çaravaş erksiz tövgänindän biyiniñ ölmägäy ol vaxtta, yatkay 1 kün (60v) ya 2 kün da soñra ölgäy, na bu mahanadan borçlu tigüldür tölämägä baş üçün, anıñ üçün ki satun alğan edi kensi aχçasına da eyäsinä zıyan etip edi. Keräk anıñ üçün luđz tartkay.

25 kapitula. Anıñ üçün, ki uruškanda ayırayaχlı çatunnu urgaylar

Xaçan 2 kişi uruşsa da aralarına urgaylar ayırayaχlı çatunnu, da ol urmaχtan çatın kişini da oylanın vaxtsiz keçirgäy, geş başın tölämäχ keräk çodžasına ol çatunnuñ ya ne türlü bolsa birgäläri-

nä barişma. A egär oylan d̄zigärinä anasiniñ tügäl adam edi esä da ol urmaıxtan keçirgäy, tölöv bolmaıx keräk baş üçün. Belgilidir töräsinä Teırriñiñ, kläsä oylan anasiniñ yüräkinä tügäl bolsun ya bolmasın, baş ornuna baş bermäıx keräk. Bulay Eski Törä körgüziyir, evet ki Yäñi Törädä körgüziyir anıñkibik p'orcut'ıunnu aıxa d̄zurumu bilä da (61r) lud̄z tartmaıx keräk.

◊ Ermeni kişi ursa 2 d̄zanlı ıatunnu, bu törä anılanmaıx keräk, özgä yerdä bolmagay.

26 kapitula. Kimesäniñ ögüzü bolgay uruçi

Xaçan kimesäniñ ögüzü kimesäni ursa da ol urmaıxtan kişi ölsä, Eski Törä buyurur edi, ki anıñkibik ögüzni öldürgäylär, da etin satkaylar, da ol s̄bni yarlılarga üläşkäylär, da eyäsi ögüzniñ ol kişiniñ başın tölämäıx keräk. Da egär ol ögüz här kez alay teli edi esä da kiyiklängäy, da eyäsinä ıonşuluıx aytkaı, ki anıñkibik teli tovarni ketärgäy, da eyäsi ıonşuluıxnuñ aytkanin nemägä tutmagay, da anıñ arasına urup kişi öldürgäy, da anıñkibik kişini, kimniñ ögüzü edi, ol öldürmäıxniñdir, ya ol baş üçün tölämäıx keräk, neçik törä körgüzsä, a eyäsi ölümdän erkli bolmaıx keräk. Egär dayın anıñkibik ögüzniñ eyäsi ıılııxın bilmäsä da kimesäni urup naıxis etsä, eyäsi borçlu tigüldür, ne ziy(61v)anlı. Da egär eyäsi bilsä ögüzniñ ıılııxın da kimesäni urup naıxis etsä, eyäsi borçludur naıxis etkängä tölämägä zıyanin da hakim bahasin.

27 kapitula. Biyi, ki ıulun naıxis etkäy

Egär biy ıulunıñ közün çııarsa, törä buyuriyir, erkli bolgay anıñkibik ıul, ol, ki erksiz satun algan edi da egär ki k'ristän edi esä. Egär ki ıul dınsiz erksiz esä, ol ıul satılmaıx keräk biyiniñ erki bilä geş bahasına ya yarım yalına.

28 kapitula. Xaçan buıa buıanı öldürsä ya ögüz ögüzni öldürsä

Egär buıa buıanı öldürsä ya ögüz ögüzni, kimesäniñ dä buıa albo ögüz tiri ıalsa, satılmaıx keräk da anıñki ögüz üçün ya buıa üçün tölövün almaıx keräk, da yarimin [=s̄bgin] üläşmäıx keräk yarım da yarım, ki tuvarları edi, da ol öldürgän ögüzni dä üläşkäylär geş da geş. Egär ol, kimniñ ki ögüzü edi, da bilgäy, ki yuvaş tigül edi, da yaman ıılııxlı edi, da ıonşu(62r)larından işitkän bolgay, ki anıñkibik tovarni saılamagaysen, bu zıyançi ögüzni, ol ıayıurmagay alarnıñ aytmäıñ, ol çayta ol öldürgän ögüz üçün keräk kensiniñ tirisin bergäy, kimniñ ögüzü edi, da ol ölüni kensinä algay.

29 kapitula. Xuyular üçün da çoyurlar üçün

Kim ki çoyur açkay ya ıuyıu da yapmagay ol çoyurnı ya ıuyunu da anda tüşkäy kimesäniñ tuvarı, eyäsi ol çoyurnıñ ya ıuyunıñ tölägäy ol tuvarni da ol tuvarniñ terisin kendinä algay, törä bulay aytiyir.

30 kapitula. Kişi üçün, ki çoyurga tüşkäy

Egär er ya ıatun çoyurga ki tüşkäy ya ıuyuga da anda ölgäy, ıaysisi egär ki kündüz tüssä, geş d̄zurum bergäy ıan bahası üçün, kimniñ çoyuru edi ya ıuyıu, a egär ki keçä tüşti esä çoyurga, ol çayta keräk tügäl anıñ üçün tölägäy, kimniñ çoyuru edi, ıaysin ki Törä bitiki körgüziyir alay ıatunga, (62v) neçik ergä, tüşkänlär çoyurga ya ıuyuga, alay oı erksiz ıullar da.

31 kapitula. Tuvaryl üçün

Egär ki ögüz öldürsä inäkni, ya özgä tuvar ıaranı müñüzlü, albo ıoyni, da eyäsi bilmägäy tuvariniñ ıılııxın, ol çayta keräk tölägäy öldürgän tuvariniñ geş bahasin. A egär ki anıñkibik tuvar kiçkinä bolsa, nemä tölämäıx keräkmäs. A egär ki ulu tuvar bolsa, ki ögüz öldürgäy, anıñki öldürgän tuvarni satmaıx keräk, da ol s̄bni, kimniñ ki tuvarı edi, teı üläşkäylär. A egär ki bilgäy edi tuvariniñ yaman ıılııxın, ki zıyan etüçi edi, da ketärmägäy kendiniñ ıatından, keräk tügäl baha tölägäy öldürgän ögüzniñ, alay törä buyuriyir.

32 kapitula. Atlar üçün

Egär kimesäniñ atı teli bolsa, ıaysi ayaxı bilä urmaıx, da tişlämäıx bilä, ıılııxı bilä naıxis etkäy, ol çayta eyäsi ol atniñ, naıxis etkän kişini at, zıyanin, ıard̄zin da hakimlikin töläm(63r)äıx keräk. Egär anılattı esä atiniñ zıyanlı ıılııxın, ol çayta geş zıyanin tölämäıx keräk törä yanına.

◊ Ne ki bu boyruıxnuñ uçuna aytiliyir, anılanıyir, egär anıñkibik kişi ermeni, ayb atına yamanlııx üçün bermägäy.

33 kapitula. At ıılııxlı bolgay, naıxis etüçi

Egär kimesäniñ atı bolgay ıılııxı bilä, naıxis etüçi, da övdä ıullarına da, özgälärgä dä bildirgän bolgay ıılııxın, ki anıñkibik attan saılangaylar, da soıra anıñkibik at kimesäni naıxis etkäy ya öldürgäy övdä kimesäni, ol çayta eyäsi borçlu bolmas anıñkibik iştan. Egär ki övdägi kişilär ya ıonşuluıx aytkaylar, kimniñ anıñkibik atı bar, ki saılamagay, da ol anıñki atni ketärmägäy, da ol at kimesäni naıxis etkäy albo öldürgäy, ol çayta duıovniy törä baıkay anı, ıoymaıx keräktirlär lud̄z da d̄zurum.

Dayın igi körüniyir da yeberiliyir, ki kimesädä anıñkibik yaman at zıyan etüçi (63v) bolgay, da anıgaylar anar ıonşuları, da ol anı keri etmägäy

kendindən, ol d̄zurum bilä, çaysi ki biyik yazılğandır ol sanda 26-niñ teli ögüz üçün.

34 kapitula. Oyru üçün, ki keçä övdä tapkay

Kimesä oyrunu keçä vaxtına kendiniñ övinä tapkiy edi, egär anıñkibik oyrunu keçägi öldürgäy övinä, d̄zurumsuz çalır. Yänä kimesä oyrunu kündüz övinä tapsa da öldürgiy edi, öldürgän kişi ölümlüdür. Bulay Yäni Törä könültiyir ol öldürücü oyrunu. Kündüz bulay körünüyir bu nemä, ki adam öldürdi belgili erki bilä, kensi dä ölümlü bolmaç keräk. Da alay törädür oyrular üçün çoyulğan keçäniñ da kündüznüñ, egär ki kimesä keçä vaxtına övdä da kündüz oyrunu licası bilä belgili tutkiy edi, ol çaxta anıñkibik oyrunu nişanı bilä oyruluğun, budur licası bilä, törä alnına keltirmä, ne türlü gile (64r) bilä ol oyruga utru törä alnına, ol türlü tözğäy ol oyru törä ötläş, ne ki törä tapsa, anıñ bilä ögütlängäy.

35 kapitula. Baççalarniñ da rol'alarniñ

Kimesä ki kendi erki bilä tuvarın yebergäy özgäniñ baççasına albo tarlov içinä tüzdä, anıñkibik tuvar çara ziyan etkäy baççalarda ya tüzlärdä barça türlü bitiškä, törä buyuriyir, tölov bolğay ziyan etkängä, ne türlü ki kişilär ol ziyanni da bahasın oçşatıp tapsalar.

36 kapitula. Küydürmäx üçün da pozarlar üçün

Egär ki çaysi yerdän dä ot ya pozar çıxsä da humnalarnı küydürgäy ya tüzdä bitişni, çaysi ki tüzdä turgan bolğay, da ol, kimdän ki anıñkibik ot çıxtı, ögüt bilä oçşaslı ögütlämäx keräk. Töräni d̄zâht bilä tergämäx keräk. Da baçkaylar, kimdän anıñkibik ot çıxtı, egär yuvuxtan, egär yıraxtan, egär duşman(64v)dan ya satamadan, egär çarttan mi, egär oylandan mi, yoçsa kensi kensinä, da kimesä kendiniñ erki bilä muniñkibik işni etkäy, ekili barça işni, kimgä ziyan etti, añar tölov bolğay. Egär kimesä humnaga yuvux ot çoyğay da baçmagay igi ol otnu, ki kimesägä ziyan etkäy, anıñkibik ziyanni, ki bolğay, 2 kez tölov etkäy ol kişigä, kim otnu çoydı da baçmadı igi. Egär ot yıraxtın keldi esä, ol çaxta geş ziyanni tölämäx keräk, kimniñ sâbâpi boldu ol otka. Egär anıñkibik ot küydürgäy tuvar çaranı ya ton-opraxni, anıñki ziyancığa anıñki yarçu da d̄zurumlar da bolmaç keräk, neçik kapitulada turuptur.

37 kapitula. Amanät üçün da inamli çolga bermäx üçün

Egär kimesä kimesägä bersä altın, ya kümüş, ya özgä türlü barça nemä, çanaç-ayaç ya barça özgä türlü nemädän kendiniñ inamli çolga

saçlamaga, anıñkibik (65r) işlär ol inamli amanät-kârga övindän anıñ oyruluç iş bilä oyrulangiy edi, egär oyrunu ol işlär bilä ol amanätkâr belgili iş bilä oyruluçnu çapkaylar, anıñkibik oyrunu furka bilä ögütlämäx keräk. Egär anıñki oyru tutulmagay, ol çaxta ol, kim ki çoyuptır âriberini inamli çolga, andan izdämäx keräk, kimgä ki berip edi saçlamaga, belgili tanıxlıç bilä. Egär ki könü tanıxlıç bolmasa povodnuñ amanätkârga çarşı, kimniñ çatına çoyup edi, ol çaxta ol amanätkâr andan ant bilä çutulur, ki anıñkibik ziyan çoyulğan nemä üçün belgisiz, da keçikilmägän sâbâp bolmadı, ant içip, kendi meñilik könülür ol dâvikârdan. Dayı da egär ki çaysi aytilğan alay, neçik aytilğandır, ant içkây da tapulğan bolğay egri yalyan ant içkän, här biri ziyan üçün, başça ol çoyulğan nemälär üçün 2 kez tölämäx keräk, da kensi, neçik yalyan ant içkän, hör(65v)mätsiz bolmaç keräk da töräsiz aytilğan. Da egär ki kimesä, saçlama bermiyin inamli çolga, da yala yapkiy edi kimesäni, neçik añar nemä bergiy edi saçlamaga, da anıñki yala yapuçi meñilik hörmätsiz aytilmaç keräk, neçik här biri yala yapuçi, çaysi ki belgili çalp işlärni kimesägä çarşı etiyir.

◊ Ermenilär üçün bu iş, neçik özgä işlär, anlanıyir, budur egär ermeni amanätni çoyuçi bolğay, na kendiniñ töräsina özgä d̄zınstan ötläş baçılmaç keräk, yänäçi, egär özgä d̄zins çoyğan bolsa amanätni, na ermeni ötläş izdär çoyğanın kendiniñ töräsina, çaysina ki olturuptur, anda izdälmaç keräk, zera izdövüçi keräk anı közatkây, kimni ki ündäptir törägä.

38 kapitula. Tuvar çara üçün, kim ki kimgä saçlama bergäy

Egär kim ki kimgä tuvar saçlama bersä, at, ya çoy, ya barça türlü d̄zanavar, münüzlü da münüzsüz, egär anıñkibik tuvar çara naçis (66r) etilğäy, ya ölgäy, ya küclü çol alğay, ki kimesä bilmägäy, çaydan keldi anıñki ziyan, na ol, ki saçlar edi, ant bilä çutulur, egär nemä sâbâpin bermäsä naçisliçına ya ölümünä tuvar çaranıñ. Egär ki ol saçlovuçidan kimesä aldı esä, ol saçlovuçi keräk anı tölägäy eyäsinä, kimdän ki alıp edi saçlama. A egär ki ayuv, ya börü, ya özgä kişik aldı esä küclü tuvar çaranı, buçğay ya yegäy, anıñkibik saçlovuçi eyäsinä körgüzmäx keräk yerin da, körgüzüp könüsün da belgili ol yerni, ziyansiz bolsar tapkanı bilä töräniñ, çaysin ki törä ulu könülük bilä taptı.

◊ Tek ermenilär üstünä bu ustava tutulmaç keräk, çaysi özgä d̄zınstan egirliki bolğay, bu törä bilä könülür, a özgä d̄zınsta kensi töräsina könülür.

39 kapitula. Kim kimgä sayit ötünčkä bersä

Egär kimesä kendi dostundan sayit ötünčkä alsa barça tür(66v)lü da anıñkibik sayitni ya sindirgay, ya tas etkäy, da ol, kim ki ötünčkä aldi [=berdi], bolmagay sindirganda albo tas bolganda sayitniñ, ol, ki aldi ötünčkä sayitni, ziyaniñ tölämäx keräk sindirmax üçün ya tas etmäx üçün. Da ol, ki anıñ edi sayit, bolgıy edi anda buzgan vaçtta ya tas etkän vaçtta sayitni, ziyansızdır ol, kim ki sayitni ötünčkä alıp edi, anıñkibik istä borçsuz çalır. Dayı da egär kimesä atni, ya tuvarni, ya özgä nemäni övniñ belgili yalga tutkan bolsa, anıñkibik nemälär naçıs bolgay ya ölgäy, da eyäsi ol nemäniñ çatına bolgay, anıñ üçün, eyäsi ki çatına edi, kendi ziyanlı bolur, ale ol egri dügül, ki yalga tutup edi; a eyäsi aytilgan nemälärniñ naçıslıxına ya tas bolganına kendi anda bolmasa, na ol, ki anıñkibik nemäni yalga tuttı, borçlu bolur tölämägä ziyaniñ, çaysı sähäplär haligi kapituladadır.

◊ Nota. Yazılğandır töräsi ermeniniñ, džäht bilä (67r) baçmaç keräk da täräzülöp ayırmaç keräk. Ermenilär arasına bu yergä, neçik özgäläri, tutuldu da saylandı, alay bolmaç keräk, a özgä džins ermenilärdän ündälğän bolsa, kensiläriniñ töräsi bilä könülgäylär.

40 kapitula. Anıñ üçün, kim kimdän nemä borçka alsa

Egär bir kimesä kimesädän nemä alsa borçka ya ötünč algay mayat küngä, ol, kim ki borçka alsa ya ötünčkä, da yarlılansa, da yarlılanmaç üçün belgili küniñä tölämä bolmasa, na Eski Töräniñ da Yäñi Töräniñ boluşmaçı bilä ol yarlılanganga anıñkibik şayavat etkändir, ki inangan kişidän 1 ayırlıx ta körmä bolmastır, da tüşüñgän kişidän aslam alma bolmastır. Ale añar belgili etmäx keräktir mayat küniñ, ki tek tölägäy ol çadar aççanı, ne ki borçludur. Egär ol tüşüñgän kendiniñ borç eyäsinä ki anıñ alnına nemä aslam berip edi esä, ne ki andan aslam aldi, barçasın (67v) sayışlamaç keräk borçu üstünä. Anıñ üçün ki Teñriniñ buyruğudur buyurgan, ki kimesä, k'risdän dinin bilip, aslam almagay. Egär anıñkibik tüşüñgän borçlu, tölämiyin, ölsä, na çalğan oçul-çizi borç eyäsinin ne 1 aslam bermä keräkmästirlär ol borç eyäsinä, ol çadar borç üçün, çaysı ki anıñ yuvuçları tölämäx keräk.

◊ Nota. Bu yergä ermenilär arasına saçlanmaç keräk da añlamaç keräk bu türlü yergä bilä, çaçan borçlu orozsuz satamadan, ki kendiniñ egirliki bilä dügül da tüşkäy miskinlikkä da bolmagay kensiniñ borçlularına tölämägä.

(86v/241v) 41 kapitula. Tusnaç çoygan işlär üçün

Egär kimesä kimesädän öv alsa tusnaç, ya baçça, ya borlalıx, ya saban tüzü, ya özgä nemä añar oçşaş, da egär ol, kim ki tusnaç çoyuptır anıñkibik işlärdän nemä anıñkibik, da keçikkäy tölövün etmägä añar, kimgä ki tusnaç çoyuptur, na ol, ki tusnaçlar andadır, (68r) andan, ki tusnaç çoyuptur, tek kensiniñ aççasın aslamsız almaç keräk da tusnaç çoyganın çaytarmaç keräk añar. Da ol tusnaçlarıñ tutuçı, egär nemä artıx asıx alıp esä ol äriberidän, ol çadar aççadan, ki berip edi, na anı, ne ki artıx alıptır kendiniñ sbsından [kensi asıxı üçün], da sayışlagay baş bergän aççası üstünä da çaytargay.

Egär ol, kim ki tusnaç çoyuptur, kücü yetmäsä kensi mülklärini yasamaga, keräk bolsa, da ol, kim ki tusnaçni tutar, yasasa kendi aççasına anıñkibik tusnaçlarıñ, da anıñkibik çardž etkänni yasamaçına ol tusnaçlarda keräk sayışlagay ol baş sumanıñ üsnä, keräk ol çardžlarıñ birlätkäy tölövğä.

Kim ki ton-opraç tutsa tusnaçta ya tuvar çaranı da anıñkibik ton-opraç ya tuvar çara tusnaçta buzulğay, na anıñkibik ziyaniñ ol tusnaçni tutuçı keräk kensi baş suması üsnä sayışlagay.

Egär bolsa kümüş, ya altın tusnaçta, ya añar körä nemä, (68v) egär oçurluğ ötläş ya özgä satamadan ötläş tas bolgay anıñ çatına, kimdä ki tusnaç edi, egär ol aytilgan nemä anıñ keçikmäçlixi bilä, ani egirlik bilä, kimdä tusnaçtır ol nemä, da tas bolgay ne türlü, ant bilä çutulur ol, anıñ üçün ki anıñ sähäpindän tas bolmadı. A egär anıñki nemälär anıñ sähäpindän tas bolsa ya kendi yaşırsa da aytsa, ki tas boldu, da anıñ üstnä yetkirsälär, ki anıñkibik nemälärni yaşıriptır, 2 ança tölägäy. A egär küçlü çol alsa, anıñdır ziyaniñ, kim tusnaç çoyuptur.

Dayın egär yemişli teräkni tusnaçta bolganda kessälär ya çetänlärin küydürgäylär, egär bolsa anıñ bilmäçı bilä ya erki bilä, kim ki tutar tusnaçni, ziyaniñdır.

Alay oç tusnaç çoygan tuvar çara üçün töräsi bolmaç keräk, egär tuvar çara naçıs bolsa tusnaçta ya ölsä, na ziyaniñ ol tusnaç çoyganıñdır, anıñ üçün ki çayyurmadi vaçtında (69r) kensi ziyaniñ, da ol egri dügül, kimdä ki tusnaç edi, anıñki tuvar çara üçün, zera törä bilä baçılğandır bu iş.

Tusnaç çoygan işni igi baçmaç keräk, ki tas bolmagay, a dayın artıxsi törä buyuriyir, ki aslam almagay.

◊ Nota. Ermenilär arasına saçlanmaç keräk bu yergä.

42 kapitula. Kimesä kimesäni küydürgäy ot bilä

Egär kimesä kimesäni köydürgäy ot bilä duşmanlıxtan, ki ol kişi ol sahat tutulgay anıñkibik işi iş vaxtına otnuñ, anıñkibik küydürücü, neçik ot bilä yañıldı, alay oñ ottan tas bolmañ keräk. Egär vaxtına ya sahatına tutulmasa, etkänindän soñra tutulsa, anıñkibik ögütlänmäñ keräk zindan bilä, da añça dźurumu bilä, da tölämä barça ziyanlarni, çaysi ki ot anıñ säbäpindän boldu. Egär ol taratur yaman köñüldän etti esä, tamañi bilä ögütlänmäñ keräk.

◊ Küydürüçilär barça çanlıñniñ töräsi bilä (69v) törälänmäñ keräk da ögütlänmäñ keräk.

43 kapitula. Kim ki kimesäniñ yemişli teräkin buzsa

Kirüçilär yatniñ bañçasına da buzsa ol bañçada yemişli teräkni, ne türlü dä yemiş bolsa, da yetkirsälär tanıñlıñ bilä anıñ üstünä anıñkibik çilimayñni, törä buyuriyir anıñki buzuçi yemişli teräkni, anıñkibik teräk aşlagay bañçasına, angünça, ki ol aşlama yemiş bergäy, na ol, çaysi ki aşlaptır, barça ziyanın yemişniñ ol teräk üçün, ki kesti, tölämäñ keräk, ki neginça ol aşlagan teräk ki yemiş bergäy.

44 kapitula. Atlar üçün da tuvar çara üçün

Kimesä öldürsä kimsäniñ atın belgili ya tuvarın, törä buyurur, ki bahasın öldürgän atniñ ya tuvarniñ tölägäy añar, kimgä ki ziyan etiptir. Egär yaman köñüldän öldürdü esä, na yergäsina töräniñ tiyişlidir anıñkibik işlarni bañ(70r)mañ bilä, igi bilmäñ keräk, da ne türlü ki törä körgüziyir gilegä körä, dźuvap berüçiniñ dźuvapına körä törä buyurgay.

45 kapitula. Anıñ üçün, ki kimesä yarlıñi üçün kendiniñ saban tülärin satkay

Egär kimesä miskinliktän satsa kimesägä tarlovlarin tüznüñ, na yovuñları satkannıñ bolurlar yovuñluñ bilä, kensi çardaşlariniñ añçasın berip, bolurlar alma yat kişidän da erkli etmägä, da kensi bolur meñärüçi. A egär yovuñu bolmasa ol satıçiniñ, da kendiniñ sbsi bolsa, satkanın bolur almaga, ol asıñın kendiniñ, bolur anı vaxtına etmägä. A egär çıçarma bolmasa, na ol, kim ki satun alıptır, kelişi bilä tarlovnuñ alğanın kensiniñ, törä alaydır, ki kensi vaxtnıñ uçına dirä tutmañ keräk. A çaçan vaxtı kelsä, ol mülk eyäsi yänä bolur alıp tutmaga. Küni ki vaxtı anıñkibik satun alğan nemäniñ bardır törä bilä çoygan 7 yıl. (70v) Egär 7 yıldan aşsa, tutkan ol asıñni kläsä dayın arı kün uzatma künü [=könü] eyäsina, ki çıçarmasa, anıñ

yaxşı erkinädir, kim ki tutuptur. Egär 7 yıldan burun ol, ki satıptır kendiniñ asıñın, ya anıñ yovuñları çıçarmagaylar, na ol 7 yıl tügällänmäxtän soñra ol meñärüçi çalır içinä meñilik ol satılğan nemäniñ, zera ol aytilgan vaxt edi yıl. Anıñkibik iş tutulmañ keräk da sañlanmañ keräk köptän uç etkän da kerä etmägän, a egär özgä dźinsniñ sözü bilä ol dediç satkay rol'asın, na ol ögütkä körä, neçik dä bolsa, dävikärlarniñ gileyinä körä da alarniñ dźuvapına körä törä ayırgay.

◊ Bu yergä berilgändir ermeni töräsina beringänlärägä. A egär ki ermenigä kermän töräsina ya alpovud töräsina çanlıxta yatkan mülkni ya erni tusnañ bolsa albo kelişi ol yerläriñ ya mülkläriñ satılsa, na ol törägä körä, çaysina ki anıñki (71r) mülk berilgändir, anıñkibik tusnañ ya satun alğan kelişin [=kelişniñ] bolmañ keräk töräsi; munda anlanmañ keräk köptängilikläriñ, çaysi ki törädädir bu mülklär, ol törädä törälänmäñ keräk töräsi.

46 kapitula. Öv almañ üçün murovanıñ şähärdä beklı şähäriñ töräsina

Egär 1 kimesä kimsägä övin satkay murovanıñ şähäriñ içinä töräsi bilä, bolur anıñ yovuñu 1 yılniñ keçkanına dirä yovuñluñ bilä kerä etmägä alıçı yatni, añçasın berip, negä ol öv satın alğandır. A egär yovuñu bolmasa, da ol tep-tek ol övni tutkay izdövsüz tügäl yılniñ çıçkanına dirä, na ol, kim ki satun alıptır, çalır könü çarang ol övdä, yänä ol öv çaranglıñ töräsi bilä meñärilir, ne 1 utru bolmamaylıñ bilä barçasiniñ yovuñlariniñ.

A egär çodža miskinägä öv satsa, da künlär etsä tölövgä, a egär ol miskinniñ kücü yetmäsä (71v) tölämägä ol öv üçün, na bolur ol övni yänä añar çaytarma, da ol andan anıñkibik övni keräk alğay barça türlü mahanadan başça. Könü, ki övläriñ, da tarlovlarni, da bañçalarni, çaysi çabañ çıçarışına şähäriñ yatıptır, töräniñ yırañlıñi bilä, yovuñları 7 yılga dirin bolurlar yovuñ bolmaga.

◊ Nota. Ermenilär satuçılar da aluçılar övläriñ ya çaranglıñniñ toygan bitkänlär kendi törälärinä, çaysi ki yatıptır, anıñkibik övlär da çaranglıñlarni sañlamañ keräktirlär.

47 kapitula. Suv tiyirmänläri üçün

Kimesä ki miskinliktän kensina küç etip da suv tiyirmänin satkay, na yovuñları anıñ bolurlar yılina diyin, añçasın berip, ol tiyirmänni kerä almaga yovuñluñ bilä. Yoçesä tügäl yılı çıçsa, a ol, kim ki tutuptur, da yovuñlarından izdöv bolmadı, soñra bolmastır erki alma törä bilä tiyirmänni, ale ol, kim ki aldı tiyirmänni, vax(72r)ti keçkanıñ buyruñu bilä, könü da meñilik çaranglıxta çalır törä bilä.

48 kapitula. Kim kimdän at satun alsa

Satuçılar atnı biri birinä, bazarı alay bolmaç keräk ol atnıñ tanıxlıxı bilä 2-niñ ya 3-nüñ, anıñ üçün ki oçurluç bolmagay ol at, ya eski aχsaçlıxı bolmagay, ya dıxaviçniy, ya mançov bolmagay. Egär tanısalar 7-inçi küngä dirä ne türlü eksiklik tä bu aytilganlarnıñ ol atta, na ol aliçi anıñkibik atnı aybli çaytarma bolur satkanga. Egär at 7-inçi küngä dirä aytilgan aybları kendindä 1-i dä tapulgan bolmagay, ol bazar tutulmaç keräk. E egär ol at oçurluç bolgay, satkan kişi atnı barça ziyanlarnı keräk tölägäy, da erkli etkäy, da barçadan zastupit etkäy.

49 kapitula. Satılğan ögüz üçün

Ögüz satuçılar biri birinä, 3 tanıxnıñ alnına bolmaç keräk bazar, a satuçi anıñkibik ögüz-(72v)nü törä çatına borçludur anıñkibik ögüzünü bermä ol aluçıga sabanga ya arabaga sinamaga, ki anıñkibik ögüzünü bolmagay ziyanlı çılıxı, ya oçurluç bolmagay. A egär ögüz bolsa ziyançı da yaman çılıxı, 7-inçi küngä dirä bolur satkan kişigä çaytarma. Egär ki bolsa oçurluç da kimesä tanıgay anı, keräk bezirgän tartıngay anıñ eyäsinä zastupcasına, çaysı ki zastupca kensi aχçası bilä zastupit etkäy da ziyanlı etmägäy anı, törä bulay buyuriyir.

50 kapitula. Satkan inäk üçün

Satuçi kimesägä inäk keräk aluçıga tutungay, ki anıñkibik inäktir, ki hər yıl bizovlu bolur. Egär özgä türlü tapulsa ol inäk, ne türlü satuçi tutunup edi, bir tügäl yılda aluçi satuçıga bolur çaytarmaga. A egär ol inäk bolgay igi plodlu, ol çaxta ol bazar tutulmaç keräk.

51 kapitula. Çulular üçün

Kimesä kimesägä çulu satkay (73r) küzin ayaç içinä balı bilä, da satuçi tutunsa aluçıga, ki anıñkibik ayaçnıñ içinä munça bal bar, da aytkay belgili ölcövün da ululuçun, a egär ol aluçi inanmasa satuçıga, bolur ayaçnı açıp ölmägä balın, ki ne çadar bal [bar]; anıñ ululuçuna körä da ölcövünä yetmägäy, ol çaxta ol satuçi ya bal bilä tügällägäy ya aχça bilä tölägäy balnıñ eksiklikin. Egär yetmägän balnı tügällämä klämäsä, ol çaxta anıñkibik bazar tutulmasti. A egär ol bal ölcövdän artıç çıçsa, ne ki sözlöp edi ayaç içinä, ol çaxta satkan kişi artıçın alma bolmasti, anıñ üçün ki aslam üçün alıptır, ziyan üçün tigül.

Egär kimesä satkay balın ävälbaharnıñ artmaçı üçün çulularnıñ, anıñkibik çulularnı alıp çoymaç keräk yerinä, çayda çulular çoyarlar, 10-unçı ya 20-inçi küngä dirä alarnı saçlama tanıxlıç üçün, egär ol çulular yebersä roy ya yebermäsä.

(73v) A bazar ol çulular üçün bolmaç keräk 2 ya 3 tanıx alnına, kirgäni da çıçkanı çulunıç alay keräk tapulgay, ne türlü ki bazar arasına boldu. Egär kirgäni da çıçkanı alay tapulsa, ne türlü ki bazarnı uzaçlap edilär satuçiniñ da aluçiniñ arasinä, anıñkibik bazar tutulmaç keräk. A egär anıñki çulular arasına nemä ziyan bolsa ya anaları ölgäy alarnıñ 10 ya 20 künnüñ arasinä, bolur aluçi satuçıga çaytarma anıñki çulularnı. Da 20 kündän soñra nemä ziyan yoluçsa ol çulularga, ol çaxta aluçiniñ bolur ziyan, satuçiniñ tigül.

52 kapitula. Küplär üçün, ki çayır saçlarlar içinä

Kimesä kimsädän küp satun alsa, ki çayır toldurur içinä, egär ol küf yilına dirä aχmasa, anıñki bazar tutulmaç keräk. Egär anıñkibik sayıtnıñ naçisliçı bolsa da aliçidan ötläş belgili bolsa (74r) ol sayıtnıñ naçisliçı, na kerı alınmaç keräk ol sayıt. A egär anıñkibik naçis sayıttan çayır aχsa, ziyanı ortaç bolmaç keräk. A egär anıñkibik sayıt burungi sözlägän bazarında bütün edi esä da çaçan kömgändä yerdä naçis ettilär esä, satıçı anda egri tigül, zera törälär aytırlar, ki anlamaç keräk ulu töräni dä, kiçi töräni dä.

53 kapitula. Yemişli teräk satkan üçün

Yoluçur köp kez köp kişilärgä satma teräk ünä yemişni baççada aslam üçün. Aslam etsä, dövlätlidir, ziyan etsä, dövlätsizdir, da kendiniñ dövlätsizlikinä yazsın. Da anıñki satıç 3 tanıxnıñ alnına bolmaç keräk, da anıñki satıxnıñ vaçtı 10 küngä dirädir, çaysı 10 künnüñ arasinä bolur aluçi poşman bolmaga, a çaçan çıçsa 10 kün, ol bazar tutulmaç keräk da tügällängäy. A aluçi 10 kündän soñra keräk sbsin tölägäy.

54 kapitula. Kim tiyirmänni yalga tutsa

(74v) Kim yalga tutsa tiyirmän, sventkanıñ alnına keräk ol, kim ki yalga berdi tiyirmänin, ol çoygay kensiniñ ölcövün da körgüzgäy añar, kimgä ki yalga beriptir. Egär yalga tutkan kişi ol ölcövdän aslamli esä, ol aslam anıñdır. A ol, kim ki yalga berdi, poşman bolma bolmasti, baçmagay anıñ ol aslamı üstünä, yalga tutkan kişiniñ, a ne ol yalga tutkan kişiniñ [=kişini] anıñkibik aslam üçün ziyanga keltirmägäy.

Da barça keräklärin tiyirmänniñ yalga tutkan kişi yasamaç keräk, alay oç buzulgan nemälärni, ne ki töräsidir tiyirmänniñ, yasamaç keräk. Egär anıñ baçmasızlıçından, kim ki yalga tutuptur, da tiyirmändä nemä ziyan bolsa ya taşına, ya küpçäkinä, ya tegänäsinä, ya çaysı keräkinä tiyirmänniñ ziyan bolsa, ya nemä oçurlansa tiyirmändän, ol barça ziyanni ol tölär, kim yalga tutuptur. A

egär tiyirmän küysä aniñ säbäpindän, kim ki yalga ber(75r)iptir, ziyan kensiniñdir, egär säbäpindän aniñ küysä, kim ki yalga tutuptur, na ziyan aniñdir barça, da törä alay buyurmaç keräk.

55 kapitula. Töräçilär üçün da k'ahanalar üçün, kim hörmätlämäs

Egär kim ki kermändä da töräsinä kensiniñ ündälgüy edilär, da iş bolgüy edi çanlı albo talaşlı, ki, biri birinä bizminläniñ, baş çoškay anda, keräk kelgüy ilgäri, çayda yeridir töräniñ, çaysi törä tañlangandır Teñridän da adämilärdän, çaysi ki törädä övrängän edilär olturma k'ahanalar da aşçarhaganlar. Xaysilari ol vaçtta bolsalar, a gile alarniñ alnina bolmaç keräk, kim ündäsä, ündälgän yanga utru. Da törä, işitsä gileyin ündälgän yandan da džuvapin, aralarına tapkay, ne ki törä buyursa, eki yan da ani çabul körmäç keräk da añar baş çošmaga. Ol buyruçundan töräniñ 2 yan da ne oñ yanına, ne soñ yanına çixma bolmas. Kimesä könu(75v)sün buyruçka utru erkli da öktäm çarşi sözlämä klägiy edi, aniñkibik kişi ölümlüdür, da aniñ üçün Yäñi Törä alay körgüziyir, ki kimsä törägä utru bolgay da töräçini heçkä körgäy, aniñkibik kişi ölümlüdür. Aniñ üçün hnazantsizliç töräniñ küçünä kuntra etilgän alaydır, neçik Teñrigä utru hnazant bolmagay, bulay törä körgüziyir, neçik munda aytıyır töräsindän ermeniniñ, a ne oñuna, ne soñuna çixma bolmagay.

◊ Apendiks. Añlanıyır tek ermenilər üsnä. Egär çaysi kläsä, bolur ki çanga alma buyruçundan töräsininiñ ermeniniñ, yoçsa kişigä, ki alarniñ töräsindän bolmagay, da ayır bolganga ermeni töräsindän saçlangandır apel'aciyası.

56 kapitula. Hranicalar üçün rol'aların

Buyrganından töräniñ ne 1-i dä bolmastır aliştirmaga rol'aların arasın çonşusuna kensiniñ, çaysi rul'aların hranicasın berkitkändir. Rol'alar berkitiptir, ilgärgilär çalgan(76r)larına, oldur oylanlarına çaldirdilar igilik. Ne ki Teñridän salgan edi sizgä rol'alar ya özgä igilik, süvündürdi egirliksiz yuvuçluçnu uzivat etmə, alay çardaşları, neçik yatları könülükta tutma da tirilmägä. Neçik saña seniñ atañdan çaldırgandır, alay tutmaç keräksen, a özgäniñ çaranglıçın kendiñä alma. A egär ki kimesä sendän ilgäri egirlik bilä nemä alıp edi esä, aniñkibik iş üçün keräk bargaysen törägä.

57 kapitula. Tanıçlıç üçün

Da törä bilä buyuriyirbiz sizgä, ki bizim ermeni töräsinä 1 kişiniñ tanıçlıç keçmäs da nemä tigül, yoçsa tanıçlıç 2 ya 3 yaçşı kişiniñ kücü bardir. Egär kimesä yarçunuñ alnına egri tanıçlıç bersä, töräçilär ya törä tanıçaylar, ki ol egri tanıçlıç ber-

gäy, alay töräsi bolmaç keräk, neçik barça yamanıñ, törä alay buyuriyir. Yänä törä körgüziyir, ki tanıçlıç bu çiliç bilä bolmaç keräk, töräsi al(76v)-nina ermeniniñ yetkiryay ermeni üstünä ermeni 2 ya 3 yaçşı kişilär bilä, çaysilarına tiyar inanma, ne 1 özgä džinsni bolmastır tanıçlıçka keltirmä, tek ermeni džinsin ermeni üstünä. Xaçan 2 kimesä kensi töräsinä kelsä, här biri sözlägäy kendi işin, keräkmäs, ki sözlägäy reçnik [Ha полях: prokurator üçün] açça bilä yalga tutkan, ki egirliktän könülük klämägäy yetmä. Aniñkibik iş çarşidir Teñrigä da ari könülükä.

58 kapitula. Öldürgän kişi üçün, ki tapkaylar kimniñ hranicasına

Egär kimesäniñ hranicasına ya tüzünä tapulgay öldürgän kişi da kimesä bilmägäy, kim ani öldürdü, ol çayta yarçuçi çartları bilä kermänniñ baymaç keräk, kimniñ hranicası içinä artıç öldürgän kişi yatıptır ya çaysi kermänniñ tutovuna bolgay. Egär öldürücü kişini tapmasalar, çaysi ki öldürdi ol kişini, na ol çayta öldürgän kişiniñ başın kimsä borçlu tigül tölämä, ale ol öldür(77r)gänniñ çardaşları da yuvuçları izdämäç keräk egrini, öldürgän kişini. Egär ki ani tapmasalar [=tapsalar], aniñkibik kişi ölümlüdür, çaysi ki öldürdü.

59 kapitula. İşitmäs oylanların atasına-anasına

Egär kimesäniñ bolsa söz işitmäs oylu da klämäsä atasiniñ-anasiniñ ögütün işitmä ögütlägäninä, keräk aniñkibik söz işitmäs oylanı keltiryaylar çartlar alnına da gile etkäylär ol oyl üstünä ol yaman üçün, da söz işitmäs üçün, oldur, ki uruşçi bolgay da džimri. Aniñkibikni Eski Törä körgüziyir taşlama, da Yäñi Törä oçşatıyır, neçik atasın-anasın tövgäy, da aniñkibik yazıç üçün, ki söz işitmäs, bolurlar atası-anası aniñkibik oylunu kerı etmägä barça igiliktän. Bu buyruç ermenilärniñdir.

60 kapitula. Yaman kişilär üçün da alarniñ artıçsılıçı üçün

Kim dä ki çilinsa ölümlü işni ya (77v) artıçsılıçni, kendi berilmäç keräktir ölümgä, budur, ki nemä oyurlasa, furka bilä ögütlänmäç keräk, da asilgan tenni asılmaç keräkmäs keçä uzun furka üsnä, da aniñkibik ten tüşürgän bolgay da saçlama yerdä, Eski Törä bulay körgüziyir. Yoçsa Yäñi Törä bulay körgüziyir, egär kimesä yaman iş çilinsa da tanıçlıç bilä yetkirsälär üstünä yaçşı kişilär bilä, 3 kişi bilä belgili, emin, aniñkibik džazasın tartmaç keräk çilinganına körä. Egär oyu esä, asılmaç keräk, egär çaraççi edi esä ya küç etüçi, eminlik üçün barçasiniñ [Ha полях: gvaltovnik pokoynu pospolitiy] başın kesmäç keräk aniñkibik

kişini. Alay törä yanına ögütlänmäx keräk aniñkibik yaman etüçilär.

◊ İş ki tamaç üstünä bargay, ol bargay, ol ermeni töräsiniñ tigüldür, çaçan munıñkibik işlär üçün ermenilär İlövnuñ beringändirlär töräsinä nemecniñ, Marimborknuñ.

61 kapitula. Oyrunu ögütlämäx üçün

Törämiz bizim buyurmastır oyrunu (78r) ya kişi öldürüçini öldürmägä, a ne özgäni aniñkibikni ölümlünü. Yoçsa äväl ani törä bilä da yaçşı tanıçlıx bilä yetip yetkirgäylär. Egär kimesä aytsa kimesägä, ki kişi öldürüçisen, da ani üstünä yetkirmä bolmagay, ol kişi kensi ol işniñ içinä çalır, da ulu dźurum bilä aniñkibik kişini, ki yetkirmä bolmagay aytkan aybni, ani törä ögütlämäx keräktir. Egär ermeni ermenini ayblasa, aytip, ki sen dinsizsen da inamsız, da yetkirälmägäy ani añar utru, ol çaçta yarıuçılar ötläş ögütlänmäx keräk neçik yaman aytuçi olturmaç bilä da dźurum bilä. A egär kimesä küç bilä keçä kirgäy övgä kimesäniñ, da öv eyäsinä ziyan bolgay oçurluç, ya nemä küç bolgan bolgıy edi, könüsün aniñkibik ölümlüdür.

62 kapitula. Kimesä ki küç etkäy xatın kişigä ya xızoylanga

Egär kimesä kimesäniñ xatunun yol üstünä çapsa ya xızni, (78v) da aniñki xız xızoylan bolgay, da añar küç etkäy, aniñkibik küç etüçi ölümlüdür. A egär etkän işin aniñ üstünä tügällämäsä, äybät, egridir da ögütlänmäx keräk töräçidän ötläş zından bilä da dźurum bilä ol hörmätsizlik üçün.

63 kapitula. Tapmaç üçün nemäni

Egär kimesä barır egäç yol bilä da körgäy bulargan tuvar çarani, kimniñ dä ki bolsa, egär aniñ çonşusunıñ esä, keräk ani çaytargay, heç nemä alminça. A egär aniñkibik tuvar çara bolsa yıraçtıñ belgisiz kişiniñ, aniñkibik tuvar çarani andan ötläş, kim burun kördi ol bulargan tuvarni, keräk algay tuvarni da tanıçlatkay çonşularına, ki aniñkibik tuvar taptım bulargan, belgisiz kişiniñ, da keräk ani alay uzaç saçlagay, ki eyäsi ya biyi aniñ çixkinça. A biyi ol tuvarniñ yetkirsä, ki aniñ tuvarıdır, keräk çaytargay tuvarın, da çardžin tölägäy ol kişi(79r)gä, kim tutup edi. Här biri tapkan işni törä alay buyuriyir saçlama da etmägä: açça, tonopraç da barça özgä nemälärni. Aniñ üçün ki bizim k'ristän töräsi körgüziyir barça nemäni tapkannı çaytarma, kimniñ dä bolsa edi, ayırlıx etmiyin.

◊ Igi turuptur bu yergä, munı çoyup, tanıçlatkay çonşusuna da çalaga ya şähärgä, ki özgäniñ tuvarı xatınadır.

64 kapitula. Kimesä kimesä bilä yolga çixsa

Kimesä kimesä bilä yolga çixsa ya bargay, alardan çaysına nemä satama yoluçsa: attan yixılmaç, albo ati köprüdän tüşkäy, ya arabası balçixta çalgay da çixma bolmagay, ya aniñkibik araba açtarılğay ya singay,— yoldaşı salıp ketmägäy. Egär salıp ketsä, ol çaçta bolur ani törägä tartma, çaysın ki törä egirlikinä körä ögütlämäx keräk.

65 kapitula. Ne xılıx bilä tonlarnı kiygäylär

Törä körgüz(79v)iyir, eränlärögä tiymästir xatın kişiniñ tonu içinä yürümä, alay oç xatın kişigä tiymästir er kişiniñ tonu içinä yürümä, bu iş Teñrigä utrudur, aniñ üçün ki munıñkibik oçşaşsız ki yiniş, andan köp yamanlıx bolma bolur. Aniñkibik kimesä tapulğan bolğay artixsılar k'arozçılar ötläş ögütlängäy da yarıuçılar ötläş.

66 kapitula. Öv yasamaç üçün

Kimesä ki yäni öv yasagay da yoçartın ganok klägäy spustit etmä, yasar egäç, ol türlü yasamaç keräk ganoknu, ki kimesä üstündän tüşmägäy. Evet ki keräklidir, yoçsa alay tutkaylar, ki çaysı övdä aniñkibik satama yoluçmagay. Egär kimesä aniñkibik ganoktan yixılsa eski duşmannıñ satamasından, öv eyäsinıñ egirliki anda yoçtur, ale ludznu k'ahanadan ötläş tartmaç keräk.

67 kapitula. Aniñ üçün, ki kimesä kimesäniñ saçovuna ya tarlovuna serp bilä çalgay

Kimesä (80r) ki kirgäy bitişkä ya tarlovga kimesäniñ, keräkmästir ki kirip orgay kendiniñ asixi üçün. Egär nemä çolu bilä üzsä, ani bolur etmägä. Egär serp bilä nemä ziyan etti esä da eyäsi ani tapkay taxılina kendiniñ, ziyanın eyäsinä tölämäx keräk.

68 kapitula. Kimesä kimesäniñ borlalixına kirgäy

Egär kimesä kimniñ borlalixına kirgäy biyiniñ erkindän başça, bolur bürtükün borlanıñ yemä, neçä sövsä, yoçsa borlalixtan nemä çixarma bolmastır. Aniñ üçün könü törä bilä aytiliyir, ki borlalixlar kensi eyäsiniñ erkindän başça kimesä nemä buzmagay, ani bir borlalixtan nemä çixarma erki yoçtur. Egär kimesä borlalixtan nemä alsa borlaçı eyäsiniñ erkindän başça da aniñkibik istä tapulğan bolsa, neniñ dä içinä ziyan etip esä, keräk biyinä barça tölägäy.

69 kapitula. Yäni kiyövlär üçün

Egär (80v) ki kimesä yäni kiyöv bolğay, añar tiymästir terçä lovga çixma, aniñ üçün ki çarşı da ziyanlı nemä yoluçmagay. Aniñ üçün ki aniñkibik yäni kiyövnü törä erkli etiyir ani çerüvdän, ki kendiniñ yäni sövüklüsü bilä sövüngäylär övlärinä kensiləriniñ. Bilirmen, ki miskinni Teñri sövär da

berməstir alarniñ övinä alay terçä yas ya çayru, ki yäni kiyövlükünä yoluçkiy edi. Aniiñ üçün aniiñkibik yäni kiyövgä yamanlama keräkmästir.

◊ Ermeni, ki salaları bolgay, aniiñ üçün ki borçludur çerüvgä, sövünmägün bu sövüklü berilmäçka ya džomartliçka.

70 kapitula. Xol tiyirmäniniñ

Törä bilä boyruç etkändir da tiygandır, ki çol tiyirmänin tusnaç çoymagaylar, ne üstündägi taşın, ne tibindägi taşın. Aniiñ bilä miskin tirlik etär. Yañılğan muniiñki nemäni haligi boyruçnu törä bilä ögütlänmäç keräk, ki tartıngaylar andan, (81r) ki aniiñkibik tiyirmänni tusnaç çoymagaylar.

71 kapitula. Borç üçün tusnaçsız

Egär bolgay borçlusu tusnaçsız kimesäniñ vaçt bilä inanıp bergän küngä da tölämä bolmagay, törä buyurıyır ol inangan kişigä, algay övindən tusnaç borçlunuñ küç bilä tölöv etmäç üçün. Egär borçlu yaçşı könlü bilä tusnaç bermä klämäsä borç eyäsinä, bu iş bilä borç eyäsi bolur alma. Egär yarlı kişini çüstirğan bolgay nahle, nemä aniiñkibik tusnaç bergäy borç eyäsinä. Aniiñkibik tusnaç keçä çatına çonma bolmastir. Borç eyäsi aniiñkibik tusnaçni çaytarmaç keräk anar, kimdän ki alıp edi, da anar podobniy kün etmägä aniiñ miskinlikinä körä, ki tölöv etmä bolgay.

72 kapitula. Xul-çutanniiñ

Törä bilä çoygandır, tiymästir çul-çutanniiñ ayaçsin kesmägä yalından da keçiktirmägä yalga tutkanniiñ, ya çulga, ya çaravaşka alarniiñ, vaç (81v)ti çyçkinça, günäş batkinça, çuluç etkän çuluxun tölämäç keräk biyindən ötläş, aniiñ üçün ki miskindir, da išançısı andadır, ki oldur tirliki, ki küstünmäçliç yebermägäy Teñrigä, da andan tüşkiy edi nemä yazıçka, yetkinçä edi aniiñ miskinliki, ki anar berinip edi çuluçka. Aniiñ üçün anar tiymästir çuluç etkän ayaçsin keçiktirmä.

73 Kapitula. Tullardan nemä tusnaç alınmagay

Törä bilä çoyulgandır, ki tul çatunlardan tusnaç almagaylar nemä dä, ni ton-opraç, ni özgä nemä, altın kümüş kibik, alma bolmagaylar tusnaç ornuna. Egär ki özgä törädä buyurğan esä tusnaç alma tullardan, ale bizim ermeni töräsinä anı tiygandır, aniiñ üçün ki 2-inçi Teñriniñ boyruçundan şayavat berinmäç keräk tul çatınlarga, aniiñ üçün bir ton-opraç keräklidir tullarga, da ne türlü ki Teñri džuvutlarga körgüzdi şayavat Mısırda.

74 kapitula. (82r) Xatun üçün, ki 2 kişini uruškanda ayırgay

Çayda 2 kişi biri biri bilä uruškay asrı yaman, da çatın kişi alarniiñ arasına tüşkay ayırmaga çar-

labanı, da klägäy anar boluškaga, kim ki yixiliyır da yeñiliyır küçlügä, a özgä nemä bilä bolmiyın boluška, ol uruşkan kişilärni ayırma ne bir türlü iş bilä, da anı, çaysı ki çuvatlıdır, tutkay yumurtçalarından, törä buyurıyır aniiñkibik çatunnuç çolun kesmä, aniiñ üçün ki tiydi aniiñkibik yerinä. Egär törä şayavat etsä, ol çayta bolur aniiñkibik çatun çolun satun alma.

75 kapitula. Kimesä ki ölüni kerezmandan çyçarıp yañalaçlasa [=yalañaçlasa]

Kim dä ki ölüni kerezmandan çyçarsa da anı yañalaçlasa [=yalañaçlasa], da egär isi tutulğan bolsa aniiñkibik iştä, aniiñkibik talovuçi ölümlü bolmaç keräk aniiñkibik etkäni üçün. Egär tutulğan bolgay aniiñkibik isi iştä, soñra çaytkay da bab(82v)asniiñ alnına çosdovanel bolgay, da aniiñ din atası anar luçz bermäç keräk aniiñ ol artıçısı işi üçün yazıçlı, ölümünä diyin k'ristänliktän kerı bolmaç keräk aniiñkibik yazıç etüçi, neçik kişi öldürgäy, törä alay körgüziyır.

76 kapitula. Aniiñ üçün, kimesä kimesäni öldürgäy satamadan, klämiyin

Yol bilä barır egäç, kimesä kimesägä nemä etmägäy, da ni duşmanı da bolmagay, da aniiñ üsnä kes-kenetälä çaraçılar sekirgäy, da ol, saylıçın saçlama kläp kendiniñ, da öldürgäy alardan çaysın, törä bilä aniiñkibik kişi öldürmäç, surp yixöv anı yazıç tutmastir. Egär ki aniiñkibik iş k'ahanağa yoluçsa, surp yixöv aniiñkibik işni alay oç tutıyır, da kim aniiñkibik yazıçni etsä, çosdovanel bolmaç keräk da luçz tartmaç keräk. Egär ki k'ahana yoluçsa aniiñkibik işkä, babaslıçına nemä ziyan etmästir. Egär lâyiq bolsa, aniiñkibik kişi öldür(83r)gän bolur tum alma yixövdä.

77 kapitula. Oylanlarniiñ, ki kendi erkinä da çorçu da saçlanmagan

Kim ki erk bergäy oylanlarına erkinä ösmägä da bermägäy aniiñkibik oylanlarnı ustaga bitikkä ya peşägä, bolup miskin, törä körgüziyır aniiñkibik oylanlarnı atasından anasından ötläş ustaga ya peşägä bermä, da öskäylär l'atalarına dirä, da arzani bolgaylar k'ahanalıçka ya igi peşägä. Egär ki atası soñra ol çiliç bilä bermägäy oylanlarnı peşägä, oldur, džigäri itidir zakonnun, da ganunk' bilä saçlanmaç keräk, da aniiñkibik ata çarışlıdır, aniiñ üçün ki törä bilä da Teñriniñ buyruçu bilä buyurgandır, ki atalar kensiläriniñ oylanlarnı saçlaylar yaçşı ögüt bilä, da çorçu tibinä, da buyurganına Teñriniñ, ki Teñriniñ töräsindən da çorçusundan çyçmagaylar.

78 kapitula. Ki oýullar atasin-(83v)anasin salip ketärlär

Kaysi da oýul-çiz k'risdânların ki salgay atasin-anasin da ketkây, Teñrinij buyruçu bilä anij-ki ata-ana bütün saýlagaylar oýul-çizin, ki kendiläriniñ buyruçu bilä çatlarına övrätmägä da çiliç-larına. A egär oýul-çiz atasına-anasına işitmä klämäsä, alarniñ say da yaxşı ögütün yeñil tutup, anij-kibik oylanlar çarýişli ornuna tutulmaç keräk. Anij üçün Teñri alay buyuruptur, egär çaysi ata-ana kendi oylanların ögütlämäsä hörmätli, Teñrinij buyurganına körä tirilgäylär, a ol buyruçni ataniñ ananiñ nemägä tutmagaylar, anij-kibik ata-ana bolurlar anij-kibik oýul-çizni kerä etmägä. Ale bügüñgi vaxtta köp yoluxur, ki igi atadan, hörmätli, yaman, kendi erkinä oylanlar kerä bolurlar. Anij üçün anij-kibik oylanlar çarýişlidirlar.

(84r) 79 kapitula. Kim çerüvgä barsa

Barir egäç çerüvgä da öldürgäy anda kişi, anij-kibik kişi öldürüçi ari atalarniñ buyruçlarından yazıç ornuna saýışlanmagay, çaysin ki biz dâ alay saýlama klärbiz. Äybät, anij-kibik öldürüçi bolur borçlu çosdovanel bolgay da luç tartkay oçşasli, törä alay buyuriyir.

80 kapitula. Peşäkârlarniñ

Egär peşäkâr kimesädän nemä oýurlasa peşasin işlägändä kensiniñ, çaçan nemä anar işlämä bersälär, da tapulsa anij içinä, kensi uyalmaçı üçün 2 kez tölämäç keräk oýurluçni. Egär anij üsnä sezmasälär, kensi bilgäy kensiniñ çilingani bilä.

◇ Ermenilär bu ustavanı kendiläri arasına saýlagaylar. Egär ermeni peşäkâri özgä džinsniñ bergän işindän oýurlasa, çaysi törädä özgä džins olturuptir, ol törä bilä ögütlänmäç keräk.

81 kapitula. Naçis toýgan oylanlar üçün

(84v) Egär oylan toýsa tilsiz yaxot çaysi özgä boyomlarından, ol çayta anij-kibik oylan naçis toýganından çarangliç etmäs atasiniñ-anasiniñ igizlikinä, neçik to naçisliç bilä toýgan. Egär toýgandan soñra yoluxsa naçisliç, budur açasaxliç, soçurluç, ya kelepänliç, ya satamadan anij-kibik telirgäy, ki usundan yeñil bolgay, egär uslu da bolsa, çaçan bolmagay turma, yatkay da kendi keräkin bolmagay tügällämä, da anij çardaşları ol işançta bolgaylar, ki Teñri anar sayliç bergäy da naçisliçina boluşkay, anij ülüşün atasiniñ-anasiniñ çardaşları saýlagaylar anar dirä, ki Teñri anar sayliç bergäy. Egär sayaysa, keräk çardaşları anij ülüşün bergäylär anar. Egär sayaymasa, anij çardaşları

keräk anij ülüşü bilä saýlagaylar anı anij ölüm küñinä dirä.

82 kapitula. Bezirgânlik üçün

Bir bezirgân birsinä nemä çum(85r)aş satkay, da anijki bezirgân satkan çumaşni [=çumaş] çalp bolgay ya çürük, da bilgäy edi anij-kibik kendiniñ buzuç çumaşin, da maçtagay, ant içkây, ki igidir, algin, da aldagay algan kişini, da ol bezirgân, inanip anar da maçtaganına, algay, da soñra anij-kibik çumaşniñ arasına çalp bolgay ya çürük, da anı tanıçlatkay yaxşı kişilär bilä, kimgä tiyär inanma; da anij-kibik çalp da çürük çumaş üçün, ki tapulgay, törä körgüziyir, ki anij-kibik çalp da çürük çumaşni tiyär eyäsinä yänä çaytarma. Bu törä bu türlü saýlanmaç keräk: egär kimesä at ya tuvar çara satkay kimesägä da tutungay anar könülük tibinä, ki nemä naçisliç yoçtur ol tuvarniñ, da soñra algan kişi özgä türlü tapkan bolsa, bu da ol türlü, neçik aytiliptir yaman çumaşlar üçün, ki naçisliç üçün tuvarniñ baçılmaç keräktir, ança dügül, ki çürük (85v) nemäni çaytargaylar ya yaman nemäni, anij-kibik çumaşni satkan yarçudan ögütlänmäç keräktir.

83 kapitula. Hranicalar üçün çaranglarniñ

Egär ki çaysi çonşularniñ arasına hranicalar bolgay övlär arasına da tüzdä rol'alar arasına, da talaşkaylar aralarına, biri aytkay, menimdir, da 1-si aytkay, seniñ dügül, menimdir, törä anı körgüzmästir, ki anij-kibik iş ant bilä ayirilgay, yoçsa 2 yartın igi könü tanıçlar çoygaylar, ki kimgä inanma bolgay, çaysi yartın ki artıç tanıç bolgay, ki tanıçliç bergäylär könüsün, ol yanga bolmaç keräk ol hranica.

84 kapitula. Xuçlar üçün

Çaçan ki ketçoyalar da çartlar çoyşalar kimesäni baçuçi çuçlarni, [ki baçkaylar miskinläрни], çuçta yatkanlarniñ baçkaylar ton-oprayçların, aşin-suvun. A egär ki ol baçuçi kişi damäh etkäy, da kendinä yaşirgay çuçuñ kelişin, da därveşläрни aç saýlagay, ol borçludur, ki şayavat et(86r)kây miskinlä üstünä, ki açliç tartmagaylar da miskinlik, törä anı ögütlänmäç keräk şayavatsiz, aya-minça.

85 kapitula. Töräsi üçün vank'larniñ

Egär kimesä ulu köktän, ya çanlıç olturuçtan, ya rıcer, ya alpovut, ya žolner kelgäylär vank'niñ salasına, da klägäylär turma, da işitkäylär, ki vank'ta dayin igi yer bar turma, da bargaylar vank'ka biryılar bilä, nayaralar bilä, da çaliçilar bilä, da çatın kişilär dâ birgä bolgaylar, da vank'niñ harbeti alarni andan tiygay, da alarga körklü sözlär bilä sözlägäy, da çolgay alardan, ki kendilä-

riniñ sayışından tartıngaylar, egär ki harbətñiñ sözüñ da çoltçasın nemägä tutmagaylar da turgaylar vank'ta, anıñkibiklär Teñridän da ari atalardan çaryışlıdırlar. Xaysi iş çorçuludur işitmä dä. Zera vank' ari atalarınñ yeridir, anıñ üçün çoygandır, çaysi ki borç(86v)ludurlar çoltça etmə Teñridän çanlar üçün, da ulu biylär üçün, da barça k'ristânlar üçün. Anıñ üçün anıñkibik kişilärgä tiymästir anıñki çilinmaç bilä vank'ka kirmä, neçik aytilgandır, yoçsa Teñriniñ çorçusu bilä kirmäç keräk, da Teñridän çolmaç bilä, da tumluç bermä yazıçlarga boşatlıç üçün.

86 kapitula. Keraplarnıñ buzulmaçı üçün

Egär ki kerap şahärgä yuvuç buzulsa, tiyär, kermändän çixip kişilärgä boluşma da çutçarma tirlikni keraptan, ki tas bolmagay teñizdä. Egär ki ol kermän kişiläri hadirlänip edilär esä anıñkibik ig'likni kerapniñ talama, tiymäs anı etmə: buzulgan kerapniñ ulu ziyanı biyinä boldu ol kerapniñ sinmaçı da batmaçı. Egär klämäsälär yaxşı köñüldän boluşmaga, ol tirlikniñ keräk 10-unçı ülüşün algaylar boluşkan kişilär kendiläriniñ emgäkläri üçün. Egär ki alarga az körün(86r)sä 10-unçı ülüş, keräk 5-inçi ülüşün algaylar da özgäsın çaytarçaylar eyäsınä, anıñ üçün ki munıñki işlär köp yoluçur teñizdä. Ale ermeni töräsi bilä saçlanır, ki munıñkibik ziyandan nemä alınmagay ol boluşmaçtan.

87 kapitula. Yäñi sala olturyuzmaç üçün

Egär kimesä yäñi sala olturyuzma klägäy yäñi tib üsnä, anı bolmas etmə çannıñ erkindän başça. Egär anıñkibik iş olturyuzgan bolsa, alay salaçılarga körgüzmaç keräktirlär yer da yuçoönüñ himin yasamaga, da soñra salaçılarga övläriñä, da üläşkälär saban tüzlärin, biçänliklär, da özgä yerlärin, ne ki keräkläri bardır, här biri bilgäy, ne üsnä olturuptır. A egär pusta salanı kimesä klägäy el bilä olturyuzma, olturgaylar ol törä bilä da ol çilix bilä, ne türlü burun edi.

88 kapitula. Övlärniñ uzdat bermäçniñ

Barça türlü bazar keräk, (87v) ki kendiniñ küçinä bolgay da saçlangay, egär ki kimesä satkay ya algay mülklär öbgälärindän çalğan. Egär ki ata ya ana anıñki mülklärni satma klägäylär kimesägä, anıñkibik satıç bolma bolmas, tek bilmäçi bilä oçullarnıñ, da çardaşlarnıñ, da yuvuçlarnıñ, kimlär ki çaranglıç etkiy edilär. Anıñkibik satıç bolmaç keräk anıñkibik mülklärdä alarnıñ bilmäçi bilä, da erki bilä, da tanıçlıçları bilä. Egär ki çaysi oçul, kensiniñ atasında bolup, da klägäy satma mülk, anıñkibik nemäni bolmas satmaga bilmä-

çindän da erkindän başça da d'ad'ulariniñ da yuvuçlarnıñ erkindän başça. Egär ki könüsün alarnıñ bilmäçlärindän başça, da alarnıñ tanıçlıçlarıñdan, da sözlärindän başça ol ig'liklärni, çaysi ki yoyarı belgilidir, kimesägä satsa alarnıñ erkindän başça, soñra anıñ oçulları ya yovuçları, kelip, bolurlar ol alğan kişini kerä etmägä törä (88r) bilä ol mülklärdän. Egär anıñkibik mülklär yazılğan bolsa keçäsläri bilä, da tanıçlıçları bilä, da erkläri bilä bu aytilgan kişilärniñ, da anıñkibik satmaçlıç miskinliktän kelgän bolgay, 1 yilga dirä yuvuçları bolurlar törä bilä kerä etmägä alğan kişini. A egär könüsün yaxşı köñül bilä sattılar esä kendiläriniñ keräkläri üçün ol mülklärni da toçtadı esä ol bazar, keräk ki kendiniñ küçinä çalgay. Xaysi bazarniñ bilinmäçliçi bolmaç keräk ermeni yaryuçlarıñniñ alnına. Da ol yaryuçiniñ mühürünüñ tibinä bitik uzdat bergäy satun alğan mülklärni toçtatmaga berilgän bolgay. Neçik bitiklärer, alay köñülükläri, neçik möhürlärer tibinä çanlıçniñ olturyuçunuñ berildi barça dżinsniñ bilmäçi bilä tügällänmäçi etärlär, alay oç anıñkibik bitiklär ermeni yaryuçisiniñ möhürünüñ tibinä aytilgan işlärni bergän alay (88v) oç çuvatları bardır, anıñ üçün ki munıñkibik buyruçundan da küçündän çixti korol'nuñ olturyuçundan.

◊ Bu buyruçnuñ yeri bardır çoluna ermenilärniñ, anıñ üçün ki yaryuçisi alarnıñ voyttur kermänniñ töräsindän nemeçkiy da Marimborknuñ.

89 kapitula. Üläşinmäçläri toyma çardaşlarnıñ

Egär çardaşlar aralarına atalariniñ ölümündän soñra ig'liklärin, egär mülklärin, egär özgä nemä, ki üläşingäylär 1 ölcöv tibinä, äväl, ne ki üläşmä başlagaylar yergä bilä, barça istän burun keräk çardaşlar atasiniñ ölümündän soñra çoymaga dzehezlärin da ülüşlärin kendiläriniñ çatunlariniñ, anıñkibik dzehez da ülüşlärin, ne türlü ki keltiriptir här biri dzehezin atalariniñ övindän köp mi, az mi çodžalarına, da çatinlariniñ dzehezlärin kerä çoyup, andan soñra çardaşlar, ne ki çalasa atalarindan ig'liklär, kendi aralarına ülüş (89r) etkäylär 1 tekşi teñ da köñülük bilä.

Egär ki çaysi çardaşlardan üläşmäçtän burun nemä atasiniñ tirlikindän alıp edi esä, anı barça keräk ülüşkä çoygay, här biri çardaş üläşingändän soñra kendi ülüşünä eyä bolur, bu türlü törä körgüziyir.

90 kapitula. Ögütlämäç üçün oçrunı

Törä buyuriyir här biri oçrunu oçurluç nemä bilä belgili törä alnına keltirgänni ögütlägäylär furka bilä.

91 kapitula. Törəsi üçün oyrularniñ da xaraççılarniñ

Oyrunu da xaraççını kendiläriniñ sınarları bilä yixöv alarnı saçlamas, ale törä alarnı ölüm bilä tas etiyir, aniñ üçün oyru da xaraççılar sınarları bilä kendiläriniñ hər kün ölümlü bolgaylar. Alay oç, egär kimesä kişini oyurlagiy edi ya xaraçlagiy edi xaraççılıx bilä, çaçan Yäni da Eski Törä ol tür-lü buyurur, aniñkibik ölüm bilä tas bolgay.

92 kapitula. Xullar üçün, (89v)

ki yebergäy biyi kendi keräkinä

Çaçan biyi yebergäy xulun kendi keräkinä yolga da türlü türlü işlər yoluxur yolda, egär aniñkibik xulga yolda nemä yoluxkiy edi, a xul klämägiy edi barma ol yolga, a biyi anı aniñkibik yolga küc bilä keltirgiy edi, ki bargay, da aniñkibik yoldan p'orcut'ıun yoluxkay xulga, da biyi küc bilä yeberip edi ol yolga, biyi egridir ol işkä. Egär xulu biyiniñ bilmäxindän başxa bardı esä ol yolga da anda nemä satamaga yoluxkay, ol istän biyi egri tigül, ne ziyanlı.

93 kapitula. Kimesä yat kişiniñ xulun kendi keräkinä yebergäy işkä

Egär kimesä kişiniñ xulun yebersä kendi işinä da ol xulga yolda nemä satama yoluxkay, ki tas bolgay, ol çayta ol, kim ki anı yeberdi aniñkibik yergä aniñ biyiniñ erkindän başxa, borçludur aniñ xanına. Aniñ üçün törä buyuriyir, ni 1 kimesä bolmastır buyruç etmä özgäniñ xulu(90r)na, kimniñ ki kendi xulu bolmasa. Aniñ üçün yaryuçiniñ töräsidi, ki aniñkibik işni baçkay, ne türlü xiliç bilä ol xulnu aniñkibik yolga ziyanlı yeberip edi, ya ne säbaptän anar ölüm yoluçtu.

94 kapitula. Yalga tutkan xullarniñ

Egär kimesä xul yalga tutsa da xul aytqay biyinä, yeber meni, keräkimä kendimniñ bariyim, da biyi klämägäy anı yebermä ol yolga, a xulu biyiniñ sözüenä nemä bermägäy da bargay kendi işinä, da anda anar yoluxkay ölüm, aniñkibik işkä biyi egri tügül. Egär aniñki yolga biyi yebersä xulun kendi erki bilä, da özgä kişilər aytqay anar, ki yebermä ol yolga, da aniñkibik yebermäxtän yolda nemä p'orcut'ıun yoluçsa, aniñ biyi aniñ üçün egri bolur yaman yoluçmaç üçün xuluna.

95 kapitula. Tovar xara üçün, ki saçovga kirgäy, da oboraga yapkaylar

Egär kimesäniñ tuvarı kirgäy saçovga xişniñ ya ävābaharniñ, ol, kim(90v)niñdir saçovlar, çaysi ki tuvar kiriptir, keräkmästir ne 1 nemä bilä tövmä ya anı naçis etmä, tek aniñkibik tuvarni kensi-niñ oborasına yapkay. Egär aniñki tuvarni saçov eyäsi öldürsä, tölämäç keräk. Egär soçraytsa, ya

ayaçin [=münüzün] sindirsa küc bilä, albo xuyru-xun keskäy, ya ayaçin açasatqay, yaryuçılar anı baçkaylar, yergäsi bilä bilip da igi täräzülägäylär, çaysin ki aytilgan satamalardan ol, kim ki bolgiy edi yaman etüci munikibik işlärden, ol tuvarniñ 4-ünçi ülüşün tölämäç keräk. Egär ki andan burun tuvar eyäsinä ayttılar esä, ki kendiniñ tuvarın yaçşi közätiniñ tibinä saçlagay, ki saçovda ziyane tmägäy, ol tuvarın kendiniñ tümagay, ol çayta yaryuçılar aniñkibik işni baçmaç keräk tanixlixka körä da bilingänlärinä körä.

96 kapitula. Aniñ üçün, ki kimesäniñ atın ückürtkäy

Kimesä kimesäniñ atın ückürt(91r)käy tibinä, klöp alay, ki üstünä olturgan kişini çorçup salgay, da ol olturgan kişi, yixilip attan, ölgäy, aniñkibik iş yaryusu özgä türlü bolmas bolma, tek alay, neçik öldürgän kişiniñ başı üçün. Neçik törä buyur-sa yazilgan başı üçün, ol, kim ki ückürttü atni da säbap boldu satamaga, tölär başın çardaşlarına da yuvuçlarına. Da ol yixilgan attan egär tiri çalsa, da egär naçis bolgay çaysi boyumuna da teniniñ, ol çayta ol, kim ki ürküttü atni, tölägäy hakimlikin da çardžin, egär ki gälägdän dä etti esä, aniñkibik törä bolmaç keräk. Egär ki kendi at kişiniñ seziklikindän ürkäy da üstünä olturgan kişini salgay da salgan kişi ölgäy ya naçis bolgay, aniñ üçün ne 1 kimesä ne 1 söz kötürmä da ziyane borçlu bolmas, aniñ üçün ki atlar köp ürkäk da köp xilixları bardır, egär ki çaysi xiliç bilä yoluxkiy edi, neçik munda yaziliptir, törä yoluxkan işkä körä ol, ne ki (91v) bolsa törä bilä könülük, anı buyurgay.

97 kapitula. Kimesä kişi

öldürgäy könüsün albo satamadan

Kişi öldürmäç kläminčä munikni xiliç bilä bolur: egär kimesä otun çapkanda balta bilä, da balta tüşkiy edi sapından da kişi öldürgäy, kimni dä bolsa, albo kimesä taş bilä ya ayaç bilä [atsa], dayin egär kimesä yemişli teräk üsnä ayaç bilä atsa ya taş bilä da kişini öldürgäy, ya usta şagertin öldürgäy körminčä, ya ata oylun, ya biy xulun, ya bikä xuluççisin, ya çardaş çardaşni, ya 1 kimesä özgäni klämiyin öldürsä, ya ne türlü iş bilä aytilgan, ya atlar arabani alip çackanda tüyalma bolmasa da kişini öldürsä, ya kiyikkä çixkanda kiyikçilər da oç atkaylar kiyikkä ormanda ya tüzdä ol saçış bilä, ki kiyikni urgay, da ol oç, [ki] kiyikniñ üstünä atildi, da kişini öldürgäy, aniñkibik öldürmäç kişini klämiyin öldürmäçlardır.

A klöp öldürmäç könüsün bu türlüdür, ki yügür(92r)gäy biri biriniñ artından, ki anı klöp öldürgäy, da ol, anı xuviyir, çaytip, ol anı öldürgäy,

ol, [ki] anı çuvıyır edi, yänäci çaraxçılar da soyuçılar, ki klägäylär öldürmägä yolçunnu da yürügän kişini emin, da alar, ayap tamaçların, çaysın ki çaraxçılar öldürmä klädi, çaytıp, alar ol çaraxçılarnı öldürgäylär, ya 1 kimesä çerüvdä bolgay, kendiniñ duşmanın övdägi anda tapup, öldürgäy könlü bilä, ya 1 kimesä keçä bilä kläp kimesäniñ yolun algay anı öldürmäh üçün, ya yaman çatun kläp kendiniñ çodžasın otalagay, ya kimesä kimesäni paçilliktän otalagay da öldürgäy. Munıñkibik säbäplär bilä ayılğan bolur öldürmähliç sayıştan kläp, alay, neçik çiliç bilä etilğan bolgay. Egär kimesä er kişini ya çatın kişini ayılğan çiliç bilä öldürgäy, yazılğan törä bilä anıñ başın tölämäh keräk.

98 kapitula. İşlär üçün, ki salada bolur

Egär ki kimesä rikadan, çaysı ki sal(92v)ada bariyır, da kimesä yol etkäy suvga kensi baççasına suvarmaç üçün, da ol suvnu kendiniñ keltirmähindän baçmagay, da anıñ baçmamahından suv çonşusuna ziyan etkäy, da anıñkibik suvnu, ki keltirmähindän çonşusuna aňlatmagay, anıñkibik ziyannı ol kişi tölämäh keräk, ki suvnu keltirip edi. Kimlär ki töziyir anıñkibik ayılğan ziyannı, çiliç bilä keräk ki kişilär bilä anı tanıçlatkaylar da belgili etkäylär törä yanına, keräk tölägäy bolgan zıyanların anıñ.

99 kapitula. Biliksiz hakimlär üçün

Yiğı yoluxur kişilär bermä hakimlikkä, anıñ üçün adžämilikindän hakimniñ, ya övränmämähliçindän hakimniñ, ya biliksiz bermähindän hakimlikni kişini öldürgäy, yaçot öç çuvup, yaçot adžämilikindän yaman hakimlik berirlär kişigä, ya hakim şägertin tügäl övrätmägän çastaga yebergäy, da anıñki säbaptän kişi ölgäy, başı tölämäh keräk yazılğan (93r) törägä körä. Ayılğan mahanalar ölgän kişiniñ hakim da şägert borçlu bolurlar ol kişiniñ başın tölämä. Egär çasta kişi klämäsä kendiniñ hakiminiñ işitmä sözün da anıñkibik çasta ölgäy, hakim anda egri tigül.

100 kapitula. Kimesä ki küç bilä yebergän bolgay çayda esä, kendi erki bilä barmagay

Egär kimesä kimesäni küç bilä işkä yebersä kendi erkindän başça, yemişli teräk üsnä minmä da ol teräktän yemiş silkmä, albo açın suv ötläş barma ol klämägän kişigä, ya aytıy at üstünä ol turmaga övränmägän, neukiñ, da anıñkibik yoluxkan işlärä ki añar ölüm kelgäy, kimni ki küç bilä yeberdilär, anıñkibikkä, kim ki säbäp bolur, borçlu bolur başın, anıñkibik kimsäni oçsaşsız işkä klämägängä keltirdi anı anıñkibik satamaga.

101 kapitula. İşçilär üçün yalga tutkan ne işkä dä bolsa

Xaçan ki işçilärni sözlärlär ne işkä dä bolsa siñarları bilä işlämä(93v)gä, da anıñkibik işçilärdän biri eksik işlägäy 1-sindän, törä yanına keräk aytıy kaylar, çaysı ki artıç işlägäy aralarına, añar artıç tölämäh keräk işinä körä anıñ, a kim eksik işläptir, eksik iş bahası algay.

102 kapitula. Töräsi pastuqlarnıñ

Xaçan ki pastuqlar yalga kirirlär kütmgä barça türlü džinsın tuvar çaradan, džanavarlar džâht bilä kütmäç keräk da igi közätmäh keräk, ki bolmagay ziyan kiyiktän tuvar çaraga çeredada. Pastuqlıñ yaman kütmäçindän yoluxkıy edi egär yoluxmaganına kütüçiniñ dä ziyan bolgıy edi, pastuql tölämäh keräk anıñkibik ziyannı. Egär pastuqlıñ vaçtına ol ziyan yoluxsa da küçi yetmägäy ol satamanı kerä etmägä, keräk eyäsin keltirgäy, kimgä ki ziyan boluptır, ol yerdä. Egär çaysı tuvar çeredadan säbäpindän pastuqlıñ tas bolgay, keräk kendi tölägäy. Egär kendi kütüçidän ziyan bolsa ayaç (94r) bilä urmaçtan, ya taş bilä, ya nemä bilä atmaçtan naçıs etkiy edi ya öldürgiy edi, zıyanın tölämäh keräk. Egär tuvar çara biri birin öldürsä, anıñkibik işni törä ayırmaç keräk kensiniñ kücü bilä.

103 kapitula. Kim ki nemä bersä yiçövgä

Egär kimesä nemä bergäy yiçövgä yaçşı köñüldän — borlalıç, ya öv, ya tiyirmän, ya saban yeri, ya muñar körä özgä nemä, da çaysı yiçövgä nemä bersälär, da ol yiçöv çismätsizliçindän ya özgä nemä satamadan küygäy, egär kermändä bolsa ya salada anıñkibik yiçöv, ol çayta anıñkibik igzlik-tän, ki berilip edi yiçövgä, açaşniñ bilmähı bilä ol kelişlärni yiçgaylar da anıñkibik kelişlärän yiçövnü yasagaylar. Egär ol yiçövnü burungi yerinä yasama bolmasalar, anıñ üçün ki ol kişilär, yiçövnüñ çoyovurtu, ki ol yiçövgä baçarlar edi, ol kişilär özgä yarı bargıy edilär turmaga, aybät, keräk yiçöv yasalgay (94v) ol ayılğan çiyişlarından, çaysı ki ol yiçövgä berilgändir. Da keräk çabul bolgay açaş da bilmähı bilä erkinä bergäy. [На полях: al-yişli bolgaylar].

104 kapitula. Töräsi kebitçilärniñ da bezirgânlarınıñ

Bezirgânlar da kebitçilär könü etüçi bezirganlıkların kendiläriniñ alay tepränmäh keräktirlär da borçludurlar, ne türlü çanlıç olturıuç ne türlü ki taptı da çoydu kendiniñ, alay kermändä, neçik kermänçilärdä, barça yollarda.

Eñ burun baçılmaç keräk, neçiktir täräzülä, neçiktir funtlar, neçiktir çarılar da ölçünmähı bar-

ça türlü çumaşnıñ, ki bolgaylar könü da tügäl işlər künüsün bezirgânlıknıñ, bu türlü çoyulmaç keräk, neçik vaçtına körä kötürülür da enär dä, da, çoyup anıñ üstünä közät, *džâht* bilä baçkaylar da közät-käylär, ki heç kimesägä aytilgan işlərdä egirlik bolmagay.

Egär kimesä tapulgan bolgay, çaysi aytil(95r)-gan täräzüdä, çarida, funtta, [*Ha полях*: falşovan'e çarılarda da funtlarda] ölmäçlärä da çarılamaçta egirlik kimesägä ya oçurluç etkäy, ol çayta 1 iş üçün, aytilgan egirlik üçün ya oçurluç etkäni bilä, 4 kez tölämäç keräk ol egirlik etüçi, dayın da hörmätsiz çalmaç keräk, ki özgälärgä orinag bolgay, munıñki inamli işlər etilmädi.

Egär ki kimesä yaşırın açça ya ffi çaykay [*Ha полях*: açça çaymaç] da anı sezgäylär, anıñkibik çayuçi açça ya ffi keräk 2 çolun keskäylär yanıl-gannıñ.

Tamyaçılarga da törä buyuriyir, ki bezirgân-lardan algaylar tamyanı şayavat bilä [*Ha полях*: Tamyaçılar şayavat etkäylär bezirgânlarga], ki alar ayırınmagaylar. Da çaysi ki kermängä bezir-gân kelsä, bezirgânlıknı başarıp, anda tamyaşın tölämäç keräk, a yolda tamya bermä törä buyur-mastir. Yasaç, ni tamya bolmas çoyulmaga özgä kimesädän, tek çanlardan ya keñäşindän. Egär çaysi biylär tamya tutsalar, özgä türlü çiliç bilä tamyanı alma bolmaslar, tek alay, neçik çanlıçtan çoyulgandır.

(95v) Dayi da törä körgüziyir ölcüngän işlər da adämilärniñ barçasınıñ tirlıki da keräki yemä-çindä, içmäxinä keräki alay keräk çoyulgay, ne türlü yili keltirsä, aylanir barça işlər, da bu bol-maç keräk küçündän çoyulgannıñ kn'azalarnıñ, çaysi buyruçlarnı aytilgan çoyuqturlar, här biri saçlamaç da gıvaltın başça tutmaç keräk, neçik çodža, alay miskin, a ne bir bezirgân çarşi bolma-gay aytilgan işlärgä, kendi erki bilä nemä çoyma-ga, ani nemä etmägä bolmastir, ne türlü aytilgan çoyuluptir.

◊ Apendiks. Bu yergä anlanmaç keräk da saç-lanmaç keräk baçmaçlarında voyvodalarınıñ, çaysi ki baçıçılardır, ki könü bolgay ölcövlär, da anıñki täräzülärdä, da ölcünmäçlärä çoyıyirlar, da çaysi tapulgay ermeni işlərdä oçurluçnuñ, yaçot ki çay-kay açça, töräsi bilä kermänniñ da Marimborknuñ, çaysına ki yanılğanlarınıñ işlərdä ermenilär beringändir, ögütlän(96r)mäç keräk. A ne ki tam-ya almaç yolda aytiyir bu yergä, anlanmaç keräk: egär ki çannıñ komaraları ya tamya, alınmaç yol-da peremita bolgay.

105 kapitula. Töräsi barça peşäkârlarnıñ

Barça peşäkârlar alirlar iş barçası 1-gä ya başça-başça, sözläşip yalin iş üçün. Egär ki pe-şäkâr köñlüçä iş eyäsinä işlämäsä ya ol işni, kim ki beriptir, buzsa, törä buyuriyir, ki ol peşäkâr ekinçi ol işni yasamaç keräk ol yal üsnä. Egär ki ekinçi klämägäy yasamaga, töräçi üsnä yatıptır anıñkibik işni baçma, ki ziyanın yaman işiniñ üs-nä sayışlagaylar ol burun sözlägän yali üsnä. Egär ki çaysi peşäkâr ol iştän, oçru kibik, nemäni alıp esä, 1-inä 4 tölämäç keräk. Egär ki çaysi işni anar bergändir yasamaga da ne türlü iş bilä tas etsä, ol tas bolgan nemäni, negä ki tiysä, keräk tölägäy. Egär peşäkâr çekmänni ya anar körä oçşaş nemä-ni özgä, anar bergän işni uzaç tut(96v)kay, da anı küyä buzgay ya çičçan yegäy, anıñkibik iştän zi-yannı peşäkâr tölägäy barça. Egär anıñkibik ne-mäni peşäkâr, alıp, tusnaç çoygay, ol sahat oç borçludur çıçarmaga. Egär anıñkibik işlər peşä-kârlarda sâbâpindän paçillıknıñ otka küygiy edi, peşäkâr ziyansız çalır. Egär ol peşäkârniñ sâbâ-pindän kül çaytsa ol iş, ziyanın peşäkâr tölägäy.

◊ Egär ki peşäkâr ermeni, anar işin işlämä bergän oçurluç nemä bilä aş suv etkäy, kermänniñ töräsi bilä da Marimborknuñ törälänmäç keräk, a egär oçurluç iştä ermeni kermän töräsinä nemec-kiy beriliptir.

106 kapitula. Peşäkârlar üçün, ki işlägäy biyiniñ sayiti bilä

Peşäkârlar, işlövüçi sayiti bilä peşäniñ kendi biyläriniñ, nemä sayit bilä biyiniñ işiniñ arasına sınıçlıç bolgiy edi, ol ziyan biyiniñ bolmaç keräk. Egär ki ol sayit bilä biyiniñ peşäkâr kendiniñ işin (97r) işlägiy edi da anıñkibik sayitni buzgıy edi, keräk tölägäy ziyanın biyinä.

A kendiniñ biyiniñ etmägäninä egär peşäkâr çaysi sayitni yalga algıy edi işlämägä kendiniñ başça işin da ol sayit iştä buzulgiy edi, biyiniñ bolur ol ziyan, anıñ sâbâpindä, ki ol yalga tutkan tö-lär yalin kendiniñ biyinä.

107 kapitula. Tapunmaç üçün çerüvdä igilik

Kimesä, çerüvdä bolup, egär nemä tapunsa igilik, anıñkibik igilikni ol, kim ki tapsa, bolur kendi erkinçä etmä, kimesägä anıñkibik igilikni çaytarminça, anıñ üçün ki törä çerüvnüñ çanlar-dan da kn'azatalardan başça boşatmaç bilä baçış-lanıptır, çaçan k'ahana töräsi dä anı aytiyir, ki anıñkibik igiliklärni bolur mustlar etmä, anıñ üçün bu igiliklär aytilgan çiliç bilä tapkan oçşamastir oçurluç işlärgä ya talanga.

108 kapitula. Eski borçlar üçün

Borç üçün 30 yılga dirä tep-tek (97v) turgan-niñ, ki ol borçnu törä bilä izdämägän, keräk tep-tek turgay meñilik. A egär ki ol vaçtlarniñ arasına anıñkibik borç üçün kimesä kensiniñ borçlusun añgıy edi da anıñ üsnä yaçşı tanıxlıxı bolgıy edi inangan kişiniñ, ya andan çalğanlarniñ ol borçlunı ya çalğanlarından bolurlar, baçmiyın anıñkibik köptängini, borçun törägä tartmaga da aqmaga. Da egär anıñkibik borçta tusnaç berilgän bolsa ol inangan kişidä, andan alingan alğan bolgay, da 30 yıldan soñra anıñkibik tusnaç izdämägän törä bilä da anıñkibik tusnaç çoygan özgägä çalır ol kişiniñ çatına meñilikkä da andan çalğanlarga.

109 kapitula. Anıñ üçün, kimesä nemä satun algay

da anıñ üsnä beh bergäy satkan kişigä

Egär kimesä tirlük satın algay barça türlü nemädän, da satıx etkäy edi anı, da 1 ülüşün anıñ üsnä bergıy edi satuçıga, da satuçi (98r) aluçıga inangıy edi [çalğan sumanı], törä buyurıyır anıñkibik igilikni, kimgä ki satıptır, ne 1 kimesägä özgägä satma bolmas, keräk ol bazarnı ol toxtatkay, kim ki alıptır burun. Egär ki aluçi kensi erki bilä bazarnı boşatsa, ol alğan nemäni, ol çayta ol säbäptän bolur ol igilikni özgägä satma. Evet ki tanıxlıxı tibiñä, ki ol burungi aluçi añar erk berdi.

110 kapitula. Bezirgänniñ nemä satın almaıxı üçün, da satkan kişi klägäy tirlükni tıyma

Egär kimesä, tirlük satın alıp, ne türlü dä bolsa, da bergäy 1 ülüş sñ, da soñra, sayış etip, klämägäy bazarnı tutma, anıñkibik bazarnı özgä türlü sindırma bolmastır, kim bazarnı tutmasa, 2 ança çaytargay behin, ne ki alıptır, a ol, kim ki satun alsa igilikni, egär ki klämägäy ol bazarnı tutmaga, ne ki beh beriptir, anı tas etär.

111 kapitula. Açça bermäx tusnaç üsnä

Egär kimesädän kimesä tusnaç üsnä açça alsa, da etkäy birgäsinä bel(98v)gılı kün, da kününä tusnaçın [tölöv aşıra] çıxarmagay, egär ol çoygan künnü aşırgay, da ol tusnaç çoygan kişi tusnaçni, açça da çıxarmasa, törä körgüziyir anıñkibik tusnaç çoyuçıga, keräk anı aņgay 1 dä, 2 dä, 3 tä, ki kensiniñ tusnaçın çıxargay da aççasın tölägäy. A egär klämäsä çıxarma, ol çayta ol, kimniñ çatına tusnaçtır, keltirip añar 2 tanıx, anıñkibik tusnaçni bolur satma. A egär ol tusnaçni dayın artıxına satkiy edi, ne ki kensi berip edi, da tanıxlarga belgili etkıy edi, ol satuçi tusnaçni bolur borçlu añar, kim tusnaç çoyuptır, ne ki artıxına sattı, eyäsinä çaytargay, kim ki tusnaç çoyup edi.

112 kapitula. Anıñ üçün, kimesä kimesägä nemä aytıkay bermä

Egär kimesä ermeni çaysı iştä dä bolsa işni algıy edi tüzümägä da yasamaga, ki anı sözlägiy edi anıñ çulluçu üçün, [da ol, kim ki anı sözläsä, anıñki çulluçu üçün], ki iş başargay, tutunur añar tügällämägä, ol çayta (99r) anıñkibik iş eyäsi, başarsa işin anıñ kölnüçä, kim añar simarlaptır, çulluçu tügällägäy añar aytkanına körä, ol iş eyäsinä emgäki üçün. A egär anıñkibik işni başarmadı esä da emgängäy ol iştä, kim ki yalga tutup edi, keräk anıñ bilä işin yasagay anıñ emgäkinä körä.

113 kapitula. Oylu, ki atasiniñ bilmäxindän başça borç etkäy

Egär çaysı atanıñ bolgay oylu ya çizi, da çaysı alardan atasına bildirmägäy da anıñ erkindän başça etkıy edi nemä borç, da ölgıy edi ya çäçkiy edi yat uluska, ol borçun tölämiyin, törä körgüziyir, anıñkibik borçnu ne atası, ani çardaşları borçlu tügüllär tölämägä, tek ol, kim ki borç etiptir, andan özgä ne biri dä borçlu tigül, a ziyanın tölämägän borçnuñ anıñ bolmaç keräk, kim ki borç etiptir. Da munı alay ayırıp, egär atasiniñ tirlüki vaçtına anıñkibik borç etkän bolsa, da atasiniñ tirlüki vaçtına (99v) añar nemä çıxarmagan bolsa edi, [ne atası], ne çardaşları borçlu tigüllär ol borçni tölämä. A egär ki atasiniñ ölümündän soñra algıy edi atasiniñ ya anasiniñ ülüşün, kensi payın da, töläminçä ol borçun, ölgıy edi, ol çayta anıñkibik borç, kim ki inanıp edi, bolur anıñ ülüşü üstünä izdämägä, egär ki müklär dä bolsa, keräk, ki bolgay ülüşü müklärdän, anıñ ülüşünä tüşkän, er ya çiz çardaşlarniñ ülüşü üstünä tügül, bot [=bo] alar borçlu tigül/lär.

114 kapitula. Xonaçlar, ki çonaç övläriñä çumaş çoyarlar

Xaçan çonaç kelsä çumaş bilä çonaç övinä da storoz tutsa ol çumaška, da ol közät kötürgäy üstünä, ki igi közätkäy ol çumaşni, [da anıñ közätmäxindän ziyan bolgay ol çumaška], ne türlü iş bilä dä boldu esä, ol anıñkibik ziyanni közätüçi tölämäx keräk. Egär közättän başça çonaç çumaşın ani öv eyäsinä baçmaga simarlamadı esä, da kimesägä közätmä bermädi, kendinä yamanlasın, da ziyanları (100r) da kendiniñ bolmaç keräk, özgä türlü işlärniñ yoluçmaçından başça, ki nemä säbäpi bolmagay öv eyäsinin ya közätniñ.

115 kapitula. Öksüzlärniñ

Egär ki atasiniñ ölümündän soñra çalgay oylanlar kiçi da ki bolgay atasiniñ-anasiniñ borçu tölämägän, ol çayta borç eyäləri bolmastirlar öksüzlärdän almaga, ne bittirmägä anğınça, ki ol oylan-

lar yılların algaylar, da, äybät, barça igilikläri ol öksüzlärniñ, yaşların alminça, kläsä bolgay öv, ya saban tüzü, ya bu işlärä körä nemä, anıñkibik öv-nü ya sabanı bolurlar çartlar yalga bermä da yal-ların yığaylar angınça, ki oylanlar esäygäylär yaşlarına, budur barça er atası bolmaç keräk 20 yaşına dirä hokiparclar çoluna, a çizoylan tarbiyatı angınça, ki ergä bargay, çaysı eri bolgay eyä da hokiparc, a ol kendi eyäsi bilä kendiniñ tirligin, (100v) ne kläsä, anı etär.

116 kapitula. Žaranglıç üsnä atadan-anadan çalğan igilik üçün

Egär kimgä Teñriniñ buyruçu bolsa, ösiyät etmiyin, da çalğay kensindän soñra oçul-çizi, ol çayta çalğan igilikni atasından anasından teñ üläşmäç keräk. A egär ösiyät etsä, da igilikni er oçullarına çıxargay, da egär tirliki vaxtına ergä berdi esä çizların, da er oylanlarına artıç klägäy edi bermä, ne ki çizlarına, ol anıñ erkinädir. A egär kimesäniñ er oçulları bolmasa, ol çayta çizoylanlar atadan-anadan çalğan barça igilikkä eyä bolur. Kimesä ölgäy, da oçul-çizi bolmasa, da çardaşları bolgay, ya çardaşınıñ oylanı, alarga çalır ol igilik. A egär ki çardaşı ya çardaşı oçlu bolmagay, ol çayta çiz[çardaşı ya] çiz çardaşınıñ oylanı bolgay yovuç. A kimesä bolsa oçulsuz-çizsiz, da 4-ünçi kindikkä dirä bolgay yovuç, da anı bilgäylär, ki könüsün, ki žarang(101r)liç etmägä, ne türlü ki törä körgüziyir, žaranglıç etkäylär anıñ igilikinä oçulsuz-çizsizniñ anıñkibik işkä, da ol yuvuçluçta ol bolur yuvuç.

117 kapitula. Adamniñ çanı üçün, ki tölämä bolmas

Egär kimesä adäminiñ küç bilä da kendi erki bilä çanın tökkäy, ne bahası bar, ne tölövü çan bahasınıñ, anıñ üçün ki Teñri yaratıptır adämini kendinä oçsaş, a adämini kimesä bolmastır ölü-dän turuzma, tek Teñri. Xan bahası töländi Jovsepniñ da soñra Biyimizniñ Jisus K'risdosniñ, barça dünüanı yaratkanniñ, oçsaş da könü anı sayınma, ki çardaşları Övsepni sattılar 20 pin'azga, da Biyimiz K'risdosnu Juta sattı dçuvutlarga 30 pin'azga, anıñ üçün bu tölövlär arzani tigül edilär, yaman da yaramas. Açıri törägä da könülökkä yatıptır, egär kimesä ermenini öldürsä, başı üçün tölämäç keräk 365 flı, da mun(101v)ıñkibik säbäp üçün oçsatıptırlar eslilär bilä, ne türlü ki adämidä 365 boçum bar, da alay oç yilda 365 kündür, anıñ üçün munıñkibik iti boyruç çoyuptırlar törädä, ki adam öldürmäç bolmagay, ki bolğay iti çorçu, tartınmaçlıç anıñkibik iştan, ki här biri çorçusuz da emin tirilgäylär.

◊ Bu buyruçnuñ yeri bar, ermeni ermenini öldürsä. Egär ki özgä dçins ermenini öldürsä ya ermeni özgä dçinsni öldürsä, ol çayta kermäniñ töräsi bilä pospolitiy, çaysında ki olturuptır, ya çanlıç törä bilä ögütlängäylär.

118 kapitula. Xanga almaç üçün törädän

Törä bilä könüsün aytkandır, egär kimesägä törädä däviniiñ arasına yoluçkiy edi, ki sayıngiy edi töräçiniñ aytkanıdan, voyttan ya ermeniniñ çartlarından yaryusuna ermeniniñ, çatına artikullariniñ da yoluçkan işlärä sayıngay, ki egirlik ettilär ya ayırlıç etiyirlär, da ol sayınmaçtan algay (102r) çanga, anı etmägä bolur, ki algay çanga [*Ha полях: Apel'acia korol'ga vol'nıy*], yoçsa özgä yergä tigül. Korol' anıñ biylıki yazılğan töräläri yanına ermenilärniñ aytilğan kişi almaçına çanga keräk ki tapkay da ayırgay anıñ biylıki. Da barça ermeniğä erk bardır törädän çanga almaga, alay çodça-ga, neçik miskingä, anıñ üçün ki ermenilär kn'ažatardan ötläş, yoçsa kermänlärä ötläş tigül privilevaniydırlar, daçin da artıç privilevaniydırlar korol'nuñ olturuçundan, da çanlıç olturuçka ilgäri törägä kendiläriniñ privileları yanına beringändirlär, a özgä heç kimesägä, da alay oç kim alarga berdi törä, tek kendi, özgä kimesä [tügül], törälärin etsär yergäsi bilä toçru könülük bilä.

119 kapitula. Yaryuçi üçün,

ki biri birindän başça yaryu etmägäylär

Här 1-i töräçisi ermeniniñ, işitip gileyin 1 yandan, keräkmäs ol işniñ yaryusun etmägä, tek 2 yartın kelgäylär yaryunuñ alınna. A çaysı yanniñ artıç (102v) tanıçları bolğay könü, töräçi, işitip alardan gileyini da dçuyapın, da skazat etkäy aralarına, ne türlü tiyar törä yanına, ol aytkay aralarına, kimlär töräläşiyirlär. Xaysı tanıçlıç iştä bolmaç keräktir da tutulmaç 3 tanıç ötläş könü.

120 kapitula. Töräsi üçün ermeniniñ

Könülük bu türlü körgüziyir da belgili törä yanına barçasına bolmaç keräk, ki kendi yaryuçi ne 1 däviniiñ yaryusun etmä bolmastır, bolup kendi yalyz, ale kendiniñ töräsinä ermeniniñ bolğay 12 tañlangan igi çartlar, ki ermeni töräsin igi bilgäylär. Egär ki 12 bolmasa, bolğay 6 ya 8, egär 6 bolmasa, bolsun 4. Bu türlü çiliç bilä etilgäy törä, özgä türlü tigül, da ne 1 yaryuçi övrätmägä bolmastır, çaysı ki töräsin kendi etsär, ol kensi bolur edi podızdreni belgili.

121 kapitula. Anıñ üçün, kim ki töräni hörmätlämäsä

Egär ki kimesä töräni hörmätlämäsä (103r) sayit bilä ya söz bilä ermeniniñ, ol çayta anıñkibikni ögütlämäç keräk törä bilä, yañılğanına körä,

aniñ üçün ki bilməx kerəktirlər, törəgə aniñ üçün kelməstirlər, ki xalaba etkəylər, yoxsə hər biri kerək izdəgəy sekinlik bilä da hörmät bilä könülükün kendiniñ. Xaçan bir yan gile etsä da d̄zuvap bersä, birsi yan kerək işitkəy da sözün üzmgəy aniñ, kim gile etiyir. Gileyinä körä da d̄zuvapına körä töräci buyurganın buyurgay, neniñ üsnä toxtar uçu işniñ, ne türlü ki alnina stronalar töräläştirlər, bolgay učka çixmaga. A barça yaryučiniñ küçiniñ kücü bardir ögütlämägä barça yañilganlarni yaryuda, ne türlü yañilganına körä, budur olturuzmaç bilä da d̄zurum bilä.

122 kapitula. Kimni ki voytka ündəgəylər, da barmagay

Kimni dä ki ündəgəylər voytka nişan bilä ermenilärniñ, da turmagay, 3 kez ündəlgän bolgay. Nemägä tut(103v)miiyin, da turmagay alnina, burungidä xalir voytka 6 aça, ekinçidä turmasa, 12 s̄b tüşär voytka, 3-ünçi ündämäxtä turmasa, 12 s̄b d̄zurum xalir da olturmaç ta. Alay kerək uzax zindanda olturgay, ki yükkä algaylar yaxşı kişilər, ki dostoyat etkəy törəgä da törä etkän işlärägä, da yükçigä ol kişi bilä birgä, kim üçün ki yük kiriptir, kerək alarga kün berilgəy törəgä dirä [=körä] 3 haftaga dirä, ki turyuzgay ermeni töräsinin alnina könülmä da d̄zuvap bermä, ne iş üçün dä ani egri tutsalar. Egär ki kimesä [*Ha полях*: törəgä ündəlgän 3-ünçi turmasa, zdani bolur] törəgä ündəlgän bolsa da 3 kezgä diyin, heç körüp, turmasa, hər ündəlmäxtä 12 s̄b xalir voytka da ermeni xartlarina da tüşär işindä ol utturgan kişi, mülk mi, aça mi, töräniñ kücü bilä berilgəy añar. Kim ki aniñki xilix bilä añar xarşi törä bilä yetti, asri da bolur añar çumaş bilä tölöv etmä, xaçan işinä tüşti utkan kişigä, (104r) egär övü bolmasa, ya açaş, ya çumaşi, ol çahta añar tölövgä kün berilməx kerək artikullarga körä yoyari yazilgan, da alay ox çonayka da 4-ünçi küngä dirä, aniñ bilä, kim ki añar egridir albo borçludur, tügäl törä voyt bilä ermeni xartlari bilä bolmaç kerək, barça türlü egirliktä tügällämä barça işni törä bilä bolgan alay etmäç kerək, neçik yoyari çoyuluptir, a aniñkibik tügällänmäx könülməx kerək bolganı törä bilä, a ol törä, çaysi ki törädä utturgan kişi dä beriniptir.

123 kapitula. Xatın kişini kim dä ki ündəsä törəgä

Egär ki çaysi çatun ki törəgä ündəlgän bolgay, çodžası ya yuvux çardaşlari töräniñ alnina zastupit etmägä bolur, da aniñ işlärin keçirmägä, utmaga ya tas etmägä işlärin, ki bolgay yaxşı da yollu çuvatı, çaysi ki inamina beringiy edi bekliki törä alnina, da aniñkibik işlärä ustatlıç da hillä

bolmagay, (104v) töräçilər kerək körgəylər, ki kimlər yuvux bolma kliyirlər, da kləgiy edi çatunuy işinä turmaga, da aniñ işin utmaga ya utturmaga, ol kişi yüz dä yüz çatun bilä kerək yetkirygəy yuvuxluğun, ki bilikli bolgay törä alnina, ki ol aniñ yovuxudır, a egär aniñkibik işni yetkirygän bolsa aldamaç bilä, çaysi çatun tüşkiy edi kensi işinä, aniñkibik aldamaç aytilgan iştä dä egri bolmagay, añar ziyan etmäs.

124 kapitula. Belgili etilməx ant içmäxi

Törəsi ermeniniñ yazilgan bulay buyuriyir, egär çaysi kişi ermeni ermeni törəsi bilä ki keltirgiy edi antka ten sartin, ol çahta ol ermeni ne 1 taniç bilä yetmägän, çaysi iştä dä bolsa, kläsä ulu, kläsä kiçi bolgiy edi, tek kensi ant içkəy, da ant könüsün yixövdä bolmaç kerək surp çaç üsnä, a özgä yerdä tigül. Ki voyt anda bolgay ol ermenilər bilä (105r) bolgay, çaysi ki birgəsinä oltururlar törädä, xaçan vaçt bolsa, 2 barmaçin çoyma surp çaç üsnä. Ol kişi, kim ki ant itiriyir, kerək 3 kez suv toldurgay çoluna, andan soñra ol kişi ant içkəy törä yanina. Alay ox ölü kişidan soñra, egär ki kimesäni kimsä obvinit etkəy, ol kişi, kimni ki obvinit ettilər, ol xilix bilä yoyari aytilgan antin kendi etkəy, barça taniçlardan başça könülür.

Xaysi barça da hər birin başça iştan, alay, neçik barça tüzgän, da tügälləngän, da yasalgan, emin da bek klərbiz tutmaga, belgili bizim kləgənimizdən, da sayişimizdan, da erki bilä bizim keñəşimizniñ, 2 türlü keñəşniñ bulay berkitip da saçlama klədiç, sayiş ettiç, çuvatlatiyirbiz da berkitiyirbiz, ne türlü ki bu vaçtka dirä tutulgan edi. Da xilixi bilä algay edi, budur, egär ermeni bolsa povod törəgä, izdəməx kerək ani aniñ törəsinä, çaysi ki törädä oltur(105v)uptur. A egär ermeni ündəlgän bolgay ya egri bolgiy edi, töräləri yanina aytilgan ermenilärniñ vuyttan ötləş kerməniñ İlvönuñ xartlari bilä ermenilärniñ törəsi bolmaç kerək, 4 artikuldan başça özgä bizim bitiklərimizdə yazilgan, çaysinda ki ermenilər bu İlvönuñ da ündəlgəndirlər törəsinä kerməniñ Marimborknuñ [*Ha полях*: törä maydeburski], beriyirbiz da beriniyirbiz. A ne ki könüsün bu 4 artikuldan yoyari törəsi bilä kendiləriniñ ermenilärniñ töräləngəylər, çaysi alarni alay çaldiriyirbiz da saçlama klərbiz, neçik bu vaçtka dirä tutarlar edi da tirilirler edi bu törəni. Xaysi ki barça da başça işlər üçün könü da taniçli aytilgan işlər möhürümünzü bizim bügüñgi işlər üsnä asilgan boldu. Da berildi Petirkovda seymdä barçası bilä şapatkün, yuvux yixkunnün alnina Adenahasniñ Pargendakına.

[В этом месте нет нескольких страниц].

(106r) ata pan Petrdän, Premišl'aniiñ aḫpašin-dan da bizim ḫanlıḫimizniñ podkancleriyi, hörmätli, bizgä sövüklü; aytkanı yänä aniiñ K'risdos atiniñ

[=ataniñ] biy biy Petrniñ, aḫpaši Premišl'aniiñ da ḫanlıḫiniñ Pol'skaniñ podkancleriyi, Petr, aḫpaš da podkancleriyi, belgili etiyir.

[Процессуальный кодекс]

Dayın da bu ḫadar yazarbiz ögüt töräçilärgä, ki bilgäylär törälärgä körä kirmägä da yürütmägä da özgälärgä körgüzmägä törälärniñ yolun, ne tür-lü.

[Дополнительная статья 6]

Bu ištä bu yol bilä etmäḫ keräk yaryuda, neçik yazılğan törädädir, 3 haftadan 3 haftadadır vilözēniy törä.

[Дополнительная статья 7]

Egär ki kimesägä ermeni yaryusunda ayırlıḫ körünsä, ki kendiniñ ayırlıḫına körä çaxırgay biyik yaryuga, korol'ga aniiñ biylikinä, na ol kişigä berilmäḫ keräk bu tür-lü. Egär korol' korunada bolsa, 3 kez 3-är hafta rok bermäḫ keräk. (106v) A egär korol' aniiñ biylikini korunada bolmasa, bermäḫ keräk anar 3 kez 9-ar hafta, bulaydır törä. Kim ki bu rok-larni keçirsä da keltirmäsä korol'dan kendi işinä boluḫ, ol kişi kendi işin tas etär ol ištä ol stupendä, ḫaysi iş üçün ki korol'ga alıp edi. A yaryunu bolmastir ayamaga kimesägä, iş uçuna toḫtamiyın, tügällänmiyın yaryu bilä. Da bitik yazılrsa korol'ga, yaryudan keräk 1 möhür voytnuñ bolgay, bir dä ketḫoyalıḫniñ.

[Дополнительная статья 8]

Antniñ işi bu tür-lüdür. Kim ki kimesäni yaryu bilä antka keltirsä, keräk sovnu 3 kez ḫoluna ol toldurgay. A kim ki ant içsä, ol tölär žamgočka 12 sḫ. Egär yiḫöv açılgay ant üçün da bariḫskaylar, dävikârlar keräk žamgočka 1 nemä bergäylär, da voytka da 1 altun aḫça bergäy ant içkän.

[Дополнительная статья 9]

Yänä törädä olturgan vaḫtta voyt bilä, neçä ki törä uzaḫ olturuptir, da ne ḫadar ki sḫ yiylsa šepšeniktän da zapislärdän, da kimesä ki töräniñ al(107r)nina yañilgay, bu sḫni 3 ülüḫ etmäḫ keräk: 1 ülüḫ voytka, 1 ülüḫ töräçilärgä, 1 ülüḫ yazuçıga.

[Дополнительная статья 10]

Yänä möhürdän 6 sḫ, ol da ketḫoyalıḫniñdir.

[Дополнительная статья 11]

A ne ki dżurumga tüssä, kimesä ermeni yañilganına körä sḫ bilä ögütlägäylär, andan voytka nemä ülüḫ yoḫtur, ol da bizimdir.

[Дополнительная статья 12]

Da kimesäniñ borçu üçün ki 1 kimesäni oltur-yuzgaylar, keräk anar bergäy kündä 1 sḫ ḫardžga, neçä ki uzaḫ kün oltursa zındanda. [Ha полях: Venzengä ḫardži berilgäy sḫ 1].

[Дополнительная статья 13]

Dayi da bilgäysiz, ki här vilözēniy törädän, ki törä olturgay, da ne ki ülüḫ alirlar töräçilär, ol aḫçadan bir aḫça deckiygä berilgäy.

[Дополнительная статья 14]

Da 1 kimsä ki zındanda olturgay kimesäniñ borçu üçün, da neçik törä buyuriyir, ki kündä anar 1 sḫ ḫardžga bergäy, ol kündän, ki olturuzdu, 3-ünçi küngä dirin, ki anar ḫardžliḫin bermägäy edi, voytnuñ ḫolundan ötläḫ berilmägäy edi, 4-ünçi kündä töräniñ erki bar anıñkibik kişi(107v)ni, borç eyäsin, erkli yebermägä zındandan, yänä törägä ündäginçä. A ol borç eyäsi, ki ḫaldı törädä, ki tölöv etkäy alğan kişisinä baş borçun, yoḫsa anı anar tölöv etmägä borçlu tigül, ḫaysin ki anar zındanda ḫardžliḫ berdi, tek anı anar borçlu ḫalir, ne ki törägä naložit etti baş suması bilä tölämägä bir-gä; törä bulay buyuriyir, ertäsindän borç eyäsinä ḫardžliḫ berilmäḫ keräk.

[Дополнительная статья 15]

Bir kimesä kimesäni törägä ündägäy, tapir kermändä, da ol, anı nemägä tutmiyın, kelmäsä, 6 sḫ dżurum ḫalir, 2-nçi dä turmasa, 12 sḫ, 3-ünçi dä yänä 12 sḫ da olturmaḫ zındanda.

[Дополнительная статья 16]

A egär ki 1 töräni turgay povodna strona, da 1-i 1-i artından 3-ünçigä diyin turmagay, anıñkibik kişi ilgäriği törälärni tas etär, keräk yänä yañi baştan pozivat etkäy [Ha полях: törägä ündälgän kişi, törägä turmasa, tas etiyir işin].

[Дополнительная статья 17]

A egär kimesä bir ündälgän bolgay törägä, da turgay, da yaşıngay soḫra, da ol yan, ḫaysi ki povoddur, (108r) 3 töräni biri [biri] artından turgay, anıñkibik kişi kensi işinä tüsä, ne tür-lü dä iş bolsa, ḫaysi ki burungi törädä aniiñ gileyin işitti.

[Дополнительная статья 18]

Da egär kimesägä keräk bolsa minuta çıxarmaga düftärdän möhür tibinä, töräsi 12 sḫdir: 6-si möhürdändir, 6-si yazıçiniñdir.

[Дополнительная статья 19]

Da kimesä izdägäy ya klägäy düftärdän vipis, aniiñ töräsi 3 aḫçadır.

[Дополнительная статья 20]

Yänä 1 kimesä ki klägäy törädä zapisin sar-natmaga düftärniñ açıçından, 3 sḫdir.

[Дополнительная статья 21]

A egär ki çaysi çonaçka keräk bolgay törä satın alma [potrebniy], keräk törädä bergäy 14 s̄b: 2 s̄bsi voytnuñdır, 12 s̄bsi töräçilärniñdir.

[Дополнительная статья 22]

A egär ki özgä çonaç klägiy edi ol töräniñ alnına özgä kişi üsnä törä tutmaga ya yänä ol kişigä utru, ol da keräk obložit etkäy yänä 14 s̄b törä alnına.

[Дополнительная статья 23]

A egär ki kimesä başlagay çonaç kişi vloženiy törä alnına, burungi törä turmagay, çaysi da kişigä utru, anıñkibik çonaç kişi povinen (108v) dügül törägä bu 14 s̄bni obložit etmäğä, çaysi ki başladı vloženiy törä alnına.

[Дополнительная статья 24]

Yänä bir kimesä yerlilär bolgay, da biri birinä utru hörmätinä ayb bergäy, [ya çonaç yerligä ayb bergäy], anıñkibik iştä, kim ki yatmaga klämäsä, anıñkibik kişi, yerli dä bolsa, bolur kensinä törä satun almaga, berip 14 s̄bni da törä alnına anıñkibik aybdan çıymaga.

[Дополнительная статья 25]

[На полях: Yüklük storonada bolmaç üçün.] Yänä 1 kimesä kimesä üçün yük kirgäy törä alnına turuzmaga yerligä utru, da bolgay borç üçün [ya özgä nemä üçün], berilgäy añar 3 kez 3-är haftaga törägä körä, ki turuzgay. A egär anıñkibik kişigä nemä prihoda yoluçkay, ya çanlıç iştä bolgay, ya çasta bolgay, ya miskinliktän çaçkay, da tutkaylar yükçini, da keltirgäylär törä alnına, keräk añar bu türlü berilgäy.

[Дополнительная статья 26]

[На полях: ekstra regnom üçün.] A egär ki anıñkibik borç eyäsi çanlıç ulusta bolmasa, keräk añar berilgäy 3 kez 9-ar hafta.

[Дополнительная статья 27]

A egär ki çonaç bolsa, keräk (109r) berilgäy 3 kez 4-är küngä diyin yükçigä turuzmaga. A egär ki bolmasa izdövgä, alay oç berilmäç keräk, neçik yoçarıgi törädä yazıpbız.

[Дополнительная статья 28]

A egär ki bu künlärdä yükçi tapmadı esä kişisin, keräk kensi d̄zuvañin bergäy, kimgä utru yük kriptir, törä bulay körgüziyir bu yol bilä etmäğä da könülmäğä.

[Дополнительная статья 29]

Yänä bilgäysiz, ki 1 kimesäni oblične voytnuñ alnına ündämiyin övinä, anıñkibik kişini voyt törägä ündätmäğä bolmastır, iştmiyin anıñ gileyin ya 1-si yanniñ otporun, ki törä mi işidir, yoçsa yoç,

ki, bilip işni, soñra bergäy törägä, könülükü munuñ bulaydır.

[Дополнительная статья 30]

Yänä bilgäysiz, kimesä törädä [yerli] antka tüşkäy, keräk añar berilgäy 3 haftaga diyin yerligä utru antın tügällämäğä. Bu ant işi özgä türlü bolmas bolmaga.

[Дополнительная статья 31]

A egär s̄b tölövünä bilingängä, alay oç 3 haftaga diyin, ki tölöv bolgay. A egär bolmasa bu 3 haf(109v)taga tölämäğä, dayın bolur ekinçi almaga 3 haftaga diyin törägä körä tölövgä. Yänä egär ki bolmasa bu 2-inçi törägä diyin tölämäğä, bolur 3-ünçi törägä diyin algay tölövgä. Dayın artıç kün bolmas almaga kendinä törädän, bu 3-ünçi törädä tölämäç keräk ya zindanda olturmaç keräk, kiminiñ ki nemä imen'ası bolmasa, ya nemä çumaşı, ne türlü dä bolsa tölövgä kensiniñ borçlusuna utru.

[Статья 32 в этом списке отсутствует].

[Дополнительная статья 33]

Bir kimesä törägä turgay, da, töräni hörmätlämiyin, yanından çılıçin ya çindžalin şeşmägäy. Anıñkibikni törä 12 s̄b d̄zırum bilä ögütlämäğä keräk, ki, añar baçıp, özgälär dä töräni hörmätlägäylär da külmägäylär törä alnına.

[Дополнительная статья 34]

Bir kimesä kimesäni voytka ündägäy da voyt bergäy törägä, da ündälgän yan ayt kay, ki hadir dügülmen d̄zuvañ bermäğä, beriñiz birsı törägä, anı oderžat etmäğä bolur törägä körä 3-ünçi törägä (110r) diyin. A kim ki povoddur, 3 s̄bni ol obložit etmäç keräk zapisniñ.

[Дополнительная статья 35]

Yänä yerli yerlini ündägäy voytka, da klämägäy tözmäğä vloženiy törägä diyin, da klägäy törä satın almaga potrebniy, leç anıñkibik siniç borçlu bolgay, ki emin bolmagay, añar utru bolur oderžat etmäğä. Ya borçlu, ki klämägäy tözmäğä da ayt kay, ki hadirmen tölöv etmäğä, törä satın alirmen, anıñkibik bolur oderžat etmäğä töräni.

[Дополнительная статья 36]

Yänä 1 kimesäğä keräk bolgay voytnu 2 töräçi bilä obvedit etmäğä, keräk bergäy deckiygä 2 açça, voytka da 2 s̄b, 4 aççası töräçilärniñdir, bu işniñ yolu bulaydır, kim dä izdäsä.

[Дополнительная статья 37]

Bir kimesä ki apel'ovat etkäy korol'ga anıñ biylikinä törädän, keräk törä alnına obložit etkäy. Egär korol' korunada esä, keräk çardži üçün berilgäy törägä körä 4 flı, a egär korunada bolmasa korol', keräk berilgäy 8 flı. Kimniñ artından vrok çıçkay (110v) törägä körä, ki işinä tüşkäy, na ol

çardžni ol kişi tölämäx keräk, çaysi ki işni tas etti, ol işni, ne üçün apel'ovat etip edi. A töräni kimesägä ayamaga bolmas [На полях: Apel'aciyanı kimesägä ayama bolmas]. A egär ki korol' Krakovdan dayın yuvux bolsa, anı da töräçilär tapkay, ol çadar yıraç barmaçniñ çardžiniñ artixin töräçilär sunduxka salgay ol sñniñ.

[Дополнительная статья 38]

Haçan ki törä oltursa da voyt, aytmiyın, ki munda törä olturuptır, kimniñ nemä işi bar esä, spravovat etsin, da kimesä, aşıxıp, boşatlıx almıyın, da, ilgäri tüşüp, nemä izdägäy törädän, anıñkibik kişi çalır džurumga 12 sñ.

[Дополнительная статья 39]

Bir kimesä törägä turgay da kensiniñ gileyini bergäy, da 1-si yan anıñ sözün tiymagay bu sözlär bilä, ki aytkay, pane voyte, hadirlänmiyirmen añar džuvap bermä, bergin maña 1-si törägä dirin, egär ki bu sözlärni aytsa, gileyindän burun. A egär ki burungi gileyinä çulaç xoypup işitti esä, keräk añar ne iş üc(111r)ün esä dä, här sözünä çarşı džuvap bergäy, bilir mi, bilmäs mi. Yerli esälär ek-si dä, ol türlü džuvap etsälär, oderžat etkäylär 3 haftaga diyin, a egär ki çonaç esä, ol türlü 4-ünçi küngä diyin, neçik yoyarı yazılıpbiz.

[Дополнительная статья 40]

Rimovan'esi övlärniñ bu türlüdir. Xaysiniñ ki roku çıxsa törä bilä da eyäsi mülnüñ kensiniñ miskinlikinä körä ki oderžat etmä bolmasa, keräk törädän turgay voyt töräçiläri bilä, da kelgäy ol övgä, da ol kişigä, kingä ki borç üçün tüşti ol öv, keräk bermä çalçasın çoluna da anıñ erkinä, da ol kişi keräk ki oçaçına ot çoygay kensi, da ol öv eyäsinä, yerli esä, 3 hafta kün bergäy boşatkinça. Egär çonaç esä, 4 küngä dirä.

[Дополнительная статья 41]

A egär ki ol kişi, kingä ki öv tüştü, da klägäy burungi eyäsinä yalga bermä, ol anıñ erkinädir. A kläsä, satar tanıçlıx bilä, a ne ki artsa, keräk eyäsinä çaytargay, a yetmäsa suma (111v) borçuna, keräk andan törä bilä izdägäy.

[Дополнительные статьи 32, 48-99 в этом списке отсутствуют].

[Колофон]

(112v) Haybat surp Errortut'unga, Ata Oçul Ari Džan 1 Teñrigä bögün da här kez meñi meñilik, amen.

Bögün bolıyır munda bu bitikniñ tügällänmäçi, çaysi ki ündälir Törä bitiki, yazılğandır yergäsinä. Äväl-burun položen'ası, Törä bitikiniñ açıçı. Andan soñra dayı da yazılğan kendi yergäsinä 124 törädir, çaysi ki ne türlü iş bilä toxtaldı. Äväldän

[Дополнительная статья 42]

A mülk eyäsi ki klägäy andan yalga, da ol añar, öc etip, bermägäy da klägäy ol mülni pusta salıp ketmägä, nesi dä buzulsa ol övniñ, povinendir kensi aççası bilä yosatma, çünki tüşti anıñ gvarına.

[Дополнительная статья 43]

Barça opciy kişilärdän esä, burungi eyäsinä podobniydir bermägä yalga, törä bulay buyuriyır, ki ol oderžat etkäy yalga, ne ki özgä.

[Дополнительная статья 44]

Ol çayta, ki turup törä barma klägäy ol övgä, keräk ol kişi töräniñ alnına obložit etkäy, kingä ki öv tüşti borç üçün ya sñ tusnaçına, 12 açça voytunı, 12 sñ töräçilärniñ, 2 sñ deckiyniñ. Egär uvvazan'a da rimovan'a birgä berilsä, 2-si dä, 2 ança berilmäx keräktir, ne çadar yoyarı yazılıptır sñ voytka da törägä.

[Дополнительная статья 45]

Yänä 1 kimesä kimesäni törägä ündätmägäy voyttan ötläş da, turup törä alnına, 1 kimesäniñ üstünä gile etkäy, anıñkibik po(112r)vod çalır džurumga 12 sñ törägä.

[Дополнительная статья 46]

[На полях: Arest n'eos'adliylar üsnä.] Bir kimesä kensiniñ borçu üçün ki borçunu tölämägä [bolmagay], da imen'ası üsnä ya çalğan çumaşı üsnä şparunk klägäylär törädän, keräk obložit etkäylär törä alnına 3 sñ, da yazdırgay, da kensiniñ işin çuvatta toxtatkay. Anıñkibik kişigä utru, ki emin bolmagay, munıñkibik kişigä utru bolur oderžat etmä şparunknu. Da anıñkibik povod, kim ki dä bolsa, keräk kensinä törä satın algay da işin spravovat etkäy.

[Дополнительная статья 47]

Yoluçkay kimesägä, ki korol'ga apel'ovat etkäy törädän, da soñra izdägäy edi düftärdän minuta, anı oderžat etmägä bolmas törägä körä, çaysi iş üçün ki korol'ga aldı, a çaysi iş üçün ki korol'ga alınmagan, düftärdän minuta ayovlu tügül, kim ki izdäsä.

Слава пресвятой Троице, Отцу и Сыну и Святому Духу, единому Богу, ныне и присно, во веки веков, аминь.

Ныне завершается здесь это писание, именуемое Книгой законов, написанное по своему канону. Сперва начальные положения, ключ к Судебнику. Затем по порядку изложены 124 закона, установленные определенным образом. Вначале армянские законы существовали в том виде, как их

bar edi ermeni töräsi, ne türlü ki ari vartabed-lär yasap edilär da toxtatip edilär kendiläriniñ džinsina, Ulu Ermenilikkä, ne türlü gat'oyigoslarniñ çoltçası bilä da çanlarimizniñ çoltçası bilä vartabedlärän yasalıp edi. Xaysı ki bugün İlöv ermenilärindä bardır ermeniçä. Da andan soñra ne türlü özgä millätniñ säbäplärindän boldu, alay çanlıxtan buyruç, ki törälärni ermeniçädän tatarçaga köçürüldi, da andan soñra (113r) latingä, ne türlü ki çanlıçka biliklik boldu, da, körüp, biyändi da toxtatıp berkitti İlöv ermenilärinä, ne türlü yazıpbız 124 kapitula çanniñ berilgäni ermenilärgä.

Dayın da yazıldı tvagan 1017-sinä, pedrvarniñ 15-inä, açaşlıçına der Krikor, arhiyaçpaşniñ Vanlı, çanimizniñ çanlıçına Zigmunt Agusdusnuç, çaysı ki töräni berkitti.

Dayı da kim ki sarnasa bu bitikni, «Uçmaç» aytkay yazdırganga, da yazganga, da kendiniñ keçmişläri uçmaçlı bolgay, amen.

Xaysı ki munı kördü yaçşı da çonarh džanlı [пропуск для имени], da suçlandı bu törälärgä, da yazdırma berdi jişadag kendinä da kendiniñ keçmişlärinä, amən.

(113v) Pane Holub, çolarmen...

создали святые учителя-богословы для своей нации, великого армянского народа, как они были сочинены вартабедами по просьбе католиков и наших царей. Сегодня эти законы на армянском языке есть у львовских армян. А после, как по настоянию других наций, так и по королевскому повелению, эти законы были переведены с армянского языка на татарский, потом на латинский, и в таком виде с ними ознакомились в королевском дворе, и когда король увидел их, они ему понравились, и он их утвердил и закрепил для львовских армян, как и мы записали, те 124 статьи, которые король пожаловал армянам.

И написано это в году 1017 [=1568], февраля 15-го, при епископе отце Крикоре, архиепископе Ванском, в королевство короля нашего Сигизмунда Августа [Речь должна идти не о Сигизмунде II Августе (1520-1572), современнике составителя колофона, а о Сигизмунде I (Жигмонте) Старом (1467-1548). – А.Г.], который эти законы утвердил.

И кто будет читать эту книгу, пусть скажет: «Царство небесное» поручившему ее написать и писавшему, и царство небесное его собственным предкам, аминь.

Увидев это писание, добрый и кроткий духом [пропуск для имени] восхитился этими законами и велел переписать в память о себе и о своих предках, аминь”.

Господин Голуб, прошу...

Национальная библиотека, Париж, Arm. 194

Сборник братьев священника Агопа и Аксента из Каменца-Подольского

Дата не указана, вероятно, 1610-1652 гг. Тексты принадлежат жителям Каменца-Подольского Агопу (50v) и Аксенту (54v), сыновьям авакареца Крикора.

Бумага: 67 л., 17x20,5 см. Отдельный лист 7,5x12 см в начале рукописи содержит оглавление к 12 первым текстам. Между лл. 47 и 48 отсутствует один или несколько листов. Между страницами 61 и 62 вставной листик с текстом на одной стороне.

Содержание: лл. 1-47 об.: 20 текстов старозаветного, христианского, исторического, астрологического содержания, заметка об армянском календаре и армянской пасхалии в сравнении с другими; в этих текстах много арменизмов; в тексте на стр. 7 об. даже один из ответов дан по-армянски (оставлен без перевода); в списке 7 небесных светил, сопровождаемых варьирующимися символами и названиями дней недели на стр. 24 и 24 об. (1. *Xoyaş, Günäş* ‘Солнце’, *yıçkün* ‘воскресенье’; 2. *P’ajladzu, P’ajladz* ‘Меркурий’, *yıçpaşkün* ‘понедельник’; 3. *Hrad, Hradn* ‘Марс’, *nögärikün* ‘вторник’; 4. *Lusin*, Ау ‘Луна’, *çankün* ‘среда’; 5. *Lusaper, Lusajper* ‘Венера’, *kiçiaynakün* ‘четверг’; 6. *Lusnt’, Lusnt’ak* ‘Юпитер, *aynakün* ‘пятница’; 7. *Erewag* ‘Сатурн’, *şapatkün* ‘суббота’), только Солнце и Луна имеют тюркские названия, а названия знаков Зодиака – лишь армянские: *Xojn* ‘Овен’, *Çojln, Çojn* ‘Телец’, *Ergaworn* ‘Близнецы’, *Heçkedinn* ‘Рак’, *Ariwdzn* ‘Лев’, *Gojsn* ‘Дева’, *Gşirn* ‘Весы’, *Garidzn* ‘Скорпион’, *Ayeçnaworn* ‘Стрелец’, *Ajdzeyçiworn* ‘Козерог’, *Çrhosn* ‘Водолей’, *Cugn* ‘Рыбы’;

лл. 48-59 об.: «Каменецкая хроника» жителей Каменца-Подольского священника Агопа и Аксента, сыновей авакареца (протоерея) Крикора, внуков авакареца Ованеса (Ивашко), правнуков авакареца Кевора, за 1605-1613 гг. (первые одиннадцать записей на лл. 48-49 за 1605-1610 гг. – на армянском языке), в частности:

лл. 49-59 об.: кыпчакская часть за 1611-1613 гг.;

лл. 60-65 об.: «Венецианская хроника» на кыпчакском языке;

лл. 65 об. -67: «Хроника Польши» на кыпчакском языке.

Описание: [Macler 1908: 108-109; Deny 1957: 13, 18]

Публикация: лл. 49-59 об. и некоторые записи листов 60-65 в транслитерации с французским переводом и глоссарием [Deny 1957: 26-37; 38-41];

лл. 60-65 об.: 14 [Алишан 1896: 115-121; Deny 1957: 38-41];

лл. 65 об.: 15-67:17 текст армянским письмом [Алишан 1896: 122-123];

лл. 65 об.: 15-67:17 транслитерация, французский перевод, глоссарий, факсимиле, а также факсимиле публикации Г.Алишана [Dachkévytch, Tryjarski 1981];

частично опубликован лексический материал всей рукописи [Deny 1957].

Примечание. Полный вариант «Каменецкой хроники» хранится в Венеции: *Венец. 1700.*

Полный текст рукописи Пар. 194

Оглавление начальных текстов сборника на отдельном листе

Շանց

- 20* Adām atamizniñ
21 Toyuşu üçün Jisus K'risdosnuñ
17 Sorovlar türlü-türlü
18 Ulu aynakünnüñ
4 K'risdos buzdu tamuḫnu
5 Nşḫark'nyñ tögärakliḫi
15 Badmut'iunu 7 igitniñ
49 7 tar üçün
50 Bad[mut'iunu] Aprahamniñ
51 Ata Teḡri ki Dünyâ[...] hem Şemniñ pokolen'e-sin...
45 Adämniñ sürülmäḫi uçmaḫtan
46 Rıma da Sdımboł cesarları hem Ermeni pad-şahları üçün

Оглавление

- О нашем праотце Адаме
О рождестве Иисуса Христа
Разные вопросы
О великой пятнице
Христос разрушил ад
О целостном единстве даров причастия
История семи отроков
О семи веках
История Авраама
О создании Вселенной Богом и [проклятии] потомства Сима
Об изгнании Адама из рая
Об императорах Рима и Константинополя и армянских царях.

(1r) 20. Istoriyası Adām atamizniñ da anıñ züryâtiniñ

“История нашего праотца Адама и его потомков”

Haçan yarattı Teḡri Adām atamizni, da ḫoydu anı uçmaḫta, da körkäytti anı söz bilä ḫayyusuz da aḡrıḫsüz tirlıktä, da berdi aḡar buyruḫ kensindän yaratılğanlar üsnä da sezikli dżanavarlar üsnä, ḫaysi ki teḡizdä da ḫuruda edilär, ḫaysi ki barçasiniñ atin ḫoyar edi Adām atamiz tarbiyatına körä här nemäniñ, zera keräk edi, ki barça nemä belgili bolgay atı bilä. Da bunuñ bilä artıḫ hörmätlandı Teḡridän, ḫaysi ki kendindän atin ḫoyar edi här nemäniñ. Da yañılğanından soḡra anıñ kötürülür hörmäti anıñ kensindän, eksilir sözünüñ şnork'u kensindän da andan ilgäri kelgänlärdän.

Evet ḫaysında ki ḫaldı şnork'nuñ az ülüşü, ḫaysi ki edi Enovk' Setniñ oḡlu, ḫaysi ki äväl bu övrätti Teḡrinüñ atin da markareḫlik etti, ki keçär dünyâ ot bilä da suv bilä. Evet bilmädi, ki ḫaysi

burun bolur. Anıñ üçün etti eki stolp, biri yezdän da biri kerpiçtän, da yazdı alarnıñ üsnä atların (1v) här nemäniñ, ne ki dünyâda bar, ki ḫoşup edi Adām atamiz, da atların 7 yulduznuñ. ḫaysin ki kensi ḫoydu, ki egär suv bilä keçsä dünyâ, na yez stolp ḫalgay, a egär ot bilä, kerpiç.

Da bundan soḡra 7-inçi Adām atamizdan Enovk' etti yazov tögäräk da köp dä ol yazov bilä ḫaldirdi burunğı bolğan işläri da tanıḫ muḡar, ki bar edi bitik äväldän Enovk'tan Juta Agopean, ḫaysi ki aytir kensiniñ bitikinä gat'oḡigeiçtä, ki 7-inçi Adām atamizdan Enovk yazdı markareḫlikinä kensiniñ, ki kelsär Teḡri tümän friştälär bilä yar-yu etmägä. Anıñ üçün Enovk'tän da bundan tutar-biz yazovnuñ başlanganin.

Da çrheḡeydän soḡra Arp'aksat oḡlu Şemniñ taptı yazovlu atların här nemäniñ kerpiçtän stolp üsnä Setron tayda Enovk'nuñ da Enovk'nuñ da. Da andan aldılar här millät da yasadılar kendilärinä bitik, burun K'ayteaçi ['xaldei'] milläti, soḡra

*Эти цифры указывают, возможно, на нумерацию текстов или страниц в источнике.

Хаґан [‘греки, византийцы’] kensiläriniñ tilläri-nä körä. Zera Теґри bir til berip edi adam milläti-nä sövük үчүн да birlik үчүн. Evet yasaganlar aş-daragni, saldılar birlikni, utru bolup. (2r) Anıñ үчүн üläšti Теґри tillärin alarnıñ da buzdu yasa-ganların alarnıñ.

Evet ki baduhas edi yazıçılarga, yoґsa işi Теґриниñ edi, körklülük boldu adamlarga, ki bir alçaх tildän köp da түрлү-түрлү хуватка айırıldı. Imšaх sözlü Heґeñ [‘эллинский’] milläti, hroznıy sözlü Frang [‘франкский’] milläti, yüräklängän kibik Hönin [‘гуннский’] milläti, хoltґа kibik Asoғı [‘сирийский, айсорский’], körklülük bilä Alan [‘аланский’] milläti, kültkülü Kut [‘готский’] milläti, aldagan kibik Ekipdaçi [‘египетский, коптский’] milläti, açiґ Parsi [‘персидский’] milläti, tez sözlövüçi Hndi [‘индийский’] milläti, tahimli sözlövüçi Ermeni milläti.

Evet üläšingänin tilniñ 15 түрлү til aldılar mil-läti Apetniñ, 32 til aldı milläti K’amniñ, 25 til aldı milläti Şemniñ. Da Adäm atamizniñ tili хaldı Epeṛdä, zera birlänmädi alar bilä, ki aştaragni yasıyır edilär. Anıñ үчүн ävälgı tilni Eprajeçini aytırlar, da özgälär Asoriniñ aytırlar, da kimlär ki klädilär könülmä, K’ayteaçini aytırlar, zera hali dä tapulur alarda atları nahabedläriñ.

Evet Israjeḷ, aşıp teґizni, Eprajeçik’ ündäldilär, zera Eprajın “teґiz aşkanlar” tarkmanel bolur. Da anda unuttular Ekibdaçi (2v) tilni, da Ermeni tilin Ekibdosta unutup edilär, da keçti Adäm ata-mizniñ tili, хaysı ki hali Asoridä tek bar ya K’ay-teaçı millättä. Da bir imasdnasеr Džuhut millätin-dän Abolemos aytır, ki äväl Movşes šnorhk’u bilä Теґриниñ etti yazov yäñi til üsnä da ol yazov bilä berdi Теґри oṛeñki.

Toyoşu үчүн Biyimiz Jisus K’risdosniñ

Sanlı appa Eprem džknawor buyurur kensi-niñ džarına, ki хақан тоґду Biyimiz K’risdos, sö-vündülär ol sövüñlük bilä хоґçılar хоґларı bilä kensiläriniñ, da inandılar aruvlar, da alıp başхış-ların, bardılar aңar, taңladılar artarlar da 10-unçi berdilär doґrular, da yöpsündülär хurbanların kensiläriniñ: хозу — neçik k’ahanaga, süt — neçik yaş oґlanga da haybat — neçik Теґригä ävälgı baş-хışni хоґçılar yöpsündülär aңar.

Eḑip’an bu түрлү buyurur

Хақан ki тоґду Biyimiz K’risdos, na ol sahat açıldı kök, da ne ki dünyäda adam bar edi, barı işindän tüyildilar da alıışlarlar edi Теґрини тү-y-(3r)ılğanları bilä. Da neçik айırıldı Eyämiz anasın-dan тоґмаҳı bilä, ol sahat çeşildi бүтүн dünyä ba-ґından yazıхniñ da хаґıışniñ, da bir bolup frištälär

bilä da хоґçılar bilä haybatlap ayttilar «P’ark’ i parcunsnu» buңar dirä, ki aytır:

«Haybat biyikliktä Теґригä, da dünyägä emin-lik, da adämilärgä biyänmäхliх».

Na ol vaхtka diyin saхлаган bar edi Melk’ise-teg tiri buyruхu bilä Теґриниñ da edi ol хadar za-man T’aporagan таґда da köp zaman da tar, ki tü-gällängäy ol söz, ki aytти saґmosta:

[Псалом 109/110] «⁴Sensen k’ahana meґilik, keçövsüz garkından Melk’isetegniñ, ⁵da Biy oґuңa seniñ».

Da ni хartaymıyır edi, yoґsa neçik 30 yaşar kişi хувatlı saхlandı yoyarıғiniñ buyruхundan.

Da ol sahat keltirdilər anı frištälär ol yergä alnına tenlängän sözüniñ Теґриниñ, hanuz ki edi хuçaхına Ewanıñ. Da bar edi хoluna anıñ purvaḡ altından, da kübürçük, ki temyan dir içinä, ol kü-müştän, da ari u aruv saґıt bilä 3 ötmäk açıtma-gan, da haybatlı paḑgi bilä çayır keçövsüz.

Da yerni öptü Eyämizniñ oґluna Yar(3v)atuçi-niñ, da öptü ol yerni, хаґда ki тоґду Biyimiz, da soңra хolun da ayaхın Eyämizniñ хоґу bilä da tit-rämäх bilä хuçaхına Ewanıñ, da sundu k’ahana al-ґışlaganga kensin dä Yaratuçisına asdidžanin k’a-hanalıхniñ da hörmätin inamliхniñ, ne түрлү ki yöpsünüp edi andan, хоґup alnına anıñ хurban — ötmäkni, da çayırni, da хuluxun anıñ purvarni, da kübürçükni temyan bilä, da kensi хolun kötürüp, aytти:

«Biyim da Eyämizniñ Oґlu Ata Теґриниñ da Biy Eyämizdän seniñ kensiñniñ, ki saңa sundum, хаґtıp buyur tenimä, ki tingay topraхta, хaysin-dan ki yaratıldım, da džanima, ki saңa хаґtkay».

Da yänä yerni öptü alnına yäñi тоґған Xani-mizniñ. Da aldılar anı frištälär ulu hörmät bilä, keltirdilər Kaji šähärgä. Movşesniñ kerezmani ха-tına simarladı kensiniñ aruv džanin Теґригä. Da tatlıliх bilä alıp frištälär da yetkirdilər Теґриниñ haybatlı olturuçu alnına, ki bolgaґ anda meґilik k’ahana. Da anıñ ari tenin kömdilər frištälär Mov-şes(4r)niñ kerezmani yanına. Da kimsä bilmädi. Da tindi Melk’iseteg kensiläriniñki хаtına.

Neçik buyurur surp Awedaranda, ki Jisus K’risdosnuñ тоґғанı edi bu түрлү

“Как повествуется в святом Евангелии, рождение Иисуса произошло так”

Ki sözlänip edi Mariam gojs Ovsep’kä, na ta-puldu Ari Džandan yüklü, Da Ovsep’ eyäsi anıñ, ki artar edi da klämäs edi uyatlı etmä anı, saґış etti yapuḡ ketärmä anı, zera bilmädi, ki Ari Džandır da işitmiyır edi frištädän dä gujsnuñ тоґurғанın yazıхsız da zadasız Ari Džandan, yoґsa ten тоґur-

gani kibik sayışlar edi, ki ölümgä berginçä örenk'kä körä ya nemä uyat etkinçä salma klädi anı. Na çaçan ol bu sayışni etti, na friştäsi Eyämizniñ, tüşünä kelip, ayttı:

— Ovsep' Tawit' oylu, xorçmagın almaga Mariamnı, zera ki andan toymaxtır Ari Džandandır.

Da oyanıp Ovsep' yuxusundan, etti, ne türlü ki buyurdu añar friştäsi Eyämizniñ.

Na ol sahat ündädilär allarına ari gojsnu, da neçik keldi, turup ta Ovsep' da çatunu yerni öptülär alnına aniñ da andan soñra ulu xorçu bilä hör-mätlär edi anı.

(4v) Da bundan soñra körärlär edi anı çonşuları da şähärlilär Naşaret [=Nazaret] şähärdä, ki Ovsep'niñ, da çatununıñ, da oylanlarıniñ u ziçlarıniñ közläri şnorhk' bilä tolup edi ari gojstan.

Evet k'ahanalar, ki tururlar edi Nazaret'tä, körälmäslär edi sanlı k'ahananı Ovsep'ni aniñ artar da yaxşı çiliçä üçün, çaysi ki bar edi oylanlıçından berilgän yoyartın Teñridän. Da yaman paçiliklärindän da körälmäxsizliçlärindän ari k'ahanajabedin Teñriniñ yeberdilär k'ahanajabedlär Erusayemgä bitik bilä Annanı, ki ol künlärdä çuluxçisi edi yixövnüñ, da igit edi, da turur edi Nazaret'tä, da soñra boldu k'ahanajabed Erusayemdä da baş çačka kerüçilärgä K'risdosnu. Anı yeberdilär yixöv çuluxçılarına, da p'ariseçilärgä, da barça çartlarına çoyovurtnuñ, yamanlap yazıxsız k'ahanasın Teñriniñ da Ari Džan bilä tolğan gojsnu.

Dağı da yazdılar Zak'ariaga, da Semeon dzerunigä, da Ayeksandros k'ahanaga, çaysi ki çart edi esi bilä dä, da igit (5r) boyu bilä.

Da alar, işitip bunu, keldilär tezindän dadžarına Eyämizniñ, da yıydılar barça çartların çoyovurtnuñ, da tbirlärni, da p'ariseçilärni 12 millätindän Israjelniñ, çaysi sayış etip edilär äväldän gojs Mariam üçün da artar Ovsep' üçün, da sarnadılar bitikni, ki keltirip edi Anna tbir, da yazdılar tezindän Ovsep'kä, ki:

«Alıp gojs Mariamnı kel tezindän alnına turmaga Teñriniñ da Israjelniñ, ki etkäylär könülük övünä Teñriniñ ari gojs üçün, ki simarlagan edi añar da dügül ki keläştirgän».

Da sarnadı Ovsep' bitikni, turdu tezindän da buyurdu oyluna kensiniñ Utaga da Simonga, da Soçome çizına kensiniñ, da Mariamga çatununa, da Mariam ari gojska, da atına Teñriniñ keldilär toyrı dadžarına Eyämizniñ sövünçlük bilä, aruvluçuna umsanıp ari gojsnuñ, neçik edi aruv da zadasız. Da kirdilär dadžarına Eyämizniñ, da alıış ettilär.

Evet Zak'aria k'ahanajabed, da Simeon, da tbirlär, da p'ariseçilär, da çartları çoyovurtnuñ, yiyil(5v)ip, sayış ettilär, da vaçt çoydular ertäsi etmägä örenk'kä körä.

Da ertäsi keçägi alııştan soñra ündädilär ilgäri Ayeksandros k'ahananı da berdilär añar buyruç tügällämägä örenk'ni Teñridän berilgän sinamaç suv bilä, ki belgili bolgay könülük.

Da ilgäri keldi Ayeksandros alnına Teñriniñ, da k'ahanajabedlärniñ, da barça çartlarıniñ, da tbirlärniñ, da p'ariseçilärniñ, da barça Israjel millätiniñ, ki anda yoluxçular, da barça şähärlilär Džuvutlar da het'anoslar, zera yañı edi bu iş.

Da ari gojs zadasız da Ari Džandan yüklü edi 7 ayliç. Da turdular çoran alnına Ovsep' da Mariam gojs alnına Teñriniñ dadžar içinä. Da Ayeksandros k'ahana kiyip edi zkesdin, da aldı suvnu tirlikniñ çölmäk sayıt bilä, da 10-unçidan bir arpa ötmäki ayaç tepsı bilä, da ündädi Ovsep'ni alnına, da berdi ötmäkni çoluna, da suvnu kensi tutup edi, da açtı başın Ovsep'niñ, da sordu añar, ki:

— Könümi, aruv da yazıxsızsen bu gojsdan?

Da ant içti Teñ(6r)rigä Israjelniñ, çolu bilä üsnä körgüzüp, ki:

— Zadasız, da yazıxsız, da aruvmen mundan, da alaydır, alnına Teñriniñ Israjelniñ sayışım bilä, sözüm bilä, çilinganim bilä, neçik anam bilä, ki toyurdu meni, da besländim emçäklärindän aniñ, neçik ki tanıxtır maña Teñri atalarımniñ Aprhamnıñ, Sahagnıñ, Agopnuñ, ki turuptur k'erovpe-lär üsnä, Atovnıa biy, ki tınıptır bu dadžarda. A egär alay bolmasa, ol kensi öç aluçı Israjeldän bu yerdä tas etkäy meni.

Da aldı Ayeksandros k'ahana bu antni Ovsep'niñ, yazdı makayāt' üsnä, da yuvdu ol suv içinä, da aldı topraçından dadžarnıñ çoran alnından aruv topraç, da anı da suv içinä buladı, da aldı arpa ötmäkin Ovsep'niñ çolundan, da berdi suvni Ovsep'kä, da çoydu ötmäkni alnına Eyämizniñ çoran üsnä, da ayttı Ovsep'kä:

— İç suvnu. Egär ki yazıçlı esän alnına Teñriniñ, bolgay bu suv saña da bu ant, ki içinädir, da bu topraç övündän Teñriniñ saña çarçış da ölüm, a egär ki yazıxsız esän, na bolgay saña (6v) alıış da tirlik.

Da ayttı Ovsep':

— Eyiçi, eyiçi.

Da barçası ayttilar:

— Amen.

Da baçtı Ovsep' kökkä, da alıış etti, da içti.

Soñra buyurdular añar barmaga Zäytün taçına. Na ol bardı da keldi, da barça çoyovurt birgä-

sinä, da Ovsep' çaytti Zäytün tayından, yariçlanip, frištä kibik, da yaçşi islär saçilir edi andan, ki bütün šähär toldu, artixsi dadžari Eyämizniñ, da keldi övünä Eyämizniñ, çoran alnina, da alyiş etti.

Da Ayeksandros k'ahana, ilgäri kelip, çuçtu, da öpti anı, da yapti başın.

Ol türlü etärlär edi k'ahanajyabedlär Zak'aria da Simeon dzeruni, da barça k'ahanalar, da çartlar, da barça çoyovurt šähärniñ. Kesäklädilär tonun, da här biri ülüş aldı alyişli. Da Zak'aria k'ahana yäni ton keltirip kiydirdi añar da küç bilä çıçardı anı çoyovurt arasından. Da çanlar urup küç bilä tiydi çoyovurtnu, ki tiyildilar da kerı kettilər.

Da ündädi Ayeksandros k'ahana ari gojsnu, da yürüttü anı alnina çoranniñ da çoyovurtnuñ, da (7r) buyruçuna körä örenk'niñ etti añar alay, neçik sanlı Ovsepkä, içirmäç bilä ol suvnu. Da ari gojs ta bardı Zäytün tayına, da keldi zadasız da tolu Ari Džan bilä, da kirdi dadžarga, da, turup çoran alnina, avaz bilä alyiş etär edi.

Ol türlü yänä yiyilip çatunlar çövräsinä, çaysıları arzani edilär, aldılar tonun anıñ, kesäklädilär da üläşindilär. Da Eyişapet bilir edi bu işni äväldän, da keltirip edi birgäsiniä hadir ton, da ol sahat kiydirdi ari gojsnuñ üstünä. Evet başındağı yapovun anıñ Ayeksandros k'ahana k'ahanajyabedlär bilä alıp çoran üsnä yaydılar haybatına Tejriniñ džadzoç kibik.

Soñra, çaçan bildilər, ki aruv edilär, çöküp, yerni öpärlär edi da boşatlıç çolarlar edi alardan. Da Zak'aria k'ahanajyabed alyişladı alarnı atına Tejriniñ.

Da ertäsi aldı ari gojsnu, da keldilər yänä toyrı övinä Ovsep'niñ Nazarettä.

17. Sorovlar türlü-türlü

“Разнообразные вопросы”

Sorov, ki: ne türlü turçuzdular Biyim(7v)iz K'risdosnu Gajap'a k'ahanajyabedniñ alnina?

Džuvap: tuttular Ketsämanidä 4000 kişi da keltirdilər mahalä bilä, da 70 eşik aşıra mindirdilər yoyarı, da här eşiktä sili urdular, da küldülär k'ahanajyabedniñ eşikinä diyin, da soñra zindanga çoydular kensiläri sağış etkinçä.

Sorov, ki: gunk' ol sağıt nedän edi, ki K'risdos arak'ellärniñ ayaçın yuvdu içinä?

Džuvap: nođzi ayaçtan edi ipkin terän rängli yasagan.

Sorov: nedir barçadan artıç dünyâda?

Džuvap: [Армянский текст].

Çaysi ki çıçkan tayaçı üsnä Esseaniñ tindiñ 7 yariçli šnorh' bilä, Džani Tejriniñ, da sağışlamaçniñ, džan ivaşlikniñ, da çuvatniñ, džani eslilikniñ,

da biylikniñ, džani çorçmaçlıçniñ, da Tejrığä tapunmaçlıçniñ çolarbiz, bayışla bizgä da yarlıçmaçniñ seniñ bilä başçışından, budur (8r) 7 türlü başçış, çaysi ki ermeniçä šnorh' ündäilir.

Da Eseñiñ tayaçı Tawit'tir, çaysi üsnä tindi bu 7 šnorh'.

Da Tawit'niñ tayaçı K'risdostur.

18. K'aroz ulu aynakünnüñ, asrı körkli, ki neçik buzdu tamuçnu

“Проповедь на великую пятницу, очень красивая, о том, как [Иисус Христос] разрушил ад”

Evet bilmäç keräk munı, zera Awedaranda anı körgüzmästir, ki K'risdosumuz bizim ne türlü bardı tamuçka ya ne etti anda. Yoçsa ayttılar munuñ üçün vartabedläri yixövnüñ az nemä, çaysin ki belgirttilär ölümlär, ki ol künnü turdular ölüdän, da kirdilər Erusaçemgä, da köründülär köplärgä.

Anıñ üçün yazgandır, ki K'risdosnuñ ölümündän burun eski duşman aytti tamuçnuñ ululuçuna, ki:

«Hadirlä tamuçnu, zera tezindän klärmen keltirmä saña Jisusnu da alma andan öç, zera çaysin ki men soçrayttım, ol yariçlattı, çaysin ki men aysattım, ol saçaytti, çaysin ki urdum murdarlıç bilä, ol arıttı».

Ayttılar tamuçtagilär: «E, şaytan, keltirmä anı munda, egär klämäsän işitmä. Baç, zera biz sınıdix anıñ küçün, Jisusnuñ, zera Łazar bizim zindanimizde edi, (8v) da çaçan işitti avazın Jisusnuñ, alay uçup ketti, neçik çaraçuş».

Ayttı şaytan: «Xorçmañiz, tamuçtagi şaytanlar. Bilirmen anı, ki adamdır da ölümdän çorçıyır, zera aytti: “Çayyudadır boyum ölümgä diyin”».

Ayttılar tamuçtagi şaytanlar: «Aldanma, e, şaytan, zera ol küçsüzlükünä körä, ki körgüziyir, ulu küç yaşıriptir da kliyir aldama seni».

Ayttı şaytan: «Xorçmañiz da çayyusuz boluñuz. Barça işni ölümgä añar hadirläpmen: çäeni, çadaçni, keyartni, da yüräklärin džuhutlarnıñ biyändiripmen öldürmä anı».

Evet çaçan ki bardı şaytan da berdi anı tutmaga, soñra bildi, ki eksiklik bolsar tamuçka ölümindän K'risdosnuñ.

Anıñ üçün çaçan ki eltilär Beyadoska, na ol sahat şaytan çorçulu körüm körgüzdü çatununa Beyadosnuñ, da yeberdi çatunu Beyadoska, ki: «Nemä yaman etmäğäysen ol kişigä, zera aruv adamdır».

Yoçsa tügällänmädi erki şaytanniñ, zera K'risdos asrı klär edi çıynalma çaç üsnä ölüm bilä bizim çutçarıлмаçimiz üçün, ki tügällängäy

markarelər bitiki da tğällängäy çutçarıлмаçı dünyâniñ.

(9r) Da çaçan bardı K'risdos çaçka, na eski duşman barıp çulaç çoydu turup yuvuç çaçka, ki, şahat, tapkay kensiniñ yamanlıxından K'risdoska. Da çaysi ki heç nemä tapmadı anda, asrı çorçtu, ki buzulmagay tamuça ölümü bilä K'risdosnuñ.

Aniñ üçün tezindän bardı tamuçka, ki berkitkäy anı, ki utru turgay K'risdoska.

Da munda bilmäç keräk, zera avaz elçi yeberdi K'risdos tamuçka bu türlü, ki kes-kenetä yarıç saçıldı tamuçta.

Na ol sahat Adäm atamız awedig berip aytir edi: «Sövünüñüz, oylanlarım, zera bu yarıç Teñri Oylunuñ yarıxidır, ki kliyir kelip çutçarma bizni».

Na ol sahat turdu Esaji markare da aytı: «Men bu yarıç üçün markarelik ettim, aytıp, ki: “Çoyovurt olturup edi çaranıyuda da kördülär ulu yarıç”».

Na ol sahat turdu Simeon dzeruni da aytı: «Könüdür bu söz, zera men aldım çuçaçıma oylan Jisusnu».

Na ol sahat turdu Ovanes Mgirdiç da aytı: «Könü, ki alaydır, zera men mgrdel etti meni [=ettim anı] 30 yaşına, da körgüzdüm barmaçım bilä, da aytım: “Ošta Xozusu Teñriniñ, ki kötürsär yazıçni dünyâdan”».

Na ol sahat sövündülär dżanlar tamuçta.

Da çaç(9v)an kördilär şaytanlar, ki sövündülär dżanlar, asrı çorçtular.

Da çaçan simarladı dżanin K'risdos çaç üsnä, bardı tamuçnuñ eşikinä da aytkanin markareniñ ulu avaz bilä çayırıp aytı: «Ayiniñiz, buyruçılar, eşiğinizdän siziñ biyik! Da kirsin haybatniñ çanı!»

Na ol sahat dżuwap berdilär şaytanlar, seskänip, da aytılar: «Kimdir bu çanı haybatniñ?»

Na ol sahat dżuwap berdi Tawit' da aytı: «Biy küçlü küçü bilä kensiniñ, Biy klävüçi uruşnu!»

Da ekinçi çičçirdi Jisus: «Ayiniñiz, buyruçılar!»

Na ol sahat şaytanlar çorçulu titrämäç bilä aytılar: «Kimdir bu çanı haybatniñ?»

Na yänä dżuwap berdi Tawit' da aytı: «Biyi çuvatniñ, bu kensidir Çanı haybatniñ!»

Ol sahat uvattı K'risdos eşikin tamuçnuñ, da kirdi içinä, da tatlılıç bilä oçojn berdi Adäm atamızga da oylanlarına aniñ. Da kördilär anı barçası, tüştülär ayaçına aniñ da yıylamaç bilä aytılar: «Şükürlübiz sendän, Xutçaruçimiz bizim, ki köptändän töziyir ediç saña! Könülük bilä belgirttiñ haybatiniñni dünyâgâ! Körgüz tamuçta da! Da çut(10r)çar bizni!»

Ol sahat K'risdos ululuçların şaytanıñ bayladı otlu birçovlar bilä da azad etti baylı dżanlarni.

Da bu 3 künnü, neçä teni kerezmanda edi, ança dżanı tamuçta edi, ki 33 sahat yarımdır, da k'aroz berir edi alarga da mıçit'arel etär edi, ne türlü ki aytir Bedros arak'al: «Barıp k'aroz berdi alarga, ki tutçunda edilär».

Evet yiçkünnüñ yarımkeçäsinä kelip dżanı K'risdosnuñ da birländi teni bilä kerezmanda, da turdu ölüdän, da çutçardı baylı dżanlarni.

Yoçsa çaysilari ki inandılar ol dżanlardan, meñlik çutuldular, da çaysilari ki inanmadılar, vaçt bilä çutuluçturlar çiyindän, da soñyuda yänä çaytsarlar tamuçka, çaysindän ki çutçargay da azad etkäy bizni da barça inanganlarni K'risdos Teñrimiz bizim, amëñ.

4. K'risdos buzdu tamuçnu

“Иисус Христос разрушил ад”

Yänä biliniç, ki K'risdosumuz tamuçka alğan teni bilä kirmädi, yoçsa Ari Dżanı da Teñrilik küçü bilä kirdi, da 5201 yıllıç dżanlarni azad etti, zera ol ten, ki çaçladılar, aynakündä kerezmanda çoydılar, anda da Teñriliki birgä edi. Ol ten yiçkün(10v)nüñ yarımkeçäsinä diyin kerezmanda edi. Da dżanlarni azad etip tä kiydi tenin da ertäsi arutıun boldu bütün dünyâgâ sövünçlük.

Çaysi ki künnüñ 10-unçi sahatına çoyuldu K'risdosumuz kerezmanda, çalıp edi 3 sahat. 3 sahat kün üstünä yürüttülär yaryuçılar övünä. Da 3 sahat dayın soñra eltip çaçka çıçardılar, ki boldu kün üsnä 6 sahat. Da 3 sahat çaç üsnä turdu, ki bolur 9 sahat. Kün üsnä 10-unçida kerezmanda çoydular, ki 3 sahat dayın çalıp edi kündän.

5. Bu ari nişçark'niñ töğäräklikin, ki aytirlar, negä oçşaştir?

“Чему уподобляют целостное единство даров причастия?”

1. Burungi ari nişçark'niñ töğäräkliki Ata Oçul Ari Dżanıniñ töğäräklikin körgüzür, neçik ol töğäräkli Teñriliki ten bilä bir boldu, çaysi ki Ata Teñri istädi, Ari Dżan tilädi, Oçul ten bilä birländi.

Yänä ol Teñrilik bu ari nişçark' bilä bir bolur.

Bu nişçark'niñ ülüşü bilä ülüş algay çoyovurtni kensi bilä bir töğäräk etär, neçik K'risdos buyurur: «Kim ki yesä benim ari tenimdän da iësä benim ari çanımdan, ol maña birikir, da (11r) men añar».

2. Ekinçi nişçark'niñ töğäräkliki bizim inamimizniñ töğäräklikin körgüzür, çaysi ki biz töğäräklik inam bilä aniñ Teñriliki bilä bir töğäräk bolalıç uçmaçka.

3. Üçünçi, ki barça dünyâ Teñriniñ töğäräklikin körgüzür: yer u kök töğäräktir, çuyaş-ay, friş-

tä u adam tögäräktir. Nşxark'niñ tögäräkliki Tejriniñ tögäräklikin körgüzür, ki arzani dżanlar bilä bir bolur.

4. Dörtünçi, ki tögäräk Tejriliği tögäräk adämilikin aldı ari gojstan tögäräk Tejriliği bilä tögäräk adämilikni azad etti eski duşmanniñ elindän da uçmaçına arzani etti arzani körgäy barimizni K'risdos kendi uçmaçına.

Bu ne nişandır, ki k'ahana här tumun ari nşxark'ni 4 ülüş etär da çuluxundan sojra anı dżaşagel etär?

Burungi, 4 ülüş etmäxi ari tumni k'ahana, bilijiz, ki bu ol nişandır, ki K'risdosumizniñ çaçiniñ nişanıdır, ki 4 ülüştir.

Ekinçisi, K'risdosumuz Ortananda k'risdän boldu 30 yaşına da andan sojra 3 yıl yarım dünyâda yürüdü, çaysi ki yoluçsa edi ötmäkkä, ol(11v)-turмага, här kez 4 ülüş etip ötmäkni seyanga salir edi barçasına, çaç sindirip.

Üçünçi, vernadunda tum etti, yänä çaç sindirdi 4 ülüş da arak'ellärinä üläşti, a bizgä ösiyät etti, ki biz anı alay tügällägäybiz meñilik.

Dörtünçi, çaç sindirmaç K'risdosumizniñ ölüminün nişanıdır. Neçik çaç üstinä adämiliği bilä sindi da tejriliği bilä tirildi neçik yaratuçi Tejri.

Beşinci, ki yiçövnün 7 ariligi çaçsiz heç bolmas bolмага. Munu barça K'risdosumuznuñ ari teninä da çanına añaçliğ etärbiz da bizim dżanlarimizga da keçmişlärimizniñ yazıçlarına boşatliğka etärbiz.

Kimsä sorsa, ki K'risdos çaç üstinä turupmıdır yoçesä yatıptır, na budur dżuvapı, ki turuptur, yatmıyır, dünyâni çutçarıyır, neçik turup yarattı olturmıyın.

Badmut'ıunu 7 igitniñ

“История семи отроков”

Zamanında Teğos çanniñ, ki bolvanlarga yügünür edi, bar edi Ep'esos kermändä 7 igit, biy oylanları, da inandılar K'risdoska, zera dinsiz oylanları edilär.

Sezdi anı Teğos çan, ki alar K'risdoska inandılar. Ündädi (12r) alarnı alnına da yaçşılığ bilä ögüt berip ayttı:

— Yügününüz benim tejrilerimä, balvanlarga.

Alar ayttılar:

— Yügünmäsbiz gurk'larıñizga, yoçesä biz K'risdosnuñ çullarıbiz.

Ol da klädi alarnı çiyinga bermä, da imändi atalarından. Yeberdi alarnı, aytip:

— Barıñiz da yaçşı sayiş etiñiz, ki yügüngäysiz tejrilerimä. Yoçesä sizni çiyin bilä öldürürmen.

Alar da üläştilər tirliklärin da çıçtılar şähärdän, bardılar Oytos tayga. Anda bar edi bir peçera. Kirdilər anda 7-si dä ol peçeraga, da aldılar topıraç, septilər başlarına, da ayttılar:

— Eyämiz Jisus K'risdos, bermä bizni çıçara Teğos dinsiz çanga.

Da yattılar yuçlamaga. Dayın turmadılar ol yatmaçtan da Tejriğä dżanların simarladılar.

Ol vaçttan yattılar kiçi Teçetoska dirin, ki edi Teğostan 372 yıl anıñ k'risdän çanlığına dirä.

Na sorov etti Teğos çan, ki ne boldular ol igitlä.

Ataları ayttılar: özgä tay içinä yaşirdılar.

Xan da yeberdi 2 k'risdan murarnı, ol, ki atları edi Teçotoros da Ropinos, ki peçeraniñ ayzın örgüzgäylär taş bilä, ki çıçmaga bolmagaylar.

Alar da barip, (12v) körgüzdilər, da yazdılar 1 çorçaşın taçta üstünä igitläriñ atların, da neçik K'risdoska tapunurlar edi, da ol taçtanı eşik içinä zamurovat etti, ol ki atların [=atları] budur: Amyk'os, Mak'simianos, Mardonianos, Tionşios, Ohañes, Gosdandinos, Andonios.

Na Teçotos çanniñ zamanında da Amygos açaşniñ çıçtılar k'risdän herdżwadżoylar da Erusaçem açaşı Teçotoros da Kajios, çaysi ki aytırlar edi: «Yoçtur ölülgä turmaçliğ ölüdän». Na munu üstinä Teçotos çan da Amprigos, açaş Sdimbolnuñ, asrı müşçülländilər da yaska kirdilər.

Tek ol peçeraniñ eyäsi [easi] buzdurdu peçeraniñ ayzın, ki anda tuvarın beklägäy edi.

Na köp şaçavatı Tejriniñ dżan berdi ol 7 igitkä da tırgızdı alarnı. Turup olturdılar, da hanuz çorçu yüräklärinä edi Teğos çanniñ. Tek ayttılar birinä aralarından, ol, ki atı Amyk'os edi:

— Bar şähärgä da ötmäk al. Evet biraz artıç al: çarnimiz açtır.

Alay saçındılar edi, ki tünägün edi, ki yatıp yuçladılar, da ertäsi oyandılar.

Bardı esä Amygos Ep'esos kermängä, kördi kermänni ol tüzövdä (13r) tigül. Övlärinä çaç nişanı bar. Söz arasına K'risdosnu anıyırlar. Tek başladı tañlamaga: «Bu nedir? Tünägün bu barça yapuç edi K'risdosnuñ atı, yapuç anarlar edi. Emdi nek bulay alani boldu?» Çañ avazı işitti — tek ulu taña çaldı da yüzün yapar edi, ki tanımagaylar, zera Teğos çanniñ çorçusı yüräklärinä edi. Hanuz tek bir kişini kerı tarttı da sordu:

— Bu ne şähärdir?

Ol ayttı:

— Ep'esostur.

Tek bardı ötmäkçilər arasına ötmäk almaga, na neçik bu çıçarır aça da berir ötmäkçigä, ötmäkçi dä munu tutar çolundan da ayttı:

— Bu ne aḫçadır? Xaydan alipsen? Bu eski zamanıñ aḫçasıdır! Teḡos dinsiz ḡanıñ ḡayda esä ḡazna tapupsen! — da tutup anı, eltär šähärniñ ululuḡuna da Amarinos aḫpaška.

Tek aḫpaş ayttı:

— Igit, ḡaydan alipsen bu aḫçanı? Da sen dä ḡaydansen?

Ol başladı sormaga:

— Bu šähär Eḡ'esosmidir? Ya Teḡos ḡan ḡaydadır?

Tek ayttı aḫpaş:

— E, igit, bizni adžami mi tutıyrsen? Kensiñ mi adžamisen? Ya kläp etiyrsen, ki ḡolumuzdan sipçirilgaysen [spçirilgaysen]: sen Teḡos ḡanıñ ḡabärin beriyrsen? Ol ḡotum ḡrabaşd edi, (13v) ol vaḡt šähär dinsizlik edi. Nelär sözlüyürsen?

Tek ol ayttı:

— Biz 7 igitbiz. Ošta sınarlarım Oḡgos taḡniñ peçerasınadırlar, ḡaysı ki biz anıñ ahından tünä-gün ḡačtıḡ da anda barıp yaşındıḡ.

Munu işitti aḫpaş, da ulu sövünçlük bilä tölöv boldu, da sezdi Ari Džan bilä, ki bu Teḡriniñ ulu şayavatıdır, ki munıñkibik körüm etti ol herdzowadzoylarga utru, ḡaysı ki bulartuči ündälik.

Teg turdu aḫpaş da sdarosda da bardılar peçeraga. Keldilər esä peçeraniñ ayzına, taptılar ol ḡoryaşın taḡtanı. Ol taşniñ içinä örgüzgän edi, ḡaysiniñ üstünä yazgan edi alarnıñ atları, da K'risdoska tapunganları, barça işlari. Na soḡra kördülär kensilärin, ki olturup edilär 6-si da. Da yüzlari yiltrar edi, neçik günäş. Tek yügündülär allarına yergä diyin da sorov ettilär, ki neçik boldu. Alar da barçanı bir-bir ayttilar, neçik keldilər ol peçeraga da yaşındılar Teḡos ḡanıñ ahından, barçanı, neçik yoyarı yazgandır.

Olar da tezindän yazıp yeberdilär Teḡotos ḡan-ga, ki: «Bilgäysen, padšahimiz, munuñkibik iş boldu šähärimizdä. (14r) Teḡri munıñki sk'ançelik' etti, ḡaysı ki alay anlanıyır bizgä, ki bu körümdür, ki ölümlär turmaḡtırlar ölüdän».

Tek anı işitti ḡan Teḡotos, tezindän atlandı atka, da köp ulu biylär ḡan sırtlı [srtli] birgäsiniä dä keldilər ol peçeraga.

Tek tüşti attan ḡan da keliyir edi peçeraga. Tek alar 7-si dä çıḡıp ḡanıñ ḡarşıladılar, na ḡan kördü bularnı, ki yüzlari yiltriyir edi, neçik ḡuyaş, da tüşti allarına yergä dirä, da ḡoydu yüzün yergä, da ulu sövünçlük bilä toldu, da turup yüzlärin öpti barçasiniñ. Da başladı sorov etmä, ki ne türlü boldu.

Alar da baştan başlap uçuna dirin barça ayttilar, neçik boluptur, ne türlü ilgäri yazıptır.

Da soḡra ayttilar, ki munı Teḡri etti anıñ üçün, ki inangaylar adämilär: ölgän ten da topraḡ ḡaytkan yänä tursar Teḡriniñ yaryusuna.

Da egdilär başların da simarladılar Teḡrigä džanların.

Tek ḡan kümüş tavutlar [tawut'lar] ettirdi 7-siniä da altunsuvlagan, ki ḡoygay edi kensilärin içinä.

Na alar köründülär tüşiniä ḡanıñ da ayttilar: «Xoyma bizni kümüş içinä, zera biz topraḡtan yaratılıpbiz, yänä (14v) topraḡka ḡoygun».

Ol da yänä ol peçerada oḡ kömdürdi alarnı. Da ulu ulukün ḡoydu alarga hogdemporniñ 24 kününä.

A ol bulartuçılar barçası inandılar, ki tursarlar barça ölümlär K'risdosnuñ yaryu kününä.

Teḡrigä haybat da meñi meñilik, amən.

Da yänä Teḡotos ḡan, ki edi sanlı k'risdän oyl surp Johan Osgiperaniñ, bardı emin-sövünçlü taḡına İsdımbolga.

Xaytıp ayttı Biy Teḡrimiz bu dünyâni, ki 7 tar tursar, ḡaysı ki hər tarı 1000 yıl anlanır

“Также Господь Бог сказал об этом мире, что он простоит 7 веков, о которых следует понимать, что каждый век – 1000 лет”

1. Burungi tarına Eḡovk'ni kökkä aldı, ḡaysı ki ol vaḡt 375 yaşar edi.

2. Ekinçi tarına potop boldu.

3. Üçünçi tar aşdarag yasaldı Babilonda.

4. Dörtünçi tar awedum boldu hajr Apraham-ga Sahag oylu üçün, ki boldu ḡartlıḡına Saḡadan. Ol vaḡt edi Apraham 100 yaşına.

5. Beşinçi tar Soḡomon dadžarnı yasadı Eru-sayemda surputiun surout'eançni da eḡianika.

6. Altınçi tarına K'risdos Mariam gojstan ten aldı da toydı Pet'şesahemda.

7. Yedinçi tarıñıñ tolganına da 8-inçiniñ kirgäninä Jarut'ıun bolsar barça dünyâ(15r)gä, kimlär ki inanır anıñ teḡrilik küçinä, ki bolmaḡtır.

Badmut'iunu Aprahamniñ

“История Авраама”

T'araniñ oylu boluptır hajr Apraham, ki Adäm atamızdan soḡra 3186 yılına, Xaḡan šähärintän K'ayteaçoç ulusundan, da boluptır sünäti 99 yılına. Da İsmajel oylu toydu 86 yılına, da anıñ sünäti boldu 13 yılına, da ölümi boldu 137 yılına, da ol vaḡtın, ki barir edi Biy Teḡri Soḡomni keçirmä pov'eti bilä, ki 5 šähär edi: Soḡom, Komor, Sa-rajim, Jatama, Şeḡ'ovr. Da ol vaḡt hajr Apraham 5 kün oruç bolup tözär edi, ḡonaḡsız aş yemäs edi. Na ol çayta aḡar Ata Teḡri Troyica ḡonaḡ keldi anıñ çatırına kiçiyakündä, tindi, aḡışladı anı

barča övi-eli bilä da pov'eti bilä, çayda ki Apraham ayağın yuvdu, da soñra Teñrimiz anda aş edi [= yedi]. Na ol çaxta sezdi hajr Apraham, ki bariyir Teñri Sotomni keçirmä, da aytti, ki:

— Haşa bolgay seniñ şayavatiñdan, ki artarlarni da keçirgäysen yazıxlılar bilä! — çaytöp aytti: — Biyim, 50 artar üçün yarlıyarmisen?

(15v) Aytti Teñri:

— Yarlıyarmen.

Aytti:

— Biyim, 45 üçün yarlıyarmisen?

Aytti:

— Yarlıyarmen.

Aytti:

— 40 üçün yarlıyarmisen?

Aytti:

— Yarlıyarmen.

Aytti:

— 30 üçün yarlıyarmisen?

Aytti:

— Yarlıyarmen.

Aytti:

— 20 üçün yarlıyarmisen?

Aytti:

— Yarlıyarmen 20 üçün.

Aytti:

— 40 üçün yarlıyarmisen?

Aytti:

— Yarlıyarmen.

Aytti:

— Yarlıyarmisen?

— Yarlıyarmen, — aytti.

— 10 üçün, — aytti, — yarlıyarmisen?

Aytti:

— Yarlıyarmen.

Xaysi ki ol da tapulmadı, tek Łovd 2 çizi bilä. Xaysi ki edi Łovd hajr Aprahamniñ toymış çardaşı oylu edi Ařanniñ. Xaysi ki çixti Sot'omdan 2 çizi bilä da çatini bilä, çayda ki çatini taş tuz çaytti. Xaysi ki 2 kiyövü inanmadılar, da tas boldular çixkandan soñra Łovd Sot'omdan 2 çizi bilä. Da tüşti ulu çizi Łovd bilä, toydu andan 1 oylu Movap, ki aytilir "atamdan benim". Andan boldılar Movapaçik'lar, ulu mi'llättir. 2-inçi çizindan boldı Amon, ki aytilir "kökümdän benim". Andan boldular Amonaçik'lar.

Na ol çaxta aldı Łovd 2 çizin da bardı Sek'ovrga. Da hajr Aprahamniñ oylu boluptır Sahag, ki Ermeni džinsı mundan boluptır, hasil babamizniñ atı boluptır Getaru. Ismajel demäk "Teñri işitüci" aytilir. Da Ismajeldän Türk da Tatar, çaysi ki çixiptir Sb(16r)p'ahan kermänindän. Abdulah, aniñ

oylu Abdrahman, aniñ oylu Mähmed, mundan yayılıptır çax Osmanigä dirä, çaysi ki çixiptir bizim bizim t'visniñ (!) 43-inä Mähmäd ki çixiptir, Eprät suvnuñ üstin da [= üstindä] yapıptır Baydad şähärin. Da edi Ali Mähmäd bilä, eki çardaş oylanları, da alıp edi çizin Mähmädniñ Fatmāni, andan yayılıp ilgäri keliptir. Mähmädniñ tirliki 63 yıl.

Ata Teñri ki Dünyāni yarattı da Adām atamizni

«О том, как Бог Отец создал Вселенную и
нашего праотца Адама»

Ata Teñri ki dünyāni yarattı da Adām atamizni, da ne ki artıp edi Adāmdän, potopka dirin, ani Teñri yazıxlar üçün suv bilä keçirdi, çaysi ki ekinçi dünyāni arttırdı Nojdän da aniñ 3 oylundan, ki çixip edilär ol keraptan 8 džan. Burungi oylu Şem, K'am, Apet, çaysi ki çixti Xayan džinsı.

Em burun, K'amdan, ki atası çaryap edi, bu Orus džinsı da çaryışliniñ oylanlarıdır, ki aytti: «Meñilik džinsin çul bolgay barča millätkä!» Zera atasın külüp edi, ol, ki abronmiyin yatıp edi.

Da ekinçi oylundan, Apet'tän, frang džinsı çixiptir, ki Nemiç ya Latin ündäli. Da Ermeni džinsin Apet' oylundan boluptır, ki ilgäri at(16v)amiz boluptır Hajg, çaysi ki aldı kensiniñ džinsin 400 džan çadar,— zera hanuz Ermeni tili az edi, Krisdostan burun edi,— aldı džinsin da çaçtı Pełniñ alnından, zera küçlü dinsiz çan edi Babilonda, yarımkeçäniñ bir buççağına saptı, çaysi ki Ulu Ermenilik aytilir. Anda berkinip toxtadı, ol yerniñ atı Xaçenk' ündäli. Xaysi ki soñra Hajg bilä uruštu Peł da öldürdü ani Hajg. Andan soñra boldu Ermeni džinsına eminlik. Mundan soñra yayılıp keldilər pokolen'alar hajr Aprahamga dirä da aniñ Sahag oylundan arttı Ermeni. Xaysi ki babamizniñ atı Getarudır. Zera Sahag çartaydı da 2 közümdän soñur boldu. Xatininiñ atı edi Repeğajn, da boldu 2 oylu Sahagdan — Jagop da Eşaw. Atası Eşawni sövär edi, da anası Agopni. Analı-oylu aldadılar Sahagni, ayttılar: «Muna saña Eşaw kiyik keltiriptir». Da atasiniñ alyışin aldı. Yoçsa neçä zaman bularttı, yürüdi, Eşawdan çixiptir alpavutluç, çaysi ki "zemlanınlar" ündäli, ki avçidirlar iti bilä da çiliçi bilä da çuşçidirlar, añar Teñridän alayı berinip edi. Da Jagop nah(17r)abedniñ džinsindan boldu Džuhutluç, Eşawniñ inisindän, mundan hasil ilgäri keliptir bu dayfa, çaysi ki «Eski Zakon» ündäli.

Budur Şemniñ pokolen'asidır

Şemniñ oylanları Eşam, Asur, Arp'ak'sat, Łut, Aram. Aramniñ oylanları Hiws, Emul, Kořer ew

Mosok'. Arp'ak'sat' oylanlari Gajnan, Gajnandan toydu Saḡa. Saḡadan toydu Eḡer. Eḡerdän toydu 2 oylu — P'agey da Eḡdan. Jegdandan toydu Elmovtat da Soyek', Asarmovt, Jarak', Jotoram, Zeel, Tegya, Kerapḡ, Apimeḡey, Sapei, Dup'ir, Ewiya, Jovpap. Bular barča Jegdan oylanlaridirlar. Da turgan yerlari Masea, ki kelir Aspera tayga diyin kün toyuşuna. Budurlar Şem oylanlari.

Hajr Aprahamniḡ ḡatunu Sara ḡodžası bilä bir atadan edilär da 2 anadan, alay yuvuḡ alişip edilär, neçik Eski Törädä, zera Apraham T'ara oylu edi, da Sara Aramniḡ ḡizi edi, da T'ara da Aram eki toyma ḡardaşlar edi, da bu türlü eki toyma ḡardaş oylanlari alişip edilär. Bu Movşesniḡ Orenk'indän burun edi.

Adämnij sürülmäḡi uçmaḡtan

“Об изгнании Адама из рая”

(17v) Hačan Teḡri yarattı Adäm atamizni da Eḡa anamizni uçmaḡta da ḡačan ki yaḡıldilar da uçmaḡtan çixtilar, na här kez Adäm ata uçmaḡni anjip yıylar edi ança, ki köp yıylamaḡindan 2 közü dä soḡraydı. Da Adäm atamizniḡ 3 oylu bar edi. Biriniḡ ati Apeḡ, Gajin, Şet üvündirüci oylu edi.

Haytip işitti Teḡri anij köp yıylamaḡına da yeberdi aḡar ol teräktän, ḡaysiniḡ üstünä ki yaḡılıp edi, butaḡ. Aldi ol üvündürüci oylu Şet bu butaḡni da berdi atasına. Da aldi Adäm da ḡoydu 2 közünä — ol sahat açıldı közlari. Da anij üstünä az vaḡt tiri boldu 30 yılca. Soḡra öldü.

Aldi Şet atasiniḡ tenin, da kömdü Koḡkot'ada, da ol butaḡni tikti başı tibinä. Da ḡačan Teḡri klädi dünyâni ögütlämägä suv bilä da buyruḡ etti Nojga, ki alḡaysen ḡatunuḡni, da 3 oyluḡni, da 3 kelinläriḡni, da kirḡäysen kerapka, da aruv dḡanavarlardan 7-şär, aruvsuzlardan ekşär, da alḡaysen Adämnij da Eḡvaniḡ boylarin, Adämnij başı kündüz yariḡ berir edi ḡuyaş ornuna, da Eḡvaniḡ başı keçä ay ornuna.

(18r) Hačan ki yarlıyadı Teḡri da çixti keraptan Noj, kömdü eksiniḡ dä başlarin gövdälari bilä Koḡkot'ada, ol butaḡtan ulu teräk boldu.

Da ḡačan Soyomon ḡan dadḡar yasadı, da yeberdi devläрни, da kestirdi ol teräkni. Da 2 aḡaç da bar edi anda, anı da keltirdilər Soyomon ḡanga. Da eksi ol aḡaçlardan işkä keçti, da ol biri ḡaldı. Bardı ol teräk, da neçä yüz yıl saldılar 1 bolotaniḡ üstünä, ki adämilär üstündän keçärlär edi.

Da ol aḡaç anginça yattı, ki dinsiz dḡuhutlar ki K'risdosnu ḡaçka çixardılar.

Haçniḡ biyiklikı bu aḡaç edi. Aḡaçtan edi Adämnij ölümi, yänä aḡaçtan boldu tirilmäḡi. Ol

aḡaçniḡ mahanasından uçmaḡtan çixti, yänä ol aḡaç bilä uçmaḡka kirdi.

Rıma u Sdımbol çeşarları üçün hem ermeni padşahlar[i üçün]

“Об императорах Рима и Константинополя и армянских царях”

Neçä emḡäk bilä ḡilindilar Hromada, ḡačan ki yasadı ya tüzdü anı Hramela hajr ata da burungi Frang biylari, ya ne dep boldu, ya başlandı, olturuç ḡoyuldu ulu cesarlardan.

Ävälgı Kajios, ki ündäldi Julioss, andan soḡra Okosdos. Munuḡ (18v) vaḡtına toydu Eyämiz K'risdos Pet'ḡeḡemdä ari Mariamdan. Dayın da Diper, Glöḡeos, Neron, Teḡos, Vayerianos, Drajianos, Visbianos, Nomerios, Mak'simianos, Teḡogledianos, Mak'sentos, Gosdas, surp Gosdandianos da anij oylanlari, andan soḡra dinsiz murdar Julianos, Ulu T'eotos, asrı yaman Margianos, Zenon, Anasdas, Jusdianos, Heragl, Moḡrig, Manuil, Miḡajil, dayın öḡgälär, ki bitik bilä bolmadı yetmä, taptı, ki 50 cesar olturdu Hromada da Sdımbolda. Da nelär ḡilindilar ol vaḡtlarda yaman u yaḡşı, neçä hercowadzoḡlar, ki yıḡövlärni ḡuvarlar edi, anı yazmadı. Ya neçä çerüvçilik boldular vaḡtına!

Ya K'am nedän ḡaryaldı Noj atasından kensiniḡ? Nojnuḡ 3 oylu bar edi, atları — Sem, K'am, Apeḡ. Ya neçä millät çixti kiçi oylundan Apettän, ḡaysı ki bizim atamizdir?

Ya neçä millät u til ayırıldı? Ya neçä ulus u kermänlär meḡärdilər? Ya ne ḡilindı atamiz bizim burungi Hajk'n, ḡaysı ki biz anij ati bilä haj ündäldiy?

Edi Hajg Apetniḡ oylanlarından. Hajg suḡlançı (19r) körklü sürättän, bahatir, bazıḡ biläki, dḡagati keḡ, kök közlü, burma saçlu. Hačan ki tillär ayırıldı da aşdarag yemirildi, Peḡ ḡan edi, yasattı da tüzdü Papelonnı kendinä olturuç kendiniḡ ḡanliḡına. Dinsiz edi da kendi klädi barča dünyâniḡ üstünä ḡanliḡ etmägä.

Da bizim atamiz Hajg aldı bizim millätimizni 400 dḡan, — ol vaḡtta ermeni tili az edilär, K'risdostan burun edi, — aldı da ḡaçtı Peḡdän yarımkeçäniḡ bir buçḡaḡına, Ulu Ermenilik aytilir. Anda berkindi, ol yerniḡ ati Xaçenk' ündälir.

Bu dinsiz Peḡ bolmadı olturmaga Papelonda da keltirmägä kendinä hnazantliḡka, ki Hajg baş endirḡay edi. Da ol vaḡtta övränmiyirlär edi çerüvçülükni. Tek yıydı bu dinsiz Peḡ 50 000 yayov çerüv uruş adämilärni da keldi öçäşmäḡ da yaman yüräk bilä, neçik teḡizniḡ toḡunu, ki tas etkäy ermeni millätni. Tek çixti Hajg 1000 adam bilä Peḡniḡ utrusuna. Evet ki adämilari k'aç edilär.

Tüştü ilgäri Pəl bir böläki bilä da çerüvünüñ xalini çat-çat ilgärtin da artçartın.

Da Pəl (19v) temir kiyip edi: bilir edi, ki Hajgnüñ oçu yergä tüsmäs. Bar edi çoluna Pəlñiñ çorçulu kertmäsin [=kertmäsi] da bozdoğanı. Da biznim atamız Hajg kelir keñ, uzun, bek yayı-oçu bilä. Tek Pəl çaxırdı Hajgnüñ üstünä — hisga edi — da atıldı, neçik adždaha, yutma klädi Hajgnü. Tek Hajg tarttı yaynı, 4 butaxlı temir oçnu da oçladı köksünä, yüräkinä utru, nedän açıldı, bir teređžä kibik, köksü, da yemirildi, neçik bir tay. Nemä boluşmadı temirläri kendinä, evet sadgel boldu ol hisga, da çutuldu biznim Ermeni milläti. Ya ne ki ettilär T'orkom da Ask'azan, torunları Hajgnüñ da Ermenilər oylanları, ündälir T'orkomniñ k'açu bahatirlıçlarıında. Dayı da bulardan soñra Jamrigne bahatirlıçlar etti, ki biznim Ermeni milläti ol at bilä Armeanık' ündäldi.

Xaçan ki Ermeni çanları eksildi da tüştülär çanlıçlarıından da çaçan ki keldilär Ermenilikkä Apraham millätindän çanlar, 4 oçul, çaysin ki toçurdu Eđura, burungi Arşag, andan soñra Vayarşag, Ardeş Tanlama, Digran K'aç, Eruant, Ara Körklü, Apkar, Sanadug, Xosrov, andan soñra (20r) ulu da ari Drtad da surp Lusaworiç Krikoros, ki edi Aprahamnüñ kökündän Teñriniñ buyruçu bilä, ki aytıldı:

«Seniñ millätiniñän çıxsar, Apraham, çanlar, ki sen yalıziñ džâht ettiñ da bolduñ tapmaga Teñrini».

Dayı da Dırtaddan soñra özgä Arşag, yänä Xosrov, Bab, Vramşabuh. Munuñ vaçtına tapuldu ermeni bitiki. Dayı da surp Vartanlar, ki K'risdosnuñ süvükü üçün, ari yıçövlär üçün çanların töktülär.

Baçarsen, ki neçä türlü çilınmaçlıç u çerüvçiliklär boldu bu çanlar vaçtına, çaysi ki bitikkä küvürmädiç. Anüñ üçün ki köp esli, u açillilar, u t'ark'maniçlär dünyâda sansiz bitiklär çaldirdilar dünyâda işadag bolganlarını. Dayı da neçä türlü çerüvçiliklär boldu Babeyonda dinsiz çanlar vaçtına Napukotonosornüñ, da Tarehniñ, da Ayeksandr Magetonniñ, da Giwrosniñ ya dayın da çanlarınüñ.

Dayı da ki neçä çan olturdu Misirda, ya ne çilınmaç bilä çilindilar! 10 çan olturdu Petlemeşolar. Olturdu da köp türlü p'arawonlar. Da 1 Petlemeş (20v) yıydı dünyâniñ bitiklerini. Da 1 p'arawon Xızıl teñizdä boyuldu. Da bir p'arawon vaçtına Jovsep' Keyeçig çanlıç etti. Dayı da Magetoniaç da nelär çilindilar da Ayeksandr çandan çıxtı da dünyâniñ 3 buçaxın tuttu. Dayı da asrı da köptür

aytmaçlar, u yazmaçlar, u batmut'ınlar teñizniñ çumundan esä, ki bardırlar yazganlar burungi çanlarınüñ işlärni, ki nelär çiliniñ keçirdilär dünyâdan.

Bardır, ki džan sartın edilär da ten sartın da, yoçesä bilip övränmäç u sarnap esinä almaç asrı aslamdır adämilärgä, džan u ten hörmätinä. Anüñ üçün ki ulu haybat u yaçşidir bilmäklük, da sarnap esinä algay här birisi.

Ermeni çanları

Xaysi ki Ermenilärniñ çanları barçası çanlıç etiptirlär 642 yıl, da soñra kensi keçiptir bizim t'visniñ 495 yılına da gat'oçigosluçuna.

Soñragi çanımiñ keçti, atı edi Ardaşir, Sahag vartabed vaçtına.

Özgä yaçşı işlär

Surp Krikor Lusaworiçniñ atası Anag, anası Jokuhi, çatunı Mariam, çayn(21r)atası Tawit', bir oçlu Vrt'anış, birsi Rüşdakeş.

Surp Lisaworiç çaçan ki çaytardı Ermenilikni, K'risdostan soñra 297 yılda edi. Da anüñ yılına sv'atı Şelvestros papiž dingä çaytardı Gosdantianos çanni Rimada, 298-dä edi.

[Adamniñ k'risdänliçı]

Adamniñ burungi k'risdänliçı awazandan toçma çiliçidir.

Ekinçi k'risdanliki çosdovanut'ınudur.

Üçünçü k'risdänliki, ki dini üçün adam çanın tökkäy, neçik ari mardiroslar.

Teñriniñ yarı kününä bular izlänişär, ki adam ayzi bilä könü bolgay, teni bilä aruv bolgay, dini bilä bek bolgay.

Ya ne bilä bolur adämi uçmaçka arzani bolmaga?

Äväl alyış bilä, oruç bilä, sadaya bilä, yaş tökmäç bilä.

[Kim çaysi millättän edi]

Surp Lusaworiç Ermeni edi.

Şelvest Frang edi.

Vasilios Xayan edi.

Johanos Giperan Asori edi.

Surp Agop Mdžpnli ol da Asor edi.

Epr'em dä Asor edi.

Surp Niğol Xayan edi, Ligia ulusundan.

Bedros arak'elgä ne üçün aytı K'risdos, ki sen meni çoroz çaxırgınça 3 kez tansarsen?

“Почему Христос сказал апостолу Петру, что прежде, чем запоет петух, ты трижды отречешься от меня?”

Na (21v) munuñ üçün aytı K'risdos Bedroska, ki bilir edi, ki anı da klär edi şaytan azyırmaga, neçik Utanı, da bermädi Ata Teñri çıçara, neçik

Utani, zera Bedros yaxşi xiliş bilä toyup edi atasından-anasından, da Uta yazıx bilä toyup edi. Na anıñ üçün Teñri anı çixara berdi eski duşmanga, ki tas bolgay edi dżani-teni bilä.

[Krisdosnuñ ari teni da ari xani]

Yänä surp Vasilios hajrabedniñ vañtında bo-luptur, ki turuptur ari tumnuñ xulluxuna da žoyovurtka uläşkän vañtta yoluxur 1 dżuhutka, ki kelir, da turar yixöv eşiki üstünä, da täfäriç etär, ki el ne türlü tum aliyirlar.

Na bu dżuhutka alay körünüy, neçik ki iski içinä bir oylannıñ tenindän çimdirip tä, alay uläşir edi elgä surp Vasilios. Na dżuhutka et kibik körünür edi Krisdosnuñ ari teni da çayır xan kibik körünür edi.

Tek keldi žoyovurt arasına bu dżuhut, da ol da aldı bu ari tumdan, da çixtı yixövdän, da çixardi ayzından, da bañtı esä — alay edi, neçik añar köründü. Da ol anı yänä yöpsündü da poživat etti.

Da soñra bardı bu dżuhut surp Vasili(22r)oska da bu haybatlıxni aytı, neçik ki añar köründü da ne türlü Krisdosnuñ ari teni poživat etti.

Da keldi xatunu bilä, oylanları bilä, da surp hayrabedniñ ayaxına tüştü, da xosdovanel boldu, da inam bilä krisdän boldu, da alay keçti dünyâdan.

Munuñ üçün ayttilar, ki tek 1 kez yoluxuptur, ki Krisdosnuñ ari teni Karñ Asdudzoj körünüptür da çayır xani kibik körünüptür. Munuñ kibik hraşk' tek surp Vasilios vañtına bir yoluxuptur. Munuñki haybatlıx adeni körünmäx, xaysi ki bu dżuhutka köründi Ata Teñriniñ zork'undan u küçündän, amən.

[Tawit' xanniñ oyulları]

Tawit' xanniñ oylu kibik, keçmiyir dünyâda usu, neçik Soyomon, ki toydu Peşapedän, da ne alay körklü, neçik Apisojom, ki toydu Isk'adan, da ol oylu, ki atası tirilikinä üstünä yas tuttı, ol da Peşapedän edi. Anıñ üçün atı yoxtur, ki 8 küngä yetmädi, ki sünät bolgay edi da atın xoşkaylar edi. Keçmiyir alay küçlü, neçik Samson, Manov xatiniñ [=xartniñ] oylu, ki aldandı ol xatinga, edi atı Talia.

Bir añaş Misir kermänindän itläñir edi bir (22v) dżuhut xatun bilä

“Один священник из города Египта распутничал с одной еврейкой”

Bir añaş Misir kermänindän itläñir edi bir (22v) dżuhut xatun bilä da dżâht etär edi anı k'risdän etmä. Neçä barsa edi xatina, ögüt berir edi añar Teñri bitiklämindän. Ol xatun edi yarlıyovuçi da miskin sövüçi kendi dininä da klämäs edi işitmä añaşniñ ögütin k'risdän bolma, yoşesä aytir edi:

— Xaysi ki dindä toyupmen, ol dindä ölsärmen. Da egär ki seniñ bilä yazıxka tüşmäsam edi, na Teñri Sara bilä, da Rep'ega bilä, da Raç'wuel bilä xoşsar edi meni.

Aytti añaş:

— Umsam bar Teñridä, ki meni yazıx içinä žoyomagay, yoşesä pokutasın da ludzun tartıp ölgäy-men, da seni dä žoyomagay, ki dżuhut dinindä ölgäysen. Egär ki meni sövär esän, kelgin bizim yixövümüzgä da kör Krisdosnuñ haybatın da benim ulu hörmätimni k'ahanalardan, da žoyovurtlardan, da sargawark'lardan.

Tutundi xatun, ki bargay.

1 ulukündä bardı xatun yixövgä da körär añaşni kiyingän altunlu şreär içinä, başına tadž altunlu, emip'oron üstünä, çövräsinä sargawark'lar kiyiniş bilä türlü-türlü, alayox k'ahanalar da, da asrı sövündü bu xatun.

Da neçik mindi añaş xoranga, kördü bu xatun: (23r) yarıxlı friştä çixtı xoran artından da tutup añaşni, bayladı yixövnüñ 1 tiräkinä; da kendi friştä etti tumnu özgä k'ahanalar bilä. Da xaçan klädi ari tumnu kötürmägä, kördü bu xatun, ki kötürdü friştä 1 yaş oylanni, ki balxar edi, günäş kibik, da aytı «Arilik ariliktän», da ol oylannıñ tenindän kesip uläşir edi friştä žoyovurtlarga. Andan soñra oylan ayındı kökkä tüp-tügäl, bütün, neçik äväldän edi bütün. Tek çixtı friştä xorandan da çeşti añaşni bayından, da dayın körünmädi friştä.

Bu xatun kördü bu körümni, xorxup bardı övinä da yıladı, aytı: «Teñri, arzani etkin meni, ki bolgaymen k'risdän da inangaymen Oyluña, neçik inanir edim saña, da andan soñra ölgäy-men».

Da 1 özgä kündä bardı añaş xatunga, aytı, ki:

— Kördüñ k'risdän dinin da ol barça elni, ki neçik edi hörmätim benim?

Aytti xatun:

— San edi maña, ki körmägäy edim seni anıñki hörmättä!

Başladı aytma, yıylamaş bilä aytı ol xorxulu körümni.

Tek añaş, neçik Teñridän, işitti xatinnıñ sözlärin, aytı:

— Bu kündän ari beriyim meni pokut(23v)aga, pošumanlıxka, bariyim manastirga, ölginçä yıylıyım yazıxlarımni.

Ol xatin da tüştü añaşniñ ayaxına, aytı:

— Xoymagin meni munda, yoşsa et meni k'risdän, da mgrdel et, da ber meni xatunlar vank'ina.

Tek ol vañt etti anı mgrdel, da 3 kündä övratı anı k'risdanlık yergäsin, da töräsin, da çidama-

çin, barça türlü xuluğun, da yuvdu anı atına Ata Oğul Ari Džanniñ, eltti anı vank'ka.

A açaş ketti Erusağemgä. Da kimsä bilmädi anı. 3 yıl dźknel boldu, alay, ki K'risdostan šnork' berildi aña markarelik. Da 3 yıldan soñra tindi meñilikinä, da yazıldı ari atalar bilä, da K'risdoska haybat hali da här kez meñi meñilik, ameñ.

Egär ki kläsän bilmägä, ki Günäş çaysi ketçoyadadır, tut ävälbahardan, ki mardniñ 20-sidir, 2 kün eksik...

“Если хочешь узнать, в каком зодиакальном доме находится солнце, возьми от весны, что приходится на 20 марта, на два дня меньше...”

Egär ki kläsän bilmägä, ki Günäş çaysi ketçoyadadır, tut ävälbahardan, ki mardniñ 20-sidir, 2 kün eksik, ber här ketçoyaga 30-ar Xojndan başlar [=başlap]. Xayda ki toxtasa, ol ketçoyadadır. Zera martniñ 22-sinä Günäş Xojnga kirir.

Egärkläsän bilmägä, ki Günäş çaysi bulargan yolduzdadır, tut ävälbahardan eki kün eksik, ber här yulduzga 70-är-70-är ya 10-ar-10-ar. Başla Hradndan. Xaysi ki toxtasa, (24r) ol yulduzdadır.

Da budur yulduzlar:

Hradn , Xoyaş , Lusajper , P'ajladzu , Lusin , Erewag , Lusnt'ak .

Egär kläsän bilmägä, ki Ay çaysi ketçoyadadır, tut ayniñ künlärin da här birin 12-šär et, da burun bilgin, ki çaysi ketçoyada yoluçtu Ay Günäş bilä, da bilgin, ki neçä eksik edi Günäş kendi ketçoyasiniñ sanından, da anı toldur bu sandan, da çalganin 30-ar-30-ar bergin här ketçoyaga. Xayda toxtasa, andadır Ay.

Xojn, Ariwdzn, Ayeñaworn — ottur, da çurça, da isi. Bular kün toyuşundadır.

Çojn, Gojsn, Ajdzeyçiwrn — topraçtır, sovuçtur da çuru. Bular yarimkündädır.

Egaworn, Gširn, Črhosn — isidir, da näm, da yelli. Bular kün batışınadır.

Xeçakedinn, Garidžn, Cugn — suvludur, suvuçtur da näm. Bular yarimkeçädädır.

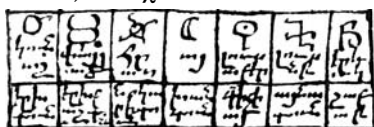
Xojn, Egaworn, Ariwdzn, Gširn, Ayeñaworn, Črhosn — erkäktir.

Çojn, Xeçakedinn, Gojsn, Garidžn, Ajdzeyçiwrn, Cugn — tişidir.

Günäş — erkäktir, isidir da çurçaç.

Ay — tişidir, sovuçtur da näm.

(24v)

[Подписи под знаками в таблице]

Günäş, yıçkün ‘Солнце, воскресенье’
P'ajladz, yıçraşkün ‘Меркурий, понедельник’
Hradn, nöğarikün ‘Марс, вторник’
Ay, çankün ‘Луна, среда’
Lusaper, kiçiaynakün ‘Венера, четверг’
Lusnt', aynakün ‘Юпитер, пятница’
Erewag, šapat ‘Сатурн, суббота’

[Xoran]

u	çç	hç	t	ç	ğ	ç
h	ç	h	ç	ç	ç	ç
ç	ç	ç	ç	ç	ç	ç
ç	ç	ç	ç	ç	ç	ç
ç	ç	ç	ç	ç	ç	ç
ç	ç	ç	ç	ç	ç	ç
ç	ç	ç	ç	ç	ç	ç
ç	ç	ç	ç	ç	ç	ç
ç	ç	ç	ç	ç	ç	ç

*ç = uoç = 0.

[Расчетная таблица, транслитерация]

a	p	kt	ez	e	i	t'	ž
i	l	ç	dž	g	h	c	ç
8	6	4	2	0	10	8	6
dž	m	j	n	š	o	ç	b
4	8	0	4	8	0	4	8
ç	r	s	v	d	r	ç	
0	4	8	0	4	8	0	
w	p'	k'					
4	8	0					

Egär kläsän bilmä adamni, ki çaysi ketçoyada toytu, tut atin anıñ da anasiniñ da baç, ki neçä yazovdur 2-siniñ atı da yazovlar neçä sayıştır, da 12-šär-12-šär keri ket. Ne ki eksik çalsa, başla Xojndan, da här birin 1 san ber. Xaysinda toxtasa, oldur, ol ketçojada toytu.

Egär kläsän bilmä, ki neçä sahatına toytu, tut ol sayışni yänä da ket 3-är-3-är. Egär 1 çalsa, 1-dädır, 2 — 2-dä da 3 — 3-tä.

Egär kläsän bilmä, ki çaysi yulduzda toytu ya ne kün, tut yänä ol sayışni da ket 7-šär-7-šär. Egär 1 çalsa — yıçkün, egär 2, egär 3, yedigä diyin baç çoranda: künü — yulduzu tibinädır.

Da men yazıçlı”.

Awsid ulusuna edi bir kişi, çaysi ki ündälir edi atı Eop

“В земле Уц (Оз) жил один человек, которого звали Иов”

Edi Jop beşinci pokolen'a Aprahamdan, çaysi ki Teñri ayzi bilä kendiniñ maçtadı (25r) tanıçlıç bilä:

«Jop çulum benim, yaçşı tapungan, artar, zadasız, keri bolgan barça yaman çilinmaçlardan».

Da edi Jop asrı ulu *çodža*. Bar edi anıñ 7 oylu da 3 *çizi*, da *džanavarları* kütülgän 5000 *çoyu*, 3000 *tuvari*, 500 *eşaki*, 200 *işlägän ögüzlari* da añar körä dayın köp nemäsi, ne türlü ki yazılıptır Opnuñ bitikinä.

Munı klädi eski duşman Teñridän, ki sinagay edi, da Teñri berdi anı anıñ çoluna, evet ki *džanin* saçladı.

Tek başladı eski duşman turçuzma añar sına-maçlıç. Boldu alay, ki bir kün barça tuvar çarasın da eşäklärin duşmanlar keldilər, da çaraxladılar, da kütüçi çulların öldürdülär. Da tüşti soñra ot köktän dä küydürdü barça böläklärin çoyların. Ol türlü barçâ tövälärin özgä millätlär aldılar da kütüçi çulların öldürdülär. Da boldu alay bir kün, ki barça çardaşlar, er u çiz, ulu er *çardaşnıñ çatına* edilär ašta. Da çaçan yep içiyirlär edi, ansızim küçlü yel çıxtı, da yemirdi övnüñ üstün, da barçasın anda öldürdü. Bunı barçanı bir kündä işitti Op bu sına(25v)maçnı eski duşmandan, da yirtti tonun kendiniñ, da topraç toldurdu [=tozdu?] başına, da tüşti yergä, da yügündü Teñrigä, da ayttı, ki: «Men yañalaç [=yalañaç] keldim yüräkindän anamnıñ, çaytıp yalañaç ketsärbiz bu dünyadan. Teñri berdi — Teñri aldı. Ne türlü Teñri klädi — ol türlü boldu. Da bolsun Teñriniñ atı alyışlı meñlik».

Bu çadar sına-maçta eski duşman tapmadı anda *džudžguhellıç* da heç tariçmaçlıç etmädi Teñrigä utru, tek Teñri uyatlı etti eski duşmannı.

Çaytıp yänä çoldu eski duşman Teñridän, ki tenin da söväklärin sinagay edi. Berdi Teñri anıñ erkinä, yoçesä ölüm bermädi.

Tek tüşti tınçsız Jopnuñ üstünä, da çoturlandı barça teni başından ayaxına dirä, da tomyaç bilä çaşır edi çoturların irinin, da olturur edi sasımış hnoylar üsnä kermändän çıçarı.

Da çaçan keçti anıñ üsnä bir zaman ol çadar sına-maçına Opnuñ, ayttı çatunu:

— Ayt bir nemä Teñrigä utru da ölgin, zera asrı buzuldu barça teniñ, barça oylanlarıñ seniñ, çaysı ki tınçsızlıç bilä toyrudum da östürdüm, öldülär, da tirlıklär barça tas boldu, (26r) da sen yaman hnoylar üsnä yixilip yatıpsen, da boyuñ seniñ yaman da küçlü çoturlardan çurtlanıptır, da heç boldu seniñ işadaglarıñ dünyadan, da men, yarlı bolup, suvraliyirmen öv övdän tınçsızlıç emgänmäç bilä.

Da çaçan işitti bu yaman saçıñni çatunundan, yamanlıç bilä baçtı anıñ üsnä da ayttı:

— Ne üçün sözlädiñ, bir çarsız kibik? Sansız yaçşılıçnı meñardıç Teñridän. Emdi bu çadar ya-

manlıçka tözmäsbiz. Teñri berdi — Teñri aldı. Da bolsun Teñriniñ atı alyışlı meñlik.

Da bu çadar barçanıñ üsnä bolmadı eski duşman anı yeñmägä, Teñridän maçtalğan Opnu, ki çövürgäy edi yaman söz bilä ya yaman saçıñ bilä Teñrigä utru. Da köp dostları Opnuñ, çanlar, biylär, çaçan işittilər, ki neçä türlü işlär keçti Opnuñ üsnä, bardılar çatına, da körüp anı ol türlü haldä, ki çoturlanıp da sasımış hnoynuñ üsnä olturgan, tañladılar, dayın da artıçsı öpkä öçäştilər.

Da çaçan kördü Teñri şükürlüçün da tözümlüçün anıñ, sözlädi birgäsinä söz sövünçlökkä, da eski duşmannı uyatlı etti, (26v) da anı saçayttı, da alyışladı soñyusun Opnuñ artıçsı, ne ki burundan. Da berdi añar Teñri ekinçi barça tirlıkläni, ne ki tas etip edi. Berdi añar Teñri sına-maçtan soñra 7 oylu da 3 körklü çiz. Da keldilər çardaşları çatına, da färählandılar, da 1-är oveçka bayışladılar, da 1-är altın 4-är sbliç yazovsuz. Na Teñri anı 2-inçi bunuñ bilä arttırdı, ki boldu 14 000 çoyu, 2000 ögüz, 1000 tovar da 1000 tişi eşäk. Da berdi añar meñär-maçlıç köp dünyada. Da tirildi andan soñra 170 yıl, da kördü oylanlarıñ oylanlarıñ da torunlarıñ oylanlarıñ, da öldü, asrı çartayıp, 248 yaşına. Ne türlü ki aytırlar, ki tırgızdı anı K'risdos uçmaçına, da pareçostur bizim üçün Teñriniñ alnına. Da burungi atı edi Opnuñ Jopap, da Osid ulusuna turur edi.

Tanıçlıçı da çiyini surp Bandälevon hakimniñ, da Ermoyajos çart k'ahananıñ, da 2 sına-larınıñ

“Свидетельство и мученичество святого Пантелеона, лекаря, и старого священника Ермолая, и двух их жён”

Xanlıçka äväl [awa] turganına dinsiz da töräsiz Mak'simianosnuñ köplär heç ettilär bu dünyanıñ tirlıklin Teñriniñ inamı üçün da uçmaç üçün Eyämizniñ bizim Jisus K'risdos(27r)nuñ. Özgälär tayda yaşındılar da taşlar tibinä çiyin bilä *džanlarin* Teñrigä sımardılar tirlıklärindän kerı. Özgälär kermänlärä, dinsiz biylär çolundan tenlärin çiyinga berip, Jisus K'risdoska tügällänirlär edi.

Ol çayta yaçşı çilinmaçlıç yeñär edi sına-maçta uruşçılarnı tözümlük bilä da yeñmäçi alarnıñ saçıñlanir edi köp türlü yaçşılıçka.

Da töräsiz Mak'simianos uruş etär edi Nigomita kermändä da K'risdosnu sövgänlär anıñ çolundan nahadagel bolurlar edi.

Ol künlärdä bar edi bir kimesä, ki atı Sdorokios ündälir edi, ki turur edi Nigomita kermändä, da bar edi bir oylu, ki atı Bandälevon edi. Ögütlänip edi yaçşı sına-maçnı. Da berdi anı hakimgä

övränmägä, *çaysi* ki atı Ewprosınä edi, ki barça biylärni *çanlıçnıñ* ol oñaltır edi. Da ol alıp Bandälevonnu *yaçşı* es bilä övrätir edi peşanı hakimlikniñ. Da barır edi *yıyı çan eşikinä kensiniñ* ustası bilä. Da kördü çan Bandälevonni barça biyläri bilä. Ayttilar hakimgä:

— Kimniñ bar alay körki, neçik bu oylanniñ! — zera ol türlü edi Bandälevon, neçik kimesä tapulmas edi (27v) adämilärdä aniñ körkünä körä başından *ayaçına* dirä.

Da ol hakim ayttı alarga:

— Oyludur dövlätli Sdorokianıñ, da anasınıñ atı Pulia ündädir. Berdilär maña övrätmägä hakimlikni.

Tek ayttı çan da kimlär ki birgäsinä and içip edilär yalyan teñrilärinä:

— Arzanidir bu oylanga bolmaga çanniñ çatına.

Andan soñra övränir edi oylan ustasından da oñaltır edi, *çaysin* ki buyursa edi, kün-kündän.

Da çan buyurur edi ustasına, ki oylanni här kez *çatına* yebergiy edi.

Dayın da bar edi bir çart Ermoçajos atlı, ki saçlanır edi bir kiçkinä *çuçta* 2 sınarı bilä. Da här kez keçar edi Bandälevon ol *çuçkinanıñ* yanından, da körär edi Ermoçajos ol oylanniñ keçkanın, körklü, da çorçulu, da *yaçşı*. Sezdi Ari Džan bilä, ki tañlama sayıt bolsar, ne türlü sanlı Boyos arak'al, zera kimesä biyändirmädi anı sınarlarından çarsizliç bilä *baçma çatın* kişigä, ya oyunga kirmägä, ya artıçsı külmägä, ne türlü övränçektir oylanlarga.

Tek ündädi anı ol çart bir kündä, başladı yalbarma, ki kirgäy *çuç(28r)*kınasına, çayda ki yaşınıp edi. Da çaçan kirdi, asrı sövündü ol çart da ayttı:

— Färäh bol, oylum, kiyinişli barça *yaçşı çiliniñ* bilä!

Da ayttı Bandälevon ol çartka:

— Färäh boluñuz siz da arzani barça hörmätkä!

Da aldı çolundan ol çart, da olturyuzdu yanına, da ayttı añar:

— Oylum, kimsen sen, ya nedir seniñ yergäñ, ya çaysi biliçiliçni övräniyirsən? Ayt maña.

Tek ayttı Bandälevon:

— Oylumen bir dövlätliniñ, çaysi ki ata Sdorokiostur. Da anamnıñ atı Puliadır, da çeli vaçttır, ki ölüptür.

Da çart ayttı añar:

— Xaysi çuluçta emgäniyirsən, oylum?

Tek ayttı Bandälevon añar:

— Neçä ki anam tiri edi, klädi meni *çatına* tutma, da atam çoymađi, zera klädi çanga çuluçka bermä. Da çaçan anam öldü, klädi meni yanına alma, da çayda klädi, anda berdi.

Tek çart ayttı:

— Ne övräniyirsən sen ustañ yanına?

Da Bandälevon ayttı:

— ZAsgębeanıñ [Асклепий / Эскулап, миф. греч. / рим., бог медицины; возможно, Асклепиад (128–56)], da zEbogradeanıñ [Гиппократ (460/459–379)], da Kallianeanıñ [Гален (130–200)] peşasin. Da buyuriyir ustam benim maña: «Egär övränsäñ alarnıñ peşasin da ögütlärin, oñaltsarsen barça (28v) çastalıçni adämilärdän».

Tek ol çart ayttı añar:

— Bularni, ki aytıyirsən, barça heçtir. Da kimgä ki Maksimianos çan yügüniyir, alar da heçtir. Kel, oylum, da işit maña, da inan K'risdoska, çaysi ki aniñ atı bilä barça çastalarnı oñaltkaysen. Zera ol ölüläрни turuzdu, da soçurlarga yariç berdi, da çastalarnı oñalttı. Xaysi ki etäkinä tiygän çatın 12 yıl tinçsizliçniñ içinä edi, ol sahat oñaldı. Dayın da köp sk'ançelik' etti, ki ne sanı bar, da ne sayışi. Xaysi ki suvnu çayırğa çaytardı. Emdi dä här kez yuvuçlanır kensiniñ çullarına da çutçarıñ alarnı barça tarlıçlardan kensiläriniñ. Da kimlär ki añar inandılar, artıçsı bulardan bayışladı etmägä.

Da Bandälevon, neçik *yaçşı* yer da körklü, ki alır urluçni da yemiş berir, Awedarannıñ sözünä körä, çaysi otuz, 60, çaysi 100, ol türlü ol da Teñriniñ sözün yöpsündü kendinä da yemişlätti çutçarılmaga kendiniñ džanına da köplärgä. Tek ayttı Bandälevon ol çartka:

— Bolur mi añlatmaga munı, çaysin ki siz aytıyirsiz, açma(29r)ga üstümä benim? Zera munı anamdan da işitir edim, çaçan yügünç etsär edi, K'risdosni añar edi, çaysin ki siz k'aroz beriyirsiz.

Tek çart ayttı:

— Umsangin añar, ki munı barça etsärsen adämilärgä, zera heç yıraçlanmastır kensiniñ çullarından. Inangin sen bundan soñra K'risdoska da mgrdel bolgin Teñriniñ şayavatı bilä.

Da andan soñra barır edi kün-kündän Bandälevon ol çartniñ çatına, da toxtalır edi inamga, da övgä barmas edi, burun alarnı körminçä, da ol türlü tolunur edi şnorhk'u bilä Jisus K'risdosnuñ.

Bir kün azad bolup edi Bandälevon ustasından kensiniñ, ki övgä bargay edi, da yıraçlandı azgına. Yol bilä taptı bir oylan, ki yilandan tişlänip da ölüp edi dä, da yılan da yanına edi. Da çaçan kördü anı Bandälevon, çorçup, azgına keri çactı, da yänä esinä keldi, da çaytıp aylandı, da ayttı

kensiniň boyuna: «Hali çaxtır maňa bilmägä, ki könü midir aytkanı Ermoyajos çartniň».

Tek baхtı kökkä da aytti: «Biyim Jisus K'risdos, arzani esäm seniň ündälgäniňä da sayınir esäň meni seniň çulluχ(29v)uňa, turgay bu oylan seniň atıña!»

Da çaçan ol munı aytti, ol sahat turdu oylan, da yılan çatladi yarımından.

Andan soňra artıxsı šnorhk' berildi Bandäle-vonga, da aytti maхtamaх bilä: «Maхtiyim seni, Eyäm Jisus K'risdos, ki ettiň meni çullariň bilä sa-ña salma». Da bardı ulu sövünçlük bilä, tüştü ol sanlı çartniň ayaχına da aytti:

— Ögärmen seni, Teңriniň xulu! Ber maňa k'risdänlikni ölümsüzlükniň, zera inanipmen bü-gün, ki yoхtur özgä Teңri, Eyämizdän başça, Jisus K'risdostan, ki anıň atı bilä ölümlär tirilirär.

Da aetti ol çartka bolgan işni barçasın, ki ne türlü K'risdosnuň atı bilä oylan ölüldän turdu da yılan çatladi.

Tek aytti ol çart:

— Kel, oylum, da körgüz maňa yilanni ölgän.

Da bardı Bandälevon da körgüzdü aňar. Kö-rüp, Ermoyajos çart baхtı kökkä da aytti: «Eyäm Jisus K'risdos! Haybat adam sövüklüküňä seniň! Haybat şayavatiña seniň da aytovsuz başχışiña se-niň, ki terçä bayışladiň seniň xuluña Bandälevonga sayışiñni seniň!»

Da bardılar 2-si çuçkinasına, da ettilär barça-(30r)sın, neçik töräsi edi. Mgrdel etti sanlı çart Bandälevonni. Da boldu Ermoyajosnuň çatına 8 kün da andan soňra övinä bardı.

Tek körüp atası anı da aytti:

— Xayda ediň, oylum, bu çadar kün, ki men ta-rıχip çayyuriyir edim seniň üçün?

Tek Bandälevon aytti atasına:

— Xanniň bir kişisi asrı tinçsizliχtan oňalttıχ, zera çanniň alnına körümlü kişi edi. Anıň üçün boldum çatına 8 [kün], ki tügäl sayaygıñça çasta.

Tek tüyildi atası. Da ertäsi bardı ustası çatına Bandälevon, da körüp ustası anı, da aytti [=başla-di] aňar aytмага:

— Bandälevon, çayda ediň munça kün?

Tek Bandälevon aytti:

— Atam baхça satun aldı da yeberdi meni çöv-räsin tutturma baхçaniň, da boldum anda 8 kün, ança ki erkli boldum üsnä, zera barça körklü in-džidän haybatlı edi, çaysı ki aldım ol mülkni.

Kendi üçün aytti munı, ki k'risdän bolup edi. Da işitip ustası munı, tüyildi sormaχtan anı.

Yoχesä Bandälevon K'risdosnuň šnorhk'ü bilä tolu çaznasın inamniň alıp edi yüräkinä, köp türlü

sayış etär edi, ki ne türlü atasın çaytargay edi Teң(30v)rigä, da här kez sözlär edi mani bilä bir-gäsinä K'risdosnuň kücün da gurk'larniň kücsüz-lükün. Sorar edi atasına, ki ne üçün yalyan teңri-lär, çaysıları ki turupturlar ayaχlari üsnä, här kez turupturlar, da çaysıları ki olturupturlar, heç tur-maslar. Tek atası aytı:

— And içärmen benim saylıχımdan, ol işni, ki sen sorıyirsen, oylum, ayırdır, bolman saña aytma-ga.

Da surp Bandälevon toldu färählik bilä da haybat berdi Teңrigä, ki bir söz bilä çaytardı ata-sın Teңrigä. Da atası ol kündän soňra 2-künüllü boldu yalyan teңriläri üçün, dayı yügünmäs edi alarga, zera övinä bar edi bolvanları. Da Bandäle- von köp kez klädi uşatmaga alarnı, da tiyar edi kensin, sayışlap yüräkinä, ki atasiniň köñlün ya-man etmägäy edi: «Xoy burun inansın Eyämizgä Jisus K'risdoska. Andan soňra birgä uşatkaybiz alarnı. Da ol hadayada, ki Bandälevon bu sayışni etiyir edi, keltirdilər aňar bir soхurnı, çolundan tutup, da eşikni çaxıp, sorarlar edi:

— İçkäri midir Bandälevon hakim?

Da çaçan bildilər, ki içkäridir, yalbarırlar edi, (31r) ki çıχıp oňaltkay edi soхurnu.

Tek işitip Bandälevon tezindän çıχtı da kördü anı atası bilä birgä. Xaçan kördü Bandälevon so-хurnu, sordu aňar, ki:

— Ne kliyirsen?

Tek soхur aytti aňar:

— Yarlıya maňa, soхurga, da tatli yariχimniň tutulganına, zera barça hakimlər sinadılar meni, da nemä bolmadılar. Da çaysı ki bar edi azgına ya-riχim, anı da ketärdilər mendän, da barça tirli- kimni aldılar, da hali soхrayip yarlı bolupmen.

Tek aytti Bandälevon ol kişigä:

— Özgä hakimlärgä iglikiñni berdiň. Maňa ne bersärsen, egär körsäñ?

Tek aytti soхur:

— Ne ki çalıptır iglikimdän, anı saña berir- men.

Da Bandälevon aytti soхurga:

— K'risdos saña yariχni bayışlagay, da ne ki maňa atadiň, elt, yarlılarga üläş.

Tek atası Bandälevonnuň tiyar edi da aytir edi:

— Oylum, pokoy ber ol kişigä. Sen artıxsı biliçi düğülsen ol hakimlärdän, ki anı baхtılar.

Yänä Bandälevon aytti atasına:

— Ol otnu, ki men bersärmen muňar, zera me- nim vartabedim bir söz bilä oňaltır inanganlarnı aňar.

Tek aldî xolundan Bandälevon soxur(31v)nuş, da xaç çixardı közləri üsnä, da aytte:

— Ati bilä Jisus K'risdosnuş, ki yarixlatti bu-rungi xaramyulanganlarni, da oñaltti tarişkanlar-ni, da yişdi tozulganlarni, erki bilä K'risdosnuş körgäysen yarişni seniş tirlikişä dirä!

Da neçik ol anı aytte, soxur körmä başladı. Da atası Bandälevonnuş inandı Teşrigä oñalgan bilä birgä.

Da barip aytte Bandälevon ol sanlı xartka, xaysi ki etti Eyämiz anıñ bilä birgä. Da boldu anıñ xatına köp künlär atası bilä da oñalgan bilä birgä toxtatmaş bilä alarni inamga. Berdi alarga sanlı xart mgrdut'iunnu köktägi şnorhk'nuş.

Da az vaşttan soşra atası Teşrigä şimarlandı. Da xalgan iglikin atasından yarlılarga üläşti da xaysilari ki zindanda edilär da xişinda. Teşriniş sövükü üçün oñaltir edi alarni da boluşuçu edi K'risdos anıñ barça işinä. Da köp hakimlär paşil-lanirlar edi aşar. Tek bir kün yişilip edi barça ha-kimlär bir yerdä. Da ol soxur yuvuş turup edi alar-ga, ki Bandälevondan oñalıp edi. Da körüp anı, ha-kimlär ayttilar biri biri(32r)nä:

— Bu ol soxur dügül mi, ki biz bolmadıx oñalt-maga? Kim bolgay ol, ki munı oñaltti?

Tek ündädilär ol soşurni da sordular, ki:

— Kim seni oñaltti?

Aytte ol kişi alarga:

— Bandälevon Sdorokiosnuş oşlu.

Tek hakimlär Bandälevonnuş ustasına ayt-tilar:

— Seniş şegertiş dügül mi Bandälevon?

Tek bolvanlarına and içip ayttilar:

— Ulu hakimniş şegertidir Bandälevon! — egär bilmäslär edi esä, K'risdos üçün markareanal bo-lurlar edi da könü sözlädilär.

Da ol kündan soşra paşilliklari bar edi Ban-dälevon hakimgä da klärlär edi mahana tapma anıñ üsnä. Da bir vaştt öç saşladılar üsnä da kör-dülär özgä inanganlarni, ki oñaltir edi Bandäle- von. Čaxtilar anı Mak'simianos xanga da ayttilar:

— Xaysi ki sen buyurduş tezindän övrätmägä hakimlikni, ki xatişna bolgay edi, da ol yürüp bizim teşrilärgä yaman aytkanlarni oñaltiyir, kliyir anı alar bilä saşış etmä. Yoşesä egär tezindän tas et-mäsän, köplärni tişyar yügündürmäxtän teşrilär-niş da hakimlikni Asgyebeanıñ K'risdoska xaytar-ir.

Dayın da xoldular (32v) xandan, ki ündägäy edi ol soşurni, xaysin ki Bandälevon oñaltip edi.

Tek buyurdu ündämä anı da sormaga, ki ne iş bilä anı oñaltti Bandälevon.

Tek kirdi soşur xan alnina da aytte aşar xan:

— E, adam, kimniş ati bilä oñaldıñ sen?

Tek ol aytte alarga:

— Sarnadi K'risdosni da xaç çixardı közüm üs-nä, da men ol sahat kördüm.

Tek xan aytte aşar:

— Sen ne aytirsən seniş üçün? Teşrilärniş kü-çü bilä oñaldıñ yoşesä K'risdosnuş ati bilä?

Tek ol kişi aytte xanga bularni barçasın, ki:

— Köriyirsən hakimlärni. Köp yalşan emgän-dilär, da tirlidikimni barça aldılar, da maşna nemä boluşmadılar. Yoşesä azgina közümniş yariş bar edi, anı da ketärip edilär.

Tek aytte xan:

— Ayt maşna, kimdir ulu Asgyebios, ki köplär sarnadılar da bolmadılar oñaltmaga, yoşesä K'ris-dos, ki Bandälevon sarnadi?

Tek ol aytte:

— K'risdos, xaysin Bandälevon sarnadi da ya-rişimni bayışladı.

Tek xan öçäşlandı anıñ üsnä da aytte aşar:

— Keri bol sen, kişi, da telirmä K'risdosni aş-maşniş bilä, zera teşrilär bayışladılar saşna yarişni.

Tek oñalgan aytte:

— Sen aliş(33r)ınma. K'risdos bayışladı maşna ekinçi yarişni açmaş bilä közümniş xolu bilä Ban-dälevonnuş, xulunuş kensiniş, da yarişlattı esim-ni yänirtmäş bilä Ari Džanniş, zera seniş teşrilä-riş soşurdular, e xan, da bolmaslar kimesägä ya-riş bermägä.

Tek xan aytte and içip teşriläriniş saşlişin-dan:

— Ne türlü seziyirmen, könüdür aytkanları hakimlärniş.

Tek sahat buyurdu eltip başın kesmä da aytte:

— Egär ki bu xalsa, köplärniş yiraşlatir teşrilä-rimizdän.

Da xačan başın kestilär anıñ, Bandälevon aş-ça berdi ol džalatlarga da, alıp, atası xatına köm-dü.

Andan soşra buyurdu xan ündämä Bandäle-vonnu. Da ol barganda, alış etip, aytir edi:

[Псалом 108/109]

«¹Teşri benim alışışima! tözmä, ²zera aşzi yazışliniş, aşzi yazışliniş da könüsüznüñ açıldı benim üstümä.

Sözlädilär benim üçün öçlü tillari bilä ³da ya-man sözlari bilä çövrämni aldılar.

Uruştular benim bilä heç yergädän ⁴da sövü-kümä utru meni çixara berdilär, da men alış etär edim.

⁵Tölädilär maņa yaman yağşığa utru da sövükümä utru meni sövmädilär.

²⁶Emdi boluş mañ(33v)a, Eyäm Teñri, da çutçar meni seniñ yarlıyamaçıñ bilä.

²⁹Kiygäylär uyatni, kimlär ki meni çıxara berdilər, da salgaylar uyatni, yapov kibik, kensiläriniñ üstünä.

Da çullarıñ seniñ sövüngäylär seniñ bilä!»

Tek kirdi çanıñ alnına Bandälevon, da kötürdü közlärin Teñrigä. Da çan ayttı [=başladı] añar aytmaga:

— Bandälevon, könü midir, ne ki işittim seniñ üçün? Men dügül mi edim, ki buyurdum seniñ üçün ustaña, ki tezindän övrätkäy edi seni, zera klär edim seni çatıma alma seniñ körklü boyuñ üçün?

Tek ayttı Bandälevon:

— Anı aytıyirsən, ne ki işittij benim için.

Tek çan ayttı:

— Xaysin ki işittim, inanmadım, zera çuv bolur, ki yalın da bolgay. İşittim, çaysin ki biz çiy-narbiz da sürärbiz anıñ üçün, ki biyänmäslär inanma teñrilärimizgä, sen yürüp da oñaltıyirsən alarnı, da yediriyirsən, da K'risdosnu aytıyirsən tapunma.

Da Bandälevon, tolup Ari Džan bilä, ayttı:

— Xanım, yazgandır, ki teñrilär, kökni da yerni ki yaratmıyırlar, tas bolgaylar, zera teñri düğül-lär, ki ölümlärni tırgızmadılar, soçurlarga yarıç bermädilär, ni bir çastanı töşäktä oñaltma(34r)dılar. Ne türlü bolurbiz alarga inanma? Ne sözlüyürsen, çanım, aldanma?

Tek çan ayttı añar:

— Xaysin k'risdänlar inanırlar, bolur munı etmə?

Bandälevon ayttı:

— Xaysına ki k'risdanlar inanırlar, munı barça etti.

Yänä ayttı çanga:

— Egär kläsän sınamaga, çaysına men inanı-yirmen, buyurgın bir antamaludç keltirmä, çaysi ki kermän içinä yatıptırlar, da ayt seniñ sarnagan-lar teñriläriñizniñ atın anıñ üsnä. Da men sarni-yim K'risdosnuñ atın. Da tanıgın, ki kimniñ atına oñalır antamaludç. Andan soñra tiyişlidir añar inanma, ki küçlüdür barça teñrilärdän.

Tek buyurdu çan oramlardan keltirmä bir antamaludç da çoyma aralarına.

Tek keltirdilər bir antamaludçni naşı bilä. Da çan ayttı Bandälevonga:

— Teñrilär bilä — könü ayttıñ. Bolsun alay, ne-çik sen ayttıñ.

Da teñriläriñiñ çulluğ etüçiläri başladılar biri birin berkitmägä usluları bilä birgä yalın umsa-larına kensiläriñiñ, çaysi ki bar edi. Bir çaralıla-rından [çaralalarından] sarnadı zAsgeyebiosnu da berdi zEbogradeosni, da özgälär zAramasdni, da çaysi Asdyegni, çaysi Herag(34v)leşni da özgä yal-yan teñrilärni. Da edi alarnıñ sarnaganları barça heç.

Da Bandälevon turup ta baçar edi alarnıñ yal-yan emgäklärinä da külär edi alarnı heç etmäç bilä.

Ayttı çan:

— Xoy sarnasın Bandälevon kensiniñ sarna-maçın.

Da Bandälevon baçtı kökkä, ayttı:

«Eyäm, işit alışıma benim, da yalbarganım benim saña yetsin.

Xaytarma yüzüñnü mendän, çaysi kündä sa-ña sarnasam, ol sahat maña işitkäysen, ki saña kö-türdüm közüñnü, Eyäm.

Da körgüz yaman sayış etüçilärgä, ki sensen oñaltuçı saña inanganlarga».

Da tuttu çolundan antamaludçni, turıyuzup anı, ayttı:

— Jisus K'risdosnuñ atı üsnä say bolgın!

Bu sahattan soñra tezindän turdu çasta da bardı sövünçlük bilä övünä alıışlamaç bilä Teñri-ni. Da köplär inandılar Teñrigä ol sahatta, kerı bolup kensiläriñiñ yalın inamlarından.

Da ol sarnaganları hakimlär bilä birgä tişlä-rin çirçildatırlar edi anıñ üsnä da aytırlar edi çan-ga:

— Egär könüsündän bu tiri çalsa, heç bolur teñrilärimizniñ küçi, anıñ üçün ki barçasın (35r) yıraçlatır alarga yügünmäçtän. Dayın bu kündän kerı biyänmä añar, çanım, zera antamaludç teñri-lärimizniñ kücü bilä sayaydı.

Tek çan biyändi alarnıñ aytkanlarına, ayttı Bandälevonga:

— Biyän maña da inan teñrilärimä. Yoçesä işitmädiñmi, ki neçälär öldülär alar üçün?

Da Bandälevon ayttı:

— Kim ki K'risdos üçün ölar, tiridir meñi, zera anıñ atı üçün ölar.

Tek çan ayttı:

— Yetkinçä sözlädiñ. Tiyiş, Bandälevon, aña-maçından K'risdosnuñnu seniñ! Ayagın seniñ oylanlı-çıñni da kel, yügün, zera köriyirmen köp da ulu çiyinlar hadirläniptir saña, egär ol bizmiliktä tur-saņ.

Bandälevon ayttı:

— Xanim, ne türlü yaman xiyinlar kläsän, bergin maña, zera hadirmen barça xiyinlarga seniñ tözmägä K'risdosunuñ atı üçün.

Mak'simianos xan ayttı:

— Bilgin, ki neçä xiyinlar berdim Ant'imos aça paška bu künlärdän burun!

Bandälevon ayttı:

— Da sen bilgin, xaysına ki tözdü ol xart Teñri üçün, aldanmadı kensiniñ yaqşı imanından, yoçesä barça yaqşı köñlü bilä çığara berdi keskängä kensiniñ eski tenin. Artıxsi biz dä igit vaçtimizga borçlubiz, küç(35v)lü kibik, ilgäri barma, ki arzani bolgaybiz keçövsüz tađzga.

Tek kördü xan tepränmäsiz inamın anıñ. Buyurdu asma, da yırtçalama anı, da çıraçlar yandırip köydürmä çaburyaların.

Da baxti kökkä Bandälevon, yeñillik bilä tözüp xiyinga, ayttı: «Eyäm Jisus K'risdos! Ne türlü tinçsizga yuvuçlangın maña, da xiyinaganda bol xatıma, da ber maña uruşkanıma tügäl kücnü!»

Tek köründü añar K'risdos Ermoyajos xartka oçšaš da ayttı añar: «Xorçmagın da seskänmä, menim küçlü uruşçım! Zera men seniñ bilämen barçaga».

Ol sahat oç dżalatlarnıñ çolları kesildi, da Mak'simianos kördü bolgan işni, ayttı Bandäle-vonga:

— Ne türlüdür seniñ dżadu peşän,— ayt maña,— ki çıraçlarnı söndürdüñ da xiyinaganlarıñni kücsüz ettiñ?

Bandälevon ayttı:

— Menim küçüm K'risdostur, ki çıraçlarıñni söndürdü da sağışınıñni seniñ kücsüz etti.

Mak'simianos xan ayttı:

— Ulu xiyinlarga salirmen seni, da soñra hörmätsiz yügünürsen!

Bandälevon ayttı:

— Egär sen ulu xiyinlarga salsañ meni, K'risdos maña ulu küç berir.

Munı işitip, xan buyurdu (36r) çazan keltirmä içkäri, da içinä çorçaşın toldurup, eritmä, ki erisä çorçaşın, salgaylar içinä artarnı da ol türlü xiyinagaylar. Neçik çaynadı çazan, buyurdu yalañaçlama artarnı da salma içinä.

Baxtı kökkä Bandälevon da ayttı: «İşit, Teñrim, avazıma benim çolganda benim saña, çorçusundan duşmannıñ abra meni! Saçlagaysen meni yamanlarnıñ yiyinından da köp yaman xilinuçılardan!»

Da alviş etkändä munı köründü añar K'risdos, tutup çolundan, kirdi çazanga birgäsinä. K'risdos

çixtı — çazan sovudu. Da surp Bandälevon başladı saymos aytma:

[Псалом 54/55]

¹⁷Men Teñrigä sarnadım, da işitti maña Eyäm. ¹⁸Ertä, da keçä, da här sahatta sözlädım, da işitti avazıma benim».

Da yuvuç turğanlar tañlarlar edi ol körümgä. Da xan aytir edi kensiniñ yuvuçtagilärinä:

— Ne türlü adamdır bu, ki otnu söndürdü da çorçaşınıñni suvuttu? Dayın ne türlü xiyin bilä xiyiniyim anı?

Da yuvuçtagilər ayttilar çanga:

— Teñizniñ teräninä tiyişlidir salma anı, mäğär, teñizni dä dżadulagay.

Tek aldılar çulları uyat(36v)larından. Da çoydular çapçuğ içinä. Bardı xan da birgälärinä körmägä, ki ne bolsar. Tek saldılar bir ulu taş da bayladılar boynuna anıñ, da eltilär bir neçä mil teñiz içinä, da saldılar teräninä teñizniñ. Da köründü añar K'risdos xartka oçšaš, öçäşti teñizgä, da teñiz çorçusundan Teñriniñ aşaçlandı, da alıp anı, tolyun üsnä kötürdü, da taş, yapraç kibik, yüzär edi suv üsnä, da surp Bandälevon K'risdosnuñ oñarmaçı bilä çixtı çuruga, saymos aytıp, haybatlar edi Teñrini da aytir edi:

[Псалом 9]

²Şükürlümen, Eyäm, sendän, bar yüräkım bilä, anlatırmen barça sk'ançelikiñni seniñ.

³Färäh bolup da sövünsärmen saña, saymos aytıyım Teñriniñ atına, Biylikniñä.

⁴Xaytkanına kerı duşmanlarımnıñ benim kücsüzländilär da tas boldular seniñ yüzüñdän».

Da çixkanına anıñ çuruga ayttı xan:

— Dżaduluçuñ seniñ teñizni dä yeñdi!

Bandälevon ayttı:

— Men düğül, yoçesä kim ki benim bilädir, K'risdos, çaysı ki arzani düğülsen körmä.

Tek xan telirip buyurdu barça kiyikläрни çöplämä, ki alar bilä opratkay artarnı.

(37r) Da ayttı xan añar:

— Köriyirsən sen hali, ki hadirläniptir seniñ üçün büğündän kerı. Biyängin maña da yügün teñrilärimizgä yarlıyamaç bilä körklü boyuña seniñ da köp türlü xiyin bilä ölmäğın, neçik özgälär sen burun, ne türlü bizmi çatunlardan.

Bandälevon ayttı:

— Ey, barça bularmaçıñ bilä tolu! Klädiñ maña çorçu salma? Dayı küçlü ettiñ meni! Egär çatunlar barça seniñ xiyin bergänlarıñni yeñdilär Teñri üçün, ne çadar dayın artıxsi maña tiyişlidir ol türlü tađzga arzani bolma, zera ol, ki çıraçlarnı söndürdü da teñizni tıydı, ol kiyik dżanavarlarıñni bo-

lur ivaşlatma, ol, ki yaman küçüñnü kücsüz etti da çorçaşiniñni seniñ. Bularmaçıñ bilä çıynalıp ölsärsen!

Da anı işitip, çan buyurdu artarni moydanga küvürmä. Da barça kermändägilär çačan işitilär, yügürdülär körmä.

Tek olturdu çan da buyurdu anı küvürmä, da K'risdos köründü Ermoyajos çartka oçşaş da ayttı Bandälevonga: «Yaçşi da inamlı çulum, zera kiçidän inamlı bolduñ, ulu hörmättä çoyssarmen seni».

(37v) Tek çan buyurdu barça kiyikläрни yebermä üsnä, da ol sanlıniñ çövräsini aldılar aslanlar da nemä ziyan etmäslär edi, da özgä kazanlar ayaçın yalarlar edi da çaytıp biri biri bilä uruşurlar edi, kim kimdän burun yetkay edi surpnuñ ayaçına. Da ol türlü yer berip ayızları bilä alıışlarlar edi Teñrini. Da barça köplär anda turganlar täfäriçtä çayırıp aytırlar edi ulu avaz bilä:

— Uludur Teñri k'risdänlarniñ! Yebermägä artarni tiyişlidir!

Da çačan işitti çan bu avazni, öldürdü ol kün çayırğanlardan miñ dżan da saldı alarni kiyiklärgä. Da alar klämädilär tiymägä ne birinä dä. Tek buyurdu kiyikläрни дә birgälärinä tas etmä. Da artar könüsündän haybatlar edi Teñrini da aytir edi: «Haybat saña, Jisus K'risdos! Uludur seniñ haybatıñ! Yoç ki yalyz adam oylanları seniñ üçün ölar, yoçesä kiyik kazanlar da klädilär ölmä seniñ sövüküñ üçün, ne ki tiymägä seniñ çullarıña!»

Tek başladılar yaşırtın kömmä hər biri kensiniñkin k'risdänlar.

Da çan berdi ulu çuyur çazma da içinä salma kiyiklä(38r)ni adamlar bilä birgä. Tek ayttı çan kensiniñ radasına:

— Ne türlü etiyiç bu igit bilä, ki dżaduluçu bilä köplärni yıraçlattı teñrilärimizdän?

Tek alar ayttilar:

— Buyurgin, ki etsinlar ulu küpçäk, da mindirsinlar biyik yerdä, da baylasınlar anı küpçäk üsnä, da yoyartın aşıya yebersinlar. Ol türlü yaman çiyinga teni da dżani tez çıçkay.

Tek çan buyurdu etmä ol türlü, da ol sanlı Bandälevon asrı çıynaldı zindan içinä, küpçäk hadir bolginča. Da çačan hadirländi küpçäk, keltirdilər moydanga. Tek ayttı çan:

— Çayirtiniz kermän içinä, ki yiyilip hər biri körgäylär ol igitniñ tas bolmaçın. Da kimlar ki inanirlar K'risdoska, poşman bolgaylar da çaytkaylar teñrilärimizgä.

Da buyurdu ilgäri keltirmä Bandälevonnu. Da barganda K'risdosnuñ surp zinawori alıış etär edi da aytir edi:

[Псалом 85/86]

¹Aşaxlat, Eyäm, çulaçıñni da işit maña, ki yarlımen da çaräsizmen.

²Saxla dżanimni, Eyäm, da tirciz meni, Teñrim, umsanganlarni saña.

³Yarliya maña, Eyäm, ki saña yarlıyadım hər kez, ⁴färäh et seniñ çuluñnuñ dżanin, ki saña, Eyäm, kötürdüm közümnü.

(38v) ⁵Ki sen, Eyäm, tatlı, da sekinsen, da köpyarliyovuçi barçasına sarnaganlarga saña.

⁶Xulaç çoy, Eyäm, alıışima benim da baç avazıma [=avazına] çoltçamniñ benim.

⁷Yalbardim saña, da işittiñ maña,

¹⁷Zera sen boluştuñ maña da övündürdüñ meni».

Tek alıışından soñra tuttular da bayladılar anı küpçäkkä da başladılar yebermä küpçäkni hor [=ör] aşıya, tek ol sahat üzöldü bayları, da küpçäk buzuldu, da saxlandı Bandälevon ziyansız boluşmaçı bilä K'risdosnuñ. Da küpçäk, yuvalanıp, öldürdü dinsizlärdän 700 adam, da boldu ulu çorçu barçası üsnä anginča, ki çan kensi дә seskändi da ulu çorçusundan ündädi artarni da ayttı:

— Negä dirä munı etsärsen — çaysılarni tirilä yıraçlatırsen teñrilärimizdän da çaysılarni öldürtmäç bilä?

Tek sanlı Bandälevon ayttı:

— Ey, çarsız da uyalmas oylu şaytannıñ! Yaçşi, çaydesä siziñ üçün aytıptır Tawit' markare, ki: «Çaytkay ayriçiniz siziñ başiniz üsnä, da tebaniz üsnä yamanlıçiniz tüşkay!» [Пс 7:16 злоба его обратится на его голову, и злодейство его упадет на его темя].

Maçsimianos çan ayttı:

— Kimdir, ki munı barçani saña övrätiptir, ey, aruvsuz?

Bandä(39r)levon ayttı:

— Eyäm benim Ermoyajos.

Tek çan ayttı:

— Bolurmen mi anı körmägä, ki men дә övrän-gäymen andan bu övränmäçni? — yoç esä munı aldamaç bilä ayttı.

Da Bandälevon ayttı:

— Egär kläsän, çanım, buyur maña, ki men bariç keltiriyim saña.

Tek çan ayttı añar:

— Bar közätçilär bilä, ki seni közätçäylär.

Tek bardı Bandälevon ol övginä, çayda ki ol çart yaşinip edi, da körüp anı, ayttı:

— Eyäm da atam, ündiyir seni çan.

Tek çart ayttı:

— Yüz [ewz] mi? Yağşi keldiñ, oylum, zera bu keçä, körünüp maña, K'risdos ayttı: «Ermoyaje, bardir saña ör [owr] uruşmaga, ne türlü benim xulum Bandälevon».

Da turup, bardir birgäsina ulu sövünçlük bilä. Da çaçan küvürdülär anı Mak'simianos xannıñ alnına, ayttı añar:

— Nedir seniñ atıñ?

Da ol ayttı:

— Eyämizdän atım k'risdândır, yoxesä toyuşumdan Ermoyajos ündälirmen.

Tek xan ayttı añar:

— Bardir dayın sıñarlarıñ birgäñä?

Da xart ayttı:

— Bardir dayın 2 sıñarım.

Xan ayttı:

— Nedir atları alarnıñ?

Da xart ayttı:

— Alarnıñ atı ündälir Erimbos da Ermogradeş, da alar da k'risdânlar, bizim kibik.

Xan ayttı:

— Ündäñiz alarnı da.

Da çaçan keltirdilər (39v) alarnı da, ayttı alarga xan:

— Sızız, ki Bandälevonnu yıraçlattıñız teñrilärimizdän?

Džuvap berip ayttilar ol kişilər añar:

— Arzanılarnı ündär kensinä K'risdos.

Tek xan ayttı:

— Biyändiriñiz anı, emdidän kerı yügüngäy teñrilärimizgä, da bolgaysız dostlarıñ da yuvuxtagılär benim boyuma.

Džuvap berdilər ol kişilər da ayttilar:

— Biz xolarbiz Teñridän, ki seni dä biyändirgäybız, ki sen da biz umsangaybiz añar da tügälängäybız.

Da turup alarnıñ alyış etkänlärinä 4-sününğä köründü alarga K'risdos. Da tepräñdi ol yer, xayda turup edilär.

Aytı xan:

— Köriyirsiz, ki öçäşländilər teñrilärimiz da seskändirdilər yerni?

Tek Bandälevon ayttı:

— Könü aytıyirsen. Kör, anıñ bilä haliki yerniñ tepräñgäninä teñriläriñ seniñ tüşüp aşaldılar. Ne aytıyirsen, ey, xan?

Da munı aytkanına Bandälevonnuñ keldi bir kimesä yaman xabär bermä xanga teñrilär üçün, ki:

— Yiçilip aşaldılar gurk'larıñız.

Munı işitti xan, ayttı, and içip boyunıñ saylı-xından:

— Egär tezindän tas etmäsäm alarnı, ulu ziyans etsärlär. Köriyirsiz, (40r) ne türlü 4-si dä bir-länip teñrilärimizgä xorçmadılar xol salma!

Tek buyurdular Bandälevonnu zindanga salma da ol 3 surpnu köp türlü çiyin bilä çiyinama. Da buyurdu başlarıñ kesmä. Ol hadayada, ki al-yişta edilär sanlılar, kesildi başları. Da alıp tenlärin alarnıñ k'risdânlar kömdülär.

Andan soñra buyurdu xan keltirmä Bandälevonnu. Aytı añar:

— Sayışlama sen seni tiri da ki xutulgaysen benim xolumdan, egär yügünmäsän teñrilärimä.

Bandälevon ayttı:

— Keräkmästir bu sözlärgä utru nemä džuvap bermä.

Tek xan aytı añar:

— Osta seniñ ustalarıñ Ermoyaios, da Ermogradeş, da Erimbos biyänip inandılar teñrilärimizgä da ilgäridirlär xanlıxımızga.

Bandälevon ayttı:

— Buyur, ey xan, ki körgäymen alarnı da birgälärinä bolganmen [=bolgaymen] meñi zämanädä köktägi xanlıxta.

Tek xan, mahana xoyup, aytı:

— Körmäsən alarnı, egär yügünmäsän gurk'larga.

Tek Bandälevon aytı:

— Könü aytıñ, igränçi it. Klär ediñ yalyan sözlämä da könüsün aytıñ, zera bardırlar köktä, K'risdosnuñ kermäninä.

Tek (40v) xan yüräkländi anıñ üsnä da çiynatı. Dayı da buyurdu başın kesmä anıñ, andan soñra tenin köydürmä. Da barganda artar alyışlar edi Teñrini, aytıp:

[Псалом 128/129]

²Köp kez uruştular benim bilä oylanlıxımdan beri, da meni yeñmä bolmadılar.

³Arxamnı urdular yazıxlılar, uzattılar kensiläriñiñ töräsizliklärin.

⁴Eyämiz köñüdür da uşatır erinçäkni yazıxlılardan».

Da alıp bardılar anı džalatlar kermändän çixari, da bayladılar anı bir zäytün teräkinä, da biri kelip džalatlardan urdu itisi bilä, da boldu itisiniñ temiri neçik balayuz da tiymädi artarga. Da körüp ol kişilər bolgan sk'ançelik'ni, ayttilar biri birinä:

— Uludur kücü K'risdosnuñ!

Da tüşüp artarnıñ alnına, ayttilar añar:

— Xolarbiz sendän, xulu tiri Teñriniñ, alyış et bizim üçün, ki biz dä inanıyıx Teñrigä.

Tek baxtı kökkä surp Bandälevon da aytı: «Eyäm Teñrim, tügällä benim suçlanganıñ bu

yerdä, da bu kişilärniñ yazıçların boşat, da ber bularga ülüş köktägi uçmaçta, ki saña umsandılar».

Da köktän avaz bolup ayt(41r)ildi: «Bandälevon, könü çolum [=çulum], toldu seniñ suçlanmaçın, açıldı saña köktägi eşik emdidän kerı, da şayavat oñaltmaçka berildi saña, bögündän kerı ündälmişärsen Bandälevon, yoçesä Banderemovn, ki köplärgä yarlıyısarsen da oñaltsarsen barça tınçsızlarnı».

Tek ündädi alarnı bu sanlı da yalbarır edi, ki:
— Tügälläniz çannıñ boyruçun.

Da alar klämäslär edi. Tek surp Bandälevon aytti:

— Egär klämäsäniz tügällämä, yoçtur birgämä ülüşünüz.

Da munı işitip, ol kişilär kelip yügündülär alnına. Andan soñra başın kestilär anıñ, da çanı bilä birgä süt axtı ari tenindän. Da zäytün teräki ol sahat toldu yemiş bilä.

Da körüp, Nigomita kermänlilär, ki çanı bilä süt axtı da teräk yemişländi, Teñrini haybatladılar, da köplär inandılar ol kün Eyämizgä.

Da işitti ol dinsiz çan bolgan işni barçasın, buyurdu kesmä ol teräkni da anıñ bilä tenin köydürmä ariniñ. Da çaçan köydürdülär, çalganın anda saldılar. Ol türlü tügälländi uruşçı, ari tanıç yöpsündü köktägi (41v) şnorhk'nuñ Xutçaruçimızdan Jisus K'risdos, çaysına ki tiyişlidir haybat da küç meñi meñilik, ameñ.

Badmut'ınudur biyçz Jutanıñ

“История нечестивого Иуды”

Çaçan ki Juta toçdu, ol çaçta taptılar biliçilär, ki bu oylan kensiniñ atasın öldürsär, da anasın kensinä çatun etsär, da Yaratuçisin çıçara bersär, da kensi asılsar.

Çaçan ki munı işitti atası, ki oylu bu türlü tarbiatta bolsar, aytti çatununa, ki bergin bu oylannı, ki men öldüriyim. Na çatunu aytti, ki:

— Ne kirgäysen munuñ çanına? Alıp çıçkın kermändän da anda salgın. Ne kläsä, ol bolsun.

Na atası Rıpeñ eltti, kermändän çıçarı bir orman yaçasına salgay edi oylannı. Na kördü 1 çoyçı bu kişini, ki turuptur orman yaçasına, da keldi çatına, da kördü oylannı, da sordu, ki:

— Ne oylandır bu?

Tek atası aytti:

— 1 çarib oylandır. Yeberdilär, ki salgaymen tuçda [=tayda], ki tas bolgay.

Tek sordu çoyçı, ki:

— Sábäpi nedir?

Tek başladı atası aytмага, ki bu türlü bitikçilär ayttilar, ki:

— Bu oylan kendi atasın öldürsär, da anasın çatun etsär, da Yaratuç(42r)isin çıçara bersär. Sábäpi budur.

Tek aldı bu çoyçı bu oylannı, da saçladı anı çoy süti bilä, da keltirdi ilgäri, ki igit boldu, çoyların kütär edi. Bardı bu çoyçı da bu oylanga gälädži berir edi, ki ne türlü tüşüptür bu çoyçuga ya kensi kim oyludur.

Andan soñra bu çoyçı öldü. Keldilər çardaşları da aldılar Utanıñ çolundan barça çoyların. Tek särgärdan boldu Uta, aldı başın, da keldi Zk'arivod kermängä, da turdu çayda işçi kişilär turar edi.

Kelir bunuñ atası Rıpeñ da tutar işçilär, ki borla çövräsın işlämgä, da sorar Utadan, ki:

— Sen bilirmisen borla işlämgä?

Ol aytti:

— Körsäm, övränirmen.

Ol da anı közätçi çoydu bayça üstünä da berdi çoluna oç-yay, ki:

— Bermägäysen kimesägä buzмага borlanı ya ziyan etmä.

Barır 1 kün bunuñ atası, ki: «Körüyüm, ki bu közätçi yaçşı mı közätiyir?» Bilmäs edir, ki oyludur. Tek kirär bayçaga yaşırtın, ki: «Sezär mi bu közätçi?» Tek sezär Juta, ki kişi kiriptir bayçaga, da avaz etär, ki:

— Kimsen?

Ol avaz bermäs. Üç kez. Ol da atar oç bilä da urar eyäsın.

Kelip ol sahat tutarlar da eltärlär yarçuçiga, aytıp, ki kişi (42v) öldürdü. Barır yarçuçı da könü etär. Çaçan közätçi etip edi, da avaz berdi, da ol avaz bermädi, anıñ üçün aytir:

— Egri dügül ölümgä.

Barır bunuñ çatını da aytar Jutağa:

— Yänä klär misen bizdä çuluç etmägä?

Ol aytti:

— Klärmen yilına diñri.

Körär bu çatın oylannı, ki erkçädir [erkiçadr], da aytar, ki:

— Keräkmäs edir, bu türlü iş bolgay edi, ki öldürdün eyämni. Kel, seni kensimä eyäm etiyim.

Barırlar da birländi, neçik er u çatın.

Bolur bir kün, ki sorar çatun, ki:

— Ne igitsen ya çaydansen?

Bu da añar aytar, neçik ki çoyçıdan işitip edi, säbäpin kensiniñ.

Tek sezär bunu çatın, ki oyludur kensiniñ, da vay berir kendinä. Da aytar añar, ki:

— Bunda K'risdos yürüyür dünyâda, da köplärniñ yazıçın boşatıyır. Yürü biz dä barıyıç da tü-

şüyüx ayaχına, ki boşatkay bizgä bizim yañılğanımizni.

Tek keldilər da yaziχların ayttılar. Na K'risdos boşattı alarga, da aldı Jutani, da kendinä aşagerd etti. Da ol, äybät, kendiniñ Eyäsin K'risdosumuznu çixara berdi dżuhutlarga. Da tügälländi, χaysi ki boladżax edi.

Atasiniñ atı Ropen edi da anasiniñ Cipura, Zk'ariovd otraçından.

Urumlarniñ yalyan Bayrami üçün

“О ложной Пасхе греков

(об ошибке в расчетах дня Пасхи греками)”

(43r) K'risdosnuñ Jarut'ionundan soñra da haybat bilä kökkä ayinganıñdan soñra, ki Ari Dżanni yeberdi aşagerdläriñä da yariχli k'arozundan soñra arak'ellärniñ, χaysi ki toγğanıñdan soñra K'risdosnuñ ermeni t'vaganına dirä 553 yıldır, da surp Lusaworiçtän ermeni t'vaganına 252 yıl edir, χaysi ki bu vaχtta tügälländi 200 yıllıχ domarki And-Easnıñ da dayi kelmädi birgä yergäsi ulukünlärniñ, tek bir awaklırum χaldı.

Da bu vaχtta buzuldu Ermeni t'vaganı.

Der Movses gat'oγigosnuñ 4-ünçi yilina çoyuldu biri, da bu t'vaganıñ 1-ındän 9-una dirä här biri bir türlü yergä bilä yürüdü, da t'vaganıñ 10-una başlandı tüzülmä 532 yıllıχ domar, χaysi ki hingharureag ündälir. Anıñ üçün yazgandır bizim domark'ta, ki tut t'vaganı, da 9-un keri et, zera ol 9 yılñi sayişka keçirmädilär tüzgändä hingharureagni Eas-Imasdnaser bilä birgä bolganlar, zera tügällänip edi abrilniñ 13-sünä da alar başladılar abrilniñ 4-sündän.

Zera 1 kimesä Imasdnasere-Eas atlı yiydi kensiniñ χatina esli adamlarnı, da berkittilər bu 532 yıllıχ domark'ni, χaysi ki yi(43v)γilip edilär Ayeçsandriada, edilär san bilä 36 p'ilisop'a, ki tügäl edilär ol zamanda. Xaysi ki edi aralarına Peñehez Erusayemdän, k'risdän, da baş edi aralarına Eas Ayeçsandriyalı.

Anda tüzdülär 532 yıllıχ domarkni, ki bardır kendindä 38 yıllıχ yürügäni günäşniñ da 19 yıllıχ yürügäni aynıñ, da ewt'nereag da awaklırumnuñ da körgüzür küñün 532 yılga dirä eksiksiz.

Ki bilip 1 Imasdnasere-Erion at'li çayan, χaysiniñ ki bar edi asdiçzanı çanlıχ şähärdä, da paçiländi, ki andan başça tügällädilär bunıχkibik işni. Başladı domar yasama da çoydu polorag alarga çarşi.

Xaysi ki bu boldu säbap bularmayka Bayramni, ki başladı abrilniñ 5-sindän, χaysi ki alar 4-sündän başlap edilär da 9-uncı yilina aynıñ awaklırumnu abrilniñ 6-sunda çoydular. Da ol alarga

çarşi 5-sinä çoydu, ki kensiniñkiläri dä çaräsizdän yöpsündülär, zera bardır içinä ulu eksiklik, ki här 95 yılda küñün Bayramniñ körgüzür şapatküñ Dżuhutlar bilä etmä da çoymas, ki birsi yiçküñgä salgaylar Bayramni yasaganına körä ari atalarnıñ. Zera çaçan boldu 455 yıl Ermeni t'vaganı vaχtına Ermeni biyiniñ Jovaneşniñ, ki ündälir edi (44r) oylu Kakigniñ, da gat'oγigosluχuna der Sarkisniñ boldu bularmaylıχı Bayramniñ, ki bulardılar çayanlar Bayramların da özgä millätläriñi dä bularttılar birgäläriñä, Ermenidän başça, da Jerusayemdä yariç çixmadı. Xaysi ki bu säbaptän çirdilər dinsizlä k'risdänlardan 13 000 dżan, zera bu vaχtka dirä yapuχ bizim bilä etärlär edi da yaparlar edi kensiläriniñ bularmayın, da bu vaχtta, risvay bolup, k'risdänlarnıñ çanin tökmä säbap boldular, anıñ üçün tölövün etkäy alarga Ata Oylu Ari Dżan alarnıñ yañılğanına körä.

Xaytip t'vaganıñ 455-ındän 988-inä dirä yänä yapuχ ettilär Ermenilär bilä, da 988-dä yänä bulardılar barça k'risdän milläti, Ermenidän başça, da Habaştan, da Asoridän, da özgä millät-tän başça, χaysi ki Ermeni bilä tutarlar.

Da bu boldu gat'oligosluχuna der Krikornuñ da ari aχpaşlıχına der Kalusdnuñ, İlöv aχpaşiniñ, da çanlıχına 2 çannıñ atalı oγullu, χaysi ki 2-siniñ dä atı Zigmunt ündälir edi. Bularnıñ zamanına boldu ulu tergämäçliχ Bayramni bularmay üçün barça k'risdän millätinä.

Da başlandı bularmaylıχ Ulu Pargendagtan, χaysi ki bizim Xarnap'ındurda kelip edi bizgä p'edrvarnıñ 23-sünä Ulu Pargendak (44v) da Bayram abrilniñ 13-sünä.

Da Xayanlar Franglar bilä ettilär Ulu Pargendagni p'edrvarnıñ 16-sına da Bayramni abrilniñ 6-sına.

Da bu türlü bulardılar barça millät, Ermenidän, Xabaştan, Xptidän da Asoridän başça, χaysi ki bizim bilä tutarlar. Bunıñ üçün boldu ulu tergämäçliχ k'risdänlar arasına, ki alar aytarlar edi bizgä, ki bularıpbiz, da biz alarga aytar ediç, ki siz bularıpsiz.

Anıñ üçün yazarbiz surp Lusaworiç dżanına köptän azni Erusayemdä bolgan işni, ki utru boldular 1-i 1-inä Xayan badriarki da bizim der Asduaçzadur aχpaş da öčkürdülär bu türlü. Xayan badriarki ayttı:

— Egär ki bizim Bayramda yariç çixmasa abrilniñ 6-sına, na men çontik'arga 1000 fli beriyim.

Da bizim Asduaçzadur aχpaş ayttı:

— Egär bizim Bayramda yariç çixmasa, abrilniñ 13-sünä, na men çontik'arga başimni beriyim.

Da bardılar çadigä, da yazdirdilar diftargä. Da çaçan bizim Çubuxuruşkannıñ şapatkünü keldi, tek bardılar çayanlar çadigä da biygä da ayttilar:

— Açıñız bizgä Jarut'ıunnuñ eşikin, ki kiriyyiç ičkäri.

Tek alar ayttilar, ki:

— Ermenilər kelmiyin, sizgä eşikni açmasbiz.

Tek çayanlar hər adam başına 4-är fli yıydılar, da berdilär emingä, (45r) da ačtırdılar eşikni yarımkindä, da kirdilər ičkäri. Na keldi vaçtı yarıç çixmaçnıñ, da yarıç çixmadı, da boldu yarımkeçä, da yarıç çixmadı. Soñra suvbaşınıñ adämiläri da Xabaş milläti kirdilər Jarut'ıunga, da tövä-tövä çayanlarıni sürdülär çixarı, da eşikni beklädilär. Da bu türlü uyat bilä çixtilar da Bayramlarıni etmädilär. Da ol 1 haftanı oruç turdular bizim bilä.

Da çaçan ki keldi bizim Bayramimiz, çaysi ki abrilniñ 13-sünä edi, tek bardılar ermenilər Erusaçem biyinä da ayttilar, ki:

— Xayanlar kensiläriniñ Bayramlarıni ettilär. Buyruç et, biy, ki bizim bilä dayı kirmägäylär Jarut'ıunga.

Da biy etti ol türlü. Tek işitilär çayanlar, da barıp 200 fli dayı berdilär emingä, da kirdilər ičkäri Jarut'ıunga bizim bilä. Da könü Yarıç K'risdos yarıçnı ačtı vaçtına surp Lusaworiçniñ alyışi bilä. Da Ermeni milläti açıç yüzlü boldu, da özgä milätlär çara yüzlü boldular.

Da soñra tuttular Xayan badriarkin Erusaçemdä, da zindanga saldılar, da 1200 flüsün almıyın, çixarmadılar zindandan, ne türlü ki öčkürüp edir der Asduadçadur Ermeni açaşı bilä.

Da Erusaçem biyiniñ ulaçı 16 kündä keldi Erusaçemdän Sdimbolga da çolu bilä yazgan bitikin keltirdi (45v) çondikarga, çaysında ki yazgan edir, ki Ermeni milläti 11 milätni bastı.

Da biz, bu sövünçlü çabärni işitip, 3 kün üç keçä färâhlik ettiç, ki surp Lusaworiçniñ alyışi bilä Ermeni milläti açıç yüzlü boldu da özgä milätlär çara yüzlü boldular da baş-tebän.

Da bu iş boluptur 4 ya beş kerät. Da barça bizim bilä yapuç etärlär edi. Da hali risvay boldular da çara yüzlü. Şükür Teñrigä, ki Ermeni milläti açıç yüzlü boldu. Anıñ üçün yazarbiz surp Lusaworiç dçanına, ki bek bolgaysiz diniñizgä da tüzgän ganonk'un hajrabelärimizniñ bizim igi saçlagaysiz, da alarıniñ buyruçu bilä yürügäysiz, da Xarap'ndurdan çixmagaysiz, çaysi ki himidir ulukünlärimizniñ bizim, zera Ari Dçan bilä tüzüptürlär hajrabelärimiz. Tügänmäçsiz da toçru yazuçılar-

ga yazdırgaysiz, ki yazılğay atıñız siziñ da keçmişläriñizniñ meñilik diftargä, amən.

Sk'ançelik'i Taniel markareñniñ Jisrajełdä

“Чудеса пророка Даниила в Израиле”

Paydasar çan etti harg ulu biylärinä kensiniñ 1000 adamga, da 1000 adamga körä çayır çoydu. Da çaçan ki başladı içmä, Paydasar buyurdu keltirmä sluzbasin (46r) kümüştan da altından, çaysi ki çixarıp edir Napok'otonosor, atası anıñ, dadçarından Erusaçemniñ, ki ičkäylär andan çan da biyläri anıñ, çirçinläri da çatinläri anıñ.

Da keltirdilər sluzbanı altundan da kümüştan, çaysin ki keltirip edilär dadçarından Teñriniñ, ki Erusaçemdädir, da içärlär edi anıñ bilä.

Xan da biyläri anıñ, çirçinläri da çatinläri anıñ içärlär edi çayır da alyışlarlar edi altından da kümüştan, yezdän da temirdän, taştan da açaçtan teñriläri da meñilik Teñrini alyışlamadılar, ki bar edi buyruçu dçanlarıni üsnä.

Ol sahat çixtilar barmaçlar adam çolunuñ da yazar edilär olturganlarga çarşı duvar üsnä çanınıñ palaciniñ, da çan körär edi çolnuñ yazganin. Ol sahat kesildi ränge çanınıñ yüzündän, da bayı beliniñ üzüldü, da tizläri anıñ 1-i 1-inä urunur edi, da çaxırdı çan, neçä kücü bar edi, ki keltirgäy kendiniñ bilüçiläri da esliläri Baydatniñ, ki:

— Kim sarnasa da megnut'ıun anıñ körgüzsä maña, çanlıç ton kiygäy da altın zindzil boynuna da 3-ünçi payına çanlıçimniñ biylik etkäy.

Na kirip barça esliläri Baydatniñ bolmadılar bitikni sarnama da ne megnut'ıunun açma.

Na Paydasar çan yüräkländi, da yüzünüñ ränge ketti (46v) dä biyläriniñ birgäsina.

Na kirdi ičkäri çaniçäsi da ayttilar:

— Xan, meñi tiri bol! Yüräklänmägin, da ränge ketmäsin yüzüñniñ. Bardır 1 adam seniñ çanlıçinğda, çaysında ki bardır Ari Dçani Teñriniñ, da atañ zamanında çuvat da eslilik tapulur edi anda. Da Napok'otonosor çan, atañ seniñ, biy çoyup edi anı Baydatniñ bilüçiläri üsnä, zera Ari Dçan bar anda eslilikniñ. Açar tüslärni, da aytar manilärni, da çeşär baylı işläri.

— Taniel, — da çan atın anıñ Paydasar çoştı.

Çaytıp ündätti, bunuñ megnut'ıunun açkay.

Ol sahat küvürdülär ičkäri Tanielni alnına çanınıñ. Na ayttilar çan Tanielgä:

— Senmisen, Taniel, yasir oylanlarından dçuhutlarıniñ, ki keltirdi Napok'otonosor atam? İşitim seniñ üçün, ki Ari Dçan Teñriniñ sendä bar, da çuvat, da eslilik artıç tapulur sendä. Da ošta hali kirdilər eslilärim da bilüçilärim alnıma benim, ki

bu yazovnu sarnagaylar da megnut'ıun aytkaclar, da bolmadılar aytmaga. Da men işittim seniñ üçün, ki bolursen sarnama da megnel etmä. Na egär ki bolsañ bu yazovnu sarnama da maña açma, xanlıx ton kiygäysen da altın zindzil boynuña seniñ da 3-ünçi payı üsnä xanlıxımnıñ biy bolgay-sen.

Na ayttı (47r) Taniel alnına xanıñ:

— Başxışiñ saña bolsun, da hörmätin övünñüñ özgägä ber. Evet yazovnu men sarnarmen da megnut'ıunun bunıñ körgüzürmen. Xan, Teñri biyiklängän ululuñnu, da xanlıxıñı, da hörmätin berdi Napok'otoşosorga, ataña seniñ. Da ululuñtan, ki berip edi añar, barça millätlär da tillär seskänip titrärler edi yüzündän anıñ. Kimni kläsä, urar edi, kimni kläsä, öldürür edi, kimni kläsä, biyiklätir edi, kimni aşaxlatır edi. Da xaçan biyikländi yüräki anıñ da džanı anıñ xuvatlandı, öktämlänmä başladı. Tüştü xanlıx olturıuçundan, da hörmäti kötürüldü andan, da adamlardan sürüldü. Da kazan yüräki berildi añar. Da eşäklär bilä edi turmaxı anıñ. Da biçänni, neçik ögüzgä, beriyirlär edi añar yemä. Da köknüñ rosasından boyaldı boyu anıñ, neginçä ki tanıdı, ki buyruñ etär Biyiktägi xanlıxı üsnä adam oylanlariniñ, da kingä kläsä, berir anı. Da sen, oylı anıñ, Paydasar, aşaxlatmadıñ yüräkiñni seniñ alnına Teñriniñ, kimdän ki bu barça nemäni taptıñ, da Teñrigä xarşı kökkä öktämländiñ, da sluzbasın övünüñ anıñ keltirdilər alnıña seniñ, da sen da biyläriñ seniñ, xırxinlarıñ

da xatunlarıñ seniñ içiy ediñiz anıñ bilä (47v) çayır, da teñrilärni altından da kümüştan, yezdän da temirdän, ayaçtan da taştan, ki körmäslär da işitmäslär, alıñlar ediñ, da Teñrini, ki náfäsiñ anıñ xolunadır da barça yollarıñ seniñ, anı haybatlamadıñ. Anıñ üçün yüzündän Teñriniñ yeberildi xol da bu yazovlarıñ yazdı. Budur:

«Mane. Tegey. Pareş».

Mane — ölcü Teñri xanlıxıñıñıñ seniñ da tügätti anı.

Tegey — ölcüdü täräzüdä da tapuldu eksilgän.

Pareş — üläşindi xanlıxıñıñ seniñ da berildi Maraç millätkä da Parsi millätinä.

Na buyurdu Paydasar xan, ki kiydirdilər Tanielgä xanlıx ton, da altın zindzil saldılar boy-nuna, da 3-ünçi payı üsnä xanlıxıñıñ boldı biy.

Da ol keçäni öldürdülär Paydasar xanıñı, da Tareh xan aldı xanlıxıñı, xaysi ki edi 62 yaşına, da tüzdü barça xanlıxı üsnä 120 biy, da 3 biyni baş xoydu barçasiniñ üsnä, da 3-ünçisiniñ 1-i Taniel edi. Da barından artıx edir Taniel da esli, na xan anı barçasiniñ üsnä biy xoydu da barça xanlıxı üsnä.

Na özgä biylär paçilländilər da mahanalar izdärlär edi Taniel üsnä, da bolmadılar tapma.

Soñra ayttilär, ki Taniel üsnä özgä mahana yoñ — tek kensiniñ Teñrisiniñ orenki. Ol sahat turdular xanıñıñ alnına da...

[Следующих страниц этой тетради нет].

【«Каменецкая хроника», кыпчакская часть】

(49r) T'v. 1060, junvarniñ ayında tañlandı pan Gurey Diradur oylı voyt rokoviy da antičkän Stecko Harburaş da Kirkor Xaçko oylı Hanusko tornu. Teñri xutlu etkäy.

T'v. 1060, mardniñ 1-inä. Keldi Plövdan Kameneckä der Tawit' nivrag nivraglıxka.

T'v. 1060, p'edrvar 10-una der Jagopnuñ xaynatası Jovaneş Aydin oylı keçti bu dünyâdan Moskovda, Smolenskada.

T'v. 1060, mardniñ 18-inä keçti bu dünyâdan Yurko Keçorovic siñarı Dovaržovska.

T'v. 1060, april ayına. Deñ Meşrob vartabedni Plöv şähärinä xabul ettilär (49v) k'arozçı, xaysi ki Kameneckä dä keldi ol že yılñı Bayramdan soñra 3 haftada da k'aroz etti asrı körklü, da birgäsiniñ bar edir deñ Jovsep' axpaş, aşagerdi, xaysi ki t'as aliñ edi.

T'v. 1060, majisniñ 9-una, kiçaynakün. Krikor Xaçko oylı Hanusko tornu antičkän keçti bu dünyâdan meñilikkä Smolenskada.

(49r) Год 1060 [1611], в январе месяце Гурьег, сын Дирадура, избран годовым войтом, а присяжными – Стецко Харбураш и Киркор, сын Хачко, внук Ануско. Дай Бог счастья.

Год 1060 [1611], марта 1 [11]. Из Львова в Каменец прибыл с миссией легат отец Тавит.

Год 1060 [1611], февраля 10 [20], тесть Агопа Ованес, сын Айдына, ушел из этого мира в Московии, в Смоленске.

Год 1060 [1611], марта 18 [28], ушла из этого мира Доваржовская, супруга Юрко Кеворовича.

Год 1060 [1611], в апреле. Во Львове как проповедника приняли вартабеда (богослова) отца (49v) Месроба, который в том же году после Пасхи приезжал и в Каменец и прекрасно проповедывал, а с ним был и священник отец Овсеп, его ученик, который принимал чашу.

Год 1060 [1611], мая 9 [19], в четверг. В Смоленске перешел из этого мира в вечность Крикор, сын Хачко, внук Ануско, присяжный.

ԴՎ. 1060, majis ayına. Kamenec starostasi pan Yan Potockiy Špirka keçti bu dünüâdan menjikkâ Smolenska tibinâ.

ԴՎ. 1060, junis ayına [*Ha полях*: Smolenska çalasi üçün]. Padšah aniñ biyliçi üçünçi Zigmunt boluşluđu bilâ Biy Teñriniñ da kendiniñ yağşı staran'esi bilâ dostat etti çliçi bilâ Smolenskanıñ çuvatli çalasin, çaysi ki Boris car etip işlätip edi da asri köp top çoyup edi içinä da poroç, alay že živnost, (50r) çaysi ki ol çalanıñ beklıçi trıvat etti 2 yılga deg, nedâ ki padšah n'e odstomp'onc tibindän şturmovat etiyir edi kendi rıcerläri bilâ kündüz u keçâ, yaz u çış, çaç dostat etkinçâ. Anda ž, dostat etkändän soñra çalanı zevšistkim, biylärin, alay že voyvodasin tirilâ keltirdilär padšahga bir çolundan tutup edi Yakub Potockiy da birsi çolundan tutup edi Stefan Potockiy, 2 çardaş, da alay ol voyvodani smolenskiy keltirip padšahga oddat ettilär. Nedâ ki padšah, körüp bunu da Teñrigâ şükür berip, haybatladı, bu Potockiylärgâ rıcerstvolari üçün köp şahavat etti.

ԴՎ. 1060, junis ayına. Pan Yakub Potockiygâ voyvodaliç Braslavskiy berildi hem starostvo Kameneckiy, a bu berildi Smolenska tibinâ .

(50v) ԴՎ. 1060, julis ayına, kiçaynakün. Ulu leğdamus [=lavdamus] boldu Kamenectâ Moskov üçün, çaysi ki 3-ünçi Zigmunt dostat etti Smolenska.

ԴՎ. 1060, sebdemper ayına der Jagovp der Krikor oğlu Plôvga barip keldi.

ԴՎ. 1060, sebdemper 8-inâ, yiçkün, Hadžgadar [hafgadar] künü, asri köp sarança kelip keçti šähärniñ üstü bilâ da barip tüzdâ yattı, ol künnü soñra uçup ketti.

ԴՎ. 1060, sebdemper ayına. Multan biyi çaçti, atı Radul Širban, da birgäsini Mihal oğlu da, da çaçip keldilär Pol'skaga da Pol'skadan Alamanga kettilär, zera Multanga özgâ biy kelip edi Türkän, atı alayže Radul edi.

ԴՎ. 1060. Keldi der T'avit' nowirag der Meçki-seç' gat'uyigostan da birgäsini 1 apeça, atı Soçomon.

(51r) ԴՎ. 1060, tegdemper 22-sinä, yiçkün. Pan Yurko Keçorovic pan Miçno erespoçannıñ džanin anđi.

ԴՎ. 1060, tegdemper 23-sünâ, yiçpaşkün. Pohreb boldu Panuvç'ada pan Yan Potockiy starosta Kameneckiyniñ, çaysi ki Smolenska tibinâ ölüp edi. Da ol pohrebgâ asri köp el barip edi täfärüdž üçün, hem men dâ yazıçli der Jagop der T'oroş bilâ bardim.

Года 1060 [1611], в мае месяце [=12/22 апреля]. Староста Каменецкий пан Ян Потоцкий-Шпирка ушел из этого мира в вечный под Смоленском.

Года 1060 [1611], в июне месяце. [*Ha полях*: О Смоленской крепости]. Его величество король Сигизмунд III с Божьей помощью и своим хорошим старанием взял мечом мощную Смоленскую крепость, которую построил царь Борис, снабдив ее множеством пушек, порохом и провизией, (50r) так что мощи этой крепости хватило на 2 года [16/26 сентября 1610–3/13 июня 1611], в течение которых король неотступно штурмовал ее со своими рыцарями днем и ночью, летом и зимой, пока не добыл. После взятия крепости схватили всех бояр, а также воеводу и живыми привели к королю. За одну руку его держал Якуб Потоцкий, а за другую Стефан Потоцкий, два брата, и так привели они воеводу смоленского и отдали королю. И король, видя это, поблагодарил и прославил Бога, а этим Потоцким за их рыцарство оказал много милостей.

Года 1060 [1611], в июне месяце. Пану Якубу Потоцкому было пожаловано Брацлавское воеводство и Каменецкое староство, причем пожаловано под Смоленском.

(50v) Года 1060 [1611], В Каменце состоялся великий богохвальный молебен по случаю взятия Сигизмундом III Смоленска в Московии.

Года 1060 [1611], в сентябре месяце отец Агоп, сын отца Крикора, ездил во Львов.

Года 1060 [1611], сентября 8 [18], воскресенье, в день Рождества Богородицы, над городом пролетела саранча в огромном количестве и села в поле, а затем в тот же день улетела.

Года 1060 [1611], в сентябре. Бежал господарь Валахии по имени Степан Серпан, и с ним его сын Михал, бежали в Польшу, а из Польши в Германию, так как в Валахию из Турции прибыл новый господарь, по имени также Радул [Михнеа].

Года 1060 [1611]. Приехал отец Тавит, легат католикоса Мелкиседека, и с ним 1 монах по имени Соломон.

(51r) Года 1060 [1611], декабря 22 [января 1], воскресенье. Пан Юрко Кеворович поминал душу пана старосты Михно.

Года 1060 [1611], декабря 23 [января 2], понедельник. В Пановцах состоялись похороны пана Яна Потоцкого, старосты Каменецкого, который умер под Смоленском. Посмотреть на эти похороны ездило много людей, и я, грешный отец Агоп, тоже ездил с отцом Торосом.

T^v. 1060, tegdemper ayına Olağ veliyatında ulu zbih boldu, çaysi ki Türktän biy keldi Tomšanın oğlu Stefan da çaçirdi Astan Eremiy oğlun Konstantini domna anası bilä da barça biyläri bilä, çaysi ki barısı Kameneckä çaçip keldilər.

T^v. 1060, tegdemper 25-sinä, çankün. Voyt tañladılar Yurko Kirkor oğlu Kiyanın da antičkän Petre Tügälbey oğlun.

(51v) T^v. 1060, tegdemper 30-una, yığpaşkün. Pohreb boldu Kitayhorodda pan Yendriy Potockiy kaştalan Kameneckiyni.

T^v. 1060, tegdemper 30, yığpaşkün. Surp Nigol yığövünün çamadununun tärädžäsi çoyuldu ramaları bilä da kvatralar bilä.

T^v. 1060, julis [=junvar] ayına. Vařaka Haç oruçuna uçmaçlı džanlı Aksent Çapliç džanın Teñrigä simarlap keçti bu dünyâdan meñilikkä. Neni ki Biy Teñri džanına yarlıyagay anıñ da yazıçlarına boşatlıç bergäy, zera t'umsuz keçti bu dünyâdan, çaysi ki Moskov šähärinä stolicada öldü, çaçan ki bizim nemiç tayfası dostat etip edi Moskovnuñ yolundan da ol zaman stolicanı zapt etip edi. Strus, da Zborovskiy, da safi nemiç edi anda, da ermeni babası yox edi, da keräk t'umsuz öl(52r)gäy edi. Teñri yazıçlarına boşatsın.

T^v. 1061, junvar 5, çankün. Kün toyuşu sarı köründü köktä otlı stolplar, asrı bek çorçulu, da ketti yarımkün sarı. Teñri yağşı etkäy.

T^v. 1061, junvar 23, kiçaynakün, murdar tasiş Olağ milläti, keçip Turlunu beri yanga, da küvdürdülär Braha šähärçixni, da Ruda salanı, da özgä köp salalar hem elni kimisin çliçtan keçirdilər, kimisin yasır sürdülär, kimisin salada övlär içinä küvdürdü, zera ol künnü artıç ne ki 30 sala küvdürdülär da çaytıp kettilər.

T^v. 1061, junvar 27, yığpaş. Yänä ž ol že murdar millät kelip Xodorovca salanı yandirdilər, navet šähärgä dä yuvuğ kelip edilär, çaysi ki šähärlilär atlı, yaraylı çixtilar çarşılarına hem žolner dä (52v) nico, çaysi ki barıp 1 mil šähärdän yıraç da birgälärinä uruş berdilər. Xaysi uruşta biznimkilärin bir neçäsin öldürdülär znaçniy tovarişläрни, m'anovic'e Babskiyni, da Pekarskiyni, da Yankovskiy, do tego ermenilärdän birisin tiri tuttular

Года 1060 [1611], в декабре месяце в Молдавии произошел большой побег. Из Турции приехал господарь Стефан, сын Томши, и упустил из Яс сына Иеремии Константи с домной-матерью и всеми боярами, которые приехали в Каменец.

Года 1060 [1611], декабря 25 [января 4], среда. Войтом избрали Юрко Киянина, сына Киркора, а присяжным – Петре, сына Тугалбея.

(51v) Года 1060 [1611], декабря 30 [января 9], понедельник. В Китайгороде состоялись похороны пана Андрея Потоцкого, кастеляна Каменецкого.

Года 1060 [1611], декабря 30 [января 9], понедельник. В ризнице церкви святого Нигола поставили окна с рамами и форточками.

Года 1060 [1611], июль [=январь] месяц. В Варакский пост* покойный Аксент Чаплич отдал душу Богу и перешел в вечность. Да помилует Господь Бог его душу и простит его грехи, ибо ушел из жизни без причастия, так как умер в городе Москве, в столице, когда наши польские войска захватили ее из рук Московии и заняли столицу. Были тогда там Струсъ, и Зборовский, и простые поляки, а нашего армянского священника не было, и потому он умер без причастия. (52r) Да простит Бог ему его грехи.

Года 1061 [1612], января 5 [15], среда. С востока на небе возникли огненные столпы, чрезвычайно страшные, и с полудня исчезли. Дай Бог на добро.

Года 1061 [1612], января 23 [февраля 12], четверг. Мерзкие и наглые молдаване, переправившись через Днестр на эту сторону, сожгли местечко Брага, и село Руда, и много других сел, а народ – кого порубили, кого увели в полон, кого сожгли в их домах в селах, и в тот день они сожгли более чем 30 сел и возвратились.

Года 1061 [1612], января 23 [февраля 12], четверг. Снова те же мерзкие люди (нация) пришли и подожгли село Ходоровцы, даже приблизились к городу, но горожане на конях и с оружием и (52v) некоторое число военных выступили навстречу и, отойдя на милю от города, бились с ними. И в этой схватке убили нескольких наших видных товарищей, а именно: Бабского, и Пекарского, и Янковского, и, кроме того, поймали живым одного армя-

* Как предполагал и Ж. Дени [1957: 29], запись сделана именно в январе. Это подтверждается записью в Актах Армянского суда г. Каменца-Подольского от 3/13 января 1611 года, когда в связи с получением известия о смерти Аксента Чаплича войт Юрко (Гурьер) от имени старейшин наложил арест на его имущество «как в Москве, так и в других местах» и известил об этом его супругу Ганухну [Акт. 25: 9 об.]. Умер же Аксент Чаплич именно в Варакский пост, то есть не в июле, а 30 сентября / 10 октября 1610 г., что соответствует дате взятия Московского Кремля войсками Станислава Жолкевского 21 сентября / 1 октября 1610 г.

Krikor Sefer tornun, ɣaysin ki soŋra As ermeniläri satun alip kendin volniy ettilär. A bu barča yazıɣ-larimizga körädır.

T^v. 1061, mard ayına. Sečovlu Xaçum oylu Kosta atli taydan tüştü Orus ɣabaxı artına, da soŋra turup, da barip blankada suvga tüşüp, boyuldu, ɣaysin ki taptilar kendin suv içinä ɣaniniñ sli-di bilä, ol ki taydan tüşüp urunup edi, da kimesä kendin körmıy edi, zera kečä boldu bu iş.

T^v. 1061, abril ayına pan Gulskiy(53r)gä berildi kaştalanstvo Kameneckiy, ɣaysı ki äväl kaştelân Halickiy edir, da Halickiy kaştelânstvo berildi pan Huminskiygä.

T^v. 1061, abril ayına. Podstarosciy Kameneç ɣalasiniñ Ceklinskiy keçti bu dünýâdan.

T^v. 1061, abril ayına. Aniñ biylikı Zigmunt padşah znovu 2-inçi ruşic'a boldu stolicasından Moskov mämläkätinä asrı köp el bilä. Biy Teŋri kendinä boluşkay, da duşmanların baş-tebän etkäy, da yänäçi kendin yüz aɣlıɣı bilä kendi stolicasına keltirgäy yaɣşı slava bilä sövünçlüxkä.

T^v. 1061, junis 20. Nemiç çerüvü Gosdantin biy bilä kirdi Olay ulusuna, ɣaysılarınıñ hetmanı Ştefan Potockiy edir. Biy Teŋri boluşkay kendinä.

T^v. 1061, julis 16. Podstarostiy kel(53v)di, ati Iriy Didinskiy, da haftasına zaraz şähärlilärni yarayları bilä revidovat eti, zera asrı ulu trıvoha edir şähärdä, da alay zakazat etip edi, ki ne zaman tambura urulsa, birdän çıxkaylar hadir yaraylı barçası; da kim ki burungi tamburaga çıxmasa, toplarga kovaniy bolgay 1 kün; 2-inçi dä çıxmasa, hörmättän salıngay; 3-ünçi dä boyoz bergäy.

T^v. 1061, julis 9, kiçaynakün. [Ha polyah: Potockiy oyraşı üçün] Nemiç çerüvü oyraş etti As tibinä Saskiy Rohda Tomşa biy bilä, alay že paşa bilä Mađzar oylu bilä da tatar bilä. Nedä ki duşman placni otrımat etti da bizim tabornu zevşıştkim buzup znesit etti, alay ki Kostantini biyni hetmanları, boyarları bilä zevşıştkim tiri tuttular. Alay že Stefan Potockiy(54r)ni dä tiri tuttular. Da tutkandan soŋra buyruɣ etti Tomşa biy ol boyarlarnı ɣılıçtan keçirmä, ɣaysıları ki belgili da ulu boyar edi. Da keskän zamanda kendi Tomşa olturup yuvuɣ, ɣarşılarına baɣiniy edi kendi rıcerlări bilä. Da heseb bilä ol ulu boyarlarnı kestirdi çay 36. Da keskändän soŋra başların buyruɣ etti sıyırma başlarınıñ terisin sürätlări bilä süväkindän, da soŋra tikip, da salam tıxtırıp asıp, ɣuruttu. Da här kün ol keskän başlarga tımar etärlär edi, bu dur tarap sürtärlär edi. Da här kün färähliɣ etip toplardan atarlar edi. 2 haftadan soŋra ol başlarnı

нина – Крикора, внука Сефера, которого потом ясские армяне выкупили и освободили. А все это – за наши грехи.

Года 1061 [1612], в марте. Коста из Сучавы, сын Хачума, упал на коне с горы за Русскими воротами, потом поднялся и, добравшись до ворот, упал в реку и утонул, и нашли его в реке по следам крови, оставленным, когда он падал с горы и ударялся, и никто его не видел, так как случилось это ночью.

Года 1061 [1612], в апреле Каменецкое кастелянство было пожаловано (53r) пану Гульскому, который прежде был кастеляном Галицким, а Галицкое кастелянство получил пан Гуминский.

Года 1061 [1612], в апреле ушел из жизни подстароста Каменецкого замка Цеглинский.

Года 1061 [1612], в апреле. Его величество король Сигизмунд снова, во второй раз, с большим числом людей выступил из своей столицы на Московию. Да поможет ему Господь Бог повергнуть врагов и вновь приведет его в свою столицу с доброй славой на радость всем.

Года 1061 [1612], июня 20 [30]. Польское войско во главе со Стефаном Потоцким и с господарем Константи вступило в Молдавию. Помогли ему Бог.

Года 1061 [1612], июля 16 [26]. Прибыл подстароста (53v) по имени Ирий Дидинский и на этой же неделе устроил смотр горожан при оружии, поскольку в городе была очень сильная тревога, и отдал такой приказ, что когда ударат в барабаны, чтобы все выступили с оружием наготове; и кто не выйдет на первый барабанный бой, будет прикован к пушке на 1 день; а кто не выйдет и на второй – будет предан позору; а на третий – будет казнен.

Года 1061 [1612], июля 9 [19], четверг. [Ha polyah: O битве Потоцкого]. Под Яссами, на Сасском роге, польское войско вступило в бой против господаря Томши, а также Маджар-оглу-паши и татар. В этом бою враг взял верх и до основания разрушил наш лагерь, так что господаря Константи с гетманом и боярами всех схватили живыми. Стефан Потоцкий (54r) также был взят живым. Пленных бояр господарь Томша приказал пустить под меч, а были это знатные и великие вельможи. А во время казни Томша сидел близко и наблюдал вместе со своими рыцарями. А всего казнил он 36 великих бояр. После казни он приказал содрать кожу вместе с лицами с черепов, зашить, набить соломой, повесить и высушить. И ежедневно за этими отрезанными головами ухаживали, то есть расчесывали и протирали. И каждый день ликовали и стреляли из пушек. А 2 недели спустя он велел сложить те головы в бочки, переложив соломой, забить и отослать турецкому

boçkalar içinä tizdirip salam bilä da zabit etip, yeberdi Türk padşahına. Alay že 400 teri [=tiri] nemiçni, alpavudnu yeb(54v)erdi başçıış. A ol kes-kän boyarlarnıñ tenin 36-siniñ ayttı, mohila etip, kömmä ol yerdä, çayda ki kestirdi bir biyik tay üsnä, zera bu Tomşa biy kendi taboru bilä anda turup edi ol yerdä da anda ž kestirdi Astan beri 1 mil yerdä. Da bu Stefan Potockiyni tuttu Tomşa yanına 15 hafta da soñra yeberdi kendin Türk padşahına, nedä ki Türk padşahi ayttı kendin vežaga salma. A Kostantini biyni alıp, adı Şah mırzası tatar, çacıy edi Xirimga, zera ol kensin dostat etip edi taborda, da çaçkanda teniz bilä fortına çixtı teniz üsnä, da boyuldu Kostantin biy da bir neçä tatar birgäsina. Da bu işlär bu türlü boluptur, da özgä türlü dügül, zera men, Ak'sent der Krikor oylu, közüm bilä kördüm da igi v'adomiy bolup bunu yazdim.

(55r) T^č. 1061, julis 17, Varıtevar oruçuna, aynakün. Dinsiz tatar olaç bilä bir bolup keldilər Kamenec şähäri çövräsina, yürüp aldılar tuvar çaranı, adämini, çaysin kestilər, çaysin aldılar, nedä ki bizim ermeni tayfasın köpün aldılar Yazlovca-dan kelgändä, hem surp Haç yixövün dä yandırdılar. A bu Mehmet Keri sultan edi, çan çardaşı, kelgän.

T^č. 1061, okosdos 6, kiçaynakün. Bu künü asrı ulu da köp sarança kelip keldi şähär üstü bilä, alay ki günäşni çaplap edi, neçik çaranı bulut.

T^č. 1061, okosdos 8, şapatkün. Pan Stanislav Gulskiy, voyvoda Ruskiy, starosta Barskiy, džanın Teñrigä şımarladı Kamenectä, zera oboz bilä yatıp edi Kamenec tibinä 2000 adam bilä, artix-eksik, çaysin ki tenin alıp eltilär mayentnostuna.

(55v) T^č. 1061, okosdos 20, kiçaynakün. Pan Žolkovski, voyvoda Kiyovski, hetman polniy, keldi Kamenecä, çaysina ki bütün şähär çarşı çixip edir, nedän ki asrı kontent boldu, artixsi ermenilärdän; da birgäsina kelip edir Simeon biyniñ oylu Gavrilaško. Voyvoda da çerüvü turup edir oboz bilä Kamenectän 5 mil yerdä, da keldi kendi 100 adam bilä.

T^č. 1061, sebdemper 28, yixpaşkün. Bügüñgi künnü barişliç boldu Olaç biyi ortasına da nemiç (çerövü>) çerüvü ortasına. Xaysi barişliçka barıp edilär kşonže Zbaravskiy da pan Tomas Zamoyskiy. Xaysi barişliç boldu Turlunuñ beri yanına, zera Olaç biyiniñ dä elçiläri kelip edi beri yanga. Da ol barişliçta yeberdi Tomşa nemiç yasirların da volniy etti.

T^č. 1061, sebdemper 12, şapatkün. (56r) Pan

султану. Также послал в подарок 400 живых (54v) польских шляхтичей. А тела тех 36 казненных бояр он приказал похоронить, вырыв могилу на том месте, где на высокой горе они были казнены, ибо государь Томша сам со своим лагерем стоял там и там же, на том же месте в 1 миле от Ясс казнил их. Этого Стефана Потоцкого государь Томша держал при себе 15 недель и затем отослал его турецкому султану, а турецкий султан приказал бросить его в башню. А государя Константи татарский мурза по имени Шах-мурза забрал и бежал в Крым, потому что он сам захватил его в лагере, но во время бегства на море поднялся шторм, и государь Константи и несколько татар вместе с ним утонули. И события эти произошли так, а не иначе, потому что я, Аксент, сын отца Крикора, видел собственными глазами и описал это, будучи хорошо осведомлен.

(55r) Года 1061 [1612], июля 17 [27], в Преображенский пост, в пятницу. Неверные татары, объединившись с молдаванами, пришли в окрестности Каменца, рыскали и хватали скот и людей, кого порезали, кого забрали, и между прочим захватили многих из нашей армянской нации, ехавших из Язловца, а также подожгли церковь святого Креста. А приходил Мехмед-Гирей-султан, брат хана.

Года 1061 [1612], августа 6 [16], четверг. В этот день над городом пролетело огромное множество саранчи, так что закрыла солнце, как черная туча.

Года 1061 [1612], августа 8 [18], суббота. В Каменце отдал Богу душу пан Станислав Гульский, воевода Русский, староста Барский, который стоял с лагерем под Каменцом с 2000 человек, более или менее, и тело его отправили в его имение.

(55v) Года 1061 [1612], августа 20 [30], четверг. В Каменец приехал пан Жолкевский, воевода Киевский, гетман польный, которого вышел встречать весь город, чем он был очень доволен, особенно армянами; и вместе с ним приехал сын государя Симеона Габриель. Воевода и его войско стояли лагерем в 5 милях от Каменца, а он приезжал со 100 людьми.

Года 1061 [1612], сентября 28 [октября 8], понедельник. Сегодня между государем Молдавии и польским войском установлено перемирие. На заключение перемирия ездили князь Збаравский (Зборовский?) и пан Томаш Замойский. Заключение мира состоялось на этом берегу Днестра, так как послы государя Молдавии тоже прибыли на эту сторону. Во время заключения мира Томша освободил польских пленных.

Года 1061 [1612], сентября 12 [14], суббота. (56r) Состоялся первый приезд пана Томаша За-

Tomas Zamoyskiy, starostası Knišinskiy, kancler oylu, burungi kelgäni boldu Kamenec šähärinä.

T^ṽ. 1061, hogdemper 17, šapatkün. Hetman obozu Tatarišcedä yatkan rozpušçoniý boldu här biri här yari, neçik hetman, alay pan Zamoyskiy rozeyzdžac'a boldular, zera barištılar Olaç.

T^ṽ. 1061, sebdemper ayına konfederatlar keldi Kameneckä, padšah bilä Moskovdan çixip edilär.

T^ṽ. 1061, hogdemper ayına. Pan Tomas Zamoyskiy, kancler oylu, potikacc'a boldu dinsiz tatar bilä Ukrayinada, çaysi ki 300 adamın tiri tutular tatarlar, zera n'ev'adom'e keldilər. A kendi pan Tomas Zamoyskiy 100 adam bilä turdu çarši tatarga da pohromit etti dinsizni, çaysi asrı ulu šeremertliç körgüzdü, da kendinä bir nemä etälmädilər tatarlar, (56v) tek tibinä atın öldürdülär, da kendi çutuldu šahavatı [bilä] Biy Teñriñiñ.

T^ṽ. 1061, nojemper 27. Biy Teñriñiñ sk'ançelik'i taña man 15 sahatta bu künnü boldu, çaysi ki köktä yariç köründü, da alay ol yariçniñ yasnostu bar edir, neçik ki vlasn'e ayniñ yariçi albo dayin yasn'e, çaysi yariçni köp kimsä körüp da tamaša etiy edilär. Neniñ ki soñyusun Biy Teñri yaçšiga aylandirgay. Amen.

T^ṽ. 1061, tegdemper 5, šapatkün. Orus yiçövünüñ P'atnicanıñ babası džanin Teñrigä simarladı, atı Vasiliy edir. Teñri džanına yarlıyaşın.

T^ṽ. 1062, junvarniñ 2-sinä, šapatküngä tañatar kök kökrämäç boldu, çaysi ki zamanı dügül edir.

T^ṽ. 1062, junvar ayında çabär keldi, ki starosta Kameneckiy, voyvo(57r)da Braslavskiy Yakub Potockiy džanin Teñrigä simarladı Smolenskadan seymgä kelgändä.

T^ṽ. 1062, p'edrvar ayına. Surp Nigol yiçövünä bargerk'lärgä [=badgerk'lärgä] bari çoranniñ yäñi zaslonalar boldu malövanıy çarçarank' bilä hem yäñi varakur ulu ustaşaridän. A bu staran'esi ašıra der Krikor oylu der Jagopnuñ.

T^ṽ. 1062, p'edrvar ayına. Yäñi babas keldi Pol'skadan orus yiçövünä P'atnicaga, atı Fedor.

T^ṽ. 1062, p'edrvar 20, šapat. Yäñi voyt tañlandı pan Lukaš Hrickovic da antičkän pan Yurko Kevořovic.

T^ṽ. 1062, mard 12, aynakün. Padšahdan komorniklar keldi Kamenec çalasına starosta yerinä.

T^ṽ. 1062, mard 24, çankün. Ermeni tör(57v)äsi Zadik Çak' oylun kestirdi bu priçinadan, ki ratušta ermeniniñ oturup edi borç üçün da anda gvalt etti, çaysi ki temir gratanı sindiryaladı da

мойского, старосты Книшинского, сына канцлера, в город Каменец.

Года 1061 [1612], октября 17 [27], суббота. Был распущен на все стороны лагерь гетмана, который стоял под Татарищем, как гетман, так и пан Замойский разъехались, так как помирились с Молдавией.

Года 1061 [1612], в сентябре в Каменец прибыли конфедераты, вышедшие из Московии с королем.

Года 1061 [1612], в октябре. Пан Томаш Замойский, сын канцлера, воевал против неверных татар на Украине, в ходе чего татары захватили живыми 300 человек, ибо пришли скрытно. И сам пан Томаш Замойский со 100 человек дал татарам отпор и разгромил неверных, показав очень большое геройство, и ни ему самому, ни его отряду татары ничего не могли сделать, (56v) только убили под ним коня, но сам он спасся по милости Божьей.

Года 1061 [1612], ноября 27 [декабря 7]. Сегодня в сумерки, в 15 часов явилось удивительное чудо Господа Бога: на небе появилось сияние, и свет этого сияния был столь же яркое, как сияние луны или еще ярче, и многие, смотрели и удивлялись. Да обратит Господь Бог последствия этого на благо. Аминь.

Года 1061 [1612], декабря 5 [15], суббота. Отдал Богу душу священник украинской церкви Пятницы по имени отец Василий. Помилуй его Бог.

Года 1062 [1613], января 2 [12], в субботу на рассвете прогремел гром, чего никогда не бывало.

Года 1062 [1613], в январе пришло известие, что по дороге из Смоленска на сейм отдал Богу душу староста Каменецкий, воевода (57r) Брацлавский Якуб Потоцкий.

Года 1062 [1613], в феврале месяце. В иконостасе церкви святого Нигола все новые заслоны иконостаса расписаны страстями Божьими, а также новая большая завеса из камлота. И это старанием отца Агопа, сына отца Крикора.

Года 1062 [1613], в феврале месяце. Из Польши в украинскую церковь Пятницы прибыл новый священник по имени Федор.

Года 1062 [1613], февраля 20 [марта 2], суббота. Новым войтом был избран пан Лукаш Грицкович, а присяжным Юрко Кеворович.

Года 1062 [1613], марта 12 [22], пятница. От короля в Каменецкий замок вместо старосты прибыли коморники.

Года 1062 [1613], марта 24 [апреля 3], среда. Армянский суд (57v) присудил к казни Задига, сына Цака, по той причине, что, находясь в заключении в армянской ратуше за долг, устроил там дебош, поло-

mesta ɣulların tövdü, neçik nemiçniñ, alay ermeniniñ, do tego voyt üsnä dä porvacc'a boldu.

Т^в. 1062, март 30, ɣанкүн. Surp Nigol yixövünün ulu ɣoranniñ badgerk'i yasaldı, ekinçi malôvacc'a boldu. Xaysi ki ävälgisiniñ malôvan'esinä 101 yıl edir, zera t'vaganiniñ 961 edir eski badgerk'niñ üsnä. Biy Teñri bergänlärgä 1-inä miñ tölägäy, ɣaysilari ki berdilar boluš yasamaɣka, alay že säbäp bolganga yasamaɣka, m'anovic'e der Jagop der Krikor oyluna. Surp Asduadzadzin pareɣos bolgay ol kimsälärniñ yazixiniñ boşatlixına, amen, eyiçi.

(58r) Т^в. 1062, majis 10, yixpaškün. Pan Aleksandr Valentiy Kalinovskiy, starosta kame-neckiy, brawslavskiy, letičovskiy, keldi Kameneckä, ɣaysi ki bütün šähär ɣaršisina hörmät etip çixip edilär.

Т^в. 1062, junis künlärinä. Bašlandi šähärniñ blamkaları yasalma znovu yäñidän, ɣaysi ki 31 yıl edir, ki neçik yasalip edir da suv buzuy edi.

Т^в. 1062, junis künlärindä. Biz, ermeni babasları, alajže orus babasları, berdiɣ pobor, zera seymdä uɣval'oniy edi, ki här babas 6-šar fli bergäy; ɣaysi ki orus babasları berdilar 6 fli, da biz berdiɣ 2-šar fli, da ɣalğanin berdilar aɣalar bizim üçün.

Т^в. 1062, julis 10, Vartavaɣ oručuna, aynaküngä tañ atar ke(58v)čä köründü köktä otlu stolplar, ɣaysi ki [köknün] bütün gamarında 4 yanda, da asrı ɣorɣulu körüm köründü. Biy Teñri soɣusun igi etkäy.

Т^в. 1062, okosdos 14. Burungi künü pan Yadam Gurskiy, podsendek kameneckiy, elçiličkä ketti Türk padšahına, ɣaysi ki birgäsinä çavuš ta bar edir. Da asrı ulu košt bilä ketti, zera köp znaçniy kišiläri bar edir birgäsinä, bolsun komornikläri padšahnıñ, bolsun dvor'aninläri, ɣaysi ki zevšistkim barı adämisi 160 adam edi. Nedä ki men, Aksent der Krikor oylu da, renkodayniy ɣulu edim elçiniñ neçik tilmaçliɣka, alay že šafarliɣka, men edim. Da ol zaman Nasil [=Nasuh] paša ulu vezil edi Stımbolda.

Т^в. 1062, okosdos 30. Der Mesrob vartabed keldi Plôvdan Kameneckä da çixip yänäçi ketti Erusayemgä.

(59r) Т^в. 1062, sebdemper ayına. Bu yılñi başladilar işlätmä igitlär surp Haç yixövün, ɣaysi

мал железную решетку, избил польского и армянского приставов, а даже набросился на войта.

Года 1062 [1613], марта 30 [апреля 9], среда. В церкви святого Нигола поправили и вторично написали иконостас “большого алтаря”. Прежней росписи, которая была на старом иконостасе с 961 [1512] года, уже исполнился 101 год*. Да воздаст Господь Бог тысячекратно каждому, кто оказал помощь в починке, а также инициатору реставрации, а именно отцу Агопу, сыну отца Крикора. Да будет пресвятая Богородица заступницей в прощении их грехов, аминь, да будет так.

(58r) Года 1062 [1613], мая 10 [20], понедельник. В Каменец прибыл пан Александр Калиновский: староста Каменецкий, Брацлавский и Летичевский, которого с почтением вышел встречать весь город.

Года 1062 [1613], в июньские дни. Начали отстраивать городские ворота, которые были построены 31 год назад и которые разрушил паводок

Года 1062 [1613], в июньские дни. Мы, армянские священники, а также “русские” (украинские) священники уплатили налог, о котором на сейме было принято решение, что каждый священник платит по 6 флоринов. Итак, украинские священники сдали по 6 флоринов, а мы по 2 флорина, а остальное уплатили за нас старейшины.

Года 1062 [1613], июля 10 [20], в Преображенский пост, в пятницу ночью (58v) на рассвете на небе, во весь свод, появились огненные столбы, зрелище выглядело ужасающе. Дай Бог на добро.

Года 1062 [1613], августа 14 [24]. Первый день, когда послом к турецкому султану отправился пан Адам Гурский, подсудок каменецкий, с которым был и чауш. Уезжал с большой пышностью, в сопровождении многих знатных людей, как коморников, так и придворных, которых вместе было человек 160. Я, Аксент, сын отца Крикора, был приставлен к нему для выполнения поручений как переводчик и как эконо. Тогда великим визирем в Стамбуле был Насух-паша.

Года 1062 [1613], августа 30 [сентября 9]. Вартабед отец Месроб приехал из Львова в Каменец и тут же уехал в Иерусалим.

(59r) Года 1062 [1613], в сентябре. В этом году молодежное братство начало отстраивать церковь святого Креста, которую сожгли татары. И вот те-

* Церковь святого Нигола, где происходит починка иконостаса, реставрирована под руководством старосты Михно и принята от него старейшинами и священниками 27 октября 1577 года. На неё каменецкий горожанин Андреас пожертвовал тогда 1150 литовских флоринов, священник Крикор 400 талеров и Вартерес, сын Тороса, 103 флорина [Акт. 8: 20 об.].

ki tatarlar küvdürüp edir. Tedi hali yäñidän yasattılar, üstün sklepit ettilär, alayže ešikin yäñidän etip, tñkovat ettilär çöp-çövräsini hem yäñi dağ etip kümbet çıxardılar, zeram äväl özgä türlü edir — sklepen'ası yoğ edir, tilko tağtali edir, alay že tñkovaniy düğül edir çövräsi. Biy Teñri hasdad sağlagay uzağ zamanga ança da duşmanniñ közün soğraytkay, amen.

T'v. 1062, hogdemper 3, şapatkündän yixküngä tağ atar keçä 7 sahat zamanda köktä köründü otlu sluplar asrı çorçulu, çaysi ki köknüñ bütün gamarın alıp edir da trivat etti 9 sahatka ança. Teñri yağşı [etkäy].

T'v. 1062, hogdemper 12. Burungi kün(59v)nü popis boldu Kamenec tibinä, çaysi popisni etti podkomoriy Boroslavskiy.

T'v. 1062, hogdemper 13, çanküngä tağ atar 9 sahat zamanına yer titrädi 1 çerek sahat. Teñri yağşı etkäy.

T'v. 1062, nojemper 1-inä, yixpaškün. Asrı köp dinsiz tatar kirdi veliyatka da barıp Pokut'anı zevşistikim buzup yandırdı, kesti, aldı, çaysi hesesiz yasır sürdü, alayže köp alpavud alıp ketti Olay veliyatı bilä.

T'v. 1062, nojemper 4, kiçaynakün. Seymik boldu Kamenectä. Do tego bügünnü keldi şähärgä na kaştälânstvo pan Huminskiy, çaysi ki äväl kaştälän edi halickiy, da hali berildi Kameneckiy; do tego kaştälânstvo Halickiy berildi pan Mikolay Lanskorinskiyğä.

(60r) **Kronika Venecianij hem özgä işlär**

Venecianij yaptılar franglar Krisdostan soğra 364 yılına.

Çaysi ki alıp edilär k'risdânlar Rodoşnu saracınlârdän da tuttular türklär algınca sultan Süläyman zamanına, 314 yıldan soğra [1522].

Mağzarlarni k'risdânlikkä çaytardı Voyç'eğ Krisdostan soğra 984 yılına.

1410 yılına Yegaylonuğ uruşu boluptur Marbork tibinä pruslular bilä.

K'risdostan soğra 1384 yılına Ulu Kazimir korol' aldı Orus ulusun knaž Levdän çiliçi bilä çankün sventiy Baltromiydän soğra.

K'risdostan soğra 1354-sünä Kazimir korol'nuğ uruşu boldu Xoynica tibinä pruslular bilä.

Drabizonnu aldılar türklär t'v. ermenilärniñ 910-dä.

Ulu der Krikor ağpaş olturganıdan beri, alarnij t'v. K'risdostan beri 1367-dä edi.

перь построили заново, соорудили свод, сделали также новые двери, оштукатурили со всех сторон, покрыли крышей и возвели купол, а раньше было по-другому: свода не было, а было лишь обито досками, и извне тоже не было оштукатурено. Да сохранил Господь Бог в целости на долгие времена и ослепит глаза врагов, аминь.

Года 1062 [1613], октября 3 [13], ночью с субботы на воскресенье, на рассвете, в 7 часов на небе появились страшные огненные столбы, которые закрыли весь небосвод и держались до 9 часов. Дай Бог на добро.

Года 1062 [1613], октября 12 [22]. Первый (59v) день, когда под Каменцом проходил смотр [войска], который провел подкоморий Брацлавский.

Года 1062 [1613], октября 13 [23], в среду на рассвете в 9 часов произошло землетрясение, которое длилось четверть часа. Дай Бог на добро.

Года 1062 [1613], ноября 1 [10], понедельник. В страну вторглось очень много неверных татар, которые дотла сожгли Покутье, резали, забирали, угнали бесчисленный полон, также увели в Молдавию много шляхтичей.

Года 1062 [1613], ноября 4 [14], четверг. В Каменце состоялся сеймик. Кроме того, в город на кастелянство прибыл пан Гуминский, который прежде был кастеляном Галицким, а теперь ему отдано Каменецкое, а кастелянство Галицкое отдали пану Николаю [=Станиславу] Ланцкоронскому.

(60r) **«Венецианская хроника и другие дела»**

Венецию “франки” (латины, итальянцы) построили в 364 году после Христа.

Христиане, захватив Родос у сарацин, владели им до взятия его турками во времена султана Сулеймана, спустя 314 лет [=1522].

Венгров в христианство обратил Войцех в 984 году после Христа.

В 1410 году состоялась битва Ягайло с пруссами под Марбургом.

В 1384 году после Христа, в среду после святого Варфоломея, король Казимир Великий взял мечом Русь у князя Лева.

В 1354 году после Христа состоялась битва короля Казимира с пруссами под Хойнице.

Трабзон турки взяли в 910 [1461] году армянского летосчисления.

Это было после того, как отец Крикор Великий занял должность епископа, в 1367 году после Христа по их летосчислению.

Der Avedik' aḡpaš olturdu andan soḡra bizim t'v̄. 908-inä.

Der Haçadur aḡpaš olturdu t'v̄. 912-inä.

Der Kalusd aḡpaš olturdu t'v̄. 964-inä.

T'v̄. 961-inä, ḡaçan ki cesar da 3 ḡan K'reš-porġk'ta y'iym ettilär.

(60v) K'risdosnuḡ toḡganiniḡ alnina edi Okosdos cesarniḡ ḡanliḡina 52 yil da Ulu Herovtešniḡ ḡanliḡina edir 32 yil bu keçirdi Džuhutlarniḡ ḡanliḡin dünüadan; da Apk'ar ḡanniḡ ḡanliḡina edir bir yil.

K'risdosnuḡ toḡuşundan Nigija žoḡovk'una 322 yil.

Sdĩmbol žoḡovk'una 73 yil.

Jep'esos žoḡovk'ina 50 yil.

K'aḡk'et'on žoḡovk'una 27 yil.

Oleksandr kn'až zamanina džuhutlarni Litva ulusundan sürdülär t'v̄. 943 mard 25-inä.

948-inä kn'až Oleksandr zamanina kn'až Kostantin tüštü tutḡun Moskovga, ḡaçip yänä çixti ol tutḡundan 957 sebdemper 18-inä.

Suvlar ulu tüštü da köp ziyan etti stavlarga da bitišlärġä da här aḡin suvda köp adam tas boldu t'v̄. 982-inä.

Korol' Žigmuntnuḡ elçisi Opalinġiy keldi Krakovga t'v̄. 982-inä abril 12 eminlik etip Süläyman beg bilä 2 životka dirä — kendi bilä da oylu bilä, 2 yartĩn eminlik. Da çixti korol' Krakovdan Vilnaga unisniḡ 10-una.

K'risdosnuḡ toḡganından burun yaptılar ḡanlar Romanĩ 430 yil burun. Eḡ burungi cesar olturdu Rimada Julios 27 yil. Andan (61r) soḡra olturdu Okosdos cesar, ḡaysĩn ki aniḡ zamanina toḡdu Eyämiz K'risdos surp Asduadzadzindän, panovat etti cesarliḡin 52 yil.

Plöv yarmarkĩ eḡ burun bašlandĩ t'v̄. 921-inä, 2 yarmark edi: 1-i na sventon Truyce, a 2-inçisi sventa Yagnička künü; tedĩ ävälgisin tutmadılar na sventon Truyce, a 2-inçisin ettilär t'v̄. 979-unda, julis 13, sventiy Margorentidä.

Plövda ot boldu Spas künü da ulu zararlar boldu t'v̄. 943, okosdos 6.

Xuyaš teškirildi t'v̄. 979, mard 29, 11 sahatta.

T'v̄. 941-inä, ulistä köp suvlar tüštü da köp stavlarga da bitišlärġä ziyan boldu.

Sokal yandĩ, da köp ziyan boldu bezirġanlarga t'v̄. 982-sinä, unis 28.

Julis ayına ḡuyruḡlu yulduz çixti yarim keçädä.

T'v̄. 446. Surp Voyceḡ k'ristänlikkã ḡaytardi nemiçlärni.

T'v̄. 732. Leḡon ermeni ḡani öldü.

Отец Аведик занял занял епископство после того в 908 [1459] году нашего летосчисления.

Отец Хачадур стал епископом в 912 [1463] г.

Отец Калусд стал епископом в 964 [1515] г.

В 961 [1512] году цесарь и 3 короля провели собор в Крейцбурге.

(60v) Став императором до Рождества Христова, Август царствовал 52 года, а Ирод Великий царствовал 32 года, и это он упразднил Еврейское царство; а царь Апкара был на царствовании [до Рождества Христова] один год.

Никейский собор состоялся в 322 году после Рождества Христова.

Константинопольскому собору 73 года.

Эфесскому собору 50 лет.

Халкедонскому собору 27 лет.

При князе Александре евреев изгнали из Литвы 25 марта 943 [1494] года.

В 948 [1499] году, во времена князя Александра князь Константин попал в плен в Московию и бежал из этого плена 18 сентября 957 [1508] года.

В 982 [1533] году были большие ливни и нанесен огромный урон прудам и посевам, и в каждом паводке гибло много людей.

Посол короля Сигизмунда Опалинский прибыл в Краков 12 апреля 982 [1533] года, установив двусторонний мир с Сулейман-бегом на два поколения – до конца своей жизни и жизни своего сына. И король выступил из Кракова в Вильно июня 10-го.

В 430 году до Рождества Христова цари построили Рим. Самым первым цесарем в Риме 27 лет был Юлий. После (61r) него императором стал Август, во времена которого родился наш Господь Христос от святой Богородицы и который царствовал 52 года.

Самая первая ярмарка во Львове состоялась в 921 [1472] году, было две ярмарки: одна на святую Троицу, а вторая на Спаса; тогда первую проводили не на святую Троицу, а вторую стали проводить в 979 [1530] году 13 июля, на святую Маргариту.

Во львове на Спаса 6 августа 943 [1494] года был большой пожар, который нанес большой урон.

Года 979 [1530], марта 29, в 11 часов состоялось солнечное затмение.

Года 941 [1492], в июле выпали большие ливни и был нанесен большой урон прудам и посевам.

Года 982 [1533], июня 28 горел Сокаль, и купцы потерпели большой ущерб.

В июле месяце в полночь появилась комета.

Год 446 [997]. Войцех обратил поляков в христианство.

Год 732 [1283]. Умер армянский царь Левон.

T^ṽ. 816. Soṅyugi ḡan ati Gosdantin öldü, artix ermeni ḡani bolmadi.

T^ṽ. 893. Korol' Vladislav Madžarniṅ tas boldu Varnada Murad begniṅ zamanina.

T^ṽ. 810. Asduadzadzin yiḡövü yasaldi Ilövda.

T^ṽ. 896. Kral Kazimir olturdu ḡanliḡka. (61v) T^ṽ. 902-sinä. Sdïmbolnu aldilar türklär.

T^ṽ. 924, junis 7. Käfäni aldilar türklär Mahmud beg zamanina.

T^ṽ. 924, junvar 10. Štefan biy türklärni ġirdi.

T^ṽ. 930. Mahmud beg sadagel boldu.

T^ṽ. 933. Gilini da Aḡkermäni aldï sultan Bayäzit'.

T^ṽ. 934. Štefan biy holdovat etti korol' Kazimirgä Kolomiyada.

T^ṽ. 940. Pan Mikolay Halickiy tatarni ġirdi ulu ġišta, junvarda.

T^ṽ. 941. Kazimir ḡan öldü da Olbriḡt ḡan olturdu.

T^ṽ. 946. Olbriḡd ḡan sindï Bukovinada hogdemper 27.

T^ṽ. 947. Malkoç keldi Ilövga majis 14.

T^ṽ. 951. Deḡ Haçadur aḡpaš öldü.

T^ṽ. 953, junis 13. Štefan biy öldü.

T^ṽ. 956. Zigmunt ḡan olturdu p'edrvan 6.

T^ṽ. 958. Bohdan biyi keldi Ilöv üstünä Vartevarniṅ pargendagina.

Ol yıl Sdïmbol ḡalası yemirildi.

T^ṽ. 959. Ilya künü ulu furtuna boldu.

T^ṽ. 960. Ulu ot tüštü kermändä. Pan Ivaško nöğäri bilä, oylanları bilä küvdü.

Ol yıl Zigmunt ḡanniṅ toyu boldu.

Ol yıl sultan Bayäzit sadagel boldu.

(61bis) Nemiç hesebi 1453 majis 29. Sultan Mehmet ulu çerüv bilä yatip 50 kün dostat etti Sdïmbolnu, ḡaysi zamandan başlandilar türk padšahları yazılma cesarlar.

(62r) T^ṽ. 961. Tatarlarıni ġirdilar Visn'ovcada.

T^ṽ. 963. Moskovlarıni ġirdilar.

T^ṽ. 967. Ivaškoṅiṅ başin kestilar.

T^ṽ. 968. Nemiçlarıni ġirdilar Sokalda.

T^ṽ. 969. Süläyman beg turdu.

T^ṽ. 970. Biznim yiḡövnü 2-inçi yaptilar ḡala bilä.

Ol yıl türklär aldilar Biligradni.

Ol yıl der Krikornu babas alḡišladilar, da öldü 975-inä, junis 21.

T^ṽ. 972. Rodosnu aldilar türklär junvarda.

Год 816 [1367]. Умер последний царь Константин, больше армянских царей не было.

Год 893 [1444]. Венгерский король Владислав погиб в Варне при Мурад-бере.

Год 810 [1361]. Во Львове построена церковь Богородицы.

Год 896 [1447]. Король Казимир сел на королевство. (61v) Год 902 [1453]. Турки взяли Константинополь.

Год 924 [1475], июня 7. Турки при Махмуд-беге (Мехмеде II) взяли Кафу (Феодосию).

Год 924 [1475], января 10. Господарь [Молдавии] Стефан [III Великий] разгромил турок.

Год 930 [1481]. Убит Махмуд-бег [= умер Мехмед II].

Год 933 [1484]. Султан Баезид взял Килию и Аккерман.

Год 934 [1485]. Господарь Стефан принял присягу на верность королю Казимиру в Коломые.

Год 940 [1491]. Пан Миколай Галицкий разгромил татар в разгар зимы, в январе.

Год 941 [1492]. Умер король Казимир, и королем сел Ольбрахт.

Год 946 [1497]. Король Ольбрахт потерпел поражение на Буковине 27 октября.

Год 947 [1498]. Малкоч прибыл во Львов 14 мая.

Год 951 [1502]. Умер епископ отец Хачадур.

Год 953 [1504], июня 13. Умер господарь Стефан.

Год 956 [1507]. Король Сигизмунд занял престол 6 февраля.

Год 958 [1509]. Господарь Богдан напал на Львов на заговенье Преображения Господня.

В тот же год разрушена Константинопольская крепость.

Год 960 [1511]. Город подвергся большому пожару. Сгорел пан Ивашко с супругой и детьми.

В тот год состоялась свадьба короля Сигизмунда.

В тот год убит [= умер] султан Баезид.

(61bis) 1453 год польского счета, мая 29. Султан Мехмед с большим войском после 50 дней осады взял Константинополь, и с этого времени турецкие султаны стали именоваться императорами.

(62r) Год 961 [1512]. В Вишневце разбили татар.

Год 963 [1514]. Разгромили московское войско.

Год 967 [1518]. Отрубили голову Ивашко.

Год 968 [1519]. Поляков разбили в Сокале.

Год 969 [1520]. [Султаном] стал Сулейман-бег.

Год 970 [1521]. Во второй раз городом построили нашу церковь.

В тот год турки взяли Белград.

В тот год отца Крикора рукоположили в священники, а умер 21 июня 975 [1526] года.

Год 972 [1523]. В январе турки взяли Родос.

Ol yıl çorannıñ ulu badgerk'in 2-inçi altın-ladılar.

Ol yıl Daşoylı keldi, Rohatinni aldı.

T^ç. 973. Temirni astılar.

Ol yıl türk keldi Plöv tibinä junis 25.

Yänäçi ol yıl tatar keldi julis 26.

Pan Miklaşnı öldürdülär Spas künü.

Ol yıl keldi korol' Zigmunt Plövga, sebdemper 26.

T^ç. 974. Pruski Misdr holdovat etti Zigmunt kralga.

Ol yıl vartabed keldi okosdos 10.

T^ç. 975. Türk bardı Mađzar üstünä, da Mađzar korol'nu öldürdülär, da Budinni buzdular.

T^ç. 973. Štefan biy Arbuni kesti 7 oylu bilä birgäsinä.

T^ç. 975. Okosdos ayda. Sarançxa keldi (62v) Olaç ulusuna da köp ziyan etti bitiškä.

T^ç. 975-dä. Sedmigrodskiy starosta olturdu çan Mađzar ulusuna.

T^ç. 976-da, junvar 27 kününä, yiçkün. Teñri-niñ boluşmaçı bilä çirdi kn'až Kostantin da Ostafi tatarlarnı K're ormannıñ tibinä, 5 mil yetmiyin, 17 000 da sansız džanlarnı yasırliçtan çutçardılar.

T^ç. 976-da. Tubet'di cesar aldı Rımanı [=Cesar aldı da üst tüb etti Rımanı] da tuttu papanı 14 kardinalları bilä tamaçlarından majisniç 7 [=5] kününä.

T^ç. 976-da. Rariş biy olturdu Olaçta junvarda.

T^ç. 976-da. Ot tüştü Plövda, ki köp džanlar tas boldular, junis 3-sündä.

Da der Mgrdiç avak'ereç džanin Teñrigä şımarladı junis 11-inä.

Da ol yıl korol' 20 yılga bizgä volnosc berdi.

T^ç. 977. Sdımbol tepräni, da köp murlar açtarıldı, da neçä kermän tas boldu mard ayına.

T^ç. 977, abril 25 kününä. Krakov yandı, da köp ziyan boldu. Korol' Viln'ada edi.

T^ç. 944. Dər Simeon açpaş nıvirag keldi surp Eçmiadzindän.

Ol yıl afat boldu, ol çaçta öldülär Šimko oylan-ları Hrihor da Xaçko.

T^ç. 957. Dər Johaneş açpaş, der Sdep'anos, der Sarkis, Tawit' apeya nıvirag (63r) keldilär surp Eçmiadzindän, da bardılar Sdımbolga, da nahadagel boldular.

T^ç. 963. Krikor prereçoniç açpaş da Jagop japeya keldilär nıvirag; ol çaçta pımorok boldu — Koziçkä bardıç.

T^ç. 964, hogdemper 25. Zigmunt korol'nuç çaniçäsi öldü.

В тот год во второй раз позолотили большой образ алтаря.

В тот год пришел Даш-оглы и взял Рогатин.

Год 973 [1554]. Повесили “железо”.

В тот год 25 июня турки подошли ко Львову.

В тот же год 26 июля приходили татары.

На Спаса убили пана Миклаша.

В тот год 26 сентября король Сигизмунд приехал во Львов.

Год 974 [1525]. Прусский Мистр (глава Тевтонского ордена) присягнул королю Сигизмунду.

В тот год 10 августа прибыл вартабед.

Год 975 [1526]. Турки ходили на Венгрию, и убили венгерского короля, и разрушили Буду.

Год 973 [1524]. Господарь Стефан казнил Арбуни вместе с 7 сыновьями.

Год 975 [1526]. В августе. В Молдавию прилетела (62v) саранча и нанесла большой урон посевам.

В 975 [1526] году. Семиградский староста сел королем в Венгрии.

В 976 [1527] году, 27 января, воскресенье. С Божьей помощью князь Константин и Остафи под Креорманом (?), за 5 миль, разгромили 17 000 татар и спасли от плена бесчисленное количество душ.

В 976 [1527] году. 7 [=5] мая император [Испании Карл V] взял и разорил Рим и захватил в плен папу [Клементя VII] с 14 кардиналами.

В 976 [1527] году. [Петр] Рареш стал господарем Молдавии.

В 976 [1527] году. 3 июня во Львове произошел большой пожар, в котором погибло много людей.

Авакерец отец Мгрдиç отдал Богу душу 11 июня.

В тот же год король предоставил нам свободы на 20 лет.

Год 977 [1528]. В марте месяце трясло Стамбул, и свалилось много стен, и несколько крепостей было разрушено.

Год 977 [1528], апреля 25. Горел Краков, ущерб был огромным. Король находился в Вильне.

Год 944 [1495]. Из святого Эчмиадзина прибыл легат священник отец Симеон.

В тот год была эпидемия, и тогда умерли Григор и Хачко, дети Шимко.

Год 957 [1508]. Из святого Эчмиадзина с миссией прибыли (63r) священник отец Ованес, отец Сдепанос, отец Саркис, монах Тавит, (63r) и отправились в Стамбул, и были зверски убиты.

Год 963 [1514]. Крикор, принявший обет священник, и диакон Агоп прибыли с миссией; тогда случился падёж скота – мы поехали в Козич.

Год 964 [1515], октября 25. Умерла королева, [супруга] короля Сигизмунда.

T^ṽ. 948. Bayäzıt sultan aldı Lepontnu da Aynabaḫtnı sebdeper 4.

T^ṽ. 965. Sultan Sälım aldı Mısırnı, Erusa-
yemni, Häläpnı da Şamnı.

T^ṽ. 954. Oleksandr korol' Plövnunı tamyalara-
rın boşattı ermenilärgä.

T^ṽ. 958. Zıgmunt korol' berdi voytluxnu da
ḫasapnı Petrkovda.

T^ṽ. 978. Vank'nıñ cövräsın tuttuḫ dil bilä
sebdeper ayında.

T^ṽ. 978, majıs 24. Čıḫtı sultan Süläyman
Ädirnädän da bardı Fernanus üsnä, Vedna
şähär üstünä 17 kez şturum etti, da sansız elın
tas etti, da kendi ulu uyat bilä Duna aşaha
ketti. Anda İbrahim paşanıñ başın kesip, barça
elın salıp da ḫaznasın, da kendi suv aşaha ketti
ulusuna.

(63v) T^ṽ. 978, julıs 8. Pan Stanislav mar-
şalko öldü, da ḫardaşı ornuna turdu.

T^ṽ. 978, junıs 17. Deḫ Nıgol keldı Plövga.

Da Yazloveckiynı ḫırdılar Slâm sultan Oça-
kovnıñ tıbinä, 420 dżan tırı tuttular nemiçlärnı
okosdos 2.

T^ṽ. 961. Zıgmunt ḫanıñ toyu boldu, ḫaçan
Madżardan aldı ḫanıçäsın, p'edrvär 2.

T^ṽ. 962. Moskov kn'azi aldı Smolenskanı.

T^ṽ. 962. Oleksander korol'nuḫ ḫanıçäsi
keçtı dünyâdan.

T^ṽ. 982. Kn'aż Vasiliy, Moskov biyi, keçtı
dünyâdan, tegdemper 6-sına.

T^ṽ. 964, hogdemper 27. Zıgmunt ḫanıñ
ḫanıçäsi burungısı keçtı dünyâdan.

T^ṽ. 966. Zıgmunt korol' aldı halıgı ḫanıçä-
sın, da bu oḫul toḫdu 969, ḫaysı ki ḫan olturup-
tur.

T^ṽ. 979. ḫanıñ oḫlu aḫpaş Kremencaga
keldı da biy olturdu Volen ulusuna abril ayınıñ
8 kününä.

T^ṽ. 979. Kamenectä afat boldu, julıstä baş-
landı.

T^ṽ. 979. Vıl'n'a kermäni yandı junıs 21.

T^ṽ. 979. Trabolnuḫ ḫalasın başladılar ya-
sama Tiçınckıylär.

(64r) Ol yıl Bistrıca kermäni baş urdu
Olaḫka, Rayış bıygä.

T^ṽ. 979, okosdos 4. Kn'aż Kostantin Teḫri-
gä sımırladı dżanın, ḫaysı ki 66 kez çerüvgä
uruşup edi da çıḫıp edi.

T^ṽ. 962-sınä. Sultan Sälım, ki barıp edi
T'orezgä, da ulu zıyanlar etıp ḫayttı.

T^ṽ. 967. Zıgmunt korol' berdi bızgä, erme-
nilärgä, törä, ratuş da olturma stolda.

Год 948 [1499]. 4 сентября султан Баезид взял
Лепанто и Айнабахт (Инебахты).

Год 965 [1516]. Султан Селим взял Египет, Иеру-
салим, Алеппо и Сирию.

Год 954 [1505]. Король Александр освободил ар-
мян от таможенных сборов во Львове.

Год 958 [1509]. Король Сигизмунд в Петркове
дал [армянам Львова] войтовство и мясничество.

Год 978 [1529]. В сентябре месяце монастырь ок-
ружили рвом.

Год 978 [1529], мая 24. Султан Сулейман высту-
пил из Эдирне и пошел на Фердинанда, 17 раз штур-
мовал город Вену, погубил бесчисленное количество
людей, и сам с великим позором ушел вниз по Дунаю.
Там он отрубил голову Имраим-паше, бросил своих
людей и казну и сам ушел вниз по реке в свою страну.

(63v) Год 978 [1529], июля 8. Умер маршалок пан
Станислав, и его место занял его брат.

Год 978 [1529], июня 17. Во Львов приехал отец
Нигол.

2 августа [войска] султана Сулеймана разбили
под Очаковом Язловецкого и взяли в плен живыми
400 поляков.

Год 961 [1512]. 2 февраля была свадьба короля
Сигизмунда, взявшего себе королеву из Венгрии.

Год 962 [1513]. Князь московский взял Смоленск.

Год 962 [1513]. Ушла из жизни королева короля
Александра.

Год 982 [1533]. 6 декабря ушел из жизни князь
Василий, князь Московский.

Год 964 [1515], октября 27. Ушла из жизни пер-
вая жена короля Сигизмунда.

Год 966 [1517]. Король Сигизмунд взял нынеш-
нюю королеву, и в 969 [1520] у него родился сын, став-
ший королем.

Год 979 [1530]. 8 числа месяца апреля в Кременец
приехал и сел князем Волынской земли сын короля,
священник.

Год 979 [1530]. В Каменце случилась эпидемия,
началось в июле.

Год 979 [1530]. 21 июня горел город Вильно.

Год 979 [1530]. Тычинские начали строить замок
Трабол (Теребовля).

(64r) В тот же год замок Быстрица покорился
Молдавии, господарю Рарешу.

Год 979 [1530], августа 4. Отдал Богу душу князь
Константин, который провел 66 сражений.

В 962 [1513] году. Султан Селим, который ходил
на Тавриз (Тэбриз), вернулся, причинив много ущер-
ба.

Год 967 [1518]. Король Сигизмунд дал нам, армя-
нам, суд, ратушу и [право] заседать в магистрате.

T^ç. 979-da, tegdemper 1. Keldi Rariş, Olağ biyi, da aldî korol'nuñ ulusun Ćesibiskä dirä.

T^ç. 980-dä, okosdos 12. Körüm boldu köktä, ki çuyruçlu yolduz köründi.

Ol ayda, okosdos 22, nemiçlär çirdilar Rariş biyni da aldilar 53 topun da naçaralarin Hvozdecniñ beri yanina, da kendi uyat bilä çaçti 3 dövn [dövün?].

T^ç. 980, majis 8. Krakov yandı, da köp zarar boldu adamlarga.

T^ç. 980-dä. Äväl-burun toñuzlar öldü; ol yıl afat boldu Ilövda; başladî ulis ayından da tiyildi tegdemper.

Migirdiç apeya öldü sebdemper 1-dä, Simawon hajrabed 28-inä, der Bedros 29.

Ol yıl Libačovda yattıç.

T^ç. 981-inä, tegdemper 21 keldi der Sdep'anos (64v) vartabed u açaş 2 apeyası bilä, biriniñ ati Lewontes, 2-inçisiniñ ati Madt'eos, niwirag keldi.

T^ç. 981, mard 23. Süliman beg çixti Sdïmboldan ulu çerüv bilä Ćeç xaniçädän utru, da çaytti ulu uyat bilä, Vednaga yetmiyin, barça çerüvün tas etip, uruşmiyin, hogdemperdä çaytti.

Pan Krakovskiy Kriştof Šidloveckiy keçti dün-yâdan t^ç. 982, junvar 1.

T^ç. 983, junvar 3-sünä. Boluptur Olağ ulusunda Rayiş biy, ki yedirdi et Dznunt oruçuna ermeni babaslarga, küç etip, tövä.

T^ç. 983, mard 10 Ota Halickiy, Ilöv starostası, keçti dünüyâdan.

T^ç. 983, unis 12 çixti Süläman beg Sdïmboldan ulu çerüv bilä Xizilbaşka çarşı da teñiz üsnä dä ulu çerüv yeberdi 400 kerap bilä.

T^ç. 983, ulis 10 suvlar ulu boldu, ki Visla köp otun da köp övlär yiçip keldi, da Krakovnuñ köp-rüsün üzdü, da köp adam ziyanlı boldu, ki ne bir pametnik yoç edi, ki aninçibik ululuğun bilgäy edi Vislanin, ki ne bir stav çalmadı bütün Šlönksa ulusuna, da ni Krakov ulusuna da. Ötmäk tapul-mamaçından ulu eksiklik boldu elgä Krakovda.

(65r) T^ç. 954-sünä Łazar vartabed keldi Ilövga.

T^ç. 969-una Aya oylu keldi Ilövga.

T^ç. 914-sünä Štefan biy kelinni aldî Madžarlardan.

T^ç. 916-sina Xart Zigmunt çanimizniñ toygani.

T^ç. 919-una. Yazdirdi der Asvadur kömbetni.

T^ç. 980-inä yoluçtu tum yürütken kününä, ki kün uzun yağmur boldu; da soñra yiçkün yürüdilär tumlar bilä, tek temir bilä yürümädilär.

В 979 [1530] году, декабря 1. Пришел молдавский господарь Рареш и захватил королевство по “Чесибис” (до Чечвы?).

В 980 [1531] году, августа 12. На небе было явление в виде звезды с хвостом.

В том же месяце, 22 августа, поляки по эту сторону Гвоздца разгромили Рареша и взяли 53 его пушки и литавры, а сам он с позором бежал.

Год 980 [1531], мая 8. Горел Краков, и людям нанесен большой ущерб.

В 980 [1531] году. Прежде других дошли свиньи; в тот год во Львове была эпидемия; началось в июле месяце и прекратилось в декабре.

Монах Мыгырдич умер 1 сентября, владыка (архиерей) Симавон 28-го, отец Бодрос 29-го.

Тот год мы провели в Либачеве.

В 981 [1531] году, 21 декабря с миссией прибыл богослов и священник отец (64v) Сдепанос с 2 монахами, имя одного Левонтес, имя второго Мадтеос.

Год 981 [1532], марта 23. Сулейман-бег выступил из Стамбула с большим войском против Чешской королевы, но вернулся в октябре с позором, не дойдя до Вены, погубив все войско и не вступив в бой.

Года 982 [1533], января 1-го ушел из жизни пан [кастелян] Краковский Криштоф Шидловецкий.

Год 983 [1534], января 3-го. Бий Молдавии Рареш насильно, с избиениями заставил армянских священников в Рождественский пост есть мясо.

Год 983 [1534], марта 10 ушел из жизни Ота Галицкий, староста Львовский.

Год 983 [1534], июня 12 Сулейман бег выступил с войском из Стамбула против Персии и морем тоже послал большую армию на 400 кораблях.

Год 983 [1534], июля 10 был большой паводок, Висла разрушила и унесла много домов и дров, и сорвала мост в Кракове, и наделала много вреда, и не оказалось никого, кто бы вспомнил такой разлив Вислы; ни в Шлёнском воеводстве, ни в Краковском не осталось ни одного пруда. Народ в Кракове, не находя хлеба, испытывал большую нужду.

(65r) В 954 [1505] году во Львов приехал вартабед (богослов) Лазарь.

В 969 [1520] году во Львов приехал Ага-оглу.

В 914 [1465] году господарь Стефан взял невесту из Венгров.

В 916 [1466] году рождение нашего короля Сигизмунда Старого.

В 919 [1570] году. Отец Асвадур дал расписать купол.

В 980 [1531] году в день ношения причастия случилось целые сутки идти дождю; и затем в воскресенье ходили с дарами, только с “железом” не ходили.

ТՎ. 984-sünä, unisniñ 28 kününä aldî pan hetman Homyani, da okosdosnuñ 29-una aldî Starodubnu, Holovasesc künü dâ Ovčinanî tutçun etti.

Hogdemper ayına Kamenec starostasi Lancorinskiy öldü.

Da nojemper ayına Tomickiy, Krakov açpaşı, öldü.

ТՎ. 984-sünä. Korol' keldi Krakovga okosdos 8-inä da çizin berdi margrab'a Yaimgä okosdos 29-una.

ТՎ. 984-sünä, julis 13 kününä. Olay biyi Raiş barča Pokut'anî yandirdi çaç Haličkä diyin.

ТՎ. 984-sünä. Ekinçi yaptiç surp Asduadzadzin üstün çoryaşin bilä, da 2 yanındagi tärädžälärin ulu da yäñi ettiç, da yixöv(65v)nün için teñ açtırdiç okosdosnuñ 14-sünä, da açarttiç için, da çövrädägi köşklärin ettiç.

ТՎ. 985-inä Süläman beg çaytip keldi Tävrezdän da Hibreyim pašani tas etti mard ayına.

ТՎ. 985, hogdemper 18 kününä Krakovnuñ çalasi yandı, da korol' keldi Litvadan nojemper 8.

ТՎ. 985-inä, julisniñ 25 kününä Kamenectä boldu ulu povetra, ki ratušnuñ üstün da 150 öv artıç buzdu.

ТՎ. 985, junvar 3 pan Krakovskiyy Tinčinskiyy dünyadan keçti.

Da Androvož aldî Makoveckiy kn'ažaniñ çizin p'edrvor 27 kününä.

ТՎ. 985-sinä, tegdemper 5 kününä aldilar Korecni Vajdalga [Väydälgä?].

Kronika Pol'ska ulusunuñ

Krisdos dünyâgâ kelmäxtän burun boluptur Garko atli kn'aža, çaysi bu Garko kn'aža založit etiptir Krakovnu, eñ burungi biy bu boluptur.

Andan soñra aniñ oylu boluptur Leç atî kn'aža.

Andan soñra boluptur kn'aža çizi Vanda atli.

(66r) 4. Yänä andan soñra boldu Peremislav.

5. Yänä andan soñra boluptur Leško.

6. Yänä 3-ünçi Leško boluptur.

7. Yänä boluptur Pop'elek burungi.

8. Yänä aniñ oylu boluptur Ekinçi Pop'elek, ki aniñ yedilär çičanlar Krišvicada.

9. Yänä boluptur Payat kn'aža.

10. Yänä Leško atli boluptur.

11. Yänä boluptur S'en'emoymslav.

12. Yänä boluptur bunuñ oylu Meško atli; bu etiptir k'esdan dinin eñ burun 965 yilina sventiy Voyç'ehtän, ol alarni çaytardi Teñrigä.

Yänä boldu burungi çan tadžlangan Boleslav Xabri 999-dä.

В 984 [1535] году, 28 июня пан гетман взял Холмье, а 29 августа Стародуб, и Овчину захватил в плен в день усекновения главы Иоанна Крестителя.

В октябре месяце умер Ланцкоринский, староста Каменецкий.

В ноябре месяце умер Томицкий, епископ Краковский.

В 984 [1535] году. 8 августа король приехал в Краков и 29 августа отдал свою дочь за маркграфа Яима.

В 984 [1535] году, 13 июля. Господарь Молдавии Рареш сжог Покутье до самого Галича.

В 984 [1535] году. Мы во второй раз покрыли свинцом (луженым железом) [церковь] святой Богородицы, сделали с двух сторон большие новые окна, и (65v) 14 августа разровняли внутренность церкви, и побелили, и вокруг сделали притворы.

В 985 [1536] году Сулейман-бег вернулся из Тавриза (Тэбриза) и в марте месяце казнил Ибреим-пашу.

В 985 [1536] году, 18 октября горел Краковский замок, а король приехал из Литвы 8 ноября.

В 985 [1536] году, 25 июля в Каменце был ураган, сорвало крышу ратуши и разрушило более 150 домов.

В 985 [1536] году, 3 января ушел из жизни пан Тычинцкий (Тычинский), [воевода] Краковский.

27 февраля Андрузь (Андрузь, Андруж, Андруш) взял дочь князя Маковецкого.

В 985 [1536] году, в 5-й день декабря взяли Корец [...?].

«Хроника Польши»

До Рождества Христова был князь по имени Гарко, этот князь Гарко заложил Краков, и он был самым первым правителем.

После него был его сын князь Лех.

После него княжила его дочь по имени Ванда. (66r) 4. Затем после нее был Перемислав.

5. Затем после него был Лешко.

6. Затем был третий Лешко.

7. Затем был Попелек Первый.

8. Затем был его сын Попелек Второй, которого сожрали крысы в Крешвице.

9. Затем был князь Пяст.

10. Затем был [князь] по имени Лешко.

11. Затем был Сенемоислав.

12. Затем был его сын по имени Мешко; он впервые ввел христианство в 965 году от святого Войцеха и обратил их к Богу.

Затем в 999 году первым королем был избран Болеслав Храбрый.

Da oruslar ki çayttılar urum dininä kn'az Vlodimirdän ötläš K'risdosnuj kelgänindän sojra 1025 yilinda.

Boleslav Xabrinij oylu Miško atli 1034 yilina.

Yänä boldu Kazimir Mniç 1041-dä.

Yänä boluptur bu Kazimir Mniçniñ oylu Boleslav 1058-dä. Bu öldürdü sventiy Stanislavni, da 2 yıl papežläri tadž bermäs edi, ki açaşlarin öldürdülär.

Andan sojra boldu Vladislav Herman.

(66v) Bundan sojra boldu Boleslav Egri-açizli, bu tapti Mankermäni.

Yänä boldu Vladislav özgä.

Yänä boluptur Boleslav Kudraviy.

Yänä boluptur Meclav.

Yänä boluptur Kazimir Sprav'edliviy.

Yänä boluptur Leško Dbalie.

Yänä boluptur Boleslav Xendogiy.

Yänä boluptur Leško Čarniy.

Yänä boluptur Hendrik Dobri.

Yänä boluptur Premislav 1295-inä, çaysi ki çanlıç bundan başlandı.

Yänä boluptur Venclav, Čeç korol'u da Pol'ska çani.

Yänä boluptur Vladislav Loktek 1365-dä.

Yänä boldu Ulu Kazimir, çaysi ki Plövnun ulu çalasın da kiçi çalasın yasadı, da çövrädägi murlarnı yasadı, da köp šähärlär osadit etti, da 33 yıl çanlıç etti 1363 yilda. Da der Krikor Ulu açaşniñ bitiki yazılıptır 1365-dä.

Yänä boldu bundan sojra çan L'udvik, Madžar çani, da 12 yıl Pol'skada çanlıç etti.

Yänä boldu çan Yagelo Litva kn'azliçindan, 1434-sünä oylu 2-inçi çardaşı bolup(67r)tur Vitodi Yagello; k'risdän etip, atin çoştular Vladislav, da Vitoldniñ atı Aleksandr, Švidegaylonuñ Boleslav, Goregalniñ atin Kazimir.

Yänä boluptur Vladislav Madžar çanlıçindan, çaysi ki tas boldu Varnada 1444-ünä; andan sojra 2 yıl çansiz boldular; oylu Yagelonuñ.

Andan sojra boldu kral Kazimir, da keçti dünyâdan 1492-dä.

Andan sojra Kazimirniñ oylu Olbrıçt, keçti dünyâdan 1521 yilda.

Andan sojra aniñ inisi Aleksandr çan, Litva kn'azi, olturdu, bizim t'v. 956-da edi. Aleksandr çan keçti dünyâdan 1502-dä.

Andan sojra olturdu Zigmunt çan 956 t'v., p'edrvav 6 kününä.

Yänä kendi tirlikinä olturyuzdu kendiniñ oylun Zigmunt çanni 979 t'v. p'edrvav 20 kününä.

А русы обратились в греческую веру через князя Владимира в 1025 (!) году после прихода Христа.

Сын Болеслава Храброго по имени Мишко (Мицислав) – в 1034 году.

Затем в 1041 году стал Казимир Мних.

Затем в 1058 году стал сын Казимира Мниха Болеслав. Он убил св. Станислава, и папы 2 года не давали ему корону, так как убили их священников.

Затем стал Владислав Герман.

(66v) После него стал Болеслав Кривоустый, он завоевал Киев.

Затем стал Владислав, другой.

Затем стал Болеслав Кудрявый.

Затем стал Мецлав.

Затем стал Казимир Справедливый.

Затем стал Лешко Дбалый.

Затем стал Болеслав Хендогий ("Чистый").

Затем стал Лешко Чорный.

Затем стал Хендрик Добрый.

Затем в 1295 году стал Премислав, от которого пошло королевство.

Затем стал Венцлав, король Чехии и король Польши.

Затем в 1365 стал Владислав Локетек.

Затем в 1363 году стал Казимир Великий, который построил Большой Львовский замок и Малый Львовский замок, и построил вокруг каменные стены, и заложил много городов, и королевствовал 33 года. И в 1365 году была написана грамота [архи]епископа отца Крикара Великого.

Затем после него королем стал Людвик, король Венгрии, и королевствовал в Польше 12 лет.

Затем королем стал Ягелло из княжества Литовского, в 1434 году стал племянник (67r) Витовта Ягелло; при крещении ему дали имя Владислав, а Витольду – имя Александр, Свидригайло – Болеслав, Горегалу – имя Казимир.

Затем стал Владислав, король Венгрии, который погиб в Варне в 1444 году; после него 2 года были без короля; сын Ягелло.

После него королем стал Казимир, он ушел из жизни в 1492 году.

После него сын Казимира Ольбрахт, умерший в 1521 [=1501] году.

После него его младший брат Александр, князь Литовский, по нашему летосчислению в 956 [=950/1501] году. Король Александр ушел из жизни в 1502 [=1506] году.

После него сел король Сигизмунд в 956 [1507] году, 6 февраля.

При жизни он посадил своего сына короля Сигизмунда 20 февраля 979 [1530] года.

ОГЛАВЛЕНИЕ

Введение: Загадочные украинские армяне, которые говорили, писали и молились по-кыпчакски и 400 лет назад напечатали первую в мире кыпчакскую книгу	5
1. Из истории кыпчакоязычных армян	5
2. Армяно-кыпчакский язык в понимании его носителей и его научное определение	11
3. Армяно-кыпчакское письменное наследие	12
Исторические хроники	12
Правовые кодексы и актовые документы	14
Филологические труды	16
Культовая литература	16
Естественнонаучные сочинения	18
Светская художественная литература	18
Содержание книги и особенности подачи материала	18
Литература	20
Австрия	
Австрийская национальная библиотека, г.Вена	
Cod. Arm. 3: Армянско-кыпчакский словарь (конец 16 – начало 17 в.)	29
Cod. Arm. 13: Армянско-кыпчакская Псалтырь диакона Лусига, 1580 г.	29
Конгрегация армянских мхитаристов, г.Вена	
№ 84: Армянско-кыпчакский словарь, 1613 г.	98
№ 143: Молитвенник (начало 17 в.)	98
№ 311: Армянско-кыпчакский словарь (конец 16 в.)	146
№ 440: Метрическая книга Львовского армянского архиепископства, 1636–1732	146
№ 441: Актовая книга Львовского армянского духовного суда, 1572–1632	146
№ 444: Актовая книга Львовского армянского войтовского суда, 1608–1624	147
№ 446: Актовая книга Львовского армянского войтовского суда, 1564–1608	147
№ 447: Актовая книга Львовского армянского духовного суда, 1643–1667	148
№ 452: Кассовая книга Львовского армянского суда, 1598–1637	148
№ 468: Сборник Хачереса, сына Оксента, и Агопа, сына Бутаха, 1575/1655 г.	148
№ 479: Сборник проповедей вартабеда (богослова) Антона, часть первая, 1660 г.	210
№ 480: Сборник проповедей вартабеда Антона, часть вторая, 1661 г.	210
№ 481: Сборник проповедей вартабеда Антона, часть третья, 1660-1661 г.	210
№ 525: Молитвенник, 1618 г.	210
№ 536: Жития святых (конец 16 – начало 17 в.)	246
№ 559: Грамота, 1583 г.	268

Армения

Матенадаран – Институт древних рукописей имени Месропа Маштоца, г. Ереван

№ 1232: Нерсес Ламбронцац'и. Мекнут'юн ('Толкование'), 1620 г. Список названий лет 12-летнего животного цикла	269
№ 1763: Сборник. 2 кыпчакские хроникальные записи, 1611 и 1613 гг.	269
№ 2267: Сборник диакона Лусига, 1580-1581 гг.	270
№ 2403: Молитвенник диакона Миско, сына Мурада, из Замостья, 1626 г.	272
№ 2493: Сборник Задига, сына Голуба. Кыпчакский колофон 1619 г.	302
№ 3521: Сборник диакона Сагака, 1609–1630, Кыпчакский рассказ о монофизитстве	303
№ 3522: Сборник Аведика. Кыпчакское пособие по космологии и словарь 1634 г.	304
№ 3883: Сборник, 1630. Армянско-кыпчакский глоссарий к грамматике Д.Зейтунци	304
№ 5985: Сборник диакона Богдана, конец 16 в. Кыпчакский колофон	305

Италия

Конгрегация армянских мхитаристов, г. Венеция, остров св. Лазаря

№ 11: Псалтырь Мурада, сына отца Закарии (1629-1632 гг.)	306
№ 359: Псалтырь диакона Лусига, 1581 г.	373
№ 446: Сборник Посланий апостола Павла, перевод отца Микаеля, сына Косты, 1562	444
№ 1126: Молитвенник старосты Степана, сына Лазаря (конец 16 в.)	518
№ 1270: Армянская Библия	535
№ 1700: «Каменецкая хроника» братьев священника Агопа и Аксента, 1610–1652	535
№ 1750: Сборник молитв и христианских сочинений, 1630	567
№ 1788: Актовая книга Львовского духовного суда, 1630-1642 гг.	589
№ 1817: Псалтырь диакона Лусига, 1581 г.	589

Нидерланды

Библиотека Лейденского университета, г. Лейден

878. G. 9: Молитвенник Ованеса Кармаданенца (печатный), 1618 г.	660
---	-----

Польша

Главный архив древних актов, г. Варшава

ВОЗ XII 9/1, ВОЗ XII 9/6: Брачные контракты из Замостья, 1675	675
---	-----

Архив родового имения Замойских

Письмо Тобиаша Богдановича (начало 17 в.)	675
---	-----

Институт истории Польской Академии Наук, г. Варшава

№ 6: Сборник проповедей вартабеда (богослова) Антона, 1657 г.	676
---	-----

Библиотека Национального института им. Оссолинских, г. Вроцлав

№ 1916/II: Кыпчакская версия (1523) Армянского Судебника Мхитара Гоша и Львовский Армяно-кыпчакский Процессуальный кодекс (1523-1594)	676
---	-----

Библиотека Национального института им. Оссолинских, г. Вроцлав

№ 1359/II: Актовая книга Станиславского армянского суда, 1681–1689	770
--	-----

Библиотека Национального музея, отделение Чарторыских в Кракове

№ 2412: Молитвенник с армянским календарем, 1575 г.	771
---	-----

Библиотека Национального музея, отделение Чарторыских в Кракове

№ 3546/III: Псалтырь (анонимная), 1575 г.	801
---	-----

Библиотека Ягеллонского университета, г. Краков

№ 3342: Армянский календарь на 500 лет, 1592 г.	865
---	-----

Частная коллекция З.Абрагамовича, от потомков М. Левицкого, г. Краков

Актовая книга Львовского армянского духовного суда, 1625–1630 гг.	865
---	-----

Румыния

Региональный исторический музей, г. Герла

Ms. 6 (23): Книга церковных песнопений и календарь, 1638 г. 866

Россия

Государственная публичная библиотека

имени М. Е. Салтыкова-Щедрина, г. Санкт-Петербург

ркп. Арм. 2: Четья-миная, 1620 г. 867

ркп. Арм. 8: Армянско-кыпчакский словарь, до 1646 г. 868

ркп. Доп 636: Молитвенник, 1607 г. 869

Украина

Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев

ф. 39, оп. I 871

Актовая книга Армянского войтовского суда г. Каменца-Подольского

Единицы хранения (в хронологическом порядке):

8 (4390), 1572–1579 гг., присяги – до 1624 г.	872
11 (4392), 1579–1581 гг.	875
12 (4393), 1581–1583 гг.	878
14 (4394), 1583–1585 гг.	881
15 (4397), 1589–1591 гг.	883
17 (4402), 1593–1596 гг.	886
19а (4405), 1598–1603 гг.	889
20 (4406), 1603–1606 гг.	891
22 (4407), 1606–1608 гг.	895
24 (4409), 1608–1611 гг.	897
25 (4410), 1611–1614 гг.	902
26 (4412), 1614–1617 гг.	905
27 (4413), 1617–1619 гг.	908
28 (4414), 1619–1622 гг.	915
29 (4415), 1622–1623 гг.	918
30 (4416), 1623–1625 гг.	920
31 (4417), 1625–1627 гг.	921
32 (4418), 1627–1629 гг.	923
33 (4419), 1629–1632 гг.	924
34 (4432), 1632–1633 гг.	926
157 (4383), 1635–1638 гг.	928
35 (4320), 1638–1641 гг.	930
36 (4321), 1641–1644 гг.	931
37 (4322), 1644–1648 гг.	933
40 (4326), 1648–1651 гг.	939
158 (4327), 1651–1653 гг.	943
41 (4328), 1653–1657 гг.	946
42 (4428), 1657–1663 гг.	951

ф. 250, оп. 3, ед. хр. 32 (раньше – ф. 228, оп. 1, ед. хр. 89):

«Таинства философского камня» Андрея Торосовича, 1630 г. 954

Центральный государственный исторический архив Украины, г. Львов

- ф. 9, оп. I, ед. хр. 381, стр. 1901-1906: Соглашение Никола Торосовича, львовского архиепископа, с армянами Львова и Каменца, 1627 г. 957
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 136, л. 421-423: Выписка из актовой книги Львовского Армянского духовного суда: О наследстве Шимко Тарафацкого, 1625 г. 958
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 136, л. 426: Выписка из актовой книги Львовского Армянского духовного суда: Завещание Каспара Задиковича Рабички, 1617 г. 959
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 863, л. 2: Предназначается в руки барона Миклаша, моего тестя, ради всего хорошего. Во Львове, 1599 г. 960
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 863, л. 3: Расписка Степана, сына Лазаря, 1609 г. 960
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 863, л. 4: Расписка Давида, сына Голуба, матери Жужанне Голубовой, 1612 г. 961
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 863, л. 5-6: Выписка из актовой книги Львовского Армянского духовного суда: Брачный контракт между Гоской, дочерью Каспара Рабички, и Якубом, сыном Андрея Иляшовича, 1598 г. 961
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 863, л. 7: Справка, выданная Ивашко Вартересовичу, сыну Якуба, армянскими купцами из Каменца, 1618 г. 962
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 863, л. 8-9: Квит Тороса и Анастаса, синовей Голуба Ивашковича, Голубу, сыну Давида, 1626 г. 963
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 863, л. 10: Посессионное соглашение на магазин между Шимко Каспаровичем Рабичкой и Шимко Мурадовичем Керемовичем, 1626 г. 963
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 863, л. 11: Завещание старосты Якуба Захновича, 1629 г. 964
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 889, л. 15: Расписка Стецко, сына Огана, Ибреиму из Стамбула, сыну Юсуфа, 1609 г. 964
- ф. 52, оп. I, ед. хр. 889, л. 22: Перевод с польского языка расписки Шимко, сына Кевора, Андрею Торосовичу, 1615 г. 965
- ф. 52, оп. 2, ед. хр. 177, стр. 229: Письмо Миско брату Шимко в Турцию, 1647 г. 966
- ф. 52, оп. 2, ед. хр. 177, стр. 1196-1198: Отчет о расходах на похороны Хачадура, 1610 г. 966
- ф. 52, оп. 2, ед. хр. 545, стр. 357-360: Выписка из актовой книги Львовского Армянского духовного суда: О выполнении брачного контракта между Милухной, дочерью Андрея Торосовича, и Яном, сыном старосты Тороса Бернатовича, 1638 г. 967
- ф. 52, оп. 2, ед. хр. 546, стр. 78-92: Выписка из актовой книги Львовского Армянского духовного суда: Описание имущества покойного Мурада Еминовича, 1646 г. 967
- ф. 52, оп. 2, ед. хр. 546, стр. 374-375: Квит Миско Домажирского (Нигола, брата Сагага) надзирателю приюта Хачко Вартановичу, 1657 г. 968
- ф. 52, оп. 2, ед. хр. 546, стр. 1099-1102: Выписка из актовой книги Львовского Армянского духовного суда: О выполнении брачного контракта Хачко, сыном Ованеса, тестем Грицко Стругача, 1640 г. 968
- ф. 52, оп. 2, ед. хр. 546, стр. 1186-1187: Перечень обязательств тещи Аведика (1583 г.) 969
- ф. 52, оп. 2, ед. хр. 546, стр. 1194-1197: Выписка из актовой книги Львовского Армянского духовного суда: О выполнении брачного контракта между Ганухной, дочерью Косты, и Аведиком Домажирским его тещей Олюшкой, 1583 г. 970
- ф. 52, оп. 2, ед. хр. 548, стр. 101-104: Брачный контракт между Греско, сыном архиепископа Миско, и Катариной, сестрой Хачко Бернатовича, сына Огана, 1638 г. 970

Национальная Академия наук Украины

Львовская научная библиотека имени Василия Стефаника

отдел рукописей

фонд Баворовских, ркп. 1660 III, л. 6-9:

Выписка из актов книги Львовского Армянского духовного суда:

Брачный контракт между Анной, дочерью Шимко Вартересовича,
матерью Зофии, и Туманом Абрамовичом, 1653–1654 гг.

971

фонд Оссолинских, ркп. 1658 II, лл. 11-12:

Завещание каменецкой армянки Зоси, вдовы Симона Харахаша, 1669 г.

972

Львовский государственный университет

Научная библиотека

отдел рукописей

ркп. вірм. 51 I: Армянско-кыпчакский словарь, 1527–1528 гг.

973

Львовский государственный исторический музей

ед. хр. Д 435/1: Деревянная балка с армяно-кыпчакской надписью из
армянского дома, 1609 г.

973

Франция

Французская национальная библиотека, Париж

Arm. 5: Молитвенник священника Каспара, сына авакерца Закарии, 1636 г.

975

Arm. 170: Церковный календарь на 1654–1671 гг., 1653 г.

1001

Arm. 176: Судебник и Процессуальный кодекс, 1568 г.

1002

Arm. 194: Сборник братьев священника Агопа и Аксента, сыновей авакерца Крикора,
из Каменца-Подольского (1610–1652 гг.)

1041